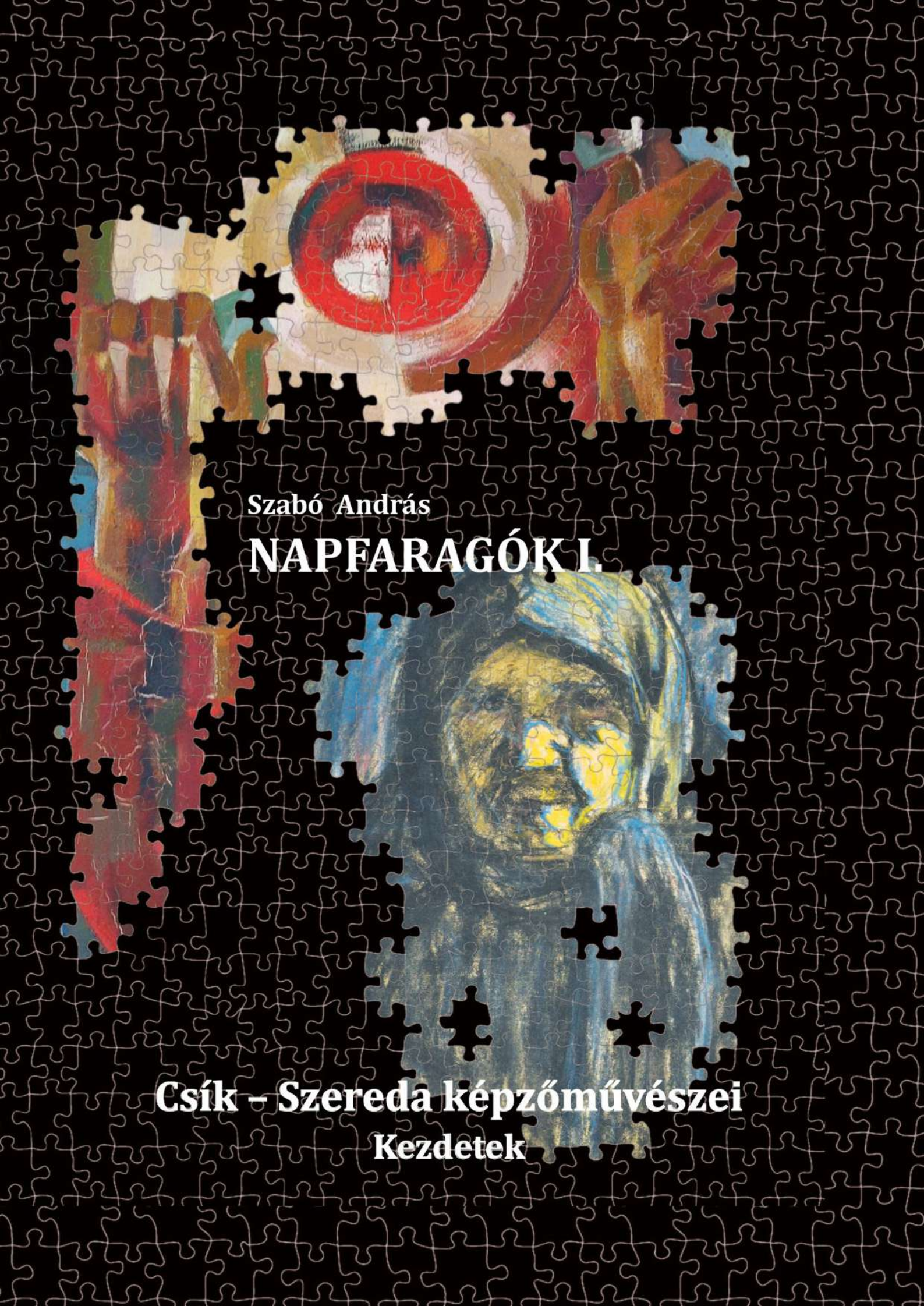

Szabó András

NAPFARAGÓKI.

Csík – Szereda képzőművészei
Kezdetek

Szabó András

NAPFARAGÓK I.

Csík – Szereda képzőművészei

Kezdetek

Borítóterv, könyvgrafika, szerkesztés, tördelés:
Szabó András designer

Lektorálta: Banner Zoltán, Móra Ferenc- és Szervátiusz-díjas művészettörténész

Könyvtipográfia, nyomdai előkészítés, nyomtatás: Pro-Print Könyvkiadó nyomdája

Felelős vezető: Burus Endre igazgató.

Készült: A4-es ISO formátumú papírra, 16 ív terjedelemben

Főtamogatók:

ANTAL–LUSZTIG-GYŰJTEMÉNY, Debrecen

CSÍKI SZÉKELY MŰZEUM – Zsögödi NAGY IMRE KÉPTÁR, Csíkszereda/Zsögöd

KÁJONI JÁNOS MEGYEI KÖNYVTÁR, Csíkszereda

Kiemelt támogató gyűjtemények, melyek önzetlenül küldték a felhasználásra kért reprodukciókat:

KIESELBACH GALÉRIA, Budapest

MŰVÉSZETI MŰZEUM, KOLOZSVÁR

MAGYAR NEMZETI GALÉRIA, Budapest

MŰVÉSZETI MŰZEUM, MAROSVÁSÁRHELY

SZÉKELY NEMZETI MŰZEUM, SEPSISZENTGYÖRGY

Anyagi támogatók:

PÁL GÁBOR DÉNES

NAGYMAMA CUKRÁSZDA, CSÍKSZEREDA

P.F.L. RÁKOSSY BOTOND-JÓZSEF

VEGKE ÁRUHÁZ, CSÍKJENŐFALVA

Támogatók:

MINDANNYIAN, AKIKET FELSOROLOK A KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁSBAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SZABÓ ANDRÁS: NAPFARAGÓK I. Csík – Szereda képzőművészei – Kezdetek

Szabó András prefață

Miercurea-Ciuc : Pro-Print Könyvkiadó, 2022

ISBN 978-606-556-150-2 ; 978-606-556-151-9

© Szabó András

© Pro-Print Könyvkiadó

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, nyilvános előadás, rádió- és televízió-műsorok, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Első fedőlapon Márton Árpád: *Napfaragó* (részlet), Nagy István: *Anyám* (részlet)

Hátsó fedőlapon Márton Ferenc: *Csíki székely gátkötők* (részlet)

*Szüleim és Nagy Imre csíkszegődi festőművész szellemeinek, valamint
Családomnak ajánlom ezt a könyvsorozatot; életem csodákkal teljes idő-
szakaszait bűvkörükben töltöttem...*

Tartalomjegyzék

Előszó – 7
Lektori szakvélemény és ajánlás – 14
Csyk-Szereda – 16
Csíkszereda térképek – 17
Kezdetek – 19
A csíkszeredai szabadkézi rajzoktatás – 21
Elvek (?) – 29
Csíki elsők – 31
A tárgyalt időszak kiállításai, művészeti eseményei – 189
A bemutatott művészek CSSZM-ben őrzött alkotásainak lajstroma – 189
A művészekről megjelent filmek – 190
A tárgyalt időszak bemutatójában általam fel nem használt írások – 191
Utólagos kiegészítés – 199
Rezumatul întregului serii de monografie – 203
Auszug aus der kompletten Buchserie – 205
Reprodukciók jegyzéke – 207
Irodalomjegyzék – 215
Névmutató:
Személyek – 241
Intézmények, egyesületek, díjak, porálok, stb. – 248
Mitológiai, vallási, irodalmi, történelmi, politikai alakok – 251

Rövidítések

A–L-gy. – Antal–Lusztig-gyűjtemény
BKTI – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
Bp. – Budapest
br. – báró
CSL – Csiki Lapok
CSSZM – Csíki Székely Múzeum
é. n. – év nélkül
ép. – épült
F-f/f-f – fekete-fehér
fest. gy. – festészeti gyűjtemény
forr. – forrás
fr. – fráter
Ft. – forint
gr. – gróf
ifj. – ifjú
j. b. f. – jelölve balra, fent
j. b. l. – jelölve balra, lent
j. b-k. l. – jelölve balról-középen, lent
j. j. f. – jelölve jobbra, fent
j. j. l. – jelölve jobbra, lent
j. j-k. l. – jelölve jobbról-középen, lent
jan. – január
j. n. – jelzet nélkül
j. v. – jelölve verszón
HEBB – Hősi Emlékművek Bíráló Bizottsága
HEMOB – Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság
K – korona
ker. – kerület
képz. gy. – képzőművészeti gyűjtemény
KMM – Kolozsvári Művészeti Múzeum
k. u. k. – kaiserlich und königlich (császári és királyi)
kir. – királyi
l. vagy L. – lásd
L – Lej
ltsz. – leltári szám
M. Kir. – Magyar Királyi
MMM – Marosvásárhelyi Művészeti Múzeum
MNG – Magyar Nemzeti Galéria
Mo. – Magyarország
MTA – Magyar Tudományos Akadémia
mtr – méter
m. v. – Marosvásárhely
népr. gy. – néprajzi gyűjtemény
ny. – nyugalmazott
O.P.C.N. – Oficiul pentru Patrimoniul Cultural Național [Nemzeti Műkinchivatal]
OMKMR – Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde

Orsz. Magy. – Országos Magyar
özv. – özvegy
P – Pengő
rom. cat. – romano catholic (római katolikus)
r. á. – rossz állapotban
repr. – reprodukció
Rom. kath. – római katolikus
tkp. – tulajdonképpen
s. k. – saját kezűleg
sz. – szám, számú
sz. n. – szerző nélkül
SZNM – Székely Nemzeti Múzeum
SZNMB – Szocialista Nevelési és Művelődési Bizottság
tkp. – tulajdonképpen
ua. – ugyanaz
ún. – úgynevezett
v. – vitéz
V. G. – Vámszer Géza
vm. l. – vármegyei levéltári
/ – és, illetve, vagy

„Ó, igazán ne vegyétek olyan halálosan komolyan, higgyétek el nekem, hogy csak libbenő, színes tavaszi játék; minden kép a természettől elcsent ilyen szépség.” (Picasso, Pablo)

Előszó

„Ha valaki egyszer arra keres bizonyítékokat, hogy a sajtó mikor és hol nem volt »nagyhatalom«, olvassa végig a két világháború között Nagy Istvánról megjelent cikkeket. – érezte meg 1964-ben dr. Solymár István művészettörténész, a Magyar Nemzeti Galéria egykori főigazgató-helyettese, hogy kerül is egy erre elszánt ember? –, majd így folytatta: Utána próbálja megérteni társadalmi hatásukat. A végső tanulság már a régi stilsztika tankönyvekben is meglelhető; a legeredetibb tehetség sorsa is be van zárva hely és időpont – maira fordítva: a társadalom – áttörhetetlen korlátai közé. Sorsa igen, de föléje nő a műve szerencséjére sokkal kevésbé.”

Amikor dr. Solymár Istvánnak szót fogadva végigolvastam az említett, hozzáférhető sajtóanyagot és az utána meg az utána következő korokét – nem csupán a Nagy Istvánra vonatkozó írások alapján ítélve –, nemcsak arra voltam kíváncsi, hogy nagy-, vagy kishatalom volt-e a XX. század eleji sajtó. Arra is kíváncsi voltam, hogy milyen formában, és tartalmilag felépítve miként jelentkezett egy-egy művészünk élet- és életműképe szakos, vagy laikus tollforgatóinak, a „társadalom – áttörhetetlen korlátai közé” zárt, papírra vetett lelkivilágában – ami csupán kivonata az igazi művészelelkiéletnek.

Végigolvastam, s össze is gyűjtöttem az írások majdnem minden szavát, hogy szétszórtságuk ne okozzon nehézséget a jelen, de különösen a jövő kutatói számára, akik egyre kevesebb türelmük miatt mihamarabb szeretnek – akár döntő érvényű – információhoz jutni.

Hogy miért is végeztem-végzem ezt a munkát? Arra személyes hangvételben folytatott bevezetőm nyújt magyarázatot, mert azt hiszem, csak abból érthető meg igazán, hogy az én „a társadalom – áttörhetetlen korlátai közé zárt” lelkületemben mi miatt vonzódok annyira taglalt témám ügye iránt.

Szüleim csak itt, Csíkszeredában kerülhettek össze, pedig 1952 óta házasok voltak, s már én is a családhoz tartoztam. Édesanyám marosludasi körorvosi idejét befejezve a Csíkszeredai Városi Kórházhoz meghirdetett gyermekgyógyászati szakállásra tett sikeres versenyvizsgát. Harmadik életévemet alig betöltve, köréje gyűlhetett a család Csíkszeredában, ahol szüleimet a „trunkusok” nemcsak befogadták, hanem szeretetteljes tisztelettel övezték: hamarosan Poci néninek és Attila bácsinak szólították őket.

Így lettem hát 1957 adventjében – de facto – csíkszeredai, és 2001 óta pedig csíki – csíkszentkirályi.

De nemcsak testileg, hanem lelkileg is. Amiként Schöpflin Aladártól tudjuk; az ember oda való, ahol a tudata megszületett. Márpedig esetemben itt, Csíkszeredában, hiszen itt jártam óvodába, alapiskolámat az 1-es számú, ma Petőfi Sándor Általánosban, és a középiskolát az ugyancsak 1-es számú Líceumban, a mai Márton Áron Főgimnáziumban végeztem. És itt találkoztam első ízben Nagy Imrével is. 1960 őszétől nyolc esztendőn keresztül a Dózsa – ma Szász Endre – utca 34 szám alatt, a dr. Balássy Kálmán-féle ház-

1. Nagy Imre: *Kezek* (részlet)

ban laktunk. A volt orvos-tulajdonos özvegye – Jolán néni – zongoraórákból tengette életét. A szobájában láttam első alkalommal Nagy Imre rajzot: három tussal rajzolt nőportrét, egyiken gyönyörűen rajzolt kezekkel. Elbűvöltek. Sokat néztem, s látványukat magamban később is sokszor idéztem fel. Datálásukat csak kurátorságom idején tudtam meg, mert időközben ezek a rajzok a múzeum gyűjteményébe kerültek: 1924-ből valók.¹

A kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola design szakának elvégzését követően, 1979 szeptemberében azonnal a Csíkszeredai Fafeldolgozó Vállalat tervező osztályán kaptam állást, mert János Pál múzeumigazgató, akit korábban megkerestem, akkor nem tudott alkalmazni. Itt köszönöm meg nyilvánosan Mincsor Bálint ny. igazgató úrnak, hogy alkalmazott,² valamint azt, hogy 1986-ban bár nehezen, de beleegyezett múzeumi áthelyezésembe.

Hivatalosan február 1-én, gyakorlatilag 5-én reggel nyolckor léptem be muzeológusnak a Mikó-várba, a Hargita Megyei Múzeumi Komplexum³ nevet viselő intézmény központi épületébe. Még az év tavaszán átvettem Kántor József textilművész társamtól a Nagy Imre-hagyaték kurátorságát, amely beosztást 2018. december elsejéig, nyugalomba vonulásomig töltöttem be. Közben 1990-től majdnem tizenhárom évig igazgattam: kezdetben a Hargita Megyei Múzeumi Komplexumot, majd hosszadalmas előkészítő munkám eredményeként az 1995. január 1-i hatállyal javaslatomra önállósított és eredeti névvel megalapított Csíki Székely Múzeumot.

A Komplexum megszüntetését és volt tagintézményeinek önállósíttatását tekintem muzeum menedzseri tevékenységem legjelentősebb tetteinek.

Közben művészettörténeti szaktevékenységet végeztem.

Művészi – főként grafikus – tevékenységem is folyamatos volt, de muzeológusi munkámat ennél mindig előbbre helyeztem.

Személyeskedésem nem tolatkodás, de ha az itt leírtak nem így következtek volna be, akkor talán nem érdekelné az egyszerre csíki székely, erdélyi és magyar csíkszeredai művészeti élet sorsának összefoglalása.

Miután 1993-ban összeállítottam a *Repertoriul de documente privind biografia maestrului emerit NAGY IMRE érdemes művész életrajzi vonatkozású dokumentumainak repertóriumát*; (1) 1996-ra a Székely Nemzeti Múzeum képtárában⁴ őrzött, 1997-re pedig a Marosvásárhelyi és Kolozsvári Művészeti Múzeumok, valamint az Özv. Kurucz Istvánné tulajdonában levő Nagy Imre festmények, 1998-ra pedig az ugyancsak Özv. Kurucz Istvánné tulajdonában található Nagy Imre grafikák katalógusát; (2) 1999-ben megszerkesztettem Az

1 1974. november 2-a és 1990. február 5-e között volt érvényben a 63. sz. Törvény, amely szabályozta a műkincs kategóriába sorolható, illetőleg az abba a kategóriába tartozó alkotások bel- és külföldi mozgatását. És előírta a bejelentetlen műalkotások elkobozását.

2 Kihelyezésem ugyanis Bukarestbe, a Titan Ipartechnológiai Kutatóintézetbe szolt. Az akkori rendelkezések értelmében három évig máshol nem alkalmazhattak. Mincsor Bálint igazgató elvtárs kockázatot vállalt és alkalmazott. Szerencsénkre problémák nem merültek fel.

3 Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Székelykeresztúr, Székelyudvarhely múzeumainak, a Farkaslaki Tamási Áron Emlékháznak, a Zsögödi Nagy Imre Emlékháznak és Képtárnak, valamint a Gyergyószárhegyi Alkotótábor Műgyűjteményeinek egyesítéséből 1985-ben létrehozott intézmény.

4 Gyárfás Jenő Képtár.

Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztálya és a Csíki Székely Múzeum közös rendezésében tartott előadás-gyűjteménye – 1997. szeptember 12. – kötetet; (3) 2000-ben összeállítottam, és megszerkesztettem A LXX éves Csíki Székely Múzeum emlékkönyvét; (4) 2006-ra megírtam A bőfény forrása – Zsögödi Nagy Imre című nagymonográfiát; (5) 2009-ben A maszk – Márton Ferenc – kismonográfiát (6) és Szabó Zsuzsával közösen a Csík és a művészet a XX. század elején c. tanulmányt; (7) 2010-ben – ugyancsak Szabó Zsuzsával közösen – a Hargitáról Észak-Bácskába – Nagy István * A Csíki Székely Múzeum Nagy István-gyűjteménye című kiállítás-katalógust; (8) illetőleg minden más egyéb tanulmányomat és cikkemet, úgy véltem, összesítenem kell a csíkszeredai képzőművészeti alkotótér fontos adatait.

Szándékomban a következő elképzelés vezérelt: ha a csíkszeredai képzőművészet szerves része a nagy magyar, valamint a romániai művészetnek is, majdnem hiába az, ha személyiségeit, tényeit, eseményeit e tudományág csak művészenkénti – kiről több, kiről kevesebb – részletben, adategyedként ismeri, nem pedig folyamatában, lehetőleg összefüggései szerint. Úgy éreztem, ha nem állítom össze ezt az eredetileg könyvsorozatnak elképzelt adattárat, tudományosságunkat magam fosztom meg egy szakismerettártól, s azzal nemcsak megnehezítem a szaktársak dolgát, hanem, talán kárt is okozok magyar műveltségünk ügyének.

Monográfia-sorozatom jelentőségét elsősorban helytörténetinek tekintem. A kiadott példányok java köz- és múzeumi könyvtárakban lesz megtalálható. Kiemelten művészettörténészeknek, de az erdélyi magyar, a székelyföldi, a csíki közembernek is szánom, szerezhessenek átfogó tudomást a csíki művészekről. Rólunk, akik látva ismerjük és ismertetjük meg a világot, látványába beleéljük magunkat s megörökítjük azt, illetve szófordulat-hagyományainknak megfelelően lelkünk rezzenéseiről képet írunk, ahogyan a klásszikus üdőkben tartották: hegyet hágnak, vadat űzik, pénzt olvassák, asszonyt vesznek, táncot járnak, a szót ejtik, a bajt vívják, képet írnak...

Mindent – majdnem mindent, sokat – összegyűjteni; akár egy fekete puzzle-kép alól kibontani, az összhang érdekében!

Közben pedig állandóan figyelve a belső és külső arányok megőrzésére, amint azt az ógörögök tették. Ez az eurhythmia¹ = „*egyenletes és helyes mértékaránya a részeknek egymás közt és az egészhez*”.² Olyan összhang, ami a harmóniánál többet jelent: teljes értékű, jellemtelített és mégis mozaikszerűen változatos, színes, dekoratív és elegáns, nyugalmas vagy megnyugtató, boldogan teremtő, disztíngáltan érzelmes, s éppen ezért kizárólag megértően befogadó, s nem taszító jellegű tulajdonságokkal szolgálja, és jeleníti meg mindennapjaink lelkeségét, gondolatvilágát, mert az igazi művészet „*a teremtés első fázisa: az istenek tényleges megjelenése. Hogy az ember a művészet varázsa alatt megváltozik, annyi, mint istenivé lesz.*”³

Véletlen-e tehát, hogy 1973-ban pontosan „A Nagy Imre festmény hátára” kíváncsiak Kányádi Sándor Noé bárkája felé versének sorai?

*„Be kell hordanunk, hajtunk mindent.
A szavakat is. Egyetlen szó,
egy tájszó se maradjon kint.*

1 Jelentése latin közvetítéssel került be művelődéstörténeti fogalomtárunkba.

2 Finály Henrik: *A latin nyelv szótára*.

3 Hamvas Béla: *Arkhai és más esszék (1934-1948)*. Medio Könyvkiadó, Budapest, 2002, p.: 19.

*Semmi sem fölösleges.
Zuhoghat akár negyvenezer nap
és negyvenezer éjjel, ha egy
buboréknyi lelkiismeret-
furdalás sem követi a bárkát.
Mert leapad majd a víz.
És fölszárad majd a sár.*

*És akkor majd a megőrzött,
a meglévő szóból újra-
teremthetjük magát
az első búzaszemet
ha már igével élünk
tovább nem lehet.”*

Az idézett vers előtt feltett kérdésre ne várják saját fogalmazású választ – közéletünk tartalmazza azt. Az a közélet, amelynek pályafutásom során – akár dizájnerként, akár grafikusként, akár belépítésként, akár pedig művészettörténész-muzeológusként végeztem a dolgomat –, mindig részese voltam. Nélküle már nem is érzem jól magam. És remélem, nyugalomba vonulásom is ennek porondjáról következik be! A közéletért való cselekvő részvételt tekintem hivatásomnak, ami alkotóművészi tevékenységem fölé kerekedett, de teljesen nem váltotta fel azt.

Munkafeladatomból választott, könyvsorozatomból összeállításához szükséges adatok összegyűjtéséhez 2010 októberében kezdtem hozzá.

Lehetőleg csak a sajtóban, évkönyvekben és repertóriumokban – s csak egészen fontos esetben – szakkönyvekben megjelent szövegeket kerestem meg, néztem át, kivonatoltam, illetőleg egészében vagy részben kimásoltam, hogy idézett formában ismételtlen közreadjam. Mégis – tudom –, munkám távol áll a teljességtől. Az önálló, könyvformátumú tanulmánykötetektől vagy monográfiáktól értelmezésem szerint – természetesen jegyzetelve –, használtam fel az összefüggések korábban következtetett lényegét. Veszedelmes játék ez ma, amikor minden tudományos dolgozatot eleve plágiumgyanúval illetnek.

A feldolgozott sajtóanyag napilapságában alkalmas, de a koncepcióm szerint szükségtelennek vélt részleteit kihagytam, illetőleg megváltoztattam a témám számára jelentéktelen szerzői kiemeléseket.

A szöveget fehér-fekete sorszámozott reprodukciók és sorszámozatlan illusztrációk egészítik ki. Jegyzékbe csak az előbbieket foglaltam. Az utóbbiak vagy saját felvételeim, vagy a neten laponként ismétlődve, szerzői jelzet nélkül tucatjával megtalálható fotók közül választottam.

Az írott források adatait a törzsszövegben zárójelek közé írott számokkal jelzem, s azoknak megfelelően végjegyzetben közlöm. A fontosnak vélt, de a törzsszöveg rövidített idézetrészeinek a teljes szövegei is ott találhatók. Lábjegyzetben csak kiegészítő információkat közlök.

A könyvsorozat tagozását a következő elv alapján végeztem:

A Nagy Imrét megelőző rajztanárok és művészek adták meg az előjelet, ők jelentik a kezdetet – *auspicium* –, akkor is, ha a szó szoros értelmében nem nevezhetjük csíki alkotóknak őket, pedig általában a csíki ember, és a Város is magáénak vallja; mindegyre, amikor csak alkalom adódik, nevüket

emlegetve hozzájuk igazítják személyes és közösségi lelkületüket.

Nagy Imre alkotótevékenysége jelenteti az igazi csíki kezdetet – *auspicium verum* –, mert ő volt az első csíki származású csíkszeredai képzőművész.

Az őt követők az elsők – *primorum* –, ezek tanítványai, vagy születésileg az utánuk sorjázók a második – *secundus* –, az emezek után pedig hasonló módon következők a – *tertius* –, harmadik csíkszeredai művészgenerációt, a felsorolásukat záró generációt a – *contemporalis* –, kortársak csoportja alkotja. Akik pedig tettelesen álltak a művészet mellé, ők képezik a feci – „*aki teremt, gyűjt, szerez, valamire gondoskodik, (valakit vagy) valamit valamivé tesz, állít össze, egy szót szól, mértéket meghatároz.*” – kategóriát. Ők a művészettörténészek, műgyűjtők, muzeológusok, restaurátorok, táborszervezők, könyvkiadók és így tovább.

Nem foglalkoztam azonban az állítólagos Csíki képíró és képfaragó műhellyel, mert arról nincsen kimerítő jelleggel rendelkező hozzáférhető adatmennyiség, és tudnunk kell, hogy abban az időben a „művészet” mesterség, s nem pedig önálló gondolatokat képviselő alkotásmód volt. Található ugyan egy tanulmány a *Magyar Művelődéstörténet 2., Magyar renaissance c.* kötetének (szerk.: Domanovszky Sándor, Balanyi György, Mályusz Elemér, Szentpétery Imre, Varjú Elemér) 557. oldalán *A csíki műhely* fejezetben. Ez a XVI. században készült műalkotásokat sorolja, és azt jelzi, hogy „*A száz emlékektől erősen különválnak a csíki székely képíró és képfaragó műhely alkotásai...*”. Mindezek miatt ennél többet nem szólok róla.

Az anyagot nem osztottam apró fejezetekre, hanem megmaradtam a fentebb sorolt csoportosításnál. Időbeni tagolását pedig így állapítottam meg: kezdetek-1976, 1977-1989, 1990-2000, 2001-tegnap délután öt óra. Ez természetesen még változhat, és elkerülhetetlen szövegem karakterisztikájának hullámzó jellege is, amiért – tisztában vagyok vele –, stilisztikai, latin betűs rovásban is részesülhetek, de hadd legyen így; és ez nem jelet felelősséghiányt, csupán azt a bennem való érzést: emberközelibb. Akár Zéta katalauni püspökének szentképei: „*A szobájában nem volt egyéb ékeség, csak Jézus, Mária és Szent Pál képe. (Azok is rossz képek: Jézus meredt szemű, Mária kancsal, és Szent Pál csámpás. De szent embernek jó az ilyen is: szeretete megjavítja a hibákat még a festett emberen is.)*”¹

2013-ban lektoráltatni is szerettem volna az első kötet anyagát –, de tervem nem sikerült. Egymás után: sorban Murádin Jenő kolozsvári, Vécsi Nagy Zoltán² sepsiszentgyörgyi és Szücs György³ budapesti művészettörténészeket kértem fel az anyag átnézésére. Murádin nem, de az utóbbi kettő el is vállalta; végül sajnos, elfoglaltságuk miatt egyikük sem tudta elvégezni. A várakozásra másfél esztendő ment rá. Ez idő alatt utólagos kiegészítéseket, igazításokat végeztem. 2015. október 3-án, a Márton Árpád 75. születésnapja tiszteletére rendezett gyűjteményes kiállítás megnyitóján Banner Zoltán művészettörténész megtisztelt, vállalta az első kötet lektorálását.

Köszönettel tartozom azoknak a múzeumi kollégáimnak is, akik szükségemben, segítségemre voltak és nem zaklattak, hagyták végezzem elmélyülten dolgomat: néhai Szőcs János és Muckenhaupt Erzsébet történészek, Salló Szilárd néprajzos, Magyarai Éva titkárságvezető, Nagy Gyöngyvér fotog-

1 Gárdonyi Géza: *A láthatatlan ember*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986, p.: 243.

2 Az Erdélyi Művészeti Központ (EMŰK) vezetője.

3 Tudományos főigazgató-helyettes, Szépművészeti Múzeum/Magyar Nemzeti Galéria.

ráfus és Turcza László festőművész-gyűjteménykezelő;

A Kájoni János Hargita Megyei Könyvtár munkatársainak: Kopacz Katalin akkori igazgatónak és kolléganőinek, kiemelten pedig Kelemen Katalinnak, a *Helytörténet és különgyűjtemények* kezelőjének, mert kutatásom legjavát állományai között végeztem, amelyeket akkor is hezitálás nélkül bocsátottak rendelkezésemre, miközben az intézmény költöztetésével voltak elfoglalva, Bedő Györgynek, aki szó nélkül cipekedte át az általam kért anyagot a város egyik részéből a másikba, valamint Berényi Zsókának, aki rendelkezésemre bocsátotta a Bakó László által összeállított *1968-1983 Hargita megye bibliográfiája. Cikkek és tanulmányok* c. repertóriumot;

Bálint Jolán néhai magyartanárnak a legelső korrektúráért;

Daczó Katalin kutató-újságírónak a rendelkezésemre bocsátott anyagokért;

Dr. Antal Péter debreceni ügyvédnek, a tulajdonát képező Antal-Lusztig-gyűjtemény Nagy István reprodukciók felhasználási jogáért;

Erőss Vilmos csíkszeredai helytörténésznek a kiegészítő cikkekért;

Fazakas Gergelynek és alkalmazottainak, mert nem egy alkalommal egyetlen kávé elfogyasztása mellett eltűrték, hogy asztalukat foglalva órákon át, dolgozzam anyagommal;

Balázs Boróka, Bocskor Lilla, Köllő Erika tanároknak és Szabó Zsuzsa – művészettörténész lányomnak –, a fordításokért;

Kelemen Sándor tanárnak az M. Kiss Pál tanulmánygyűjteményért;

Kieselbach Galériának a reprodukcióért;

Kolozsvári Művészeti Múzeumnak a reprodukcióért;

Kósa Bélának művészettörténész kollégámnak a pontosításért;

Kristó Róbertnek fotóművésznek a fotóért;

Magyar Nemzeti Galériának a reprodukcióért;

Marosi Ildikó művelődéstörténésznek, a pontosításokért;

Marosvásárhelyi Művészeti Múzeumnak a reprodukcióért;

Muhi Sándor festőművésznek, a Szopos Kálmánra vonatkozó adatokért;

Nagymama Cukrászdnak a pénzbeli támogatásért;

Neményi Margónak (Mo.) a Petőfi-szobor fényképéért;

Nyúl Imrének (Mo.) a fényképért;

P. Márk József néhai ferences atyának a pontosításért;

Pál Gábor Dénesnek a reprodukcióért és a pénzbeli támogatásért;

Pótó János, PhD történésznek (Mo.), aki önzetlenül végzett

kiegészítéseket és bocsátott rendelkezésemre fényképét;

Ráduly Róbert Kálmán hajdani polgármesternek, hogy emlékeztetett a Mikó Bálint festmény Törvényhatóság-termi létezésére;

Róth András Lajos művelődéstörténésznek a korabeli cikkekért;

Sárpátki Zoltán szobrászművésznek, aki kérés nélkül hozta a birtokában levő *Művészet* folyóiratokat;

Simon Lászlónak (Mo.), aki önzetlenül bocsátotta rendelkezésemre a Debreceni Honvédemlékmű fényképét;

Szathmáry László építésznek a Vámszer Imre reklámért;

Szombati Róbertnek (Mo.), a Nagy Imre reprodukcióért;

Topo Service S.A.-nak a pénzbeli támogatásért;

Tóth Lajos rajztanárnak a szolnoki Verseghy Ferenc Gimnázium Brassai-fényképért;

Vegyke Áruháznak a pénzbeli támogatásért;
Veres Lehelnek (Mo.), aki önzetlenül bocsátott rendelkezésemre Szopos Sándor és Márton Ferenc reprodukciókat;
Vincze László grafikusnak (Mo.), a debreceni honvédszobor fényképezésért;
Zombori István történésznek és Dömötör Mihály fotóművésznek (Mo.), a Szegedi Dóm apszisképezésért.
És mindazoknak is, akik nevük elhallgatását kérték, de segítettek a képanyag gazdagításában, és támogattak.

De induláskor bármilyen nagy lélegzetű, határtalan elképzeléseim is voltak, az első két kötet elkészítése után megálljt kellett parancsolnom magamnak. Nem folytathatom – miként azt fentebb felsoroltam –, mert a Nagy Imrét követők közül csak néhány művész életműve tekinthető lezártnak. Ezért minden eddig összegyűjtött anyagomat átadom Túros Eszter múzeumi utódomnak; talán ő, vagy valaki más folytatni fogja bemutatásukat.

Márton Árpád festőművészt pedig kiemelt köszönet illeti:

- mert estenként, szóbeli eligazításai alapján bizonyos adatok értelmezés-különbségei közötti összefüggéseket tisztázhattam;

- mert nemhogy beleegyezett, hanem megtisztelésnek vette kérésem szándékát: engedje meg, hogy egyik főművének címét többes formában sorozatcímként használhassam!

A megtiszteltetés tehát az enyém; ezért nekem kell főhajtással köszönetet mondanom volt tanáromnak...

Kristó Róbert: *Márton Árpád a Magyar Köztársaság Lovagkeresztje kitüntetés átvételekor*

... így monográfiásorozatom főcímeiként írhatom:

Napfaragók

hogy: „Legyen világosság...”

Nagy Gyöngyvér: *Kutatás közben*

Szerző:

Csíkszereda-Csíkszentkirály, 2022

Lektori szakvélemény és ajánlás

Alulírott Banner Zoltán művészettörténész áttanulmányoztam Szabó András NAPFARAGÓK. Csík – Szereda képzőművészei I. Auspicii-Kezdetek című művészettörténeti könyvsorozatának első kötetét.

A székelység történetéről, középkori művészetéről (elsősorban építészetéről, egyházi műemlékeiről) az utóbbi 100 év alatt megjelent szakirodalom ismeretében üdvözlünk kell, hogy végre a 20. századi csíki, illetve »csík-szeredai« képzőművészet történetének az összefoglalására is kísérlet történik. Annál inkább, mivel Trianon után, Marosvásárhely mellett (illetve Marosvásárhelyt megelőzve) ebben, vagyis a csíki régióban történnek a legfontosabb művészeti jelenségek (a székel festőiskola első nemzedéke), amelyek Erdély 20. századi művészettörténetében Székelyföld teremő erejét, sajátos hivatását nyilvánvalóvá avatják.

Művészettörténési érdeklődésem, kutatási és működési köröm egyik legfontosabb régiója számomra is a székel földi, s ezen belül is elsősorban a Hargita megye területén az elmúlt száz évben kibontakozott művészet története. Mégis, számomra izgalmas olvasmány volt annak a kimerítő dokumentum-feltárásnak a végigkövetése, amelyet Szabó András kimunkált. A nevek és a források leltárából valószínűleg egyetlen lényeges adat sem maradt ki (de talán lényegtelen sem). Vannak a Kárpát-medencében Csíkszeredánál lényegesen nagyobb vidéki magyar városok, lényegesen szerencsésebb művészettörténeti viszonyok kedvezményezettjei, amelyek hasonló kiadvánnyal nem rendelkeznek. Erdélyben is csupán Kolozsvár (Murádin Jenő) és Szatmárnémeti (Muhi Sándor) kezdeményéről van tudomásom, de ezek is csupán egyetlen kötetre szorítkoznak a város művészeinek a számbavételére.

Szabó András koncepciója lényegesen teljesebb adattárra alapozza kutatásait, ezért, amint szóbelileg közölte, összesen 6 kötetre² tervezi sorozatát. (Ezt az elképzelést egyelőre túlméretezettnek érzem, hiszen ha a második világháborúig terjedő időszaknak szentelt I. kötet után, a következőben a csíkszeredai művészeti élet kétségtelenül rendkívül gazdag folytatásának mondjuk az 1990-es fordulatig terjedő dokumentációját összegzi, nem látom indokoltnak, valóságosnak a további négy kötet anyagát. Persze, ez későbbi probléma.)

Szerző vállalkozása azonban mindenképpen rendhagyó és a maga nemében egyedülálló, hiszen miközben nem törekszik eddig még soha ki nem mondott, világrengető művészettörténeti-esztétikai-kritikai konklúziók megfogalmazására, mégis, csupán a tények, jelenségek, idézetek kontextusából, montázsából olyan nagy ívű összkép kerekedik ki a magyar művészeti köztudat számára még ma is jórészt ismeretlen művészeti tájegység huszadik századi hozadékáról, ami mindenképpen meggyőzőbb mindenfajta elméleti konstrukciónál.

És mindennél többet mondanak a város eme rejtett kincstárának a dimenzióiról magának az igazi, a tulajdonképpen adattárnak, a függeléknek a fejezetei: Fel nem használt írások, Felhasznált irodalom (ami az oldalalji fel-

1 Iktatva 2016. 03. 05-én, 7920-as számmal, kézbesítve 2016. május 3-án. De a Csíkszereda Kiadóhivatal visszaadta, én őrzöm.

2 Banner Zoltán rosszul emlékszik, én igazából 8-ra terveztem, de lehet, hogy neki van igaza, s 6 kötetbe mégis belefér.

oldásokat kiegészítő Jegyzetek-rovatnak felel meg), a Kiállítások, események időrendi táblázata, a Reprodukciók jegyzéke, a Névmutató, az Intézmények, egyesületek, díjak jegyzéke, és persze a szövegbe komponált képanyag lenyűgöző gazdagsága. Úgy gondolom, színes képtáblák sem hiányoznak majd a kiadványból.

Apró lektori megjegyzéseimet eljuttattam a szerzőnek.

A NAPFARAGÓK I. és további kötetei nemcsak Csíkszereda szellemi önképének, hanem az egész erdélyi magyar szellemi művészettörténeti önismeretnek is kiváló kiegészítőjeként szolgálhatnának, ezért megjelentetésük támogatását feltétlenül javaslom.”

Békéscsaba, 2016 április¹ havában
Banner Zoltán” (s. k. aláírás)

¹ Elírás: március.

Csyk-Szereda

A környezetében levő települések által egyetértésben meghatározott vásáros hely történelme korábbi¹ Csyk Szereda város – oppidum² –, írott formában dokumentált történelmének kezdő dátumánál: 1558. augusztus 5-nél.

Akkor, az erdélyi reneszánsz virágkorát és egyben a csíki képíró- és képfaragó műhelyek fénykorát követő (XV-XVI. sz. eleje), valamint a csíki könyvművészet fénykorát megelőző (XVII. sz. közepe) köztes időben kapott vásártartási szabadalmat Erdély kormányzójától Izabella királynétól³ az a vásáros hely, amelyet ma Csíkszeredának nevezünk. Várossá nyilvánításnak azonban nem volt köze a képíró- és képfaragó tevékenységhez, hanem csak a „piacgazdasághoz”.

Apafi Mihály 1670-ben kiállított, a város alapítólevelét megerősítő kiváltólevelének egy oldala

Az erdélyi reneszánszban elkezdődött városalapítások idején Csíkszereda székelyföldi végállomás volt:

Székelyvásárhely⁴ 1409-ben, Kézdivásárhely 1427-ben, Székelykeresztúr 1459-ben, Sepsiszentgyörgy 1461-ben, Székelyudvarhely 1485-ben, Nyárádszereda – a fejedelmválasztó város⁵ – 1493-ban, Csíkszereda 1558-ban kapott városi rangot.

Városunknak:

1567-ben – kevéssel alapítása után – 16 ka-
puja,

1907-ben – az első kiállítások idején – 2.858,

1930-ban – a múzeumalapításkor – 4.817,

1968-ban – a megyésítéskor – 15.798,

a 2011-es – népszámlálás után pedig – 37.980 lakosa volt.⁶

1 Léteznek korábbi dokumentumok is, amelyeket a város mezővárosi létezésével – státusával – hoznak összefüggésbe: Nagy Lajos király 1368. április 16-án „Chyk Zekel [Csík szék?]”-ből keltezett levelét, valamint Luxemburgi Zsigmond magyar német és cseh király 1427-ben kiadott határozatát, amelyben megszabja, hogy minden székben léteznie kell egy vásárophelynek vagy szabadságjogokkal felruházott városnak, de az oppidum státus csak az Izabella királyné oklevelében szerepel.

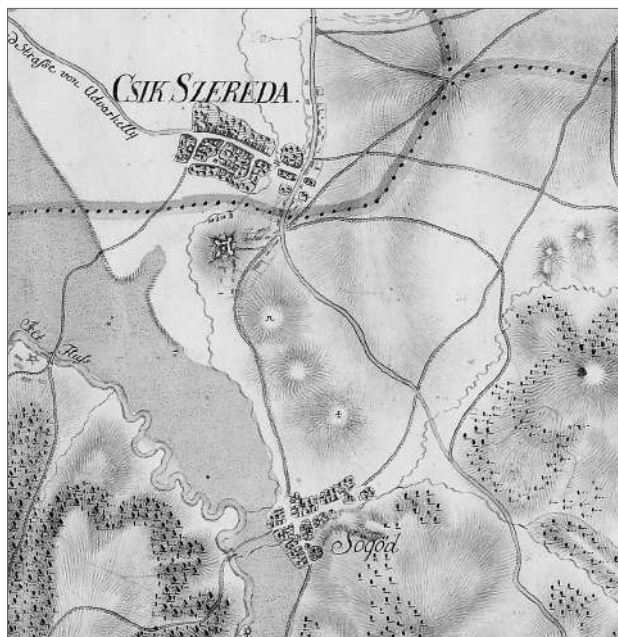
2 Oppidum, -i; eredeti jelentése (kis) város Rómán kívül. Újabb kori általános értelme: mezőváros.

3 A későbbi első erdélyi fejedelem, János Zsigmond édesanyjától.

4 Marosvásárhely.

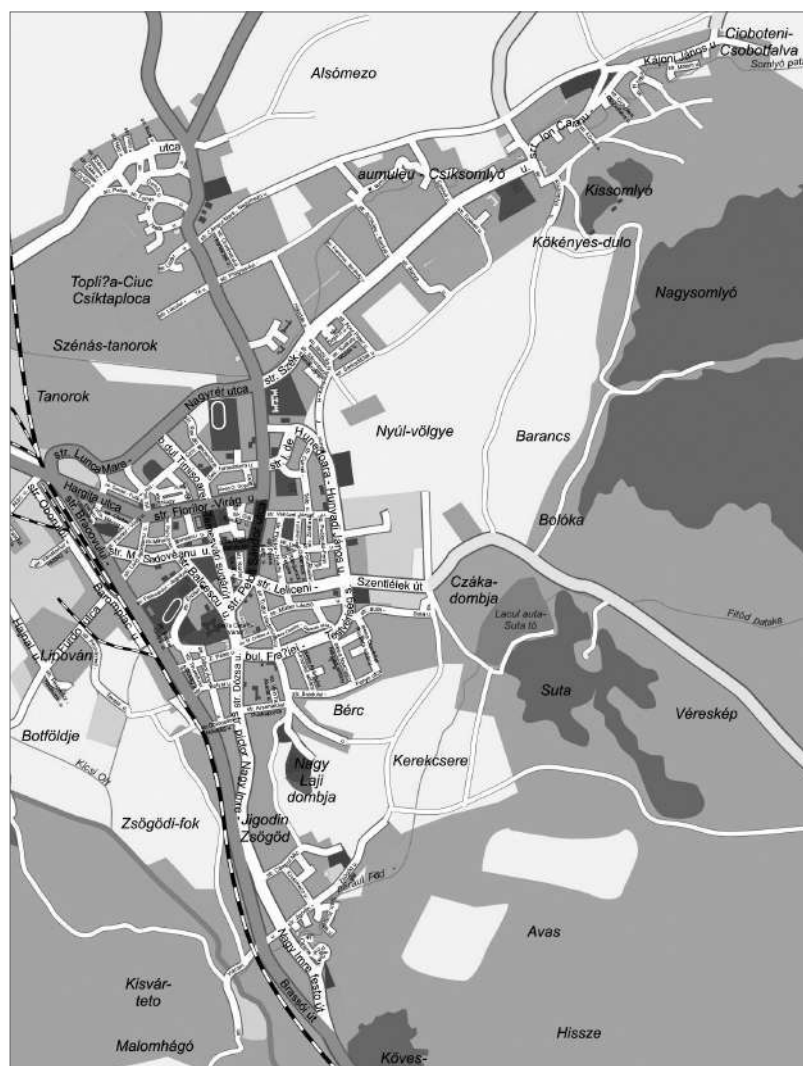
5 1605. február 21-i országgyűlésen a székelyek Bocskai Istvánt Erdély fejedelmévé kiáltották ki.

6 Források: Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*, II. kötet. Pest, Ráth Mór kiadása, p.: 23.; *** *A Magyar Szent korona országainak Helységnévtára 1907*. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1907, Budapest; Hargita Megyei Statisztikai Hivatal; <http://www.recensamantomania.ro/wp-content/uploads/2012/08/TS2.pdf>

Városterkép 1769-1773 közötti időből és 1900-ból

Csíkszereda térképek

A város jelenlegi térképe

„Ó, igazán ne vegyétek olyan halálosan komolyan, higgyétek el nekem, hogy csak libbenő, színes tavaszi játék; minden kép a természettől elcsent foltnyi szépség.” (Picasso)

Kezdetek

Bárhogy is alakult is a város sorsa, ez a Kelet-erdélyi kicsiny település is részese volt a Kárpát-medence mindenkori történelmének, a némelykor szabadon meghatározottnak, máskor pedig az éppen regnálók közigazgatásilag megszabott jogrendűnek.

Ily módon, Csík és Szereda vonatkozásában is, a kiegyezést követően az oktatásban, pontosabban a rajzoktatásban, a nagy fordulatot az 1890. esztendő jelentette, mikor is első alkalommal törvény által hivatalosították a szabadkézi rajzoktatást. Ennek az esztendőnek az őszétől a XX. század első negyedének végéig az ugyanegy törvénykezési szabályozás alapján működő iskolarendszer lehetővé tette, hogy a görögpótló rajz¹ megnevezésű diszciplína keretében, a gimnazista diákok klasszikus kultúrtörténettel párosított szabadkézi rajzot tanulhassanak. A korábbi esztendőkből folyó rajzoktatás jellege – amint azt a gimnáziumi értesítők tanúsítják –, érdemben nem mutatott hasonlóságot az 1890-ben törvényesített oktatásmóddal. Tudniillik, még 1777-ben Mária Terézia kiadta a röviden csak *Ratio educationis*-nak emlegetett rendeletét, amelyet I. Ferenc császár 1806-ban átdolgozott formában ismételtelen közreadott, az iparos képzésben eredményesen alkalmazható volta miatt indokoltan fontosnak tartotta a rajzoktatás intézményesítését. Tehát az említett tanügyi törvény megjelenése előtt, a rajzoktatás, mint diszciplína, már egy évszázada jelen volt iskoláinkban.

Szabó András: *A csíksomlyói „gymnasium”*

Ismeretlen: *A csíkszeredai Római Katolikus Gimnázium építése végén*

De az 1890-es tanév még a középidejéig sem érkezett el, az akták szerint máris felbukkant az a személy, akit a bürokrácia hivatalos álláspontjának megfelelően egyik első csíki származású festőművészként tarthatunk számon. Ő (ifj.) Johann Streitschek.² A Mikó-várban született – s éppen ezért –, Csíkszereda és Csík vármegye nem tekintette helyi illetékességűnek. Ez az álláspont Becze Antal alispánnak a belügyminiszterhez küldött leveléből tűnik ki: „*Streitschek János [Johann] katonarvosnak és Göpfert Reginának törvényes házasságukból Csíkban született, de nem Szereda városában, hanem a várépület területén, mely a várostól egészen külön, katonai hatóság alatt állott.*”

1 1890-től az ún. görögpótló tárgyak: görög irodalom, művelődés- és építészettörténeti alapok, szabadkézi rajz.

2 Csíkszereda, 1834. – Bécs, 1893.

Ezt igazolja az [...] okmány is, mely szerint Streitschek János születési esete nem a szeredai lelkész, hanem az ezred káplánja által jegyeztetett fel az anyakönyvbe s a keresztlevél keltezésénél Szereda nem is említettik.

„Minthogy a fennebbiek szerint Streitschek János szülői a város hatósága alatt soha sem állottak, ott semmi jogot nem szereztek s közterhet nem hordoztak, folyamodónak Csík Szeredai illetősége el nem ismerhető.”

Ennek ellenére 1891. január 11-i dátummal – a nevezett kérésére –, a belügyminiszter csíkszeredai illetőségűnek nyilvánította ifj. Johann Streitscheket – a nyugállományú k. u. k.¹ őrnagyot –, (9) aki megfelelőképpen tehetséges lévén, festett is – csendéleteiről és romantikus tájképeiről van tudomásom. Művei mai napig szerepelnek aukciókon.

A fentiek alapján nem tehetek tehát egyebet, mint hogy személyét az egyik első csíkszeredai származású festőművésznek tekintsem.

¹ Kaiserliche und königliche, magyarul cs. és kir., császári és királyi.

A csíkszeredai szabadkézi rajzoktatás

Meg kell vallanom, nem tudtam megállapítani, hogy ennek bevezetése mennyiben hatott művészi pályát választó elsőink mentalitására, azonban merem feltételezni, hogy lehetőséget biztosított a diákok velük született rajzkészségének a tudatos fejlesztésére, valamint szerepet játszott a nem művészi pályát választó diákok világnézetének művelődésorientált tulajdonsággal való felruházásában is – persze kinek-kinek a maga módján –, mert a tanrend valódi művész-előképzésre nem volt alkalmas, és általános művészetértéssel sem ruházta fel a diákságot.

Csíkszeredában, a Kájoni János Hargita Megyei Könyvtárban őrzött iskoladokumentumokat – a Csíksomlyói „Gymnasium” értesítőit (10) – 1871-ben, Imets Fülöp Jákó – kanonok, fő esperes, tanár, gimnáziumigazgató, könyvtáralapító, író, műfordító, magyarságkutató – igazgatói kinevezését követő tanévben kezdték kiadni. A jelenleg legkorábbi hozzáférhető kötet, az 1872/3-as tanévről szól. Számunkra ennyi elegendő is, hiszen Szopos Sándor és Márton Ferenc rajztanárának, Sipos Sándornak neve – aki 1872-1902 között tanított a gymnasiumban –, abban már szerepel: „*Sipos Sándor, világi. Írás. I. II. Rajz. I.-IV.*” (11) Tehát a jelenlegi adatok alapján Sipos Sándor tekinthető az első csíkszeredai rajztanárnak, akinek végzettségéről az értesítőben nem esik szó. Neve ellenben megtalálható a Magyar Képzőművészeti Egyetem hallgatói adatbázisában; 1873-74-ben volt a Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde¹ hallgatója. (12) A Főgymnasium Értesítőjében neve mellett a következő bejegyzés olvasható: „... világi ideigl[enes]. tanár. Tanította a rajzot az I-IV., a szépírást I-II. osztályban. E tárgyakat tanította a képezdén és főelemi tanodában is.” (13) Később pedig, az 1896-97-es tanévtől már „világi, jogosított tanár, a rajzeszközök őre, tanítja a rajzoló geometriát, az I-VI., a görögpótló rajzot az V-VIII. osztályban.” (14)

Hogy milyen rajzképzésben részesült a korszak gimnazistája? Az értesítőkől válogatott alábbi példák mutatják az évfolyami rajztan-leírást:

II. gimnazista: – „*Rajzoló geometria, heti 3 óra. Stérometria² elemek. Kézik[önyv]. Fodor L. és dr. Wagner A. Rajzoló Stereometria. Egyszerűbb testidomok szemléltetése, ábrázolása, rajzolása, hálózata és modelljeinek elkészítése. Planimetria³ ornamentális rajzolás táblarajz után sodrony- és bádogtestminták távlati rajzolása, árnyékolva.*” (15)

III. gimnazista: – „*Rajzoló geometria, heti 2 óra. Constructiv Planimetria. Kézik[önyv]. Fodor L. és dr. Wagner A. A planimetriai nevezetesebb idomok kibővítése, fontosabb constructiv feladatok; továbbá az idomok és természetben a területek felmérése, ábrázolása és meghatározása mérő asztallal.*” (16)

IV. gimnazista: – „*Rajzoló geometria, heti 2 óra. Constructiv Planimetriai szerkesztések, testmértani alaptételek tárgyalása. Elipsis, hyperbola és parabola – származása, szerkesztése s különböző tételei. A pont, egyenes és görbe vonal, szög és alapidomok s testek ábrázolása, helyzete és proiectio a síkon.*”

1 Az intézményt az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat sürgetésére miniszteri rendelettel alapította Pauler Tivadar, az 1871 május 6.-án, I. Ferenc József által szentesített törvény alapján.

2 Térmértani.

3 Alaprajztan, az ábrázoló mértan síkokra vonatkozó része.

Építmények, homlok és alaprajzok és azok átmetszései ismertetése.” (17)

V. gimnazista: – *„Szabadkézi rajz, heti 2 óra. Mint a görög-nyelvet helyettesítő tárgy. Általában a díszítmények körvonalai, az árnyékolt és világított rész különböző fokozatainak általános ismertetése. Görög, arab, goth és középkori stílusú síkdíszítmények, továbbá stilizált levelek, szalagdíszek s virágok rajzolása fali táblák után.” (18)*

VI. gimnazista: – *„Görögöt helyettesítő szabadkézi rajz, heti 2 óra. Összetettebb sík és domború ékítmények, színezett és árnyékolt minták után. Renaissance, görög, arab, goth stílusú domború és hosszú ékítmények megrajzolása és festékkel való árnyalása gipsz minták után. Arcok és maskok [maszkok] rajzolása és árnyékolása szintén gipsz minták után.” (19)*

Jó volna tudni, de sajnos semmilyen visszaemlékezés sem maradt fenn arról, hogy a felsorolt tanrend, valamint Sipos tanár úr személye és oktatói tevékenysége milyen módon hatott a város és környékének szellemi életére?! Ugyanis voltak egyéni alkotói próbálkozások. 1896-ban pl. Fodor Róza csíksomlyói festő,¹ aki Sipos tanítvány lehetett, az Ezredéves Országos Kiállításon elismerő oklevelet kapott. (20)

Az 1900-901-es tanévben Sipos Sándor mellett megjelenik Száva József neve is, aki óraadóként *„világi tanárjelölt a matematika-ábrázoló geometria tanszakon, tanította a zenét heti 4 órában, a szépírást az I. és II., a görög pótló rajzot az V-VIII. osztályban.” (21)*

1901-02-ben a rajztanárok ugyanazok, de Márton Ferenc neve már nem jelenik meg az értesítőben. (22) Történt ugyanis egy – nem szándékos –, de a főgimnáziumi etikával sarkalatosan ellenkező esemény, amely miatt Kézdivásárhelyre kellett átiratkoznia. Később majd szó lesz erről.

1902-03-ban új rajzképesítéssel rendelkező tanár, Nagy Dénes² került a főgimnáziumba, de csak abban az évben tanított itt: *„világi, a szabadkézi rajz- és rajzoló geometriából, úgy szintén a tornából képesített h[elyettes]. tanár, a rajzszerzőre, tanította a számtant az I., a rajzoló geometriát az I., II., III. és IV., a görög pótló rajzot az V-VIII. osztályokban. [...]” (23)*

A rajzoktatás legjelentősebb esztendejére az 1904-05-ös tanévben került sor. Jelentősége azért nagyobb a korábbiakénál, mert akkor került Csíkszeredába a brassói születésű Wolff Károly,³ az első, nemcsak rajzképzésben részesülő, hanem okleveles művésztanár. Illetőleg azért is, mert elsős diákjai között a névsorban negyvenkilenc közül a 36. volt a gimnáziumi tanulmányait az I. B-ben akkor kezdő Nagy Imre. (24) Wolff Károly,⁴ gyulafehérvári és kézdivásárhelyi, valószínűleg helyettes évei után világi tanárként jött városunkba. A főgimnázium értesítője szerint: *„világi, a szabadkézi-rajz és rajzoló geometriából okleveles r[endes]. tanár, a magyar rajztanárok országos egyesületének tagja, a rajzszerzőre, egy csoport játékvezetője, tanította a rajzoló mértant az I. A), és I. B), II., III., és IV. osztályban, a görög pótló rajzot a VI., VII. és VIII. osztályban és a szépírást az I. és II. osztályban.” (25)* Az I. osztályosok rendes tantárgyainak felsorolásában, amely Nagy Imrére is vonatkozott, ez áll: *„Rajzoló geometria, heti 3 óra. Az egyenes és a szög. A négy- és háromszögek ismertetése. Az idomok kerülete, területe, összeillősége, symmetriája és hasonlósága.*

1 1912-1914 között a Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola hallgatója.

2 1898-1901 között az OMKMR hallgatója.

3 1896-1900 között az OMKMR hallgatója.

4 A későbbiekben Brassai. Nem tudni, mikor változtatott nevet.

Sokszögek, csillagidomok, görbe vonalak. – A tanult idomoknak, mint motívumoknak felhasználása síkdíszítmények rajzolására. Tankönyv: Dr. Fodor és dr. Wagner: Rajzoló planimetria.” (26)

Brassai Károlyról kevés információval rendelkezünk. Emlékét néhány fennmaradt művén kívül két fényképfelvétel – a kézdivásárhelyi 1902-03-as tanév érettségi tablója, és a szolnoki tanári kar egyik csoportképe –, illetve, az 1935-ben általa tervezett, a szolnoki Verseghy Ferenc Gimnázium 2. címere, (27) néhány műelemző tanulmánya és két szócikk őrzi.

Első: „*Rajztanár volt Gyulafehérváron, Kézdivásárhelyen, Csíkszeredában, 1916-ban a csepeli Weisz Manfréd-gyárban kapott beosztást, 1920-ban nevezték ki a Szolnoki állami reálgimnáziumhoz. Jeles festőművész, táj- és csendélet képei ismeretesek. A Nemzeti Szalon örökös tagja és kiállítója, törvényszéki és járásbírói írásszakértő, a Rajztanárok egyesülete tagja; mint cserkésztsízt részt vett a Világjamboreen.*”¹ (28)

Második: „*Brassai Károly áll[ami]. reálgimn[áziumi]. tanár 1876. Brassó. Képzőművészeti főiskolát végzett 1900-ban. Rajztanár volt Gyulafehérváron, Kézdivásárhelyen, Csíkszeredán, 1916-ban a csepeli Weisz Manfréd-gyárban kapott beosztást, 1920-ban nevezték ki a Szolnoki áll[ami]. reálgimnáziumhoz. Jeles festőművész, táj- és csendélet képei ismeretesek. A Nemzeti Szalon örökös tagja és kiállítója, [törvényszéki és járásbírói írásszakértő, a Rajztanárok egyesülete tagja; mint cserkésztsízt részt vett a Világjamboreen. – Felesége: László Ilona, leánya: Ottilia.*” (29)

A csíkszeredai főgimnázium 1915-16-ik iskolai évről kiadott értesítőjében Brassai Károly neve mellett még a következő bejegyzés olvasható: „*világi, a rajzoló geometriából és a művészi rajzból képesített [rendes]. tanár, a rajzszertár őre, tanította a mennyiségtant a III. A., a rajzoló geometriát az I.-IV. s a görögpótló rajzot az V.-VIII. o[sztályok].-ban heti 21 s febr[uár]. 1-től u[gyan]. azokat a tantárgyakat a III. A o[sztályban]. mennyiségtan kivételével heti 18 órában. Tanít 1900 óta.*” (30) De Csíkszeredában csupán 1904-től, amely tény a fennállásának 300 éves ünnepségére, kiadó nélkül megjelentetett, A Csíkszeredai Líceum monográfiája 1968-1969, 157. oldalán, a tanárlajstromból derül ki: „231. Brassai (Wolff) Károly 1904-1920”. Arról is tudomást szerzünk, hogy dr. Fodor és dr. Wagner: *Rajzoló planimetriája*, és Huszka József:² *Rajzoló geometria* c. tankönyveit használta.

2. Brassai Károly: *Sétáló szerzetesek*

Ismeretlen: *Brassai Károly a szolnoki tanári karban*

Brassai Károly: *A Szolnoki Verseghy Ferenc Gimnázium egyen sapka-kitűzője*

¹ Cserkész világtalálkozó.

² Képesített rajztanár. Az oktatás mellett a magyar ornamentikát kutatta és népi formakincseket gyűjtött. Műemlékek Országos Bizottsága számára számos templom-, falkép-, oltárfölmérést készített.

Tehát valami tévedés lehet a fent idézett szócikkekben, mert a gimnáziumi kiadványok adatai nem támasztják alá a Weisz Manfréd-gyári alkalmazását. Felmerült tehát a kérdés: 1916-ban miként lehetett a csepeli gyár alkalmazottja – talán távmunkában, vagy pedig más személyről van szó, s névazonosság áll fenn? Esetleg olyan jellegű alkalmazás, mint a Nagy Istváné volt a Singer és Wolfner Rt.-nél, azaz műtermését leszerződtek, s annak ellenében műveit illetően szabad jogokkal rendelkeztek? – ennek kiderítésére még nem volt alkalmam. De született egy pontosító jellegű eligazítás. Kósa Béla művészettörténész kollégám, miután elolvasta *A csíkszeredai képzőművészeti élet kezdetei* c. korábbi tanulmányomat, 2014. november 25-én jelezte, hogy valószínűleg az 1916-os menekülés idejére korlátozódó szerződésről lehet szó. Ugyanis abban az évben, hozzávetőlegesen egy fél esztendőnyi időre Csíkszereda jelentős számú lakossága Magyarországon keresett menedéket, s munkát találva töltötte ottlétét. Következtetését, a várostörténeti kiállításra a lakosok által felajánlott különböző munkaszerződésekben és -igazolványokban szereplő adatok alapján vonta le.

Az viszont, hogy Kézdivásárhelyről jött Csíkszeredába, ugyanis tanári arcképe még ott látható a Márton Ferenc 1903-as érettségi tablóján – korrekt információ.

Fontos lenne többet tudnunk róla, mert ő nemcsak egyik rajztanára, hanem első festőművésze is volt városunknak, Johann Streitschek ugyanis csupán idevalósi.

Időrendben Domanyáncz Péter követi őt a rajzoktató tanárok sorában. Róla csak ennyit ismerhetünk: „*Rajz és zene. Geometria; Szabadkézi rajz; I-IV., V.-VIII.; A rajzszeretők óra, tanítja az éneket, zenét.*” (31) Az elvégzett tananyag fejezetéből megtudható, hogy a „művészi rajz”-ot heti két órában oktatták mindenik évfolyamon. „*Tananyag lapminta, gipsz, természet utáni vázolás és árnyékolás, festészetet anyag hiányában nem volt lehetséges gyakorolni.*” (32)

Aztán óraadóként Zsögön Zoltán következik a rajzot oktató tanárok sorában. Róla ebben a tanévben ez áll: „*Rajz, szépírás. I-V., I. A rajzszeretők óra.*” (33) Nem volt képzőművész, de a Csíksomlyói Római Katolikus Tanítóképző-intézetben az 1920-22-es tanévekben ő oktatta a rajzot. És a gimnáziumban sem szaktanár tanította ezt a diszciplinát, meg a hozzá párosított tantárgyakat. I.-III.-IV.-V.-ben Zsögön Zoltán, a II.-ban Buszek Gyula. „*Szabadkézi rajz. Heti 2 óra. Kézügyesítő gyakorlatok. Vonalvezetés levegőben, táblán, papíron. Egyszerűbb mértani testek szemléltetése és rajzolása természet után. – Tagoltabb síkformák alakítása. Árnyalás. Egyszerűbb síkélmények árnyalattal és színezéssel. Ecsetgyakorlatok. Levelek, virágok stb.*” a II.-ban. (34)

Valószínű, hogy Buszek Gyula tanár úr csak alkalmanként tanított rajzot, mert az irodalmár Zsögön Zoltán, aki majdnem a teljes 20-as évtized folyamán, mint „tanítóképző-intézeti tanár”, kisegítő tanárként oktatta a rajzot a főgimnázium összes osztályban. Ő volt a rajzszeretők óra is.

Akkoriban a rajzszeretők – a román nyelvszokások túlfogalmazó és olykor becéző jellegére jellemzően és megfelelően –, Muzeul filologic și al artelor frumoase [Nyelvészeti és Szépművészeti Múzeum] névvel illették, állományát pedig abban az évben román személyiségek – „*Vasile Alexandri, Mihail Eminescu, Caragiale* [Ion Luca]¹” – büszkségükkel gyarapították. (35)

¹ Író, politikus, költő és drámaíró.

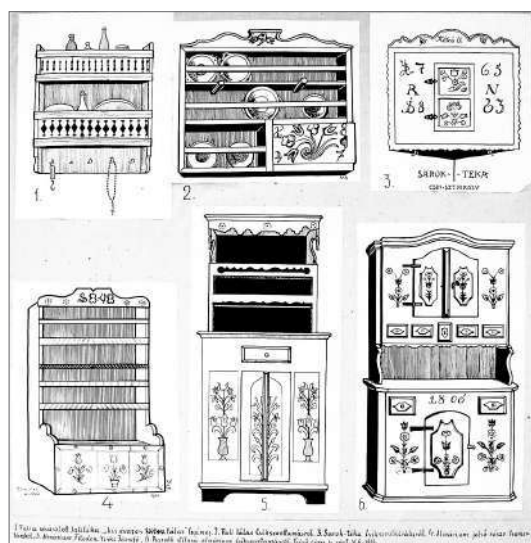
Az évtized végén Zsögödi Nagy Imre¹ következhetett volna a rajztanárok sorában. De ő a gimnáziumigazgató által felajánlott rajztanári állást nem fogadta el, alkotóművész akart maradni. A Följegyzésekben olvasható: „Akkortájtban üresedett meg a csíkszeredai gimnáziumban a rajztanári állás. Én azonban az igazgató nagy csodálkozására visszautasítottam. Azt mondta, ő még ilyent nem látott – szegény. Engem azonban más dolgok izgattak. Külföld: Olaszország, Németország, Franciaország, London...” (36)

Helyette, az 1929-30 tanévben, „Az iskolai év kezdetén a főtanhatóság Vámszer Géza² tanárt nevezte ki rajztanárrá [...]” (37) A Budapesti főiskolán Nagy Imrének volt kor- és tanuló társa. 1929-1941 között rajzot, szépírást, tornát, kézimunkát oktatott különböző évfolyamokon. Egyben ő volt a rajz- és kézimunkamúzeum őre is. Önvallomásából arra következtethetünk, hogy boldogan fogadta Székelyföldre való áthelyezését; egy új világ megismerése lehetőségének kihívását remélte: „nagyon örvendtem, mert így a székelyeket szűkebb hazájukban, sajátos életkörülményeik között ismerhettem meg. Jártam a falvaikat, sokat festettem őket, falujukat és e képekből kiállítást rendeztem. [...] Úgy gondoltam, hasznosabb munkát végzek ezeknek lejegyzésével, rajzolásával, mintha egy közepszerű festőművésszel gyarapítom az erdélyi magyar festők számát.” (38) Nagyszebenből Székelyudvarhelyre, onnan pedig Csíkszeredába került rajztanárnak. Tehetségét nem az alkotóművészet, hanem a néprajz szolgálatába állította.

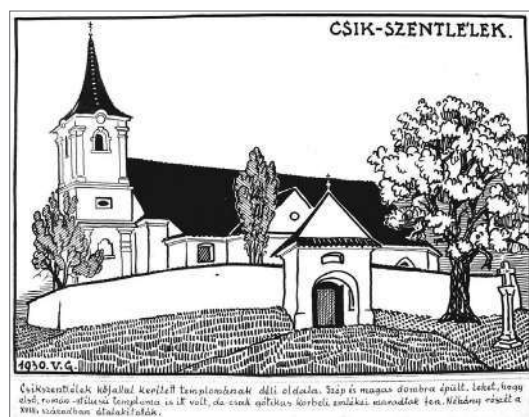
Fényképek, rajzok tömkelegét készítette el, amelyek dokumentumértéke igencsak jelentős. Akkor még archaikus világ lévén, neki még megadatott, hogy a székely társadalom építészetének és népművészetének azt a profán és szakrális tárgyi világot örökíthette meg, amelyek – a XX. század elején –, teljes tisztaságukban viselték magukon az évszázados hagyományok érintetlen jellegét. De azt is meg kell jegyezni, hogy a modernizáció, a civilizáció jelensége is felismerhető volt a társadalom minden rétegének életében, a – mondhatni –, elszigetelten élő parasztságában is. Egyike volt a csíki múzeumalapító „triumfíreknek”, irányította a csíkelnei Szent János templom helyreállítási munkálatait, nagyszabású néprajzi kiállításokat

Ismeretlen: **Vámszer Géza a főiskolán** (keretezett arc)

3. Vámszer Géza: **Csíki falusi bútorok**

4. Vámszer Géza: **Csíkszentléleki templom**

¹ 1917-1923 között a Magyar Képzőművészeti Egyetem hallgatója.

² 1915-1920 között a Magyar Képzőművészeti Főiskola hallgatója.

szervezett... „Kiállítása, melyen a legkitűnőbb ízlésről és művészi tudásról tanúskodó faberakások, asztali figurák, szobadíszül szolgáló székelő kopjafák, bőrmunkák, férfi és női táskák, írómappák, dobozok, modern bábuk, tollrajzok, tanulmányok, festmények, kézimunkák és különböző aragonit tárgyak szerepeltek, nemcsak az iparművész sokoldalúságát igazolta, hanem leleményét, finom szépérzékét és tehetségét is.” (39) Illusztrációk elszórtan a lapban: *Fafaragások Vámszer Géza csíkszeredai kiállításán* (A székelő kopjafák mintájára készített virágcserep-pálcikák, sőtartó, stb.), *Pál Gáborné csíki szőnyegek és „festékesei”* a csíkszeredai iparművészeti kiállításon, *Faragott és festett fabábuk Vámszer Géza csíkszeredai iparművészeti kiállításán*.

1941-ben Kolozsvárra telepedett. Haláláról Dávid Gyula nekrológja tudósított. (40)

Említésre méltó képzőművészeti alkotás nem maradt utána, annál több társadalomszervezői és szellemkutatói tevékenység-eredmény, és ma már – amióta ez a szellemi tevékenység is önálló tudományággá alakult –, vizuális antropológia névvel illelhető látványdokumentáció: rengeteg rajz.

Testvére, Vámszer Imre iparművész is Csíkszeredába telepedett, és 1933-ban dicsőséggel képviselte a várost. „Nagy aranyéremmel jutalmazták Vámszer Imre csíkszeredai iparművész remekeit.”¹ Önmagát sajátkezű rajzolt hirdetéssel ajánlta az Erdélyi Kárpát-Egyesület és múzeumának értesítője 1934. március-áprilisi számában.

Vámszer Imre: *Magánreklám*

Vámszer Géza után ismét egy brassói származású rajztanár, Fuchs József² került Csíkszeredába, a Segítő Mária Gimnáziumba: „r[endes]. tanár, rajz, szolgálati éveinek száma 8. [...] II/A. oszt[ály]. főnöke, a rajzsztár őre.” (41) A „finevelő-intézetben” ideiglenesen elhelyezett „Majláth” Líceum és Tanítóképző-intézetben is oktatott az 1941-42-es tanévben. (42) „Fuchs József óraadó tanár, rajz szakos, gimn[áziumi]. t[anár]., szolgálati éveinek sz[áma]. 8, [...] Egyéb szolgálati beosztása: A r[ómai]. k[atolikus]. gimnázium rendes tanára.” (43) „Az iskolán kívüli népművelés vezetője.”³ (44)

Időközben másokkal együtt Fuchs József is felmondta óraadói állását, s elhagyta a Tanítóképző Intézetet. „Kiváltak a tanári testületből [...], Fuchs József, [...] gimnáziumi tanárok is, akik részben eltávozásuk, részben a saját intézetükben való nagyobb elfoglaltságuk és a két intézet közötti távolság [1,5-2 km] következtében óraadói szerepre többé nem vállalkozhattak.” (45) Fuchs Józsefre vonatkozó utolsó korabeli információ a *Csíki Lapok* 1943. december 5-i lapszámában egy sz. n.-i cikkben olvasható. Az írás nem egyéb, mint egy kiegészített hír: az öt nap múlva, a vármegyeház kistermében nyíló „Mintegy ötven darab kép”-ből álló akvarell-kiállítás előzetese, kiegészítve egyfajta buzdítással, miszerint a házalók kínálta „selejtés értéktelen és haszontalan dolgok...” helyett lakások díszítésére vásároljanak Fuchs József akvarelljeiből, „A csíki tájak szebbnél szebb változata”-iből. Ez volt egyetlen

1 Sz. n.: A sepsiszentgyörgyi kiállítás csíkmegyei kitüntettettjei. *Csíki Lapok*, 1933. szept. 3.

2 Neve nem szerepel a Magyar Képzőművészeti Egyetem hallgatói lajstromában.

3 Neve nem szerepel a Magyar Képzőművészeti Egyetem hallgatói lajstromában.

csíki kiállítása. Neve még az 1968-ban, az 1-es számú Líceum 300 éves évfordulójára kiadott Csíkszeredai Líceum monográfiájában jelenik meg: „304. Fuchs József 1941-1944.” (46)

Ellenben Jakab László nyugalmazott plébános tb. kanonok, A gyulafehérvári „Majláth” főgimnázium elődjének története c. könyvének Az intézet tanárai fejezetében életrajzára vonatkozó adatok olvashatók.

„Brassói postatisztviselőnek volt a fia. Édesapja az I. világháború első szakaszának volt áldozata. Hat árvát hagyott hátra. Dr. Fuchs Gábornak volt a bátyja és Hermann kolozsvári egyetemi tanárnak testvére. A másik három árva lány volt. Nehéz körülmények között nevelkedett föl és szerzett diplomát. Nem sokáig tanárkodott az intézetünkben, mert a bécsi döntés éppen katonai átképzésre behívottként találta, s nem tért vissza intézetünkbe. Jó tanárként, Reithoffer [Jenő]¹ méltó utódaként tevékenykedett. Vég kedélye közmondásos volt. Mint festő, képein szintén ez a derűs hangulat a jellemző. A bécsi döntés után Kecskeméten tanárkodott. Ott nősült meg, és ott is hunyt el.” (47) Az intézet világi kiválóságai fejezet Alkotóművészek – festők alfejezetében pedig ez olvasható róla: „Ő váltotta föl Reithoffert a tanárságban. Kár, hogy csak rövid ideig volt intézetünk tanára. [...] Itt csak annyit kell még megjegyezni, hogy rendkívül könnyedén festett és sokat. Derűs kedélye valósággal visszamosolyog, még tájképeiről is. [...]” (48)

Hogy milyen jelentőséget, vagy szerepet lehet tulajdonítani a felsorolt tanároknak Csíkszereda képzőművészeti életében, a rendelkezésre álló adatok alapján nem tudom pontosan megállapítani. Ez időből két tanári munkásságra vonatkozó bejegyzést találtam. Egyik Fuchs Józsefre vonatkozik: „Növendégeink különös képességet mutatnak fel úgy a rajzolás, mint általában a kézügyesség terén. Annál inkább sajnáljuk, hogy éppen a felső osztályokban nem áll módjában a tanárnak rendszeres továbbképzést nyújtani. Az összefoglalók ideje alatt nyitottuk meg az intézet rajztermében a növendékek évközi rajzaiból összeállított rajzkiállítást. Munkáikkal kitűntek: Ambrus István, Bardócz György, Imets Dénes, Kosza István, Lux István, Máté Imre, Péter András, Péter Márton és Takács István I. oszt. tanulók, – Bálint Lajos, Balogh Elemér, Botár László, Buszek Károly, Rácz József, Salló Zoltán, Timár Elek, Ugron Béla, Zengraf Pál II. oszt. tanulók, – András Imre, Gajár Aladár, Kassay Zoltán, Mezey Zoltán, Mihály Lajos, Petres Károly, Stefán György, Szekeres Levente, Veress László,² Veress Péter és Xantus Antal III. oszt. tanulók, – Adorján Mihály, Császár Sándor, Darvas Lajos, Karda Tibor, Kovács Lázár, Máté Jakab és Rafain Gábor IV. oszt. tanulók.” (49) A másik Brassai Károlyra, ami annak ellenére, hogy húsz évvel korábbi esemény, később olvasható.

Fuchs József Csíkszeredából való távozásáról nincs adat, de van utódjáról.

A „Majláth” Líceum és Tanítóképző-intézet összevont évkönyve Változások a tanári testületben c. fejezetéből megtudható, hogy 1943. november 1-én, új taggal szaporodott a tanári testület. „Az Egyházmegyei Hatóság Ko-

5. Fuchs József: **Akvarellek** (ma is „funkcióban”)

¹ Gy. Szabó Béla tanára.

² Felőtt korában amatőr festőművész volt.

vács Dénes¹ rajztanárjelöltet megbízta a kézimunka és rajztanszék óráinak a helyettesítésével. Mivel Kovács Dénes folyó év áprilisában tanári oklevelet szerzett, a jövő tanévre helyettes tanári kinevezést kapott.” (50) Ugyanott státusát is meghatározták: „Kovács Dénes h[elyettes]. tanár, okl[eveles]. középiskolai rajztanár – természetr[ajz]., kézimunka, rajz, honv[édelmi]. ism[eretek]. – A rajz- és kézimunka szertár² őre. Bentlakási felügyelő tanár.” (51)

Az 1946-47-es iskolai évben a Csíksomlyói Római Katolikus Fiú Tanítóképzőben Kovács Dénes Orbán Istvánnal és Bakó Bélával együtt oktatta a rajzot. Orbán István kézimunkát is tanított. (52) Ugyanaz a forrás 1948-56 között Kovács Dénest rajz és módszertan szakkal tünteti fel. (53)

A tanítóképző bérlistáján Antal Elemér³ – számomra Elemér bácsi – neve helyettes tanárként szerepel. (54) Rajztanár volt, valamikor kirúgták, amiről semmilyen adatot nem találtam. Édesapámnak nagyon jó barátja volt, de kirúgásának okát mégsem tudom. Apai örökölt mesterségből, szobafestőként tartotta fenn magát. Hiába volt családunk jó ismerőse, sajnos nem tudok többet róla.

Incze István neve bukkant még fel az évkönyvekben: „Óraadó tanár (1940-41.-é.), a rajz és szépírás tanára – óráinak száma 6 – rajz, kézimunka – A rajzszertár őre. A r. k. gimnázium r. tanára.” (55) Más egyebet nem találtam róla.

Még kevesebb adat van a festőművész Kádár Tiborról,⁴ aki csak egy tanévnyit oktatott Csíkszeredában. Róla a gimnázium 300 éves évfordulós emlékkönyvében ennyi szerepel: „329. Kádár Tibor 1945-1946.” (56) Az artportal.hu-ról idézem néhány szavas szócikkét: „1936–1938: Marosvásárhelyi Városi Festőiskola, mestere: Aurel Ciupe. 1940–1944: Országos Magyar Rajztanárképző Intézet. 1949-től tragikus haláláig (önkezéssel vetett véget életének), a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola tanára volt. Szuggesztív egyéniségű művészpédagógusként a kor dogmatikus művészetpolitikájával szemben a szellemi és alkotói nyitottságra nevelte növendékeit. [...]” (57) Márton Árpád első éves festőművész-hallgatóként tanítványa volt a főiskolán.

6. Kolombán Árpád: *Gát*

A rajztanárok sorában Gaál András⁵ és Márton Árpád,⁶ és két – mondhatnám titokzatos – rajztanár következett. Férj-feleségről van szó: Kolombán Árpád és Kolombán Árpádné. A férjről annyi információt tudtam szerezni, hogy 1961-ben végezte Kolozsváron a Ion Andreescu főiskolát, Sövér Eleknek volt évfolyamtársa. Az 1-es sz. általános iskolában tanított, de nem sokáig. A felesége neve, a Csíkszeredai Líceum monográfiája 163. oldalán tűnik fel: „466. Kolombán Maria 1961-1963.” (58)

Gaál András és Márton Árpád színrelépésével kezdődött el a modern és szakszerű csíkszeredai rajzoktatás.

1 1939-1944 között a Magyar Képzőművészeti Főiskola hallgatója.

2 „Amelyet a tanulók a kézimunka órákon készített modellekkel gyarapítottak: kápolna, székelly kapu, disznóól, repülőgép, gémes és kerek kút, szövőszék stb.”

3 1921-1928 között a Magyar Képzőművészeti Főiskola hallgatója.

4 1940-1944 között a Magyar Képzőművészeti Főiskola hallgatója.

5 1954-1959 között a „Ion Andreescu” Képzőművészeti Főiskola rajzpédagógus-hallgatója.

6 1958-1964 között a „Ion Andreescu” Képzőművészeti Főiskola festészet szakos hallgatója.

Elvek (?)

A XX. század általános értelemben vett művészetelméletével kapcsolatban itt, Erdélyben is számos nem esztéta-művészettörténeti megállapítás került nyilvánosságra. Közülük választottam egy-egy passzust, hogy érzékeltessem a kor álláspontjainak ez irányú változatosságát. Ezeket egy idézett művészettörténeti összegzéssel fogom egybe.

„Azt akarom mondani – írja Székely János *Vajúdó korstílus* c. cikkében –, hogy a képzőművészet termékei valamikor, az emberélet szükségleti cikkei voltak. Egyébként is igényelték őket, mint csak esztétikumukért. [...]”¹

Azért hozták létre műveiket, hogy azokkal azután legyen valami, hogy bekeverüljenek az emberközösség organikus életébe, s ott hasznuk vétessék – és mellesleg persze szépsésk is a világot. Lehet, hogy művük aztán szépsége, kifejezőereje jogán maradt fenn, de pusztán esztétikai célból nyilván létre nem jött volna.

És miért fest a mai festő? A mulandó rögzítése már nem feladata, arra sokkal pontosabb, elképesztően tökéletes technikai eszközeink vannak. Isteneink nincsenek, szentek közbenjárásában nem bízunk többé, a császárokat nem tiszteljük. A kép funkciója – mondjuk ki végre – esztétikumára redukálódott. Afféle nélkülözhető luxuscikké változott, kettős értelemben: luxus már a festő részéről, aki megfogható, esztétika nélküli értelem nélkül létrehozta, azután luxus a vásárló részéről, aki esetleg megvásárolja és falára akasztja, anélkül, hogy valódi (esztétikán kívüli) szüksége volna rá. Épp csak polgári szobadísznek használja az üres falfelületen – de lassan már üres falfelület sem akad végsőkéig praktizált és miniatürizált lakásainkban. Azt hiszem, a díszítés nem, semmiképp sem elegendő szerep ahhoz, hogy egy művészeti ág valódi korstílust alakíthasson ki és valóban virágozzék. Nem úgy ismerem én az igényes és rátarti művészeket. [...]

7. Nagy Imre: Székely János

Miért festenek tehát a festők? Olyan kérdés, amely már csaknem szemtelennek mondható. De csakugyan, miért? Nyilván azért, hogy kifejezzék önmagukat, hogy képben rögzítsék látomásukat a világról, hogy érvényesítsék vizuális fantáziájukat, dekoratív ösztönüket. Hogy megújítsák a művészetet; hogy kamatoztassák azt a bizonyos talentumot. Ez oknak személyes-erkölcsi síkon, mondjuk, elegendő is.

Sok évvel ezelőtt, amikor a festészet és szobrászat lassú funkcióvesztésének gondolata először ötlött fel bennem, érdekes vállalkozásra szántam el magam. Végigjártam néhány minden kétséget kizáróan jelentős festőnket, azzal a céllal, hogy megtudjam, mi lett a műveikkel. Nagy Imrének önkéntes adományként, múzeumban sikerült elhelyeznie életművének jó részét – hogy úgy mondjam, külön múzeumot alapítottatott magának. Mások pincéket, baráti részletvásárlásokat emlegettek. A legemlékezetesebb kép, sohasem felejttem el, szegény Nagy Albertnél fogadott. Felvitt a padlásra, ahol műterme is volt, és megmutatta képei özönét és garmadáját. [...]

¹ És sorolja: „A festő portrét festett, hogy megörökítsen egy neki vagy megrendelőjének kedves személyt (esetleg épp megrendelőjét); ikont, oltárképet festett, hogy kortársainak legyen mi előtt imádkozniuk; kompozíciót festett, hogy emlékeztessen fontosnak tartott eseményekre. [...] A szobrász istent faragott, előbb csak talizmánnak, később a kultusz fenntartása végett; szenteket faragott, hogy benépesítse a templomokat és emelje a homlokzat áhítatát; uralkodókat, hogy megörökítse a dinasztia dicsőségét.”

Meg kell értenünk: stílustalan művészet nem lehet nagy művészet. A stílus a festészetben, szobrászatban talán még fontosabb, mint az irodalomban. Tulajdonképpen nem is a mű, hanem a stílus az, amit egy kor saját kifejezésére és tanúságára létrehoz. [...] (59)

Palotás Dezső Csiribá cikkében, az idézett Székely János-szövegre reflektálva teszi közzé kétellyel teli ellenvéleményét.

„Helyben vagyunk: ha elfogadjuk (és el kell fogadnunk), hogy a képzőművészet funkciója több a díszítésnél-ábrázolásnál, hogy létezik a képben, szoborban kifejezésre váró gondolat, akkor a mű stílusa e gondolat függvénye. Egy ország, egy világrész, egy művészettörténeti kor művészete művekből tevődik össze, és ezeket művészek, egyének hozzák létre, akik mindig is tudatos nekirugaszkodással keresték a gondolataikat adekvát módon kifejező közlésformákat, a stílust. Nem igaz tehát az, hogy »tulajdonképpen nem is a mű, hanem a stílus az, amit egy kor saját kifejezésére, és tanúságára létrehoz.« Nem igaz, mert a stílusok kialakulásában a művészeknek nagyon is tevékeny szerepük van.” (60)

Akkor mi a helyzet a képzőművészettel, mi az igazság, mi a látszat, illetőleg mi a valótlanosság benne? – tehető fel máris a kérdés. Egyébként mindkét állítással egyet is lehet érteni, s tagadni is lehet azokat; lényegük mégis fontos számomra. Valamelyes egyensúlyt – a vitaindító írás erényeinek kihangsúlyozása mellett – Murádin Jenő segít beállítani a Székely-cikk kérdéseire felelő Várni vagy kívánni cikkének egyik, kérdéssel indító bekezdésében:

Ismeretlen: **Murádin Jenő**

„Ki válaszolhatna rá? Nem valami lelkesítő dolog, de újra és újra emlékeztetnünk kell rá: korunk stílusának, művészetünk fejlődésének, a képzőművészetek tükröző és valóságfeltáró voltának meghatározása inkább elvárás és igény, melyet a művészet-filozófia, az esztétika művelőivel szemben támasztunk. Hogy ez sovány vigasz, hogy e tudat kétségeink feloldására korántsem alkalmas, s végül, hogy mindez nem oldoz fel a hazai valóság ilyen értelmű vizsgálata alól? – ezek, azt hiszem bizonyítékot nem kívánó igazságok. [...]

Felülnézetből – rálátásosan – tudunk csak korok, korszakok művészetéről ítélni. Miért lenne a mi korunk kivétel?” (61)

Így van ez tárgyunk – a nagy Kárpát-medencei színes, szám-talan alkotóművészeti tevékenységből összeálló gyűjtemény-mozaik egyik drágaköve –, Csík – Szereda képzőművészeti élete esetében is, abban a csodában, amelynek összhangját az egyedi harmóniák összecsengésében – de még teljességgel fel nem dolgozható módon –, látom rejleni. Éppen azért, hogy a majdani végítéletek kijelentéseinek alapos támasza is legyen, megpróbáltam összegyűjteni mindazt, amit krónikás eleink és kortársaink papírra vetettek ezzel a számunkra nagy harmóniával rendelkező művészeti tevékenységgel kapcsolatban.

Ez az egység, ez az eurhythmia itthon, akárcsak biológiai és művészeti létünk nagy kiterjedésű nemzetterében is, magányos alkotók, művész-csoportosulások és művésztelepek hagyatékából áll össze. Szerves részei egyszerre képviselnek megannyi irányzatot, szemléletet, csapatmunkát, egyediséget és – többnyire – egy generációs művészi lelkület(ek) érzékenységéből származó spirituális jelleget.

Csíki elsők

E nagy mozaik egyike az önmagában is mozaikszerű csíkszeredai képzőművészeti élet. Pontos kezdete – hivatalosan – 1939-re tehető, ugyanis bár több alkalommal megtörtént, véglegesen mégis csak ebben az esztendőben vált Zsögöd Csíkszereda részévé, ami többek között azt is eredményezte, hogy Nagy Imre maga is csíkszeredaivá „avanzsált”. Azelőtt, a városban csak alkalmi kiállítások voltak, folyamatos művészi alkotómunka alig létezett. Ezzel szemben a még önálló községként létező Zsögödben akkor kezdődött, midőn 1924-ben, budapesti és kecskeméti tanulóévei abbahagyásával Nagy Imre hazatért szülőfalujába. Igaz ugyan, hogy az ő alkotótevékenységét több csíki származású művész is megelőzte, vagy kortársként ugyanabban az időszakban alkotott vele. Nagy István,¹ aki az elemi iskola után a Magyar Királyi Földművesiskolába,² onnan pedig a kolozsvári Állami Tanító- és Tanítónő-képezdébe iratkozott, így a továbbiakban neve okkal hiányzik említett kortársak, illetőleg azok tanárai mellől, valamint Adler József,³ (62) Szopos Sándor,⁴ Márton Ferenc,⁵ Hankó János, dr.,⁶ a Bálint testvérek: Lázár,⁷ József,⁸ János,⁹ a Lázárral évfolyamtárs Lestyán Béla¹⁰ és a vele rokon(?) Lestyán János,¹¹ Szopos Kálmán¹² Orbán József¹³ és Biró Ákos¹⁴ –, de mindannyian, máshol teremtették meg a maguk életművét.

Ismeretlen: *A Magyar Királyi Földművesiskola és igazgatói lakás*

Nagy Imre volt tehát az első igazán csíki-csíkszeredai alkotóművész.

A XX. század elején, a korabeli csíki ösztöndíjosztó elöljáróság részéről fűződött némi remény Nagy István, Szopos Sándor és Márton Ferenc honi művészi jövődjéhez. Sőt, 1912-ben, a Csíki Lapoknak (p) szerzői jelzetű cikke már a Csíki székely festőiskola fogalmát is taglalja, amelyet Banner Zoltán 1990 után – ismételten – vitt be a művészettörténeti köztudatba. Elméletét Banner a székelység templomfestő, oltárkészítő iskoláira, az 1921-ben jelentkező Erdélyi Művészeti Társulat¹⁵ elveire, illetőleg a „triász”: Nagy István–

1 1894-1897 között az Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde (a továbbiakban: OMKMR) hallgatója.

2 Ennek helyére épült a szovjet katonai II. világháborús emlékmű.

3 1911-1913 között az OMKMR hallgatója. Róla annyit tudunk, hogy még 1898-ban kifestette a csíkkarcfalvi Nagyboldogasszony templomot.

4 1900-1904 között az OMKMR hallgatója.

5 1903-1908 között az OMKMR hallgatója.

6 Nem részesült főiskolai képzésben.

7 1909-1912 között az OMKMR hallgatója.

8 1904-1908 között az OMKMR hallgatója.

9 1911-1915 között az OMKMR hallgatója.

10 1909-1913 között az OMKMR hallgatója.

11 Adatai ismeretlenek.

12 1936-ban végzett a bukaresti Szépművészeti Főiskolán.

13 Nem részesült főiskolai képzésben.

14 1931-1933 között a Magyar Képzőművészeti Főiskola hallgatója.

15 Collegium Artificum Transilvanicorum névvel Emil Isac ötlete nyomán Thorma János és Aurel Popp szervezte a nyolcvannál is több résztvevőt számláló kiállítást.

Márton Ferenc–Nagy Imre¹ alkotótevékenysége nyomán spontán módon kialakult művészi tevékenységére hivatkozva gondol megalapozottnak. (63)

Visszatérve az említett Csiki Lapok-cikkhez, amelynek keltezési ideje még a dualizmus² szabadelvű korszakának már-már hanyatló időszakára esett, ami többek között a nemzeti érzületek megerősödésének is kedvezett, tehát nem véletlenül írta (p) a következőket:

„A modern élet forgatagában ma-holnap elvész a magyar nemzeti sajátosság. Rohanva rohanunk előre minden téren. Fejlődésünk azonban nem tart helyes lépést. Az irodalom a festészet meghaladja más kulturális haladásunk fokát. Gazdasági életünk pedig csak hátul kullog nemzeti életünk tényezői között. Kevesen vagyunk ahhoz, hogy minden téren egyszerre és egyforma erővel lépünk fel. Innen áll elé eztán az a nagy egyenetlenség, mely észlelhető például manapság az analfabéták nagy százaléka és a magyar festészet európai sikerei között. [...]

Képzőművészetünk iránya ma már annyira modern, hogy már-már nélkülözi a faji sajátosságokat. Az általános művészt – pedig csak nemzeti jellegünk kidomborításával érhetjük el.” Példaként a szerző, Szinyei Merse Pálnak az utóbbi öt esztendőben tapasztalható „tüneményes glorifikációját” említi, abban reménykedve, hogy hatása az ultramodern művészeket is gondolkodóba ejti majd. Aztán három, számára fontos kérdéssel folytatja gondolatmenetét: „... elég-e összetett kezekkel várnunk nekünk székelőknek a nemzeti stylus kialakulását? Nem kell-e e harcba belevinnünk faji tulajdonságunkat, energiánkat, tiszta reális látásunkat? Népművészeti kincsekben oly gazdag Székelyföld, ne lehetne hatással a magyar képzőművészetekre?”

E kérdések feltevését követően pedig a nagybányai, gödöllői és kecskeméti festőiskolák mintájára – pedig azok nem regionális jellegre alapozott, hanem művészeti elvekre szerveződött csoportosulások voltak –, javaslatot tesz egy szervezett keretűnek szánt „Csiki székelő festőiskola” létrehozására. Indoklása: „honi művészetünknek honi gyökereit megerősítsük, és a székelő népművészet az őt méltón megillető helyét elfoglalja”. És (p) kritikával illeti azt az ösztöndíj-rendszert, amelynek támogatását mindhárom fentebb megnevezett festőnk igénybe vette:³ „... ez ösztöndíjak csak éppen arra voltak elegendők, hogy a legkezdetlegesebb kiképzést megadják – és aztán az akadémia elvégzése után – mikor leginkább lettek volna rá utalva – elengedje őket kenyeret keresni.” De nem áll meg a kritika szintjén, hanem felhívással, javaslattal és figyelmeztetéssel is szolgált: „... e nemzedéket itthon nekünk kell felnevelnünk. Egészen a nagybányai vagy kecskeméti mintára. Építsen a vármegye négy-öt családiházat, telepítsen ide festőművészeket, kik ingyen lakást és minden tanítvány után bizonyos évi járadékot kapnak. [...] Ha Csíkvármegye megelőzi ennek felállításával, a Székelyföld más helyeit, akkor az ő nevéhez és munkásságához fog fűződni az a siker és a sikerek után a hatás, melyet a »Csiki székelő festőiskola« nemzeti művészetünkre gyakorolni fog.” (64)

A felvetett témának volt ugyan folytatása, de megoldására soha sem került sor. Egy későbbi, jegyzet nélküli Csiki Lapok cikkéből megtudható, hogy „az ország igen sok tekintélyes sajtóorgánuma nagy lelkesedéssel és ro-

¹ Szopos Sándor miért maradt ki?

² 1867-1918, a kiegyezéstől az első világháború végéig.

³ Hozzájuk sorolja a gyergyószárhegyi származású, abban az időben, hivatalosan Csík megyei Siklódy Lőrinc szobrászt is.

*konszenzussal fogadta az abban megpendített eszmét”, ami azt is jelentheti (?), hogy nemcsak itthon olvasták honi lapunkat. A cikk tanúsága szerint ez ügyben az ország több részéből is megkeresés érkezett a szerkesztőségbe, és a témával sok fővárosi napilap is foglalkozott. Ellenben egy korábbi lapszám szerint, tíz budapesti lapszerkesztő járt a Székelyföldön. Valószínűnek tartom, hogy ittélük idején, nem pedig a csíki újságnak a fővárosban való olvasásakor szereztek alaposabb tudomást a felvetett kérdésről. A nyomaték kedvéért (p) a *Pesti Hírlap*ot idézi, amely múlt időben fogalmaz, mint ha már befejezett tényről beszélne: „Festőiskola a Székelyföldön. Kulturális, művészeti és az egész Erdély magyarságát, de leginkább a Székelyföldet érdeklő mozgalom keletkezett Csíkszeredán. Az a célja, hogy Csíkszeredán a Székelyföld ezen festői motívumokban gazdag pontján, festőiskolát alapítsanak és a megye anyagi hozzájárulásával lehetővé tegyék egy művésztelep létesítését. [...] A megye eddig is anyagilag mindig támogatta a művészi hajlandóságú fiatalokat, de erre az ösztöndíjat igen kevesen vették idáig igénybe. És ezek a művészek dolgoztak, de nem otthon. [...] De ha meglesz a festőiskola, ott fognak dolgozni a művészek, a növendékek is és a mesterek s a budapesti tárlatokon csodálni fogják Erdély természeti szépségeit. [...] A székelyföldi festőiskola ügyét a fővárosi képzőművészeti egyesületek is pártfogásukba kellene vegyék és legalább erkölcsi hozzájárulásokról biztosítaniuk kell a mozgalom vezetőit.” (65)*

Végül is ennyi történt csak...

Visszatérve (p) cikkéhez; nem véletlen annak sem alapgondolata, sem pedig hangvétele. Egyrészt, mert „ebben az időben a székely urak lenézték a piktorokat, és nem tartották komoly értéknek a »pingálást«” (66), ennek ellenére a Csíki Magánjavak Egyesület (CSME) nyitottabb vezetősége mégis tanulmányi ösztöndíjban részesítette mindhármukat (azaz 4 művészünket), és sok más érdeklődési körű fiatalot. Másrészt, magától az egyesület elnökétől, Tivai Nagy Imrétől tudjuk, hogy „... alig került ki székely diplomás ember, aki nem a Csíki Magánjavak Egyesülete ösztöndíjának a segítségével tanult volna”, valamint még azt is, hogy a Magánjavak segítségével „... száz meg száz tehetséges ifjút képeztünk évenként a főiskolákon, kiknek tehetségebbjei határainkon kívül látnak kenyér és érvényesülés után, de haza nem kíváncsoznak, mert itthon dulakodni kell s amellet csak lekicsinylésre lehet kilátásuk.” (67)

Nem alaptalan tehát (p)-nek az „itthon nekünk kell felnevelnünk” kijelentése.

A korabeli – nemcsak csíki – médiumok foglalkoztak is ösztöndíjas festőművészeinkkel, s ennyi esztendőket téve nemcsak értelmezni érdemes a korabeli írásokat, hanem átfogalmazás vagy átértelmezés nélküli, szó szerinti közreadásukra is szükség van. Így mellőzhetők a kései tévedések vagy elfogultságok, amelyek alkalmanként korszak-érzethiányból adódhatnak.

Nagybányát leszámítva, Erdélyben a XX. század első harmadára tehető a képzőművészeti élet megerősödése. Ez főként a két világháború közötti esztendőben teljesedett ki, illetve e tevékenységi kör az irodalom közvetlen nyomában alakította ki regionális jellegét. Ennek következtében a legutóbbi évekig, képzőművészetünk erős erdélyi jelleget tükröz. Erdély több nyelv- és mentalitásközösségnek volt az összetartó tartománya. Azért fogalmazok így, s nem azt írom, hogy mentalitásközösséget foglalt magába, mert a benne élő nemzetiségek mindegyike a teljes régió birtokosának érezte, érzi magát.

A magyarság, akinek az 1849-es szabadságharcban megfizetett véráldozata olyan – majdnem genetikailag is értelmezhető – tudatrendet ojtott utódaiba, amely hetven év múltán, az 1920-as években, térben és tudatilag hirtelen magukra hagyottakban a terület-sorseszemély újrafogalmazását igényelte, létének ehhez való igazodását gerjesztette. Bármelyik korabeli sajtótermékhez nyúl az ember – s bár köztudott –, ma is megdöbbenő az a felismerés, hogy 1920 után Erdélyben gyakorlatilag mindent újra kellett teremteni, mert Trianon nyomán olyan nagyméretűek voltak a veszteségek. És ennek a helyzetnek a nemzedékekbe sulykolt tudata máig érezteti a hatását: a szülőföld, a népközelség iránti elkötelezettség görcsös primátusát. Ezeknek esztétikai értékek elé való helyezését nehéz levetkőzni, bár lehet, hogy egészében nincs is rá szükség.¹ (68) Véleményem szerint, Erdélyben csak egyetlen egy csíkszeredai művésznak sikerült saját esztétikai értékrendjét az említett elkötelezettség elé, de azzal majdnem egyenrangú, alig fölérendelt módon helyezni. De erről majd a megfelelő helyen esik szó.

Az 1920-as években jelentkező változások képzőművészeti életünkben való megjelenését, annak jellegét és jelenségét is egy több részes tanulmányban taglalja Kiss Péter – Hans Loew szerzőpáros *Forradalom és gondolatiság a képzőművészetben* címmel. Az általam legfontosabbnak tartott részt idézem belőle: „Az első világháborút követő években a legelszigeteltebb műterem csendjébe is behatolnak a külvilág hangjai...

Megváltozott a művészet struktúrája is; az alkotás központjába lényegesen más természetű kérdések kerülnek, mint a háború előtt. A nagymérvű tartalmi és formai differenciálódás összképének a jellegét azonban nem a stiláris jegyek sokfélesége szabja meg, hanem az elidegenülés közérzete, s a művészi kifejezés különbözőségében a jelenséggel szemben tehetetlenül álló, magányos alkotók más-másfajta reflexiói tükröződnek.

Nyilván nem arról van szó, hogy az erdélyi művészet frontálisan felismerte, s lényeges jegyeiben tudatosan fölmérte volna az elidegenülés objektív törvényszerűségét s a folyamat mechanizmusát. Másrészt viszont hiába keresnők a magyarázatot e korszak hihetetlenül megnövekedett csendélet- és tájképfestészetére; [...] Előtérbe kerül a tér és a tömeg kérdése, és sokakban él a két dimenziós képi valóság megteremtésének a vágya.²

A »lefestő« tájképezés gyakorlata szinte teljesen az amatőrizmus vagy a rajztanári szabadidőtöltés területére szorul vissza, s az építészeti és emberileg egyaránt monumentalizált erdélyi táj ekkor vonul be a művészettörténetbe, Nagy István pasztelljeiben. Egyedülálló ez a nagyistváni tájjellemzés, amely szinte romantikus (de nem patetikus) szenvedéllyel kavargatja fel a természet csendjét, s amelyben az emberi szenvedésnek geológiai mélységei vannak. Hatalmas egyszerűségében, zártságában szobrot emel az emberi méltóságnak. Profetikus művészet ez, akárcsak a Mattis-Teutsch Jánosé.

Nem kevésbé döbbenetesek Szolnay Sándornak, Nagy Imrének és Ziffer Sándornak a húszas évekből származó, a tektonikus jellegű tájképei [...]» (69)

Néhány száz éve, ha nem is hivatalos státussal, Erdély fővárosa Kolozsvár. Az ott leírt szó vezérfogalom volt a vidék számára. Ott jelent meg többek között a *Pásztortűz* folyóirat is, amely főleg az irodalmi életnek, de rövid

1 Nem idéztem, mert velem készült interjúból való.

2 Arra is kitérnek, hogy nem egy művésznünk rettent meg a gyorsan változó idő (L.: Marx György: *A gyorsuló idő*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.) „értelmetlen, ellentmondásos s főleg megváltoztathatatatlannak tűnő jelenségeitől”.

ismeretterjesztő írásaiban irányt próbált szabni az általános közgondolkodásmódnak és a közízlésnek is. Ilyen közlemény Tereh Gézának – biedermeier ízű passzusokat is tartalmazó –, *A műalkotás és művészet lélektanához* címet viselő, kispolgári szemléletű tanulmánya is, amelyben a művészi szép esztétikai fogalmát igyekszik meghatározni. Természetesen, ez az olvasóknak, mintsem a szakmának szóló írás – amely véleményem szerint megjelenése pillanatában veszítette is aktualitását –, mert az utókor bizonyossága szerint, az alkotás öntörvényű folyamatában egészen más elvek és erők uralkodtak a korabeli műértékelésben és műfogyasztásban egyaránt.

Mivel csíkiak is olvasták, a tanulmány hangulatának jelzésére álljon itt annak egy rövid részlete: „A képzelet az, amely széppé hazudja a világot s minél érzőbb, termékenyebb, alkotóerősebb a fantázia, annál több szépet lát a világban. [...] Ezt a szépet a művészetben közölni kell tudni velünk. A közlésnek számtalan, nagyon is divergens útja van, amelyektől lényegesen függ a művészet intenzitása. A primitív lélek részletességet kíván. A népnek egy hű fotográfia többet ér, mint egy Lenbach féle portré a maga elnagyolt kezeivel. A kifinomultabb műbarátnak pedig már csak az a kép szép, amely, mint a színek zene, nem részletez, [...]”. (70)

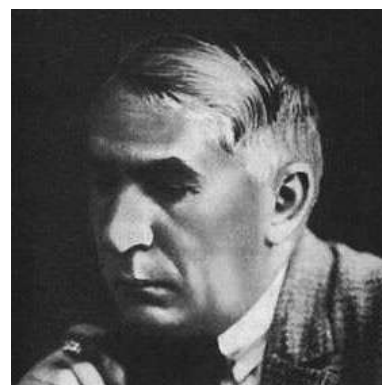
Ám, korszakoktól függetlenül, mindenféle eligazítás ellenére, a művészet közértése mindig is problematikus volt. A műértés, akár komolyan vagy ironikusan, akár tudományosan vagy laikusan, akár pedig érzelmesen vagy cinikusan foglalkoztak vele, pontosan olyan sokfélen változatos, akár a műalkotások jellege és módja, Márton Árpád festőművész kedvenc jelzőjével: „a hogyanja”. Ezért a laikus műértés példázására Móra Ferencről, a művészi egymásértésre dr. Nagy Andrástól, a műértelmezésre Szilárd Leótól, helyszín és korértés jelzésére pedig Részegh Viktortól (számomra Viktor bácsi-nak) agrármérnök-lapszerkesztőtől¹ vettem kölcsön egy-egy gondolatot.

Móra szerint: „Amelyik szent olyan sovány, mintha éhséggel kínozták volna vértanúhalálra, az még az ántivilágból való. Amelyik Magdolna kövérkés, és nem nagyon van fölruházkodva a bűnbánatra, az reneszánsz. Amelyik még dundibb, és még kevesebb bűnbánatot tanúsít, az barokk. Amelyikről nem lehet tudni, hogy fiú-e, vagy lány, noha ruha is van rajta, az modern, a szép békacombú figurák pedig a jövő művészetét képviselik.” (71)

Amióta megismerkedtem e finom ironiát alkalmazó kategorizálással, azóta figyelem metsző igazságának bekövetkeztét a kiállítás-megnyitókön; érezhető, élő valóság, ahogyan a közönség beindul és követi művésztét a magasságok felé. Miért? – kérdezhetjük. Mert a modern művészet társasági kellemmé vergődött fel. (72)

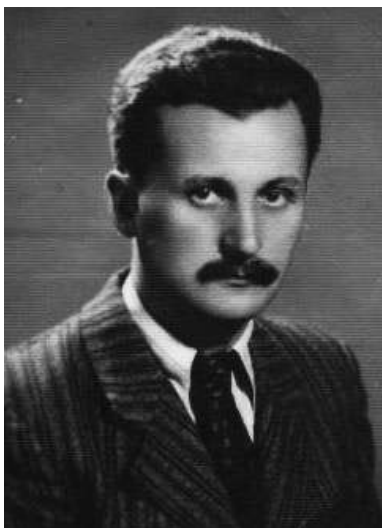

8. Nagy Imre: *Utcasarok*

Ismeretlen: *Móra Ferenc* szépíró, muzeológus, régész,

¹ A Csiki Lapok felelős szerkesztője, majd a szocializmusban trafikos. Serdülőként nála vásároltam első csomag cigarettámat.

Ismeretlen: **Dr. Nagy András** kör-
orvos

Ismeretlen: **Szilárd Leó** atomtu-
dós

A műértés nemcsak a laikusok esetében lehet érthetetlenül sarkalatos. Művész-művész között is létezik az egymásértés vagy annak ellentéte, illetőleg ironikus elutasítása: „*Talán nem érdektelen – írja dr. Nagy András, T. Nagy Imre unokája –, az alábbi kis eset, melyet Daday Gerő festőművész közlése szerint szóról-szóra ismertetek, mint jellemzőt a két, modorban annyira különböző, majdnem szomszédos kortárs székely festő, Márton Ferenc és Nagy István egymásról és művészetükről vallott véleménye. 1917-ben mindkét művész a brassói 24-es honvédeknel szolgált, és többekkel közös műteremben festettek. »Márton Feri gyönyörű, akadémikus tudását csillogtatta a modell őszülő szakállszőrein. Nagy István erőteljes vonalakat húzott oda is, ahol én olyat a legjobb akarattal sem láttam«... »Halkan kértem Mártont: »Mit csinál ez a Nagy Pista?» – »Bolond». – Elmegyek Pistához: »Mit csinál ez a Márton?» – »Fotográfus.«*” (73)

Ezt a gondolatsort kell megtoldanom a Szilárdéval, amelynek segítségével az időszakismeret hiányán alapuló értelmezési tévedések lehetőségére akarok figyelmeztetni. A magyar polgárszármazású amerikai atomtudós, Szilárd Leó, sci-fi novellákat is írt. Stanislaw Lem sci-fi író és teoretikus szerint, a Szilárd *Jelentés a Central pályaudvarról* novellájának „*lényege a feltételezett világ-pusztulás köré szőtt elméletek humora*”. (74)

De a műértés-elmélet iróniája is – teszem hozzá azonnal.

Szilárd: „*Ezeknek az épületeknek a belső falaira bekeretezett, festett vásznakat erősítettek – tájképeket és Föld-lakók képeit. És itt már látható, hogy a Föld-lakók két csoportba tartoztak: akiknek az arcszíne erősen pigmentált – füstösök –, és akiknek az arca alig színezett – a nem füstös változat. [...] Talán itt említeném meg, hogy a képek néhány százaléka a Föld-lakóknak egy harmadik ágát mutatja be. Ennek az ágnak egy pár szárnya is van, és nyilvánvalóan mindegyikük a kevésbé pigmentált változathoz tartozott. Az eddig megvizsgált nagyszámú csontváz közül szemmel láthatóan egyik sem tartozott a szárnyas csoporthoz,*

ezért arra a következtetésre jutottam, hogy egy kihalt változat képeivel állunk itt szemben. Hogy ez az elképzelésem helyes, ahhoz már nem is férhet kétség, mert megállapítottuk, hogy a szárnyas formák sokkal gyakrabban jelentkeznek a régebbi festményeken, mint az újabbakon”. (75)

A mór- és szilárdi kiemelkedően maró gondolatok alapja igencsak realisztikus emberi tulajdonságokon alapszik. Apró realitásaink között járva, azok nem mindig tűnnek néző-szemeinkbe. Rejtve vannak a félműveltség, a giccs homályától, valamint a közöny megrögzöttségétől is.

Negyediként pedig következzen a hajdan csíkszeredai Részegh család hagyatékában található, a családfőnek egy írásrészlete, amelyet Daczó Katalin bocsátott rendelkezésemre. Ő, a szerző Magyarországon élő, Domokos nevű fiától kapta szabad felhasználásra. Ez a *Nagy István és a csíki plein-air festészet* című írás valószínűleg az 1973-as csíkszeredai Nagy István centenáriumi ünnepség alkalmával készült, de semmi sem tudósít arról, hogy a közönség tudomására jutott volna.

„*Ne szégyelljük megvallani a múlt hibáit. A századfordulónak flekkenes csí-*

ki világa mit hallott Barbisonról. Mit tudott a Páris közelében lévő fontainebleau-i erdő melletti Barbison kisközségről, ahol megszületett a szabad ég alatti festészet iskolája? Kit érdekelt itt az ennek a nyomában szaporodó festőtelepek ügye? Vagy Nagybánya, ahol elsőként teremttették meg a szép művelésének ezt a nagyszerű templomát.” (76)

Mindenek ellenére, ha a századelőn és a két világháború közötti időszakban Csíkbán erős is volt a művészetek iránti honi érdektelenség, mégis megszületett a csíki művészet!

Legelső, valódi csíki származású képzőművészünk Nagy István, akinek életművét ismerjük, és amely a legigazabban és legtisztábban képviseli a foltcsenés alkotómódszerét. Ő a természetből mindig csak egy-egy apró, látómezőnyi részletet nemesített „foltnyi szépséggé”.

Szakmai sorsa Kolozsváron, az Állami Tanító- és Tanítónőképezdében dőlt el, első rajztanárának, Sárdi István festő, grafikusnak köszönhetően. Sárdi Istvánnak Nagy István életében játszott szerepe Murádin Jenő szerint „nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy diákja megszeresse a rajzot, s hogy messzebbre mutató terveket szövögessen”. (77)

És nem lényegtelen, ha tudjuk, hogy diákként mely tárgyak iránt mutatott hajlamot a fiatal tanítójelölt. Beszterczey György, Nagy István egykori kolozsvári tanítóképezdei diáktársa, a művész özvegyéhez címzett emléklevelemben, amelyben közös diákéletüket idézi fel, az áll, hogy Nagy István „... rendkívül szerény, halk szavú, csendes, jó pajtás volt. [...] Csendes, visszahúzódt, szorgalmas székelő diák. Különösebb hajlamot a rajz, kertészet, gazdaságtan és zene (zongora) iránt mutatott.” (78)

A fent említett Sárdi István tanár úr nemcsak pedagógus, hanem művészetszervező is volt. 1890-ben – éppen Nagy István képzős idejében – 1888-1893 –, Kövály Endre festőtársával együtt rendezte az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat kolozsvári kiállítását, amelynek anyagát tanítványa is láthatta, és hallhatta Telepy Károlynak, a Társulat titkárának és műtárosának, a kiállítás kurátorának egy órás előadását. Persze, nem biztos, hogy ez az egyetlen esemény térítette a művészet útjára a még tinédzserkorú tanítójelöltet, aki húszesztendő volt, amikor megkapta tanítói oklevelét és kinevezését a Kalocsához közeli Homokmégyre, ahol szárnyait el is kezdte bontogatni: „Kétéves tanítóskodása alatt az iskolát teleaggatta rajzaival. Ennek köszönhetően fedezte fel a tehetséges tanítót Keleti Gusztáv,¹ és biztatta Nagy Istvánt, hogy a budapesti Mintarajziskolában folytassa tanulmányait.” (79) Székely Bertalan-végzősként fejezte be azt. Ezután pedig, CSME ösztöndíjjal elindulhatott Európa nagy iskoláiba és múzeumaiba. Ott mindent vizuálisan elemzett, mert semmilyen idegen nyelvet nem beszélt. „8 hónapi párizsi tartózkodása alatt egyetlen művésszel sem ismerkedett meg”. (80) Ezt is Beszterczey György leveléből tudjuk, és azt is, hogy megmenekült az észbontó elméletek befolyásaitól is. Tehát nem elméletben, hanem valamilyen egyéni módszerrel a

Ismeretlen: **Részegh Viktor újságírói igazolványképe**

9. Nagy István: **Kalapos önarckép**

¹ Festő-műkritikus, a Mintarajztanoda és Rajztanárképző megalapítója, első igazgatója.

Ismeretlen: **Keleti Gusztáv**

Ismeretlen: **Mikó Bálint**

Ismeretlen: **Polgári Leányiskola.** A körrel jelölt rész az említett munkaterem.

látványközvetítés lényeges vagy lényegtelen módjai között rejlő különbség- és minőségtitkokat fedezve fel, figyelte és sajátította el hogyan kell nagy opusokat alkotni.

Hazatérve hozzáfogott saját életműve megalkotásához, amelynek minden egyes darabjára szó szerint ráillik a mottóul választott Picasso-mondat.

Első műveivel valamelyest eleget is tett a CSME elvárásainak; egyéni kiállításokkal tisztelte meg a várost.

Legelső kiállítását 1902-ben láthatta néhány napig a város lakossága a Csíkszeredai Polgári Leányiskola – jelenleg Petőfi Sándor Általános – emeleti dísztermében, azaz „munka termében”, amelyet a 80-as esztendőkből osztálytermekre tagoltak. Egyik sajtóbeszámolóból az tudható meg, hogy elsősorban a szüleit és a csíki társadalom neves személyiségeit ábrázoló olaj és szén portrékat állított ki. (81) A Csíki Lapok 1902. június 11-i számában viszont – aá¹ – *A képtárlat megnyitása* címmel, a kiállítás igen plasztikus leírását közli: „*Lélekemelő ünnepély folyt le a polgári leányiskola munka termében e hó 8-án délelőtt 10 órakor, a mikor Mikó Bálint főispán megnyitotta Nagy István képtárlatát. [...] Az a rengeteg kép, akt-rajz, a mi a falakat teljesen beborította, beszédes tanúja egy fiatalember zsenialitásának és lankadatlan szorgalmának.*

Mikó Bálint meleg szavakkal nyitotta meg a tárlatot, [...] Aztán biztató szavakkal fordul a szerényen meghűződő, ifjú művészhez, kéri, hogy ezen az úton haladjon és éppen oly szorgalmas legyen továbbra is, mert úgy érheti el a művészet legmagasabb régióját [...].

Több mint 150 mű fedi a falakat, egytől egyig érdekes, befejezett munka. Ott látjuk az alispánt nejével, Nagy Imre igazgató² és neje, Bálint Lajos csatószegei plébános derék nagyságú arczképeit, a melyeket a fiatal művész arczkép után rajzolt. A szemközti falat 4 nagy akt fedi, a melyeket modellek után rajzolt. [...]

Az egyik falat telides-tele nagy képtömeg borítja. Van közöttük mindenféle alak öreg, ifjú, férfi és nő, agg és gyermek, mindenik arczon ott láthatni a karakterisztikus jellemző vonást.

Leginkább az arczkép festés iránt bír kiváló tehetséggel, ezt az ágát kell művelnie s bizonyára első helyet vív ki magának a művész világban. [...]

Olajfestmények is láthatók, köztük legkiválóbb néhai Lázár Domokos arczképe, Mindszent határa s több tájkép és portré, ezek bizonyítják, hogy ecsetet is épp oly művészi ihlettel kezeli, mint a szentet. [...]

A rendezés ellen van néni kifogásunk, u. i. az egyik falat egészen beborították, szorosan, egymás hegyén-hátán állnak a képek; szinte nem látjuk a képet a képtől, éppúgy, mint a fáktól az erdőt.

A többi falakra is kellett volna jutnia. E miatt nem tekinthető úgy át.

1 Nem tudtam tisztázni személyazonosságát.

2 Nem azonos a zsögödi festőművésszel.

Első lépését a művésznek, teljes erkölcsi siker, meleg rokonszenv fogadja, hisszük, reméljük, hogy folytatása lesz, kívánjuk, hogy az első lépcsőfokról mielőbb a legmagasabb piedesztálra jusson a mi derék művésznünk.” (82)

Ezt követően indult olaszországi tanulmányútjára. „1902 őszétől 1903 nyaráig Rómában tartózkodott.” – írja Sümegi György a 2007-ben megjelent Nagy István monográfia Életrajz, jegyzetek az életrajzhoz fejezetében. (83)

Később, 1908 májusában, a *Csiki Lapokban* Rákóczi ünnepély címmel megjelent egy felhívás. Abból megtudható, hogy az a közismert tény, amit úgy tudunk, hogy Nagy István Csíkszereda számára megfestette a Rákóczi Ferencet és Kossuth Lajost ábrázoló képeket, városunkban nem az első, hanem a harmadik alkalma volt történelmi nagyjaink emlékének szánt kegyeletünk lerovásának, és azt a vármegye, nem pedig a város számára készítette. Az említett felhívásnak sajtópárbajjá válása alapján úgy tűnik, hogy a város, megelőzve a megyét már egy évvel korábban megfestette Rákóczi Ferenc életnagyságú „arczképét”. De nem tudtam kideríteni, hogy ki készítette és mikor.

De ennek előzménye is volt. Ehhez Tivai Nagy Imre emlékirásához kell fordulnom, amelyben az unió kimondása előtti időszakban Kolozsváron tevékenykedő csíkszeredai képviselőkről ír: „A [z 18]70-es években Csíkszereda még külön képviselőt küldött az országgyűlésre.” Gecző János nem vállalt képviselőiséget, helyébe Márkus István került, „ki olcsó megválasztásának egyik honoráriumáról a városnak Deák Ferenc művészien festett arcképét küldötte meg.

A kép megérkezett. Holló András kipakolta a ládából, egy kampós szeget bevert a gyűlésterem falába és felakasztotta a képet. [...] Akkor még nem volt több kép a falakon, hacsak képnek nem nevezzük azt a fametszetet, mely egy arasznyi nagyságban »Ferenc József I. és Elizabeth« krinolinós páros képét volt hivatva ábrázolni. Ez is még az [18]50-es évekből maradt. No meg egy hasonló kivitelű kép a Kis Jézust ábrázolta a báránykával. A mézes pogácsákról lekapart és a falakra felragasztott szíveket és szerelmes jeleneteket ábrázoló színes képecskéket nem sorolhatjuk a képcsarnokba.

Domokos János mindegyre élesen kifakadt a városi tanács azon eljárása ellen, hogy az értékes képet csak úgy suttyomban Holló András rendőr vette át [...] Avatottabbak emlegetni kezdték a képnek ünnepélyes leleplezését. De voltak konzervatívok, kik azt vitatták, hogy jó helyen van, mi kell egyéb? A másik rész okosabbnak tartotta volna, ha a képviselő úr egy szép Mária képet küld a templomnak, végül is elhatározta a képviselőtestület, hogy a képet ünnepélyes közgyűlésen fogja átvenni és leleplezni. [...]

Deák Ferenc arcképének leleplezésére 1877. évi augusztus 5-én,¹ délelőtt 9 órára hivatott össze a városi képviselőtestület.” (84)

A városháza számára festetett Rákóczi-képpel kapcsolatban, a lapokban is csak az alábbi, polémia is kiváltó sajtó-parírozást találtam, amelyet érdekes elolvasni sorjában – mert egyszerre kor- és társadalomrajz.

Ismeretlen: Csíkszereda régi Városháza

¹ Városalapítási dátum, amihez abban az időben is hozzárendelték a jeles eseményeket.

„A Csíkszeredai Iparos Ifjúsági Önképzőkör folyó 1908. évi június hó 8-án d. u. 2 órától kezdődőleg Zsögödfürdön, az iparos ifjúság által, a városház tanácssterme részére megfestetett II. Rákóczi Ferenc fejedelem életnagyságú képének leleplezése alkalmából nagy népünnepélyt rendez, melyre minden hazafias honpolgárt és honleányt tisztelettel meghív a rendezőség.” (85) A lap csak ennyit közölt, de többről van szó, hiszen a rendezőség szórólap-meghívókat is adott ki, amelynek tartalmát és stílusát dr. Végh Elemér jogász igencsak nehezményezte, ami miatt külön tárcában fogalmazta meg nemtetszését.

Dr. Végh Elemér: Rákóczi és – számárverseny

„A csíkszeredai iparos ifjúsági önképzőkör folyó hó 8-án Rákóczi ünnepélyt rendez. – A hazafias érzés megnyilvánulását minden alkalommal szívesen látjuk s így örömmel látjuk a csíkszeredai iparos ifjúságnak azt az áldozatkészségét is, hogy nagy fejedelmünk arcképét a városház tanácssterme számára megfestette. Helyeseljük azt is, hogy az arckép leleplezését ünnepségekkel kötik össze, de nem hagyhatjuk szó nélkül az ünnepély programját és különösen az ünnepélyre szóló meghívó szövegét.

A program ökörsütéssel kezdődik, számárversennyel, lepényevéssel, orr-versennyel, habnyeléssel folytatódik és tengeri ütközzettel végződik.

A meghívó szövegéből mutatóba közöljük az alábbiakat: »Halljuk! Külön tudnivalók. Halljuk! A népünnepélyen résztvevők közül, ki az első századiknak szerencsésen beérkezik, – melyet egy számláló gép fog ellenőrizni – egy üveg szomorodnit kap tiszteletdíjban; a második száznak érkező két üveggel; a harmadik száznak érkező egy üveg francia pezsgőt; a negyedik száznak érkező egy dísztárgyat; az ötödik száz egy arany órát; az ezredik már – tekintettel a nagy számra – okvetlen egy toronyórát kap. Belépő-díj: Az ökörsütésnél, minden utánafizetés nélkül – személyenkint egy ökörcombot fogyasztanak el – csupán 1 kor.[ona], akár 5 rongyos picula. – Családjegy, ha 5-8 gyermekkel rendelkező családfő létezik is (a sült ökörből egy elő- és egy utólábszárát fogyaszthat el), mégis csupán 2 koronát, avagy 10 koszos piculát, no mondjuk 1 osztrák értékű forintot fizet. Zenét, azt már a csíkszeredai első zenekar (Ráduly B. Árpád) szolgáltatja, szabad zsebelési kísérlettel, szalvétás tányéron.«

Legyen elég ennyi ízelítőnek.

Senki sem becsüli nagyobbra az iparos és kereskedő osztályt, mint mi becsüljük, mert jól tudjuk, hogy az ipar és a kereskedelem virágzása a hazának, de ma már a jó nadrág varráson és a jó csizma készítésen felül azt is elvárjuk iparosainktól, hogy az intelligenciának bizonyos magasabb – hozzájuk méltóbb – mértékét sajátítsák el.

Ebből a szempontból nagy jelentőséget tulajdonítunk az iparos ifjúsági önképzőkör létesítésének és fennállásának, de a Rákóczi ünnepély programja és az ünnepélyre szóló meghívó szövege azt a sajnálatos meggyőződést keltette fel bennünk, hogy az iparos ifjúsági önképzőkör nem áll feladata magaslátán.

II. Rákóczi Ferenc félistene lesz a magyarnak, míg e kerek földön egy magyar szív dobog.

Neve és emléke oltár lesz, a szabadság felszentelt oltára.

Megszentségtelenítése ennek az oltárnak az iparos ifjúság Rákóczi ünnepélyének ízléstelen programja s a meghívó még ízléstelenebb szövege.

Ilyen programot összeállítani s ilyen meghívót kibocsátani lehet és szabad Dummer August¹ ünneplésére de nem lehet és nem szabad nagy Rákóczi

¹ Korabeli cirkuszfigura.

Ferenc felkent fejedelmünk szentséges nevének megünneplésére.

Ezt a programot s ezt a meghívót nem vezethetjük vissza másra, mint arra, hogy iparos ifjaink önképzőkörükben alaposabb önképzésükre igen kevés gondot fordítanak.

Fel kell tételeznünk, hogy a programot a legkiválóbbak állították össze, a meghívót pedig az önképzőkörnek szellemileg legkimagaslóbb tagja szövegezte.

Ha már most a legkiválóbbak az ízléstelenségnek ily kolosszális mértékéről tesznek tanúságot, el sem tudjuk képzelni, hogy a többiek az önképzésnek milyen fokán állhatnak. És el sem tudjuk képzelni intelligenciájuk magasságának a mélységét.

Bátran megállapíthatjuk, – és ezt őszintén sajnáljuk – hogy Rákóczit semmi esetre sem ismerik a maga igazi, a maga tündöklő nagyságában, mert ha ismernék, emlékét nem számárversennyel ünnepelnék.” (86)

A válasz:

„A »Csiki Lapok« folyó hó június 3-iki számában dr. Végh Elemér aláírásával ellátott »Rákóczi – és számárverseny« című tárczacikk jelent meg.

Legyen szabad ezen közleményre néhány szóban reflektálnunk. Téved dr. Végh Elemér úr nagyon, ha azt hiszi, hogy a helybeli iparos ifjúság önképzőkörre Rákóczit nem ismeri a maga tündöklő nagyságában. Téved abban is, hogy emlékét számár-versennyel kívánná ezen önképzőkör ifjúsága megünnepelni. Mert az iparos ifjúság önképzőköre a Rákóczi-kép leleplezési ünnepélye alkalmából rendez »Népünnepélyt« és nem Rákóczi emlékének ünnepelésére. – A »Népünnepély« keretébe tehát bátran beilleszthetők a kifogásolt pontok, mert hiszen így szokás mindenkor és mindenhol.

A Rákóczi-kép leleplezési ünnepélye a városházán folyt le folyó hó 8-án, a városi tanács által összeállított program szerint. Ha érdeklődik vagy érdeklődött dr. Végh úr a közérdek iránt, bizonyára látta is kifüggesztve a városi tanács által kibocsátott – 982 – [1]908. ki. számú »Értesítést«, amely a leleplezési ünnepély programját és egyben a közönség meghívását az ünnepélyre közli.

Elhamarkodott tett volt tehát dr. Végh Elemér járásbíró úrtól a »Rákóczi és – számárverseny« című cikket megírni, mert ezzel méltatlanul oly társadalmi osztályt sértett meg, állított ki oly pellengérre, amelyet az meg nem érdemelt.

Ha van dr. Végh Elemér uramban egy csepp jó ízlés és igazságérzet, azt hisszük ezek után maga is belátja gyerekes elhamarkodását s alkalmat vesz magának arra, hogy mint lovagias ember elégtételt adjon; mert az már igazán nem írja, hogy a népünnepély programjának félremagyarázásával, helytelenül a Rákóczi-kép leleplezési ünnepélyével való szándékos összezavarásával a nagy közönséget megtévevessze – egy kir[ályi]. járásbíró, kinek képzettsége és állása miatt elvárna minden jó ízlésű ember, hogy irka-firkáival, ha használni nem tud, de ne is rontson és oktanul ne sértegetsen.

Tiszteli és áldja Rákóczi emlékét a csíkszeredai iparos ifjúság önképzőköre és tesz is annyit Rákóczi szellemében, mint az úgynevezett »előkelő osztály« és épp azért tiltakozunk az igazság és jó ízlés nevében minden olyan insinuatio ellen, amellyel minket olyan színben tüntessen fel bárki, mint tette azt jelen esetben dr. Végh Elemér királyi járásbíró úr. [...]

A csíkszeredai iparos ifj. önképzőkör nevében: Mátrai Ignácz.¹ az önképzőkör elnöke.” (87)

1 A csíkszeredai izraelita hitközség gondnoka. Nevét szerzőként ilyen alakban használja.

A viszontválasz:

„A »Csiki Lapok« június hó harmadiki számában »Rákóczi és – számárverseny« cím alatt közzétett igénytelen cikkemre a »Csiki Lapok« múlt heti számában Mátrai Ignázt aláírással válasz jelent meg.

Igazán elhittem volna, hogy a cikket Mátrai Ignázt órásmester úr – szerkesztette – de tudomásomra jutott, hogy Mátrai Ignázt úr ártatlan a cikk megírásában, s csak a felelősséget volt szíves elvállalni.

Minthogy Mátrai Ignázt úrral semmiképpen nem vitázhatom afelől, hogy neki van-e jobb ízlése vagy nekem, a válasz szerkesztőjét vontam felelősségre, aki nekem a legmesszebb menő elégtételt nyújtotta s a válasz közzétételét maga is elítélte.

Ezek után a Mátrai úr girójával van szerencsém nem törődni.” (88)

A következő cikket azért tartottam fontosnak közölni, mert korabeli „trunkus” városunknak – és sokszor „intelligencia” jelzővel illetett tagjainak – egyfajta korképét is nyújtja, amely kép nemcsak számomra, hanem (p)¹ számára is kíváncsiságot sugallt.

(p): Csík és a közművelődés

„Bocsánat a címért. Nem akarjuk a közművelődést úgy hozni Csíkkal kapcsolatba, mintha Csík is egyik zászlóvivője volna a közművelődésnek. Nem. Ezt gúny nélkül állítani nem lehetne. Na és gúnyolódni a közművelődés apostolával – talán még Csíkban sem járja. [...]

A humanitárius egyesületeknek talán [...] még van talaja vármegyénkben. Működnek a Szanatórium Egyesületek és a többi apró-cseprő jótékonyági egyesület. De közművelődési céllal működő egyesületbe Csíkból tagot még mutatvány számnak se lehet kapni. Pedig Csíkra bizony-bizony ráférne egy közművelődési egyesület. Tavaly megalakult a Szabad Lyceum, de ily előkelő non chalance-al még egyesület nem működött. Vagy ha erőink gyengék, de hiúságunk és irigységünk olyan nagy, hogy akadályozzák az együttműködést, mért nem lépnek – legalább szórványosan – be a csíki intelligencia tagjai a központi egyesületekbe. Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek (EMKE) a vármegyén kívül nem tudom van-e 5 azaz öt tagja, de tudom, hogy érdeklődő tagja nincsen egy se. A Nemzeti Szövetség dobbal se kapott egy tagot se. A Magyar Iskola egyesület hasonlóképp. Az Orsz[ágos]. Magy[ar]. Szövetség a csíksomlyói tanári kart meg tudta nyerni tagokul, de, hogy fiókintézeté alakuljanak, arra már nem. Kivülök a vármegyében csak egy tagja van. A Magyar Társadalom Tudomány Egyesület dacára minden gyűjtési energiájának egy tagot se, vagy talán éppen egyet – a volt tanfelügyelőt – nyerte meg, vármegyénk többi vezetője vagy nem érez képességet magában arra, hogy tudományos működést kifejtson, vagy sajnálja a tagsági díjat. Pedig az egyesület úgy tudjuk a vármegye fő- és alispánjához fordult első sorban. Magyarország 63 vármegyéje közül legalább 60-ban a vármegye vezető hivatalnokai, előjárói és képviselői, ha nem is teljes számban, de nagyrészt beléptek az új Egyesületbe, de Csíkvármegyéből még hírmondó sem akadt. [...]

Oka ennek talán az is, hogy nem érzünk felsőbb szükségletet ilyen nemű, modern – szociológiai – munkásság kifejtésére. Ha fehér asztal mellett kielégítettük testi vágyainkat egyéb igényünk nincsen, se szellemileg, se testileg. Hát miért van az, hogy egyetlen sportágot sem művelünk, hanem a fiatalság együtt lumpol az öregekkel?

Nem csodálkozhatunk akkor, ha vármegyénk lemarad a többi mögött. [...]

¹ Nem tudtam tisztázni személyazonosságát. (Talán Pál Gábor?)

Az újabb generációnak lenne feladata, hogy Csíkmegye társadalmát szervezze, vezesse, hogy kifelé a megyét képviseljék. Az újabb generációnak, mert a hivatalos vezetőségre nem szabad bízni a társadalmi vezetést, erre már szomorú tapasztalatok tanítottak. Mert személyes okok miatt esett kútba legtöbb ügyünk, melynek hiányát most érezzük, de pótolni nem akarjuk.

Itt mindenki indokolva látja egoizmusát – »én is tudnék vezetni« – geniének [zseninek] képzeletét magát legtöbbször alap nélkül.

Ha a sors szeszélye valami önálló ügy vezetésére állította, nem ismer el senkit okosabbnak. Pedig alapjában véve közepszerű felfogású intelligenciánk van, ha bíznánk egymásban, ha támogatnók egymást és nem irigykednénk, be tudnánk illeszkedni a nagy magyar társadalomba. Nem szigetelnők magunkat készakarva el, s csakhamar megváltoznék a »csíki« szó értelme s büszkeséggel verhetné mindenki székelly mellét: »én is Csíkban születtem.« (89)

Ugyanez év nyarán, mikor épp a fentiekben olvasható karakterű közösség volt városunknak, a Magyar Művészet Műkereskedés kereskedelmi tárlatot rendezett Csíkszeredában. Ennek kapcsán jelent meg a Csíki Lapokban egy sz. n.-i A művészet népszerűsítése – Magyar festők művei Csíkszeredán címet viselő, a magyar képzőművészet értékét és annak „fogyasztását” szorgalmazó cikk.

„A magyar kultúrának legszebb virága a művészet. Irodalmunk, zenénk, színpadunk is óriási léptekkel haladt előre az utolsó negyedszázad alatt, de képzőművészetünk határozottan európai nivóra emelkedett, s kiállja a versenyt a művelt nyugat akármelyik nemzetének művészetével is. Még szédítőbb lehetne azonban ez a haladás, ha művészetünk közönsége nemcsak a legfelsőbb tízezer arisztokratikus köreire szorítkoznék, hanem utat találna a művelt középosztály szélesebb rétegeibe is. Ám a műtermékek horribilis ára elriasztja a középosztályt a képvásárlásoktól, s a kiállításokon amúgy is nehezen hozzáférhető képek beszerzésével járó nehézségek és rengeteg költség arra szorítja a még oly választékos ízlésű műbarátokat is, hogy szobáik falait silány külföldi olajnyomatokkal és más művészietlen reprodukciókkal éktelenítsék el.

E visszaszállás állapot más bajokat is idéz elő. Modern fiatal festőművészeink mind nagyobb arányokat öltő művészeti produkciója nem talál piacot és így munkáikat nem értékesíthetvén, nélkülözik azokat az anyagi feltételeket, melyek nélkül a legnagyobb tehetség nem fejlődhetik. Közönség és művészet így egymástól távol élve s minden egymásra utaltságuk mellett sem találhatván meg egymást, nem fejlődhetik kellőképp a műízlés, nem találhat támogatásra a fiatalabb festőnemzedék, s nem juthat olcsó de a mellett igazi műtermékekhez a közönség.

E hiányokon segíteni, a művészeket és a közönséget közelebb hozni egymáshoz, az olcsó, de artisztikus mű-termékeknek minél szélesebb néprétegeket meghódítani! – ez a legújabb művészeti vállalkozás a Magyar Művészet Műkereskedés célja s egyben programja Művészeti, kulturális, hazafias és egyben szociális program ez, melynek megvalósítása a lehető legegyszerűbb. Első sorban ki kell szorítani azokat a silány külföldi olajnyomatokat és művészietlen reprodukciókat, melyekért annyi magyar pénz vándorol külföldre s ugyanilyen mérsékelt áron kizárólag magyar festők eredeti olajfestményeit kell bevenni a közönség közé. A magyar művészet népszerűsítésének a modern fiatal festőművészek támogatásának a műízlés fejlesztésének és a magyar lakás művészi feldíszítésének ez az egyetlen útja.

Örömmel értesülünk arról, hogy legközelebb a Magyar Művészet Műkereskedés városunkban rendezi tárlatát. Amidőn tehát ezen nagyjelentőségű kulturális eseményre t[iszelt]. olvasóink figyelmét már eleve is felhívjuk, egyúttal rámutatunk azon körülményre, hogy a vállalat legtehetségesebb fiatal festőművészeink legkiválóbb alkotásait állítja ki úgy, hogy közönségünk legmeszszebbmenő ízlését is kifogja elégíteni.

A tárlat rendezésére városunkba érkeztek a vállalat ügyvezető titkára Schäffer Béla és Szines Elemér festőművész.

Hisszük, hogy városunk intelligens közönsége megérti a festőművészek nehézküzdelmét, mit a vidéki publikum közönyével, a fővárosi olajnyomatokat terjesztő cégek konkurenciájával kellet évek óta folytatniuk. Megérti a képzőművészet decentralizációjának szükségét, a lelkes agitáció nemes intencióit, és minden erejével azon lesz, hogy sikerüljön a művészi célok szolgálatába szegődött intézmény minden fáradozása, kísérlete, törekvése, munkája, amit a magyar képzőművészet megismerése, terjesztése érdekében folytat.” (90)

Most térjünk vissza ismét Nagy István kiállításához. Murádin Jenő 1984-ben megjelent Nagy István monográfiáját megelőző mindenik tanulmány szerint Nagy István második csíkszeredai kiállítására 1909-ben került sor. Sőt, még a 2007-ben megjelent Lóránth-Sümei féle monográfiában is ez áll:

„1909-ben került sor második kiállítására.

A kiállítás színhelye a csíkszeredai Kaszinó volt. [...]

1909 telén Nagy István ismét a Hargitára költözött. Farkasok és medvék között húzta át a nehéz telet. Ezekben az időkben nagyon sanyarú élete volt.” (91)

A 2010-es Nagy István-kiállítás katalógusában Szabó Zsuzsa már pontos adattal – 1911 – szolgál, és annak 62. sz. jegyzetében jelzi is Murádin Jenő 1984-ben erre az évre történő utalását.

A Csiki Lapokban csak arról jelent meg hír, hogy Nagy István az itthon dolgozik: „Nagy István festőművész, vármegyénk szülötte, több nap óta a Gyilkostónál tartózkodik, hol festményeket készít természet után. – Munkáit úgy Gyergyószentmiklóson, mint városunkban kiállítja, ahol közönségünknek alkalma lesz Nagy István alkotásaiban gyönyörködni.” (92) Hasonló, szó szerint egyező hírrel szolgált a Székelység is. (93)

Itthoni tartózkodása alatt, 1909 májusában, Csík vármegye Törvényhatósági¹ közgyűlése két alkalommal is ülésezett. Az első gyűlés 12. napi-

rendi pontja: „Jelentés a Rákóczy és Kossuth képek megfestése tárgyában.” (94) Erről szóló részletes tudósítást a lap nem közöl, de a két héttel későbbi lapszámból azonban megtudható, hogy ki kapta a megrendelést, valamint azt, hogy milyen árat fizettek a képekért. „A törvényhatóság a részére megfessett Rákóczy és Kossuth képekért Nagy István festőnek 1400 koronát² utalványozott.” – írja a lap. (95) Ezek a törvényhatósági teremben kaptak helyet, mígnem 1916-ban, Csíkszeredának a román csapatoknak köszönhető felégetésekor elpusztultak.

Ismeretlen: A Törvény-hatóság épülete

¹ Mai értelemben: megyei önkormányzati.

² Egy 1909. május 19-i faeladási-hirdetmény szerint a kitermelhető fa köbmétere 4,58 K. Javadalmazásból Nagy István tehát 305,67 m3 fát vásárolhatott volna.

A következő szövegrész Dr. Endes Miklóstól származik. Ebből tudható meg, hogy miként került Nagy Istvánhoz a Rákóczi-kép megrendelése, milyen árban állapodtak meg, és hogy a kép miként készült el: *„Elhatározta a törvényhatóság dr. Balló István törvényhatósági tag indítványára II. Rákóczi Ferenc életnagyságú képének a törvényhatósági nagyterem céljaira való megfestését. A megfestéssel a megye alispánja, Fejér Sándor Nagy István festőművészt bízta meg, aki a képet 1000 korona honorárium ellenében a Mányoki Ádám-féle ismert kép után festette...”* (96)

Mindebből arra következtetnek, hogy lealkudták a Kossuth-kép árát, vagy pedig az első képhez történt anyagbefektetés elegendőnek bizonyult a második kép megfestéséhez is. A Törvényhatóság nemcsak a legnagyobb forradalmároknak állíttatott emléket. 1910 novemberére megfestette Gecző János portréját is, amelyről egy jelzet nélküli cikkben tudósít a *Csiki Lapok*.

„Fejér Sándor alispán bejelentette, hogy Gecző János¹ arcképe a törvényhatóság rendelkezéséből kifolyólag megfestetett és a törvényhatóság tanácskozási termébe kifüggesztetett. Az alispán szép szavakban emlékezett meg néhainak elévülhetetlen érdemeiről, [...] A szép beszédet a közgyűlés jegyzőkönyvileg megörökíteni határozta. – Ezzel Gecző János daliás alakja bevonult a törvényhatóság nagy termébe.” (97) A kép megrendeléséről szóló tudósítást nem találtam. Itt azonban fel kell hívnom az olvasók figyelmét, hogy a CSSZM képzőművészeti gyűjteményében található ugyan egy Gecző-portré, s ha valaki látta volna már – mert többször is volt kiállítva –, ne erre gondoljon, mert ez nem azonos az említett képpel. Ez Szamossy Elek műve, melyet 1980-ban a megyei Szocialista Nevelési és Művelődési Bizottság adományozott a múzeumnak.²

A szájhagyomány úgy tartja, hogy Mikó Bálint főispán arcképe is a Törvényhatósági terem díszjele volt. A képet talán Barabás Miklóstól rendelték.

1909 szilveszterén ismét képzőművészeti vonatkozású eseményre került sor a városban. A színügyi bizottság műsoros estélyt rendezett. Ennek keretében – amint az estély műsorrendjében írták –, *Esztétikai értekezés* címmel tartott szabadelőadást dr. Erőss Lajos. A képzőművészet lényegét magyarázta Csíkszereda közönségének: *„Amikor kedves barátom Jeney László felkért [...] olyan tárgyat szerettem volna kapni, mely egyaránt érdekli e kiválóan intelligens közönséget, mely előtt most megjelenni szerencsém van, ilyen témát találni azonban, legalább is nekem, felette nehéznek bizonyult. Végtére is arra határoztam el magam, hogy egy absztrakt témát választok, mert minél elvontabb valamely kérdés, annál általánosabb, és mint ilyen, annál hozzáférhetőbb. Így jutottam arra az elhatározásra, hogy a szép bölcséletéből mérítem előadásom tárgyát, mellyel egyúttal hódolni is kívántam ama sok szép asszonynak és leánynak, kiket hallgatóim közt tisztelni szerencsém van, és kiknek érdeklődésére számítok első sorban. [...]*

A művészet keletkezése és lényege.

Mányoki Ádám: II. Rákóczi Ferenc fejedelem

1 1848. IV. 5-én ő hozta a forradalom hírért Marosvásárhelyről Csíkszeredába. Neki köszönhető, hogy a kiegyezést követően, 1876-ban Csíkszereda vármegyeszékhely státust kapott.

2 Szamossy Elek: Gecző János, olaj, vászon, j. n., 50,0x39,0 cm, CSSZM, ltsz.: 7537.

A művészet beosztása a plasztika és festészet, különös tekintettel az emberi testre, képezi előadásom tárgyát. [...]

A plasztikában szükség a testet mint olyant, vagyis 3 dimenzionalításában, súlyban, vagy a súly megszüntetésében érzékelhetővé tenni, ezek a plasztikai stíl törvényei. [...]" (98)

Sz. n.-i nyilvános méltatásban részesült a „Szilveszter-estély”, benne dr. Erőss Lajos Esztétikai értekezése: „Tartalmas, magas színvonalú, tömör felolvasását a közönség fokozott figyelemmel hallgatta végig, s végezetével zajos tapssal tüntette őt ki.” (99)

Bíró József privát „műintézetének” reklámhirdetése

Az eddigiek alapján megállapítható, hogy Csíkszeredában lassan, de érett a képzőművészet iránti érdeklődés. Nem egyértelműen és nem is folyamatosan, de néha-néha alkalmat kerítettek arra, hogy főleg polgári büszkeségből, de akár ízlésnevelői törekvésből vagy üzleti alapon, ennek valamiféle megnyilvánulására sort kerítsenek: szoboravatás, kiállítások, ismeretterjesztő újságcikkek, stb. formájában, valamint műalkotások sokszorosítási eljárásával; Bíró József fényképész ugyanis – állításának megfelelően –, megnyitotta az „Első Erdélyi Fényképnagyító Műintézet”-et. Reklámhirdetése szerint „bromezüst életnagyságú képek” készítése mellett „aquarel, pastel és olajfestmények” fényképmásolatainak elkészítését is vállalta. (100)

A képzőművészet iránti érdeklődés csíkszeredai jeles alkalma a magyar történelem dátumtárának egyik szomorú napjára való emlékezés volt: 1898. szeptember 10-e Erzsébet királyné¹ – halálának napja. A csíkszeredaiak mégis ünnepét ülték; megemlékezőnek, felemelőnek, tisztelettartalommal telítettnek, örökérvényűnek, és – mai divatos meghatározással – közösségépítőnek is szántan. Mindenki jelen volt, aki számított, s valószínűleg a polgárok közül is sokan, hisz az eseményről szóló egyik újságcikk szerint az „ünnepély iránt igen nagy érdeklődés mutatkozik, mert...” nagy készülődés övezte, és nagy ünnepély szentesítette a polgárbüszkeségből állítottott Erzsébet-szobor avatását. Nem véletlen, hiszen a város életének legelső köztéri műtárgyról volt szó; arról a köztéri elsőről, ami látványában kisvárosunk rangját emelhette egy szikrányit... Nem is akárhon, hanem a kor legmodernebb közlekedési eszköze városi színhelyének – az alig egy esztendő vasútállomás² – közelében, ahol már a korábban kialakították a ligetet.

A Sisi-szobor „létesítése” nagy eseménye volt a kisvárosnak. Felállítását bizottság készítette elő, az alkotást megrendelték, s avatásakor igazi ünnepet ülték az Erzsébet ligetben; szónoklatok, szavalat és dalárda műsor közepette, majd pedig társas vacsorával az Európa szálloda (hogy is lehetett volna másképpen nevezni!) éttermében tartották meg az ünnep áldomását.

Csíkszereda legelső köztéri képzőművészeti

Ismeretlen: Erzsébet liget

1 Elisabeth Amalie Eugenie von Wittelsbach, Sisi. Nem bizonyított, hogy valóban használta ezt a becenevet; lehetséges, hogy a Lisi félrehallásából származik.

2 1897-ben adták át a Sepsiszentgyörgy-Csíkszereda vasútszakaszt.

alkotásával kapcsolatban a Csiki Lapok 1910. szeptember havában két szerző nélküli cikket is közölt. Az elsőben, a 7-i lapszámban *Csíkszereda első szobra* címmel előzetesen szóltak az eseményre való készülődésről, 14-én pedig a második lapszám, az *Erzsébet királyné szobra* címet viselő beszámolót közli az ünnepségről: „A csíkszeredai vasúti állomásnál elfekvő »Erzsébet« ligetben Csíkszereda város közönsége megboldogult Erzsébet királyné emlékére mellszobrot emelt, melynek leleplezési ünnepélyét a megalakult szobor-bizottság folyó év szeptember 11-én, vasárnap délután 3 órakor tartja meg. [...] Az ünnepély tiszta jövedelme a szobor létesítési költségeire fordíttatik. Belépőjegy: Család részére 3 kor[ona]. Személy részére 1 kor[ona]. Belépőjegy előre váltható Merza Rezső kereskedésében. Kedvezőtlen idő esetén az ünnepély a következő napon tartatik meg. [...]” (101)

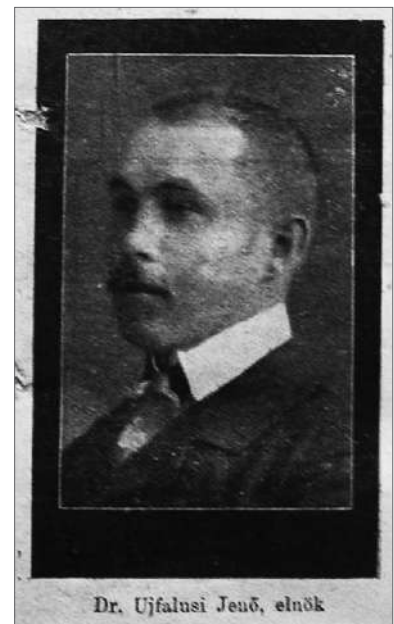
„Kegyeletes szép ünnepélyt tartott Csíkszereda nemesen érző közönsége f. hó 11-én az Erzsébet ligetben. A kegyelet Erzsébet királyné emlékének szólt, ki a magyar nemzetnek nemtője, szószólója, örömeinek és fájdalmainak osztályosa volt. Városunk közönsége őszinte szeretettel és hálaérzettel emlékezett meg Erzsébet királynéről akkor, midőn neki szobrot emelt. A szobor jelképezni fogja mindenkor Csíkszereda város hódolatát a nagynevű királyné emléke iránt. Az ünnepélyt az Orbán Mihály vezetése alatt újonnan szervezett dalárda a Hymnussal nyitotta meg, majd dr. Újfalusi Jenő polgármester¹ lendületes megnyitó beszédet tartott, melynek végeztével a szoborról lehullott a lepel és látható lett megdicsőült Erzsébet királynénak imponáló alakja. A műsornak élvezetes száma volt a dalárda egybevágó éneke, mely Dürner »Viharban« című dalának előadásában tökéletesen érvényesült. A közönség osztatlan tetszéssel fogadta. Az ünnepség kiemelkedő pontja volt dr. Szekeres József magas színvonalon álló ünnepi beszéde, mely nem egy könnyet csalt ki a közönség szeméből. dr. Szekeres Józsefet gyönyörű beszédéért a legnagyobb elismerés illeti. Az ünnepély fényét emelte Mikó Bálint v. b. t. t.² és P. Mikó Ilka védnőköknek, valamint Gyalókay Sándor főispán és családjának megjelenése, kik legnagyobb elismerésüket fejezték ki Sallak Zoltán budapesti szobrásznak.³ A leleplezési ünnepélyt este az Európa étteremben társas vacsora volt, melyen Mikó Bálint is megjelent. E helyen ki kell még emelnünk Acél(sic!)

Ismeretlen: *Csíkszereda vasútállomása*

Ismeretlen: *Európa Szálloda*

Ismeretlen: *Dr. Újfalusi Jenő*

1 Csíkszereda polgármestere 1902-1916 között. Ő kezdte modernizálni – XX. századiasítani – a várost. Szolgálati idejében költöztették a Gimnáziumot a városba, hozzákezdtek a város villamosításához. Bronz mellszobra a Márton Áron Főgimnázium főbejárata előtt áll. Bodó Levente Szentegyházi szobrász alkotása.

2 Valóságos belső titkos tanácsos, királyi adományú tiszteletbeli rang. Tekintetes megszólításra jogosította.

3 A szerzőt a Németh Lajos szerkesztésében megjelent Magyar művészet 1890-1919 c. kötet nem tartja számon.

Ödön máv. osztálymérnököt és nejét, úgyszintén dr. Újfalusi Jenőné, kik fáradtságot nem ismerve a szobor létesítése és a leleplezési ünnepély érdekében igen sokat fáradtak.” (102)

Még sincs ma már Erzsébet szobrunk. De nemcsak ez tűnt el, hanem a Tosca cukrászda – jelenleg pizzéria – előtti parkból a hajdani szökőkúttal Puskás Sándor Tavasza és a mai Majláth Gusztáv Károly térről, a Tulipán – eredetileg Központi – Áruház elől Benczédi Sándor *Lány virággal* alkotása. Ez utóbbinak a helyében a *Millenniumi emlékmű* áll.¹

10. Nagy István: *Nyári házak a Gyilkos-tónál*

A város első, 1902-belin Nagy István-kiállítását, és az 1909. évi Törvény-hatósági megrendeléseket, valamint az *Erzsébet-szobor* avatását, 1910 novemberében egy csoportos tárlat követte, amelyet Csíkszereda első szakképzett rajztanára, Brassai (Wolff) Károly recenzált a Csiki Lapokban.

„A csíkszeredai Úri Kaszinó (Vigadó) olvasó termében egy néhány napon át képműállítás van rendezve a közönség részére, melyet magam is már megtekintettem, s a következő néhány sorral óhajtom a közönség figyelmét felhívni: a terem java része a Neogrády Antal-féle aquarellekkal van díszítve. [...]

Neogrády Antal nyomán halad Komlóssy Imre, akinek képei szintén lágy tónusaival ragadják meg a szemlélőt. Hadnagy Ferenc is a Neogrády-féle hangulatot használja, de már keményen kezelve, [...] Juszko Béla foglalja el a harmadik helyet az itt szereplő magyar festők közt [...] Pentelei Molnár János »Őszi napsütéses kép« a libákkal szintén remek ecsetkezelés, ennél csak az a kár, hogy rossz helyen áll. Zorkoczy Gyulától két kép van [...] Littkei Antal képei túl vastagon kezeltek. – Egy néhány külföldi festő képe is szerepel, ilyen Heyes Arthur »A kutya a kandalló előtt« című képe, mely e kiállítás terem díszének mondható. A tűz fényének mesés visszaadása művészi kivitelű, [...]. Azonkívül egy néhány szentkép másolat is van.” (103)

Valószínűleg alkalmanként ismeretterjesztő cikkeket is közölt Brassai, mert két, a szolnoki Ferencesek templomának szószékéről és Szent Antal oltáráról szóló tanulmányát is megtaláltam a világhálón. A cikkek a szolnoki *Katholikus Élet* 1925. évi számaiban találhatók. (104)

Visszatérve az 1909-es tévesen datált Nagy István kiállításához – ugyanis most érkezünk el annak valódi évéhez –, fellapozva Murádin Jenő *Nagy István* monográfiát, olvasható a szerző tiszteletreméltó szakmaisággal papírra vetett kiállítás-időpont téves közvetítésének sorozata: „A kiállítás dátuma megint egyik bizonytalan pontja a Nagy István életrajzoknak. Hans Loew a festő pályakezdéséről írt tanulmányában 1908-ra teszi a bemutató dátumát, s ezt az adatot veszi át Solymár István is.” (105) Létezik a Kájoni János Hargita Megyei Könyvtárban egy olyan forrás is – egy kétnyelvű, jelenleg önálló, de hajdan életrajzmelléklet lehetett –, amelyik ugyancsak 1908-ra datálja a második kiállítást. (106) Marosi Ildikó pedig az *Új Élet*ben megjelent *Mindketten a „Nagy-tizek” közül valók. Nagy István – a székely Rembrandt* című cikkében,² (107)

¹ Kövér Oszkár alkotása.

² Ez egy Nagy Imrével készített interjú.

valamint Nagy Imre a *Följegyzésekben* is 1909-re datálja.

És most lássuk az igazi dokumentumokat; négy van belőlük.

Sz. n.: *Művészkiállítás városunkban*

„Nagy István festőművész, ki az utóbbi években huzamosabb időn át tanulmányúton volt, s a folyó év nyarát a festői szépségekben kiválóan gazdag Gyilkostó környékén munkával töltötte, november hó 12-től kezdődőleg a csíkszeredai Kaszinó termében festményeiből három napra terjedő kiállítást rendez. E kiállításon körülbelül 70 darab különböző impressionista festményt mutat be közönségünknek, amelyek mind befejezett darabok és nagyobb számmal lesznek köztük a Gyilkostó környékét ábrázoló olajfestmények, továbbá figurális rajzok és egyéb zsáner képek. Nem szükséges Nagy István nevét és művészetét csíkmegyei közönségünk előtt részletesebben ismertetnünk. – Legutóbb Gyergyószentmiklóson rendezett a múlt hónapban egy minden tekintetben teljesen sikerült kiállítást. Városunkban is körül-belül ezelőtt 10-12 [9!] évvel bemutatva munkáit és műértő közönségünk már abban az időben nagy elismeréssel honorálta művészetét. Azóta sokat járt, sokat tapasztalt, a legnagyobb művészi centrumokban (mint Paris, Róma, Münchenen) tanult és dolgozott, egészen önálló egyéni felfogást alkotott magának, úgy, hogy munkái ma művészi szempontból perfektnak tekinthetők. A művészeti dolgok iránt érdeklődő közönségnek tesszünk tehát szolgálatot, mikor jó előre felhívjuk figyelmét a tervbe vett kiállításra. Nagy István nemcsak mint vármegyénk szülötte érdemli meg a kivételes támogatást, hanem a műértő közönség saját érdekében is cselekszik, mikor általa rendezendő kiállítást kivétel nélkül megtekinti.” (108)

Sz. n.: *Nagy István festőművész kiállítása*

„A mint lapunk múlt számában megemlékeztünk Nagy István festőművész vármegyénk szülötte Csíkszeredában az Úri kaszinó társalgó termében legutóbb készült festményeiből kiállítást rendez. A kiállítást folyó hó 12-én [e tudósítás napján] nyitja meg, a melyen meg fog jelenni Gyalókey Sándor főispán is. – A megnyitásra a meghívókat szombaton hordozták szét. A közönség figyelmét felhívjuk a kiállításra. A beléptidő 1 korona. Az összes kiállított festmények egyszersmind el is adatnak.” (109)

Itt pontosítanom kell. Csíkszeredában, a Petőfi utcának – fentről lefele meneti – jobb oldalának középtáján, ahol éppen kezdődik a vízszintes szakasz, áll – a néhány éve kitisztított felirata szerint – a Csíki Takarékpénztár Rt. épülete. Ez egy ideig kaszinóként is működött, de a most említett kiállításra nem ebben került sor – ahogyan a Murádin Jenő könyve 12. számú képe, illetve a Lóránth

Szabó András: *Vigadó, vagy Úri Kaszinó*

11. Nagy István: *Boroszlói dűlő* (valódi neve: *Agyagos dombja*)

László–Sümei György szerzőpáros könyve 17. oldalának bal felső képe jelzi. Ez a kiállítás a Petőfi utca felső szakaszán az 1904-decemberére Szász Róbert terve alapján elkészült a Vigadó vagy Úri Kaszinó vagy Vigadó szálloda – mikor milyen alakban említi a korabeli sajtó –, adott helyet.¹ Nem találtam pontos adatot arra vonatkozólag – pedig a Kaszinó Egylet és a Takarékpénztár Rt. dolgairól sűrűn írt a sajtó –, hogy a Kaszinónak helyet adó régi és új épület közötti váltásra hogyan, és pontosan mikor került sor, illetőleg arra, hogy a régi épületnek milyen további rendeltetés jutott. Az viszont bizonyos, hogy a városka két hasonló rendeltetésű találkozó-, szórakozó-, avagy lobbyhelyet nem üzemeltethetett. Aztán az a máig élő családi történet is – amelyet Nagy Benedek, T. Nagy Imre dédunokája mesélt el nekem –, feltételezésem mellett szól. Ez a történet egy jogásztársaságról – T. Nagy Imre – a Kaszinó Egylet² alapítóelnöke –, Nagy Béni és Daradics Félix – ügyvédekről szól, akik „a törvényszék épületéből hazamenet betértek egy pohár borra a kaszinóba, majd a Daradics Félix háza felé – amelyben ma óvoda működik –, tartottak a nagy parkon át [...]”.³ Az útvonalba más Kaszinó nem kerülhetett, csakis a Vigadóbeli. És az a társaság, amelynek tagja volt az alapítóelnök, hová is mehetett volna?! Ez az eset nem bizonyít, de egyértelműsítést szolgál.

Ezt az anyagot vándoroltatta Nagy István: előbb Gyergyószentmiklóson állította ki, aztán – az eladott műveket leszámítva – Csíkszeredában, majd hasonló módon, a következő esztendőben Sepsiszentgyörgyön is, ahol „az állami polgári fiúiskola új tornacsarnokában kerestek helyet a bemutatónak”.⁴ A csíkszeredai (és a sepsiszentgyörgyi) kiállításon, képsorsolásra is sor került, amelyről a helyi lap is tudósított.

És volt egy harmadik és negyedik, a szakirodalomban eddig nem említett Nagy István-kiállítás is Csíkszeredában. Mindkettő kereskedelmi jellegű stúdió-kiállítás volt: egyik 1911 ádventjében, a másik pedig az elkövetkező farsangkor. Újsághírek tudósítanak ezekről: az első csak beharangozta az eseményt (a harmadik kiállítást): „Nagy István festőművész a hét folyamán nyolc olajfestményét fogja kitombolázní a kaszinó helyiségében. Felhívjuk erre a közönség figyelmét.”; (110) a második pedig pontosítja annak időpontját és helyszínét: „Nagy István festőművész által kitombolázandó festmények ki-sorsolása f. hó 18-án d. u. 5 órakor a kaszinó helyiségében tartatik meg.” (111)

Úgy tűnik, tomboláztatásból nem volt hiány, mert nemcsak Nagy István műveket hirdettek. A Székelység karácsonyi száma adja tudtul olvasóinak azt a hírt, amelyből kiderül, hogy Csíkszeredában is erősödött a festményekben rejlő kereskedelmi érték megismerése és az abban rejlő kereskedelmi lehetőség megérzése, de nem csupán arra fektetett hangsúllyal: „Szilveszter estéjén Lenk Lajos a Hutter-szálló tulajdonosa nagy tombola es-tet rendez, melynek főérdekessége, hogy a Szilágyi Dezső festőművésztől meg-

1 Jelenleg a 38-as házszámot viseli.

2 „Egy olyan vidéki kisvárosban, mint Csíkszereda, a [XX.] század elején leginkább a Kaszinó jelentette a társasági és társadalmi élet központját. [...] / Milyen is volt a vidéki kaszinói élet, úgy száz évvel ezelőtt [...]? [...] Legfontosabb volt a felzárkózás igénye az ország és a világ dolgaihoz, aztán csendes társalgás, olvasgatás, később egyre több újság átforgatása, némi poharazgatás, néha kártyázás is. Sok-sok megbeszélés – ma információcserének mondjuk, vagy lobbizásnak [...]” (Nagy Benedek: T. Nagy Imre emlékezete IN T. Nagy Imre: Emlékezés régi csíkiakról, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996, p.: 13.)

3 A történet folytatása már nem ránk tartozik, csak az útirány lényeges számunkra.

4 Murádin Jenő: Nagy István. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984, p.: 44.

vásárolt 10 darab értékes és magas művészi nivón álló képet tombolázza ki. Azok számára pedig, akiknek érdeklődése realisabb dolgok felé fordul, szintén meglegyen a tombola-est vonzóereje; 5 üveg Törley pezsgő és 2 pompás sült malac várja a szerencsés nyerőt. Egy tombola kártya 2 korona lesz és a kártyák már megelőzőleg is válthatók a Hutter kávéházban és a főutcai üzletekben.” (112)

Ismeretlen: **Hutter Szálloda**

Talán a Nagy István említett adventi tombolahúzásra rendezett kiállítása sikertelenül zárulhatott (de a Szilágyi művek sorsáról sincs hír), mert 1912 farsangjában a művész megismételte kereskedelmi stúdió-kiállítását: „Nagy István festőművész folyó hó 25-én, vasárnap délután 5 órakor a Kaszinó helyiségében 8 darab eredeti festményét kitombolázza, melyre felhívjuk a közönség figyelmét.” (113) Ez volt az a kiállítás, amelyről a rokon zsögödi festőművész, Nagy Imre, a Följegyzésekben fiatalember-kori emlékei közül – tévedésből egy évvel későbbre datálva –, megírta a következőt: „1912-ben Nagy István egyévi rajztermését állította ki Csíkszeredában. A jegyek eladásával s a pénz beszédésével engem bízott meg. Egész nap úgy ültem a képek alatt, mint akit szentté akarnak avatni. Elvárásoltak a Nagy István látomásai. Ilyent még nem láttam. Remegett a szívem abban az atmoszférában. Szénrajza az édesanyjáról és testvéréről, vázlatok a testvéréről, Zsögöd tája, a Gyilkos-tó, olajfestmények szerepeltek a kiállításon.” (114)

Sümei György művészettörténész az 1909-es –, vagyis 1911-es – kiállítás méltatásában nem véletlenül jutott arra a következtetésre, hogy abban az időben nevelhetetlen volt a csíki „trunkus”: „... a határszéli intelligencia nagyon rosszul vizsgázott. A csíkiak olajnyomatokat szerettek volna látni” (115)

*

Álljunk meg egy szóra a trunkusoknál, hadd lássuk, kik is voltak ők? S aztán le is vonhatjuk ízlésvilágukra vonatkozó következtetéseinket. T[ívai]. Nagy Imre ezt írja róluk: „Udvarán [városház] rakáson állottak az árus padok, kecskék, pogácsás és cigány-pecsenyés asztalok, melyek heti és országos vásárok alkalmával a piacra kerültek. Minden trunkusnak joga volt ahhoz, ilyen szükségleti felszereléseit a városház udvarán tarthassa, de viszont a városi tanácsnak is megvolt az a joga, hogy a gyűlések alkalmával ezen padokat és kecskéket a tanácsterembe vitethesse.” (116)

*

Ez az esztendő – 1912 – volt az első Márton Ferencről való csíki tudósítás éve is. Történt ugyanis, hogy Zsögön Zoltán csíkszeredai irodalomtanárnak akkor jelent meg a Régi versek című kötete, aminek illusztrálására földijét kérte fel. Erről a Csíki Lapok ekképpen számol be: „Zsögön Zoltán csinos kiállítású könyve, melyet Márton Ferenc hírneves festő és vármegyénk szülötte illusztrált feltűnően szép művészettel a napokban jelent meg »Régi versek« címmel Singer és Wolfner bizományában, Budapesten. A könyv 3 koronáért megrendelhető úgy a kiadótól, mint a szerzőtől (Csíksomlyó), vagy Vákár L[ajos]. könyvkereskedéséből (Csíkszereda). Sem a szerző sem Vákár könyvkereskedő nem számol fel postaköltséget a megrendelőnek.” (117) Megjegyzem, úri kiszolgálás volt akkoriban!

12. Márton Ferenc: *Illusztráció*

A csíki sajtóban nemcsak kiállítási, szoborbizottsági vagy egyéb egyesületi beszámolókat olvashatott a közönség, hanem műemlékvédelemről, egyházművészetről is kapott korabeli felfogású információkat. A Székely- és a Szászföld köztudottan nagyon gazdag középkori építészeti és szakrális művészeti anyagban bővelkedő régió, amely az akkor – 1912-ben – a még nem is olyan régi, alig 50-60 éves tudományágnak, a műemlékvédelemnek a figyelmébe került. (118) E diszciplínának szentelve, hallgatói okulására olvasta fel dr. Gyárfás Tihamér brassói római katolikus főgimnáziumi tanár április 18-án a csíkszeredai Oltár-egyesületben *Hazai mű-*

emlékeink védelme című tanulmányát. (119) A május 1-i, illetve május 8-i lapszámokban pedig még két másik tanulmánya jutott a csíki olvasók tudomására: *Régi Mária-szobrok Csíkmegyében* és *Régi szentségházak Csíkmegyében*.

Mind e mellett a csíkszeredai közönség a korabeli erdélyi vagy országos jelentőségű folyóiratokból is valamelyes tudomást szerezhetett művészi értékrendekről, hiszen a lapok mindegyike: *Ellenzék*, *Erdélyi Helikon*, *Erdélyi Lapok*, *Független Székelység*, *Keleti Újság*, *Művészeti Szalon*, *Pásztortűz*, *Újság* tudósított művészeti eseményekről, kiállításokról, szalonprogramokról stb. – azaz Nagy Istvánról és Márton Ferencről is –, ha ugyan a trunkusok járatták és olvasták azokat.

Időközben a csíkszeredai gimnáziumban a rajzoktatás addig ismeretlen színvonalat ért el. Olyant, hogy a diákok rajzaiból már kiállítást is szervezhetett az iskola rajztanára: „*Ez év június hó 9-én és 10-én d. e. 9-12-ig és d. u. 3-5-ig a főgimn[ázium]. tanulónak egyes rajzaiból rajzkiállítás lesz a főgimn. rajztermében amit az érdeklődő közönség a jelen időben ingyen megtekinthet.*” (120) Ezt az addig ismeretlen fejlődést nem lehetett szó nélkül hagyni, s amely lehetőséggel, a *Csíki Lapok* hasábjain élt is Kémenes Antal A *csíkszeredai gimnázium és az új művészeti oktatás* címet viselő cikkében. A nagy klasszikus történelmi korok bukásainak taglalását követően művészeti tárgyokban, a rajzoktatásban és általában az ismeretszerzésben a természethez való visszatérés fontosságáról értekezik, s végezetül Brassai (Wolff) Károlynak – mint már említettem, a város első szakképesített rajztanárának a munkáját – romantikus hangvételben fogalmazva dicséri.

„*Az észak kultusz rideg. Intellektualizmus mellett juttassuk a szívet is jogaihoz, mert a világ legszebb előadásai sem érnek fel a tanulónak néhány órai önmunkásságával, mely szívét-lelkét erősíti, akaratát edzi. Ez pedig a művészeti tárgyak intenzívebb és lelkesebb felkarolásával érhető el. [...]*

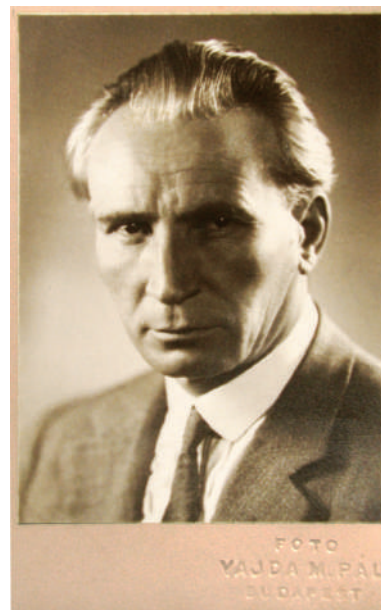
Közismert tény, hogy középiskoláink az elhangzott sok filippika¹ dacára, a művészeti tárgyak tanítását illetően a régi keretek között maradnak.

Csupán egy intézet van széles e hazában, mely kor jobb énjének hívó szózata előtt kaput nyitott s az a csíkszeredai róm[ai]. kath[olikus]. főgimnázium.

Egy intézet van, mely tanítványait az élet ábrázolására tanítja s fokozza az élet örömeit s fennen hirdeti Arisztotelésszel, hogy nemcsak a tragédia, hanem a művészet is katharizis, tisztulást jelent. [...]

1 Szenvedélyes, visszaéléseket leleplező szónoklat. Athén függetlenségét fenyegető makedón uralkodó, Philipposz ellen írt beszéd szülte ezt az elnevezést.

Egy itt töltött rajzórának projekciója szerény írásom.
 Nem feledhetem, mint örültem én is a fiukkal, mint lettem
 gyermek újra, mint teltem meg vágyakkal azon örömek láttára,
 mely kivert az ifjú arcokon, szemeken...
 Mindenik ifjúnak virág volt kezében, tavasz keblében..., ame-
 lyet a tiszta művészet lágy fuvalma fakasztott.
 Élet ölelkezett az élettel...
 Tavasz a tavasszal...
 E szép perspektíva Dante világát támasztotta fel lelkemben, s
 úgy érzem, hogy ennek néhány sugára lelkembe tévedt.
 Az isteni élvezetért: vivat, floreat, ad multos annos! Brassai
 Károly.” (121)

Vajda M. Pál: **Márton Ferenc**

A *Csiki Lapok*¹ hasábjain kitekintésre is sort kerítettek, nem-
 csak a belterjességre, hanem a világhoz való igazodásra, az
 abban való megmutatkozásra és a megmérettetés fontossá-
 gára is figyelmeztek:

„Két csiki művészünk is szerepel. Nem első ízben – de most ma-
 gukra vonják a figyelmet.

Márton Ferenc, (szül. Csíkszentgyörgyön 1884.) két nagy kép-
 pel szerepel. Láttuk már régebbi irányát is a mómornak, a kéjnek – a cigaretta
 füstös éjszakának apotheosisát. Mostani képein is megtaláljuk a sajátosságos kék
 színét – a precíz rajzolást. Olajfestményén is meglátszik, hogy kiváló grafikus.
 »Magunk közt«² tárgya két bohémnek theaestélye. Egyikük hanyagon dül végig
 a sezlongon, másik rumot tölt a csészéjébe. Harmadiknak a modell ül az asztal-
 nál. (Ára 2000 K.)

A »Páholy« pasztell. Ugyancsak kék tónusban. Az öreg férj elaludt. A sötét
 színházban mindenki a világos színpadra figyel – a páholy háttérében az ud-
 varló csókolja a fiatal feleséget. – A szomszéd páholyból sasszemmel figyeli
 őket egy nő. [...]

... nem hallgathatjuk el, hogy két szintén igen tehetséges fiatal művészünk
 visszavonul a nyilvános munkától. Egyik gyergyószentmiklósi kathed-rájának,³
 másik falusi magányának csendjébe. Pedig Csíkvármegye méltán elvárhatná
 Nagy Istvántól, hogy kiálljon a küzdőterre és babért
 hozzon haza. Általában jól eső hatást gyakorolnak
 a vidéki festő iskolák az egyes nemzeti művészet ki-
 alakulására. Hisszük, hogy őt is örömmel fogadják.

A »Csiki székelő festőiskola« még legkisebb embri-
 ója is felébred ennek láttán, mert Csíkvármegyének
 is részt kell vennie nemzeti művelődésünk hatalmas
 momentumának fölépítésén. [...]

Az ő dicsőségük a mi dicsőségünk – az ő munká-
 juk a miénk is, az ő kultúrájuk tükrében látszik meg
 a miénk is.” (122)

Pedig szétszóródtak, bár alig voltak, csak ketten.

13. Márton Ferenc: **Magunk közt**

1 Jubileumi szám; 25 éves a lap.

2 2009-ig számunkra ismeretlen volt kép, amelyet *Flört* címmel láthatnak *A maszk – Márton Ferenc – grafikus-, festő- és szobrászművész c. monográfiámban*. Gyermelyen, a tulajdo-
 nosánál fotóztam. Szerinte Adyt, Lédát és Babitsot ábrázolja. Igen, a portrék igazolják.

3 Szopos Sándor, aki akkor éppen ott volt rajztanár.

14. Márton Ferenc: *Csíki székely gátkötők*

Egyikük, Márton Ferenc Budapesten maradt. Tettvágya azonban soha nem esett áldozatul az önbizalomhiánynak, sőt, volt alkotói időszaka, amikor műve főhelyen, nagynevű festők társaságában volt kiállítva. A *Csíki Hírlap* sz. n.-i cikke – *Csíki festőművész a műcsarnok tavaszi tárlatán* – éppen erről szól: „*Akik a Vasárnapi Ujságot s egyéb képes folyóiratainkat forgatják, bizonyára ismerik már Márton Ferenc nevét és egyéni sajátos stílusú rajzait. Emelkedésének biztos jele legújabb nagy olajfestménye: A gátkötő székelyek, mely a műcsarnok főtermében kapott helyet neves festők alkotásainak társaságában. Mint a kiállítás sikerültebb darabjai egyikét a képes újságok is közlik. Elismerő sorokat írnak róla a hivatalos kritikusok, ami mindenestre büszkeséggel tölthet el bennünket is, hiszen Csíkszentgyörgy szülötte s a csíksomlyói gimnázium volt növendéke a tehetséges fiatal művész. Sok szép sikert kívánunk neki a maga és a székely név dicsőségére.*” (123) Ez az első dokumentumunk Márton Ferenc leghíresebb alkotásáról.

Csíki voltának művészi megfogalmazása két nagyméretű alkotásban jelentkezett. Mindkettő – melyek sorsa és holléte a mai napig ismeretlen számunkra –, mintha egy-egy *ars poetica* lenne, annyi különbséggel, hogy más-más „betűtípussal” vannak szedve; tartalmuk egy és ugyanaz: a csíki ember örökös, kemény küzdelme a természetben a természettel. A két jelenleg is lappangó kép közül, az egyik az imént említett *A gátkötő székelyek*, amely végül a köztudatban és a szakirodalomban *Csíki székely gátkötők* címmel vált közismertté, a másik az *Erdőirtás Csíksországban*.

Erről a képről – amelyet értelmi-képi analógiaként hoz fel Zolnai Béla, az Áprily Lajos Peer Gynt fordításról szóló kritikájában – „*Erdélyi hangok csendülnek ki a fordításból és Márton Ferenc hatalmas képe, az Erdőirtás Csíksországban jut az eszünkbe, mikor Peer Gynt »ingujban dolgozva fenyőtörzsöket döntöget«.*” (124) –, annyi tudomásunk van, hogy 1916-ban Márton Ferenc hazaadta. Felajánlotta a csíki hadiárva megsegítésére szervezett „sorsjáték” árverezésére. Ha megnézzük harctéri alkotásait, megértjük nagylelkűségét. Erről az eseményről és a kép pillanatnyi sorsáról három jelzet nélküli cikkből szerzünk tudomást. Az első volt a tulajdonképpeni eseménybehangozó és a sorsolás jog- és szabályrendjének rövid bemutatója:

Első:

Márton Ferenc ajándéka

„*Csíkszentgyörgyi Márton Ferenc, a kiváló festőművész egyik igen értékes, jól sikerült alkotását, az »Erdőirtás Csíksországban« című eredeti nagy olajfestményét, nemes áldozatkészséggel a háborúban elesett csíkvármegyei hősök hadiárvai alapjának felajánlotta és a keretezett gyönyörű festményt, melyet kitűnő kompozíciójáért és tartalmi gazdagságáért a szakkritika különös elismerésben részesített, kisorsolás végett megküldötte Fejér Sándor alispánnak. Amint a művész írja, e cselekedetével tehetségéhez*

15. Márton Ferenc: *Erdőirtás Csíksországban*

képest kifejezésre óhajtja juttatni a háborúban elesett székely testvérei és azok hátramaradottjai iránti háttartalan háláját és a kenyérkeresőiktől megfosztott hadiárvaik felsegítéséhez akar csekély részben hozzájárulni. Mi nem kételkedünk egy pillanatig sem, hogy a művész nemes és hazafias intencióit Csíkvármegye kipróbált, áldozatkész közönsége érdeme szerint fogadja, és készségesen nyújtja segítőkészét a csíki hadiárvaik érdekében. A székely katona vitézsége és kiválósága a székelységnek csodás hírnevet szerzett az egész világon. Az itthonmaradottaknak éppen ezért fokozott kötelessége elesett hősei hátramaradottjainak segítségére sietni. Csíkvármegye közönsége páratlannak mutatkozott a hazafias áldozatkészességben. Annál inkább bizonyosak vagyunk, hogy ez az akció, mely hivatva van jelentős összeget juttatni a csíkvármegyei hadsegélyezési alapnak, a legteljesebb sikerre fog vezetni, mert hiszen ezúttal tisztán legfontosabb helyi célok feltétlen szükséges eléréséről van szó.

Ismeretlen: **Márton Ferenc műtermében, háttérben az Erdőirtás Csíkországban**

A művész ajándéka 2500 korona értéket képvisel és ennek megfelelően – csekély két koronás árban – 1250 darab sorsjegy bocsájtatott ki. A sorsjáték február 15-én délelőtt 11 órakor, vármegyeházán minden körülmények között, feltétlenül megtartatik. Korlátozás semmi sincs, a szerencsés nyerő tetszés szerint akár értékesítheti is a festményt; a pénzügyminiszter a már megadott engedélyben csupán azt kötötte ki, hogy ajándékozó vissza nem válthatja, de tekintettel a kiválóan hazafias célra, a 10% nyereményadót és 10% lottódíjat teljesen elengedte és így a nyerő ezzel sem lesz terhelve. A sorshúzás a vármegye alispánja által kiküldendő politikai biztos jelenlétében nyilvánosan lesz megtartva. A sorsjáték rendezésére Gyalókay Sándor főispán és Fejér Sándor alispán urak védnöksége mellett bizottság alakult, kiknek személyisége az akció legfényesebb sikerét már eleve biztosítja.

A kibocsájtott 1250 darab sorsjegy szétszórattott a vármegye minden részébe, hogy a közönség által mindenütt megszerezhető legyen. A közönség tájékoztatása végett közöljük, hogy a sorsjegyek kaphatók valamennyi főszolgabírónál, kik azokat a községekbe is eljuttatják, továbbá Gyergyószentmiklóson Orel Dezső polgármesternél, Csíkszeredában dr. Újfalusi Jenő polgármesternél, dr. Élthes Gyula főispáni titkárnál és Merza Rezső divatáru üzletében, hol a festmény a kirakatban közszemlékre ki van téve, és bárki által megtekinthető.

Miután a pénzügyminiszteri engedély azt is tartalmazza, hogy a sorsjáték el nem halasztható és február 15-én feltétlenül megtartandó, a sorsjegyek mielőbbi megszerzését – az idő rövidségére való tekintettel – közönségünk meleg figyelmébe ajánlunk.” (125)

Második:

A csíki hadiárvaik sorsjátéka – 2500 korona a csíki hadiárvaiknak

„Az a hazafias akció, mely a Márton Ferenc festőművész által a csíki hadiárvaik javára felajánlott »Erdőirtás Csíkországban« c. nagy olajfestmény kisorsolása céljából rendezett sorsjáték érdekében vármegyénkben megindult, már a sorshúzás napja előtt tíz nappal, a legfényesebb erkölcsi és anyagi sikerrel lezárult. [...]

A kibocsájtott 1250 darab sorsjegyet vármegyénk közönsége egy-kettőre el-

kapkodta, [...]. Kicsiny vármegyénkben oly fényes siker ez, aminőt előre számítani még a legoptimistábbaknak is alig lehetett. 2500 korona az a már befolyt tekintélyes összeg, mely egyedül ez akcióból kifolyólag sok könnyet letörölni van hivatva.

Kiváló elismerés illeti a nemesen érző, áldozatkész adományozót, Márton Ferenc festőművészt, ki nagy értékű ajándékával lehetővé tette az akció megindítását. [...]

Vármegyénkben minden hazafias akció nagy sikert ért el. Ezúttal mégis kötelességünknek tartjuk külön is megemlíteni, hogy a csíki székelyhadiárvák érdekében rendezett sorsjáték teljes és legfényesebb sikerét dr. Márton László, Zakariás Lukács, dr. Sándor Gyula, Veress Lajos és Bartalis Ágosoton főszolgabírák, Orel Dezső [gyergyószentmiklósi] polgármester, dr. Dombi János főjegyző és dr. Újfalusi Jenő polgármester sok fáradsággal és lelkesedéssel biztosították. Ebben nagy segítségükre volt hazafias jegyzői karunk, kik közösségeikben jelentékeny mennyiségű sorsjegyet értékesítettek hadiárváink javára.

Városunkban különösen kiemeljük Merza Rezsőné úrnőt és Ferenczy Győző adótárnok urat, kik lelkes ügybuzgalommal és sok fáradsággal 100-100 darab sorsjegyet helyeztek el a közönség körében. [...]. A nyerő a nyereménytárgyat azonnal birtokába veheti, de a feltételek szerint legkésőbb három hónapon belül köteles átvenni, mert ellenkező esetben visszamarad a hadiárvák javára.” (126)

Harmadik:

A csíki hadiárvák sorsjátéka

„Kedden délelőtt 11 órakor tartatott meg a vármegyeház kisebb tanácskozási termében, teljes nyilvánosság mellett, a csíki hadiárvák javára rendezett sorsjáték. A sorshúzáson megjelentek a sorsolási bizottság tagjai, dr. Fodor Antal politikai biztos és nagyobb számú Érdeklődő közönség. A sorshúzás a legnagyobb szabályszerűséggel tartatott meg. Az urnából a kis Bodor Etuska kihúzta az 1101-es számot, mely a hazafias, jótékony célra Márton Ferenc festőművész által felajánlott »Erdőirtás Csíksországban« c. nagy és értékes olajfestményt nyerte. Értesülésünk szerint az 1101-es számú sorsjegy tulajdonosa Lukács József gyergyóvárhegyi máv. állomásfőnök, ki a nyereménytárgy átvételére legközelebb jelentkezni fog. A nagysikerű hazafias akciót lapunk legutóbbi számában érdeme szerint méltattuk, itt újólapon csak annyit jegyzünk meg, hogy a jegyek egytől-egyig elkeltek és a befolyt 2500 kor. Csíkszemégye árvaszékének gyámpénztárába befizettetett.”¹ (127)

Ez a három cikk együtt, az egyetlen tudósítás a képről, melynek további sorsáról 2017-ig nem volt tudomásunk.

Nem bizonyos, hogy a nyertes a festményt át is vette, illetőleg hazavitte azt. Ugyanis tudjuk, hogy 1940 júniusában, öccse temetését követően Márton Mihály felleltározta az Országos Magyar Sajtókamara épülete különböző irodáit díszítő 17 db. Márton Ferenc alkotást. A jegyzőkönyv azt igazolja, hogy halálakor mindkét főműve – bár kölcsön adva –, a Márton Ferenc saját tulajdonát képezte. Ebből a jegyzőkönyvből ismerhető meg a főművek eddig ismeretlen mérete, és az is, hogy az erdőirtást témát kétszer is feldolgozta; a kisebbik tanulmánykép is lehet.

¹ Márton Ferenc nemcsak itthon jótékonykodott. A Lyka szerkesztette *Művészet* 1915/6 sz.-ban is megtaláljuk nevét, az elpusztult Sárosmegyén segíteni akarók névsorában.

„[...] 1. Éjjeli mulató	1,50 mtr.	Fő irodában
2. Templom vázlat	1 mtr.	"
3. Vifág [Virág?]	1 mtr.	"
4. Birkózók	1,20 mtr.	"
5. Templom váza	1,20 mtr.	"
6. Lövészárók	2 m. nagykép	"
7. Tájkép	0,80 m.	"
8. Erdőirtás Csíksországban	3 mtr. hosszú, 2 mtr. széles	"
9. Sebesült szállítás	1 m.	Fő irodába
10. Lövészárók	1 m.	"
11. Birkózó szegélyezett	0,60 m.	"
12. Horgolónő	0,60 m.	"
13. Régi vezérek	1 m.	Elnöki szobába
14. Tájkép	0,90 m.	"
15. Erdőirtás	1,50 m.	Titkár szobájába
16. Árpád bevonulása	1,20 m.	"
17. Gátkötő székelők	2,50 m.	Elnök szobájába [...]” (128)

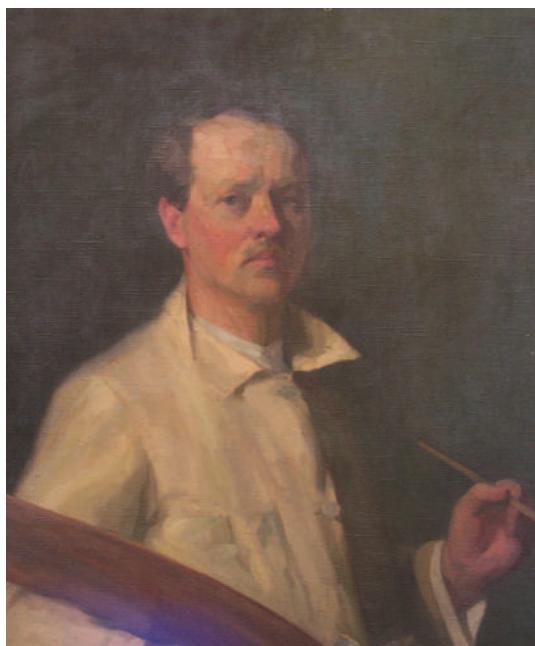
Elérkezett Szopos Sándor felfedezésének ideje is.

Gyergyószentmiklósról való távozása után Désen telepedett le, s folytatta rajztanári szolgálatát. Gyergyószentmiklósról való eltávozása előtt művészként kétszer mutatkozott be. Egyszer, mint művésztanár, diákjaival közös, majd mint alkotóművész, egyéni tárlaton, amelyet a *Székelység* tett közhírré. Sz. n.: *Képkiallítás „Szopos Sándor gyergyószentmiklósi rajztanár olajfestményeiből és rajzaiból a főgimnázium rajztermében kiállítást rendez, melyet folyó évi december 23-án délelőtt fél 12 órakor Lovag G. Fehrenheil Henrik áll[ami]. főgimnáziumi igazgató nyit meg. Belépődíj személyenként 1 korona. Belépőjegyek tulajdonosai között három darab olajfestmény fog újévi ajándékkul kisorsoltatni.”* (129)

Kolozsváron, első alkalommal 1919-ben, a sétatéri volt korcsolyacsarnokban¹ jelentkezett az erdélyi képző- és iparművészek pünkösdi kiállításán. Az első róla szóló értékelő írás mégis csak 1921-ben jelent meg (de az is lehet, hogy csak én nem találtam korábbi keltezésűt). Ezen az említett kiállításon „néhány tipikus paraszt férfifej és egy-két erőteljes rajzú, komor színű tájkép” keltette fel Kovács Klára érdeklődését: „... meg kell állni előttük” – írja. „Ki ez? A tárlat egyik legértékesebb szereplője, mondtam magamnak, egyik legkomolyabb készségű, legtartalmasabb, legmélyebb kedélyű festő. Dési gimnáziumi tanár, mondták az adatszerű felvilágosítások, székely ember. [...] Alapos készségű mester, aki fáradhatatlan szorgalommal és komoly önbírálattal dolgozza át magát minden nehézségen, csak azért, hogy megint újat keressen magának. [...] A vonalkompozíciónak mestere. Kevésbé erős a színezésben és a fény és levegő visszaadásában. Azt hiszem, ebben nagy része van annak, hogy hihetetlen nehézségekkel kell megküzdenie nagy elszigeteltségében. [...] Kölcsönhatások útján könnyebb, gyorsabb és tökéletesebb a haladás, Désről pedig mindnyájan tudjuk, hogy nem művészi központ. [...]” (130)

Bármennyire is rosszul ment sora az erdélyi magyarságnak a 20-as évek legelején, Walter Gyula szerint: „Élénk tevékenység volt észlelhető a művészi

¹ Kioszk, ahogyan hajdan megismertem, amikor emeletén, a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola festészet szakának termeiben, 1972-ben első alkalommal felvételiztem.

16. Szopos Sándor: *Önarckép* (részlet)

életben is. A tárlatok, kéпкиállítások valósággal kergették egymást színvonalban, ízlésben, elrendezésben, irányban egymással vetélkedve. [...]

Szopos Sándor kolozsvári kéпкиállítása alkalmat nyújtott egy Désen elvonultan élő nagytehetségű festő és grafikus képességeinek széles skálájú megismerésére. [...]” (131)

De ő nemcsak kiállítóművészként mutatkozott be Erdély fővárosában, hanem az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) felkérésére Tóth István festőművésszel közösen *Az új és legújabb művészeti irányok* címmel előadássorozatot is tartott. Itt jegyzem meg, hogy festőtevékenysége mellett jó tollforgató is volt. Főként a két háború között több cikket is közölt, amelyekben saját művészi habitusát is, de az akkoriban Erdélyben is egyre gyakrabban jelentkező új művészeti törekvésekhez való ön-, valamint festőtársainak viszonyát is elemezte, szólt a művészet helyzetéről, illetőleg kiállítási recenziókat írt. Én most csak egyet *Az élet érdekel csupán* című írását adom közre, mert

ez önélet-, illetőleg önelemző írás. Képzőművészeti cikkeinek lajstroma megtalálható Murádin Jenő Szopos Sándor kismonográfiájában.¹

*

De mielőtt a Szopos-cikkre térnénk, meg kell említenem, hogy Csíkszereda képzőművészeti életének kulcsévszámához érkeztünk: 1924. Nagy Imre, akiről a második kötet szó, hazatért Zsögödbe, és hozzákezdett életműve megalkotásához.

*

Következzék tehát a Szopos-életrajz:

„Rövid leszek. Csíkszeredában születtem, a csíksomlyói róm[ai]. kath[olikus]. főgimnáziumban érettségiztem, Budapesten tettem tanárvizsgát az orsz[ágos]. m[agyar]. kir[ályi]. képzőművészeti főiskolán. Tanárkodtam Gyergyóditróban, Gyergyószentmiklóson, Désen, legutoljára a kolozsvári ref[ormátus]. leánygimnáziumban és a Marianum polg[ári]. isk[ola]. tanárképzőjében, most a dési szabadfestőiskolát vezetem.

Mestereim voltak Hegedűs László, Zemplényi Tivadar, Révész Imre, Edvi-Illés Aladár s legutoljára Réti István Nagybányán, ahol 1-2 nyáron dolgoztam. Jártam tanulmányúton Bécsben, Münchenben, Velencében, Assisiben, Rómában, Firenzében.

Frázisnak hangzik, de legnagyobb és legállandóbb mesterem a természet. Ezt onnan tudom, hogy Budapesten legelőször az Eszterházy-képtárat láttam. Ez teljesen hidegen hagyott, de midőn a régi múzeum épületében megláttam a modern képtárat... ott elakadt a lélegzetem. Ez az igaz, ez az igazi...!! Feledhetetlen benyomásokat kaptam. Nem is mentem többé a régi képek közé, amíg Pesten tanultam. Hisz abban az időben aratták legnagyobb sikereiket, akkor vitték diadalra művészi törekvéseiket a nagybányai piktorok. Minden fiatal természetimádó lett, s ha tehetné, Nagybányára ment nyaranta. Professzoraink is ilyenek voltak. Olyan volt akkor az

¹ TIBERA, Budapest 2006, p.: 79.

egész világon minden művész. Természetrajongó, természetimádó, természet jelen-
ségeinek kutatója, futó benyomások megrögzítője: impresszionista. Azóta nagyot
változott a világ felfogásban, művészetről való fogalmában. Az igaz, hogy a termé-
szet nagyon zsarnok, de csak annak, aki nem bír vele. El is fordulnak és fordultak tőle
sokan, mert nem tudták legyűrni a zsarnokságot. Igazuk lehet. De aki e zsarnok fö-
lött egyszer úrrá lesz, az nem engedi ki a keze közül s holtá napjáig ott is tartja. Arra
kényszeríti azt, ahová éppen akarja. Csakhogy ehhez igen sok tanulás és nagy tudás
szükséges, amit nem lehet egy pár tucat festéktubus elfestése után sem várni, sem
kívánni. Vidéken éltem mindig, a természet egyszerűsége szól mindenfelől: finomsá-
gait, megjelenésének csodálatos logikáját látom minden pillanatban, az nyugőz le s
nap-nap után jobban szeretem és jobban bámulom. Ez a művészetem dogmája is.
E viszonyom a természethez ma a fiatal festőgenerációk előtt szokatlanul hangzik,
– mert ma más törekvés járja – de csak a magam felfogásának adhatok kifejezést,
csak a magam szemével látott és feldolgozott benyomásaimról számolhatok be. A
természettől és nem a mások festőirányától akarok tanulni vagy kiagyalt teóriák-
nak, divatos irányoknak, csak azért, mert ma ez a divat: epigonja lenni. Szilárd meg-
győződése az, hogy a természet segítségével ideig-óráig felállított teóriák után
igazodó festőművészet – ide értem a szobrászatot is – fennállhat; de igen hamar
olyan utcába kerül, melyből a kivezető út egyedül csak a természet lehet. Ezt mutatja
különb a művészet történelme is. Más kérdés az iparművészet, az építészeti, hol a
művészi mondanivalókat nem a természet szolgáltatja.

Nem tartozom semmiféle irányzathoz, nem ismerek semmiféle szabályt,
ami megkössön. Egyedül a száműzött, a lenézett, ócska szépséget tisztetem,
a művészi szépet, – mondani is fölösleges – mely nem azonos a közízlés frá-
zisos szépség-ideáljával. Megyek a magam útján, s tudom, hogy a leegysze-
rűsítés felé közeledem. Ez pedig az élet elevenségét, interpretálását fogja je-
lenten, nem pedig a futó benyomások, pillanatnyi hangulatok fotografiáját.
Az atmoszferikus hatásokra meglehetősen érzéketlen vagyok – másoknál igen
szeretem és lelkesedem értük. Engem a forma érdekel. Az ember, s mindaz, ami
az emberrel kapcsolatban van.. A tájkép... szép, de nem volt soha ambícióm
célja. A kifejezés, a lelkiállapot, a karakter, az élet érdekel csupán. Ambícióm:
mindig jobbat csinálni; reményem: hogy ezt el tudjam érni.

A legújabb irány? Pár évtizede vajúdik. Kitérésnek tartom, aminek bizony-
nally meglesz majd a maga haszna, csak az a kár, hogy anya nélkül akar a világra
jönni. Megtagadja a vizuálitást, spirituális akar lenni. Legalább ezt olvasom
legújabb programjában. Mindenesetre érdekes. Ez a művészeti forrongás,
kitérés érthető, teljesen megmagyarázható a mai állapotokból. Hisz ilyen az
egész világ. E khaotikus állapot elülededik, egy csendesebb világban élő ge-
neráció kiszűri azt ami neki ebből felhasználható. A többi eldobja. Történelmi
érték lesz csupán.” (132) Illusztrációként egy Szopos Sándorról, a kolozs-
vári Alverna-templom¹ freskójának kartonja² előtt készült sz. n.-i, a Szent
Ferenc-rend tulajdonából választott fotó, a borítón Nevető leányka olaj, és a
lapban elszórtan Tűzvilágnál,³ Gyula páter.⁴

Hogy Szopos miként vélekedett önmagáról, azt láttuk. De nem szabad
Kós Károly véleményét sem figyelmen kívül hagyni, aki Erdélyi képzőmű-

1 A Feleki-tető város felőli oldalában, 1930-ban felszentelt Ferenc rendi templom és kolos-
tor, amelyet a toscanai Alvernához hasonló búcsújáró helynek terveztek.

2 Monumentális mű kivitelezéséhez használt 1:1-ban, erős papírra készített tanulmány.

3 „(Olajfestmény. A dési Mezőgazdasági Bank tulajdona)”.

4 „(Olajfestmény. Br. Bánffy Ferenc tulajdona)”.

vészek együttes kiállítása című tanulmányában a következőt írja: „... *akadémikusnak kell számítanunk Szopos Sándort, aki fényes tudással, de még tipikusabban és legteljesebb ortodoxiával képviseli azt az »akadémiát«, amely már negyedszázaddal ezelőtt öreg volt. És ha Papp Sándornál az akadémikuság természetes dolog, Szoposnál, aki korban a fiatalabbhoz [generáció] tartozna, ez anachronizmus.*” (133)

Most vissza kell ugrnunk az időkben.

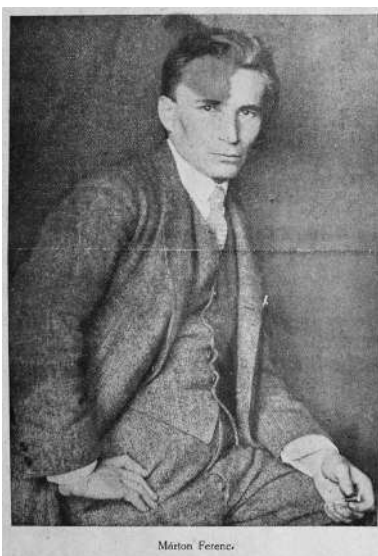

17. Nagy István: *Önarckép*

Mire 1925-öt írtak – hiába (p) korábbi panaszszavai –, Nagy István előbújt említett *„falusi magányának csendjéből”*. Olyannyira, hogy csak látogatóba járt haza, és kiállítóművészként megszakította minden kapcsolatát Csíkkal. A 20-as években Kolozsváron is tanyázott. Ezért – de nemcsak ezért –, magukénak is vallják a kolozsváriak. Murádin Jenőnek *Képirás a halhatatlanságnak – Erdély legnagyobb művészi eseménye volt – Kolozsvár: 1926* című, szép és gazdagon argumentált *Utunk*-beli cikke tanúsítja, hogy Nagy István kolozsvári művész – is. Pedig az 1926-os bemutatkozásakor a következő állítás is napvilágot látott *a Hírnök*, 1926. május 15-i sz.-ban: *„Semmi esetre sem az a felhőkarcoló művészi titán, akinél különben nem szült erdélyi anya.”*

„... de hiszen lakott is Kolozsváron. Fiatal házasként feleségével, gyermekével húzódott meg itt. És kiállításai is voltak nálunk...” – kezdi válaszát bizonytalanul a *„Mi közünk Nagy Istvánhoz?*

Mi köze Kolozsvárnak Nagy Istvánhoz?”, a határon túlról érkezett barátja kérdésére, majd pedig bátran kibontakoztatja válaszát: *„Utánagondolva persze jóval több az, ami a csodálatos művészi pályát Kolozsvárral rokonítja. Pályaívének éppen metszéspontjába rajzolható be ez a város. Nem véletlen hát és nem is elfogultság, ha Kolozsvár-közelből is a miénknek – a miénknek is – tudjuk.*

Ismeretlen: *Márton Ferenc*

Találkozásaink Nagy Istvánnal ott kezdődnek, hogy »mezőgazdász» pályáját feladva, édesanyja biztatására, a kolozsvári tanítóképzőbe iratkozik be. Diplomáját szerzi meg itt; képesítést egy kenyeret adó szakmára. [...]» (134)

Hál’ Istennek, Nagy István akkora művész volt, hogy mindenkinek jutott-juthatott belőle! S bármennyire is darabolják, mindenki számára mégis egésze jut. Időközben – még 1923-ban –, Budapesten is nevet szerzett magának, ami által neves művészek társaságába is bekerülhetett. A kolozsvári *Pásztortűz Budapesti művészeti események* című 1925-ben közölt cikke tanúsítja ezt. Kiemelkedő jelentőségű megnyilvánulásnak tekintette a Balatoni társaság *Nemzeti Szalon*beli harmadik kiállítását, amelynek – ahogy a szerző fogalmaz –, *„... eseménye Mészöly Gézának nyolc képe. A magyar tájképfestés atyja körül a legkülönbözőbb iskolák, a legkülönbözőbb értékekkel voltak képviselve. Bosznay, Rudnay, Vaszary, Kövesdy, Nádler Róbert, Iványi Grünwald, Nagy István stb. vonultak fel.”* (135)

Szokolay Bélának a Márton Ferencet bemutató írása is ugyan-
 ebben a lapszámban jelent meg. A lapot Márton Ferenc sz. n.-i
 fényképe, Apám, Anyám, Jóska öcsém, Dani sógor, Gróf Majláth
 Gusztáv Károly grafit rajzai, Gátkötő csíki székelyek, Hazafelé [c.
 Takarodó] olajfestményeinek, és az Ítélet [A szegény asszony
 két garasa] gyöngyösi szekkójának reprodukciói illusztrálják. A
 cikk fontosabb megállapításai a következők:

„Csíki székely. Modorában magával hozta a pátriárkális köz-
 vetlenséget s az egyéniségébe beleszakadt a nagy lángoló faj-
 szeretet. [...] Harcos, kemény ember, tele az őserő szívósságá-
 val, ösztönös tájékozódó képességével és emberismeretével.
 Szorgalma, buzgó tevékenysége, politikai, művészi meggyőző-
 dése, minden ténye – persze csak nagy általánosságban – in-
 kább ösztönös ösdiszpozíció, mint tudatos akarat, vagy valami
 logikai eredmény. Következetessége, az életnek egysége az ér-
 zéseiben van. Érzései lángolóak, anélkül, hogy szélsőséges volna.
 Egyenletesen, magasan lobog, izzik, mindenkin segíteni szeret-
 ne, tevékeny, akaratos, akarata mellett szívós, munkabírása ki-

18. Márton Ferenc: *Hazafelé* [cv. *Takarodó*]

19, 20. Márton Ferenc: *A szegény asszony két garasa* és *Péter tagadása*

meríthetetlen és amellet valami abszolút józanság, méltóságos öntudat sze-
 rint – szerény. Sokszor mond ilyesmit: »Nem dolgozom. Nem csinállok semmit
 sem. Vagy Nem azt, amit szeretnék.«

Ezt súlyos önvádként mondja és eszébe sem jut, hogy az általános viszonyok-
 ban mentséget keressen.

Mikor beszél, a szeme izzik, a kezei meg-megmozdulnak, arcának kemény
 vonalai, csontos formái szenvedelmesen megvonaglanak, szemöldöke saso-
 san előrefeszül s legkeményebb a szája csukódása, amint a hangokat szavak-
 ká, mondatokká rágja. Néha felkapja és megvillantja széles izmos koponyáját;
 a vállai is megrándulnak, az egész ember lángol és füllik a mondanivalók s az
 elmondás zsúfolódásától. Úgy hat, mintha a szavak jelentésének megszokott,
 keskeny hézagán át nem jutna elég levegő az érzései tüzéhez. Zuborgó, zúgó
 kazánhoz hasonlít, melyben rettentő erők dübörögve várnak a kirobbanásra.

Mert erőinek lejáró alkalma nem a szó. Képeket lát, képekkel beszél.
 Temperamentumának, látásának, érzésmódjának, egész egyéniségének a
 legsimább, legharmonikusabb kifejezőeszköze a rajz. Ceruza, szén, toll, akár-
 mi – mindegy – végeredményben a vonal. Ebben izzik és forr. Ha egyáltalában
 van rá lehetőség, itt fejezi ki magát teljesen. [...] Mindenütt, minden képen va-
 lami emberfeletti odafeszülés, emberfeletti harc, amibe emberek, dolgok hősi

megadással, hangtalan, talán kissé keserű nekiszánakozással belekényszerülnek. A cselekvésnek, munkának, az élet-harcnak olyan látása ez, ami csak csíki emberé lehet. Itt nincs semmi sem az Alföld nagybőségű feleslegeiből, a lassú, mélázásig nyugodt aratások és vég nélkül húzódó, tétova munkájú tavaszvárások békéjéből. Itt csak munka, erőfeszítés van, amire a szűkmarkú természet kényszeríti. Folytonos küzdelem, talpon állás a hatalmas, zordon természettel szemben. Irtózatosság a megnyilvánulásai. [...]

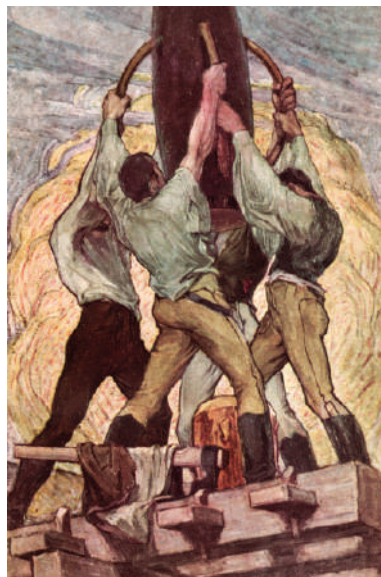
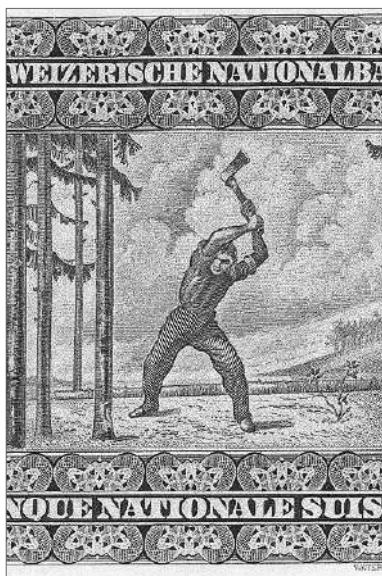
Márton Ferenc magával hozta Csíkot. Már maga az, hogy grafkussá lett, hogy ezt a kemény eszközt választotta – már az is a csíki ember látása. Párás, ködös levegőn át fáradtan szűrődnek át a színek. Tompa skálájukon nem nagy a kifejezés öröme. Az élet sem ad passzív lírikus érzésekre alkalmat. Cselekvő, harcos emberek életét jobban fejezi ki, erősebben érezteti a vonal.

Vannak festményei is. Óriási kompozíciók, melyeken a fajtája életsorsa foglalkoztatja, de a színei tompák, inkább komorak. Erdőirtás Csíkországban és Hazafelé még derűsebb, fátyolos kék szürke és barna színek között még valami őszitüzűsárgaiscilllog, de a Gátkötő csíki székelyek-en és a [Képzőművészeti?] Társulat jubiláris tárlatán bemutatott Sasok című képén már csupa nehéz, tompa szín ül. A Vérmezői eskütétel barna tónusú. Bacchanália régebbi képének kékesszürke alapjáról egy-egy női ruha tarkasága elevenedik meg. A gyöngyösi templom mennyezetének képei ismét elevenebb színeket hordoznak, de – természetesen – a freskó pasztózus tónusában.¹ Egész szokatlanul eleven színei vannak egy Kerepesi-temetőben álló síremléknek a tél elején készült sgraffitóján. Igaz viszont, hogy ez a rendkívül nehézkes technika, melyet az itteni éghajlati viszonyok miatt kellett választania, csak egészen dekoratív felfogást enged.

Általában minden festménye a vonal kifejező erejére épül. Nem véletlen az, hogy ebben a svájci festőnek, már kompozícióiban is inkább, Hodler Ferdinándnak rokona. Hogy csak néhány analógiára hivatkozzam: A Gátkötő csíki székelyek a vonal érzésének ugyanaz a módja, mint amilyent Hodler »Holzfäller«-jén látunk a (a svájci 25 frankos bankjegyen). Itt a vágás lefelé vilámló vonala átlósan hasít le a fejsze fokától a fa tövéig. Ott az emelésnek, a közös, nagy erőfeszítésnek megéreztetésére az emberi sziluetteken a magasba feszülő vonalak szolgálnak.”

És ennek a mozdulatnak, egy másik jellegű realitásából merített, alternatív feldolgozása is fellelhető Márton Ferenc művészetében – de nemcsak az övében. A székely fiatalok világháborús frontszolgálatának legkegyetlenebb pillanatát, a munícióhiányban önvédelemre kényszerült baka adáz közelharcát ábrázolja a hajdani, IV. Károly király I. honvéd és népfelkelő gyalogezred emlékművének főalakja. Analógiáját pl. a pozsonyi és aradi Vashonvéd, a székesfehérvári Vaslevente, a kolozsvári Kárpátok őre, illetve, szerényebb dinamikájú székelyudvarhelyi Vasszékely szobor is megjelenítette. Ezek az ún. nemzeti áldozatkészség emlékművei. Mindenik fából készült, amelyre kisebb-nagyobb összeg ellenében bárki felszögezhetett egy saját névvel feliratozott bronzlemezt, esetleg egy-egy szöveget verhetett a szoborba, amely idővel fémhatást nyert. A befolyt összeget hadiözvegyek és -árvák segélyezésére fordították. A jelenleg székelyudvarhelyi szobor bronz változatát néhai Szabó János szobrászművész rekonstruálta. Avatása 2000. III. 15-én volt.

¹ Nem freskó, hanem szekkó, és a pasztózus jelző sem felel meg egyik technikának sem.

Ferdinand Hodler: *Holzfäller* (bankjegy-reprodukció); Márton Ferenc: *Csíki székely gátkötők* és *Erdőirtás Csíksországban* (részletek)

21, 22. Balról: Márton Ferenc: *IV. Károly király I. honvéd és népfelkelő gyalogezred emlékműve*. Jobbról: Erdélyi István-Hermann Ottó-Rózsa Géza-Sipos Jenő: *Vasszékely*, Szabó János rekonstrukciója (részletek)

Ismét Szokolayit idézem:

„A »Vérmezői eskütétel« ugyanígy felelne meg az »Einstimmigkeit«-nak.¹ Csodálatos találkozás, pedig Márton Ferenc egészen bizonyos, hogy nem ismerte – de nem is ismerhette – svájci rokonát. Oka csak (a Taine-féle² miliő-elmélet igazolására) az azonos életkörülményekben lehet. Hogy mind a ketten hegyi származásuk mellett inkább rajzos, vonalas vonatkozásukban élék át a környező világot. [...]

Különben Márton Ferenc már a temperamentumával is óriási távolságban áll Hodlertől. Talán a francia Delacroix lobogott annyira, mint ő. Nem olyan harcosan, de szenvedélyesen s talán még kisebb fegyelembe kötve.

Érdekes, hogy egy-egy képén, különösen festői pályája elején, olyan pointilista-féle technikával is kísérletezik. Ebben talán Segantini [Giovanni]³ és távolabbról van Gogh [Vincent] lehetnének külföldi hasonlói. Csakhogy Segantini légköri és fényeffektusok kifejezésére használta a pointillizmust s van Gogh, bár ugyanúgy használja a temperamentuma lobogtatására, mégis nála az ecsetvonások a szubjektum korlátlan hordozóivá válván, a kép egységtől független, önálló életre törekednek. Márton Ferenc képein ezek is, mint a vonal és általában minden, az egyetlen következetesen keresztülvitt művészi szándék szolgálatában állanak.

Grafikus voltától kapnak értékelést a pasztelljei is. Míg a legtöbb festő a pasztellt puhán szétdörzsöli. Márton Ferenc úgy rajzol vele, ahogy a színes vonalak adják. Talán minden színes anyag közül ezen fejezi ki magát a legnagyobb készséggel. [...]

Legcsodálatosabbak azok a krokij, amiket részben lapok számára, részben saját passzióból rajzol a legkülönbözőbb eseményekről. Háborúból, forradalmakról, nagy politikai pörök tárgyalásairól, ünnepségekről, felvonulásokról, kiváló férfiakról stb. Ezekből a rajzokból álló gyűjteménye – mert a lapoknak csak reprodukálásra engedi át, és nem hallottam, hogy egyet is eladna közülök – 8-10 ezer darabból áll. Szédületes! Egy teljes, hosszú életre való termés, ami önkéntelenül »a rajz öreg bolondjára«, a japán Hokunáira⁴ emlékeztet. És tényleg rokon vele Márton Ferencnek nemcsak a termékenysége, hanem készsége, egyszerűsége és főként az áhítata és szeretete is.” (136)

Az előbbi, részletesnek szánt bemutatás nem említi, hogy szekké falképeket, mozaikot és sgraffitókat is készített.

Legmonumentálisabb alkotása ez utóbbi műfajban az 1929-ben készült budapesti Baár-Madas iskola jelenleg rekonstruált homlokzatfríze.

*

1 Szó szerint egybehangzás; példamondat értelme is van.

2 Hippolyte Adolphe Taine, a historicista kritika atyja. Álláspontja szerint az embert a faj-környezet-időpont hármasság határozza meg.

3 Dél-tiroli olasz, de életműve alapján svájcinak számító festőművész.

4 Hokuszái, „..., a japáni rajzmesterek legnagyobbika. Ő magát több képén gvakiojinnak »a rajz bolondjának«, nevezte.” Művészet 1903, p.: 153-162.

23. Márton Ferenc: *A nő élete és hivatása békében és háborúban*

23/1. *Ősmagyar vagy hun-magyar falu.*

23/2. *A reprezentáló magyar asszony.*

23/3. *Ősi emlékeinket megőrző leány.*

23./4 *A hősi honleány.*

23/5. *A magyar úrinő, mint nevelőanya.*

23/6. *A protestáns nevelés intézményei a jelenben.*

A Budapesten, és Kolozsváron egyaránt felfedezett Nagy Istvánt is be kellett mutatni. A legelső, hosszú bemutató-értékelő írást Szokolay Béla közölte a *Pásztortűzben*, *Nagy István festőművész* címmel. Ez Csíkszeredában is olvasható volt. Nagy Istvánt nemcsak bemutatja, hanem írása egy rövid részében, párhuzamba is állítja Márton Ferencsel. Egészében adom közzé, kiegészítve két másik, tartalmához illő, közbeszúrt idézetrészlettel, majd az egyik beszúrást további részével folytatom a Szokolay-írást.

„A magyar képzőművészet mai nagy felcsillanásának egyik legtehetségebb és legértékesebb művésze Nagy István. Őt is Erdély adta a magyar kultúrának. Egészen rendkívüli és ma még szinte felbecsülhetetlen értéke az, hogy a magával hozott ősi, népies erőt teljes intenzitással viszi bele művészetébe. Az ő elszigetelt és sajátos művészete nem népszerűsödhetik annyira, mint ahogy az a belső értékeiből következnek. Pillanatnyilag talán kevesebb a nagyközönség vágyai diszpozíciója és az ő művészete közötti összecsendülés, mint hogy megérthetnék, de a történelem egyenletesebb és simább alapról ítél és talán fog majd kettőjük között több és szélesebb érintkezési felületet találni. Az bizonyos, hogy soha művész őszintébben és közvetlenebbül nem nyílt a közönség elé, mint Nagy István. Soha művésznek szorosabb és önkéntelenebb összefüggésben nem állott egyénisége a művészettel. Soha művész még a piktúrát szentebb, kizárólagosabb hivatásnak nem érezte. Ezek az értékei teszik Nagy István művészetét a mai közönség számára nehezen hozzáférhetővé, de ezek jelentik egyúttal maradós emberi értékeit is.

Talán egyáltalán nem is lehet megérteni az ő művészetét annak, aki az egyéniségét nem ismeri. Mert hiszen »úgy fest – amint azt van Gogh egy barátjáról írja – ahogy a madár énekel.«

Csikmindszenten született. Apja Nagy Antal gimnáziumi érettségi után egyetemre készült, de a közbejött szabadságharc után gazdálkodni kezdett. Mikor meghalt, Nagy István 15 éves volt. A csíkszeredai gazdász iskolába járt, de megunta és hazament. Később Kolozsvárt tanítói oklevelet szerzett. Két évig tanítóskodott egy alföldi tanya-iskolában [Homokmégyen]. Majd Keleti Gusztáv javaslatára Pesten elvégzi a rajztanár képzőt. Két diplomával és 35 évvel még mindig tovább tanul. Külföldre megy. Münchenben Herterich tanítványa, majd Párizsban közel egy évet tölt a Julien iskolán.”

Párizsi tanulmányairól Karácsonyi Aladár dr. Fehér Antal csíkszépvízi örmény származású ügyvédnek címzett levele, amelyet teljes terjedelmében közöl a *Csiki Lapok*. Benne idézi az Akadémia egyik tanárának a francia növendékek előtti kijelentését: „Íme, uraim, ide jöjjenek művészetet tanulni!”

Ide kell beszúrnom Beszterczey György – Nagy István egykori kolozsvári tanítóképezdebéli diáktársa –, 1939. március 27-én keltezett, a művész özvegyéhez címzett emléklevelelének részletét:

„A nagy művészekből alakította ki a saját művészetét, amely egészen elüt, eltér a tanítómestereitől: önálló, egyéni, östehetségről tesz tanúságot. Mestere volt a szénrajznak. Már a tanítóképzőben is mindig fekete szénnel rajzolt. Fekete lapon, fekete alapon – feketével. Festményei tulajdonképpen szénkarcolatok – de ezeket a mi szemünk alig, vagy éppen nem veszik észre. Tökélyre vitte ebben a művészetet. Az ő képei az ábrázolt dolgok legbensőbb lényegét adják. Művészete, a természet kedvelése, s a világháborúból súlyosan megpróbált idegrendszere folyton hajtotta őt, folyton kóborolt. [...] Mikor Herterich Münchenben – meglátta Pista rajzait – csodálkozásának e szavakban adott kifejezést: »Hát ilyen

Szabó András: *A Münchener
Képzőművészeti Akadémia*

ember is van a magyarok között?!« [...]” (137)

Ismét Szokolay Béla szövege következik: „Rövid római tartózkodással befejezi külföldi tanulmányait. Ezután elvonul a székelly rengetegbe, s itt alakítja ki, szorgos és kitartó munkával, itt fejezi be művészegyeniségét. Hosszú tanulópályáján egyetlen támogatója édesanyja volt. Az egyszerű, de ősi intelligenciával megáldott székelly asszony a szeretet minden bizásával támogatja. Özv. Nagy Antalné áldozatokat hoz; a családdal, hitetlen ismerősökkel is ellentétbe jut és segíti, biztatja fiát. Nagy Istvánnak egész művészi pályáján ez a szeretet egyetlen irányítója. Mindig távol állt minden tülekedéstől, könyök harctól. Közönség, kritika, siker soha sem vonzotta, soha egy lépést nem tett érettük. De minden bolyongáson, megfeszített munkán szerzett sikert ennek a szeretetnek ad a hálája.

Tanulmányainak befejezése után zökkenések nélkül, egyenletes úton halad a »beérkezéshez«. Szinte semmi más szórakozása, kényelme, üdülése sincs, mint a munka. Az egész faj szívósságával, akarateréjével dolgozik. Igénytelenségét leginkább az jellemzi, hogy még a rendes polgári értelemben vett lakása sincs. Szállodákban, s egy-egy barátjánál lakik. [...] »Nem akarok a mai lakásigényes világban senki előtt sem lakást elfoglalni. Az embereknek olyan fontos a lakás! Magamfajta vándorlegénynek pedig elég akármilyen hálólhely.« Így beszél.”

Itt megint megszakítom a Szokolay-írást, és dr. Nagy András hajdani csíkszentkirályi orvos visszaemlékezésének egy részletét szúrom be, mert szervesen illeszkedik az utolsó mondatok tartalmához, gazdagabbá, egészebbé teszi az idézett bemutatót.

„Csíkszeredai családi házunknak manzárd szobái voltak. A két háború közti időben Nagy Istvánnak – kinek a családban »Pista bácsi« volt a neve – egyik ilyen szobában állandó és háborítatlan szállása volt, kulcsa ugyanazon helyen lógott, munkájához szükséges anyagokat, félig kész műveket tartott ott. Egészen kiszámíthatatlan időközökben – ami néha éveket is jelentett – előzetes bejelentés nélkül megjelent, leakasztotta a kulcsot és folytatta, ahol elhagyta. Ott lakott, ameddig, ahogy jött, úgy el is tűnt. Megjelenése nagyon egyszerűen történt. Például éppen ebédnél ültünk, nyílt az ajtó, több évi távollét után belépett Pista bácsi, mondván: »Itt vagyok Micike« (anyámat hívták így), mire a felelet: »Isten hozta, Pista, ebédelt-e, fuszulyka van ebédre«. – »Fehér babot? Azt mindig!« – és már le is ült a friss terítékhez, mintha csak reggel lépett volna ki az ajtón.

Aztán ha eltelt egy-két hét és a kulcsa helyén lógott, tudomásul vettük, hogy már nincs nálunk.”

Folytatom a Szokolay-szöveget: „Télen a városban él. Alig dolgozik valamit. Nyáron azonban szinte szakadatlan úton van, dolgozik. Ilyenkor elhagyja a dohányzást, meg a »három deci« borocskát is. Szénapadlásokon vagy a vetett ágyban hál-e – igazán lényegtelen. Napfelkeltétől – napnyugtáig dolgozik, gyalogol és mindenben fáradhatatlan. Gyalog megy Bécsbe és vissza, mert útközben ott a munka, ami nagy sétává teszi utazását. Japán grafikusokról olvastam, hogy szerte barangolnak a hazájukban és ahol megfelelő motívumot találnak, letelepednek és rajzolnak. Így dolgozik Nagy István is. Tavasszal szenet, krétát, papírt tesz egy hátizsákba és elindul vele. Nekivág az Alföldnek, Dunántúlnak és útiterv nélkül megy arra, amerre a pillanat vezeti. Meg-megáll,

rajzol és fest. Néha egész nap ott áll a perszelő hőségben és dolgozik, küzd az anyaggal, míg sikerül »kihozni a dolgot«. Így éli »vándorlegény« életét egész nyáron át. Késő ősszel jelenik meg újból Budapesten. Télen át ritkán dolgozik. Múterme sincs, ott ül félnapokon át az Andrássy-úti étterem üvegalakja mögött és hosszan, nagyokat hallgat. Ha művészetről beszélhet, izzásba jön. Lelkesedik: – »Sok jó művész van. De jó képet nem nehéz festeni, azt mindenki festhet, ha egy kis tehetsége van, csak szorgalmas tanulmány kell hozzá. Egyedit, újat, őszintét azonban nagyon keveset hoznak. Pedig ez fontos. Meggyőződésem, hogy egy magyar művész sem láthat úgy, mint a nyugatiak. Millet, Delacroix s a többiek milyen távol vannak tőlünk. Magyarat, ízig, vérig magyarat csak az festhet, aki itthon dolgozik és szenvedve, fájdalmasan őszinte. Persze az őszinteség nehéz dolog. Mások érzései, az előttünk járt nagy mesterek munkái ránk nehezednek s elzárnak minket önmagunktól. És mégis azt mondom, hogy könnyű őszintének lenni, csak az kell, hogy a művész ne a képet fesse, hanem a természetet. Felejtse el, hogy a vászon előtt áll, hogy festéket kever s csak arra ügyeljen, hogy mit mond a természet.«

Oberberger, Josef: **Ludwig von Herterich**

A természetet úgy tiszteli, szereti, mint egy pogány. Rajongással beszél a csíki hegyekről, a Gyilkos-tóról, az Alföldről, a dunántúli dombokról, fákról, vizekről, mintha egy-egy istenségnek érezné. A természetről zengő, himnikus líra az egész művészete. Minden érzése hatalmas, mély és lelkesültséggel teljes. Nem extatikus robbanó, mint a Márton Ferencé, hanem mély és tömör. Márton Ferencre jellemző az, hogy érzései keresik a nagy felületeket, a gazdagabb eszközöket, a figurális képet, hol széles pátosz, nagy lendület ömlik szét. Nagy István éppen az ellenkezője. Érzései igyekeznek mentül kisebb felületre összezugorodni, mentül egyszerűbb eszközökön, tömörebb formák által megjeleníteni. Az ő ereje nem lobog, nem izzik, hanem nyugodt, kissé komor fenségben mozdulatlan. Hogy a hazai miliőnél maradjak, – ha Márton Ferenc a zúgva áradó hegyi folyóhoz hasonlít, akkor Nagy István a sziklafok.

Minden rajza, festménye olyan, mintha komor, kemény bazaltba vésővel írta volna. Mindig komor tónusokkal dolgozik. Házak, fák vagy arckép – mindent a legmélyebb, legerőteljesebb tónusba hangol. Mert csak így tudja azt a nagy erőt, tömörséget és egyszerűséget kifejezni, ami az ő sajátja. Ami épp úgy benne van az életmódjában, gondolkodásában, mint a legegyszerűbb gesztusában vagy mondatában. Ez az egyszerűség első pillantásra szinte primitivistának hat. Mintha képeit nem is a nyugaton iskolázott művész, hanem valami egyszerű székely ezermester festette volna. Ha jól megnézzük, látni fogjuk, hogy az eszközei (színek, tónusok, vonalak) fölött a mesterség legfejlettebb tökéletességével uralkodik.

Pasztelljein a színek, rajzain a tónusok igazságával pontosan és meggyőzően teszi képszerűvé mondanivalóját. Sok finomságot ad az erejének azzal, hogy a megfigyelt igazságok legbensőbb lényegét nagy természetes egyszerűséggel fejezi ki. Lehet Nagy István egy-egy képét külföldi festőkhöz hasonlítani, de bizonyos az, hogy egész munkásságában páratlan és hasonmás nélkül áll. Van bizonyos rokonsága a Cézanne iskolával, de élesen megkülönbözteti tőlük rafináltság nélküli nyugalma, biztonsága s – éppen úgy, mint Gauguin-tól és a Pechstein-féle primitívektől – az egészséges ösztöne. »Vihar előtt«,

24, 25, 26. Nagy István: *Édesanyám*

»Alkonyat« az elképzelhető legelevenebb realitású tájképek és mégis az egésznek a felfogásában van valami, amit maga Nagy István »ősiség«-nek nevez. Egy bizonyos, nemes értelmű primitivitás. Az ősi ösztönök erejének ez az egyszerűsége és a mesterkéletlen, őszinte kifejezőmód olyanná teszi a rajzait, hogy a legintimebb motívumok monumentális hatásúakká válnak. A monumentális érzéseket és felfogást úgy követi a kifejezéssel, hogy a tárgyakat, fát, házat, mezőt a sötét tónusban összetartja s így helyezi a világos ég elé. A fehér-fekete kontrasztból képei különös mélységet és pesszimizmus nélküli borongós hangulatot kapnak. Ez a Nagy István lírájának íze. Ő maga balladás temperamentum. Képein sok határozott drámaiság van. Nem a kép szüzséjében, nem a »librettó«-ban, hanem abban a mély komorságban, mely zsúfolt és fülledt tónusokkal nehezedik rá az ábrázolt tárgyra. »Vihar előtt« c. rajzán sötét az ég, a föld – minden, meglapult házikónak csak fehér falai világítanak kísérteties csillanással. Van ezekben a kunyhókban valami megviseltség, szenvedés – mintha súlyos emberi sorsot szimbolizálnának. Olyan nehéz és nagy az ő képein minden test, minden forma olyan nyomasztóan súlyos a levegőig, mintha nem is emberi világ volna.

Nagy István külön, nehéz világot épített magának. Nem a német expresszionista iskola heroikus világa ez, amely mindenféle küzdelmek és megoldásra váró problémák után kutat, hanem minden súlyossága mellett is, intim és patriarkális világ, amelyet valami ősi békés melankóliával álmództat vele. – Csík, alföldi róna, elterült tanyák, Balaton, arcképek – mindene olyan itt, ahogy csak egy szemlélődő, tépelődő és egy kissé aszkéta csíki székely szeme láthatja. Édes anyja arcképét is tömör, fekete tónusban fogja össze, kemény formákat gondolatban hangolja egymás mellé. A kendő ráncait már úgy formálja, mintha páncél volna. Nem idealizál, s mégis teljes, nagy szeretete érzik éppen a gondosságán, amely az ő súlyos keze vonását meleg, apró részletezésbe viszi. Azt hiszem, ez az egyetlen alkalom, mikor a szívós, csodálatos erejű vándor engesztelődni tud.” (138) Illusztrációként *Önarckép, Tanulmányfej* [cv.: Román paraszt], *A művész anyja, Alföldi tanya, Fák a Balaton partján*.

Most következzen dr. Nagy András körorvos személyes hangvételű, igen sok értékes információt tartalmazó, a Szokolay-cikket tökéletesen kiegészítő visszaemlékezése. Meg kell jegyeznem hogy ez a Szokolay-cikk jelentette az alapot majdnem mindenik későbbi, Nagy István bemutatásával foglalkozó írásnak, szakírásnak.

„Nagy Istvánról, a csíkmindszenti származású festőművésről, aki Magyarországon élt és halt meg, de mindig Csíkban volt itthon, akinek művészi értékeit az évtizedek folyamán egyre magasabbra helyezik, személyes emlékeim vannak.

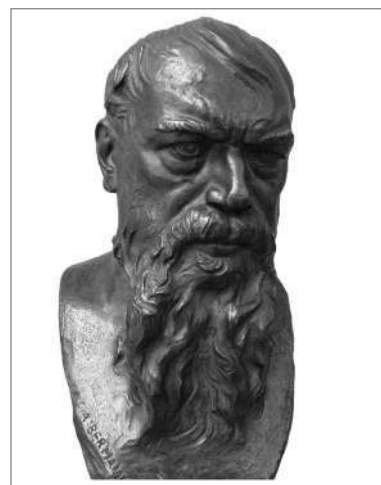
Nagy István kortársa, falusfele, iskolatársa és haláláig jó barátja volt boldogult apámnak. Családnevük is egyezett, szülőházuk is majdnem szomszédos volt Csíkmindszent »Nagy-tizesében«, ahol a »Nagy« jelző nem a tizes kiterjedését, hanem az ottan őslakos család nevét jelentette, ahogy ugyanabban a községben van Ambrus-tizes, Sillók tize, Józsaák tize és így tovább. Ennek ellenére a két zárkózott székelő mindig hangsúlyozta, hogy ők nem rokonok, csak jó barátok. Lehet, azon a véleményen voltak: rokonaimat nem magam választom, de barátaimat igen. Annál jobb mindkét, immár megboldogult emlékének.

Nagy István művészi tevékenysége a posztimpresszionizmus szecesszióba áthajló idejére esik. Tanítói diplomája volt és csak azután kezdett festeni tanulni, nem kis mértékben apám baráti befolyása alatt. Tanulmányai folytatására a Csíki Magánjavak tanulmányi ösztöndíja adta meg neki a lehetőséget, hiszen várhatta volna, hogy a mindszenti kisbirtokot az ő tanulása kedvéért megcsonkítsák! Ösztöndíjjal került külföldre is. Külső-földi viselt dolgairól annyit tudok, hogy Lenbach-ot mint mesterét emlegette. Birtokomban volt egy kb. 50×70 cm nagyságú, szakállas férfifejet ábrázoló olajfestmény, melyről büszkén emlegette, hogy bár ő festette, de Lenbach alaposan átjavította. A kép 1944-ben tűnt el, egy szobám faláról készült fényképen azonban még látható.

Tréfásan emlegették fel neki, hogy árva szót sem tudván semmi idegen nyelven, valamelyik külföldi nagyvárosban a rendőrség segítségére volt szükség, hogy megállapítsák, ki és merre van hazája ennek a jelentéktelen külsejű, szerény vadembernek, akivel senki sem tud beszélni.

Külsején nem volt semmi »művészi«. Mint javakorabeli férfit ismertem: zömök alak, lassú és csendes mozgás, kissé hajlott tartás, rövidre nyírt, őszülő haj, kerek fej, tatáros arc. Semmitmondó színű, főképpen barnás polgári ruházat szigorúan mellénnyel, vastagtalpú, magasszárú cipő. Ha összegzem külseje után alkotott benyomásomat, inkább vidéki telekkönyvvezetőnek nézném, mint festőművésznek, ki a világszínvonalat döngeti. Viselkedése is ilyen volt. Étkezni csendes kiskocsmákban szeretett, a divatos helyeket csak végszükségben, mások kedvéért, ha felkereste. A bort szerette, de ittasságáról nem hallottam, ilyen állapotban nem láttam. Kissé szaporán, de mindig csendesen beszélt, szókinccse szerény lévén, gyakran ismételtetett rövid mondatokat. Mikor én ismertem, már rendezett anyagi körülmények között élt (akkor még nőtlen volt, elég későn kötött házasságot Magyarországon, vidéki iparos özvegyét vette feleségül), pénze mindig volt, de pénztárcát soha sem láttam nála. A pénzt felsőkabátja külső zsebébe gyűrte, onnan húzta ki – bőkezűen és könnyedén – fülénél fogva a bankókat. Azt hiszem, maga sem tudta soha, hogy mennyi pénze van. [...]

Ilyen útjain festett. A Gyilkos-tó akkor még szűzies környéke, Békás, Gyimes voltak kóborlásainak gyakori irányai. Sokat festett és gyorsan – festői módszereit beavatottak jobban ismerik, mint én. »Nagy erővel alkotok, nagy erővel alkotok« – volt szavajárása, ami hozzá nem értő számára a festék bőkezű pacsomagolását jelentette a vásznon (vagy kartonon). Bevallom,

Bermann, Cipri Adolf: *Franz von Lenbach*

27. Nagy István: *Sárga falú ház*

ifjúkorom ízlésének az ő képei túlságosan semmitmondók voltak, fanyar színek, kemény vonalú, fekete-fehér emberarcok. Az első világháborúban mint közlegény szolgált (tisztvizsgát előttem ismeretlen okból nem tett), a frontról rengeteg szénnel rajzolt, egészen fekete színezetű karton-arkképpel tért haza. Szerencsére akkor már ismert festő volt, így ilyen minőségének a katonaságnál is helyet adtak. Nem emlékszem, hogy tájképnél és arcképnél egyebet alkotott volna. A müncheni történelmi festők iskolájától e tekintetben jó messze kanyarodott. »Kompozíció« elbeszélő tartalom értelmében nála nem létezett. Aktot nem láttam nála soha. A nőket

még hajadonfővel is ritkán ábrázolta, legtöbbször a jellegzetes székely fejkendő (»keszkenő«) burkolja a fejét, de a ruházat is olyan, mintha alatta nem is volna test. Túlzott szemérmesség vagy askétikus érdektelenség, erre nem tudnék válaszolni.

Békás környékén festegetvén, órákig bámulta szótlanul tevékenységét egy pásztoember. Végre megszólalt mondván: »Osztán ebből meg lehet-e élni? Mert mázolni én is tudok.« Sokat és jól mulatott ezen.

Ahogy őt nem lehet semmiféle iskolába sorolni, úgy nem gyűltek köréje sem tanítványok. Magányos ember, magányos festő, magányos belső világban élt. Pedig ahogy festette, alkalmas volt hatást gyakorolni tanítványokra.

Birtokomban van egy szinte négyzetméter nagyságú olajfestmény, melyre gyermekkoromból is emlékszem, és amelyet a két háború után foszlányokból állítottam helyre, amennyire lehetett. Mindszenti falurészt ábrázol, jellegzetes Nagy István modorban, színekkel és ecsetkezeléssel – de egészen kezdetleges megoldásokkal. Tekintve, hogy jó anyám (akkoriban 20-25 éves lehetett) a mester-jóbarát ösztönzésére szintén festegetett, ezt a képet az ő szárnypróbálgatásának tartottuk, és nem tulajdonítottunk neki művészi értéket. Mostanában gyakran elnézem szobám falán és nem tartom elképzelhetőnek, hogy egy kezdő festő, ilyen minden mértéket meghaladólag átvegye a mester jellegzetességeit. Vagyis nem tartom valószínűnek, hogy a kezdetleges kép az anyám munkája. Abban az időben a széplelkű ifjú festőnők rózsákat másoltak levelezőlapról. De ha a kép mégis az ő műve, ez a mester részéről igen nagy hatását bizonyít. Mai szemmel inkább hajlandó vagyok azt hinni, hogy a kép magának Nagy Istvánnak igen korai munkája, és azért maradt nálunk, mert apám szülőházát ábrázolja, vagyis családi vonatkozása van.

Pista bácsi egyébként elég könnyen osztogatta el a képeit.

A női szépségről alkotott fogalmai semmi esetre sem feleltek meg korunk ízlésének. Attól eltekintve, hogy a pirosposzsgás egészséget tartotta szépnek, arcképei közül többnek személyesen ismertem ábrázolt eredetiét – és enyhén szólva – erősen kevésbé sikerült külsejűnek tartottam az illetőket. Pedig Pista bácsi nagy elismeréssel hangsúlyozta: »Világszép leány! Világszép leány.« De gustibus...¹

Birtokomban van két darab életnagyságú ceruzarajz, nagyszüleimet ábrázolják,

¹ „De gustibus non est disputandum” – Ízlésről nem lehet vitatkozni. Itt kell közölni azt is, hogy sógornője (35. kép) igencsak tetszett Nagy Istvánnak; ebből családi botrány lett. Az esetről nincsenek bizonyítékaim. Nem befolyásolta művészetét.

mégpedig fénykép után másolva! Aláírás: Nagy István 1899. A mester akkor 25 év körül volt. Valószínűleg megélhetési célból vállalt ilyen kulimunkákat is. Kutatóinak figyelmébe ajánlom, hogy esetleg még létezhetnek Nagy Istvánnak ilyen »kenyérkereső« munkái.

Fanyarul mosolyogva, megértőleg, mégis érezhetően megsebezve mesélte a következő esetet:

1925 körül gyűjteményes kiállítása volt Budapesten.¹ A kiállítás egészen kiváló sajtót kapott. A megjelent ismertetések – köztük az idegennyelvűeket is – szépen iratgyűjtőbe fűzte és büszkén mutogatta. Mi persze hálás közönsége voltunk. Szerencsétlenségére elvitte a gyűjteményt mindszenti rokonaihoz is, és megpróbálta nekik megmagyarázni, micsoda dicséreteket halmoztak rá a hozzáértők. Meglehet, elégtételt szeretett volna kapni a rokonság méltánylása formájában azért, hogy őt mindig tékozló fiúként kezelték. A rokonság hümmögött, végre megszólalt Anna néni: »Ez mind szép Pista, de nem tudom, mit csinálna, ha erdőltni kellene, hogy menjen«... »Ez úgy hangzott – fűzte hozzá Nagy István –, mint amikor azt mondják: na, te is a könnyebbet választottad.«

Mint diák, magam is kedvvel és tűrhetően rajzolgattam. Úgy látszik, Pista bácsi jövőt látott bennem, mindenestre festőt akart nevelni belőlem. Mikor az érettségit letettem, beszerzett a kecskeméti festőiskolába. Mikor mégis az orvosira iratkoztam be (sajnos nem volt meg bennem a bátorság, kockáztatni, hogy végül ne legyen belőlem igazi művész), bánatosan mondta: »Na nem baj, azért még nem késő, festőnek is kell tanulni anatómiát.« (Hogy milyen fontosnak tartotta az anatómiát, jellemzi, hogy részéről a legnagyobb elismerés képzőművész számára úgy hangzott: »Tud rajzolni, tud rajzolni! És mégis azzal vádolta meg nemrégiben egy kritikus, hogy ő – nem tud rajzolni...«)

Egyszer aztán egészen elmaradt. Új családja, betegsége akadályozta-e, vagy egyszerűen megszűnt számára az aranykötetlenség? Életrajzírói jobban tudják. Itt maradt anyaga sorsáról nem tudok. Csak arról beszélek, amit tudok, hogy mentsem a ködbeveszéstől, ami menthető.” (139)

*

Amikor jelen írásom nyers változatát odaadtam Márton Árpádnak, hogy megtudjam, mit szól hozzá, az „És mégis azzal vádolta meg nemrégiben egy kritikus, hogy ő – nem tud rajzolni...” állításhoz tett egy Nagy Imrére nem a legjobb fényt vető, de igaz kiegészítést: „Sajnos fültanúja voltam Imre bácsi elmarasztalásának, ami így hangzott: »Nagy Pista majdnem dilettáns, az nem tud rajzolni«”. Hogy a szerző éppen erre az esetre utalt-e, nem tudhatom, de azt igen, hogy Nagy Imréből alkalmanként ki-kibuggyant egy-egy szemnyi gőg.

*

A 20-as évek második felétől aztán el is szabadult a sajtó pokla – mondom jelképesen –, mert egyre többet foglalkoztak Nagy Istvánnal, nevét a vezető művészek közé sorolták, személyiségének szokatlanságát, csodabogár voltát irigykedve, de megértően vették tudomásul...

„Meglepő a soraiból kiáradó szeretet, meleg hang és az a megértés és megbecsülés, amivel csak egy

28. Nagy István: *Alkonyi felhők*

¹ Valószínű, az 1923-as kiállításra gondol a szerző.

29. Nagy István: *Hárászken-dős asszony*

congenitális¹ művész adózhatik művésztársának. Olvasóinknak észre kell venniük ezt a megnyilatkozást, aminek mi annál szívesebben adunk helyet éppen a mostani számunkban meginduló portrészorozattal kapcsolatban, mert Nagy István eredeti és a maga nemében eddig fölül nem múlt művészete nemcsak nekünk, erdélyieknek, hanem az egész magyar képzőművészetnek is egyik legnagyobb büszkesége.” Ezzel a bevezetővel adja közre a Pásztortűz dr. Gergely Lajos fordításában Lucian Blaga román írónak eredetileg a *Cuvântul*-ban [A Szó], majd nemsokára a *Rampa*-ban [Rivalda] is megjelentetett Nagy István című cikket. Jó olvasni, mert üdítően hat a korabeli erdélyi magyar ítések felfogásának ismétlődő, néha már-már a semmit mondás határát súroló fogalmazványok között. Néhol – Szabó Zsuzsa szerint: „balkáni nagyvonalúsággal kezelt általánosságokban fogalmaz”, és pontatlanságokat is tartalmaz, de a művész alkotását antropológiailag is elemzi.

„Nagy Istvánt, hajlott, vagy legalábbis eléggé hajlott kora dacára, alig mostanában fedezték fel. Sokáig falun élt, mert tanítója volt egyszerű emberek gyermekeinek, akik távol vannak a civilizáció mulandó törvényeitől, de igen közel a természet soha nem változó és soha teljesen fel nem fedhető titkaihoz. Székely: ki tudja, hogy micsoda titokzatos méhek szúrásaitól vastag szemhéjai alatt, kicsiny szemekkel, erős csontokkal, bizonysgul annak, hogy ezt az embert felejthetetlen ősi kötelékek fűzik Ázsiához. Önmagánál régiebb ösztönei semmit sem változtak. Abban a korban, midőn a nomád kóborlások természetesen, bebarangolta Európát is ha nem csalódunk, első fiatalságában kíváncsisága elvitte Lenbach műtermébe is. De végül ismét visszatért falura, az idomtalanul nagy szalmakucsmájú házak, a delíriumos részek s a borzalmas hanyatlásban élő szörnyek közé. Mert ő mindennek felett az emberi sorsokat szereti, és ezeket sehol nem találta őszintébben, az arcokba és taglejtésekbe pattanva, mint falun, – ott ahol az övéi valának, akiket ismert vérének biztos hangjáról, ott ahol annak a másíknak élete hatalmasan és szomorúan tör elő melletted, álcázatlanul, egyszerűen és szótlanul. A mindennapi értelemben vett befolyásokról nehéz, hogy nála beszéljünk. Mindenesetre Nagy István kívül áll azon a sokféle iskolán, amelyek hisztérikusan maguknak vitatják a kontinens hegemoniáját. Célhasonlóságokat talán sejtethetnél néha Rodin-el, máskor van Gogh-al, vagy századokon át azon nagy festőkkel, akik megszerették az élet belső mélységeit. Nagy István jelenleg Kolozsváron él. (Ha tudná ez a vaskalapos város, hogy az emberi bölcsességnek milyen baglyát vette oltalmába, s hogy micsoda szerény ember húzza meg magát rövid időre, falai között!) De van néhány barátja Budapesten, Bécsben – és holnap-holnapután messzebb is. Kolozsváron egyelőre Bolond Sándor a barátja. Egy ember életkor és évszakok nélkül, aki télen-nyáron szétlapított szalmakalapjával ott járkal a piaci kofák között, – kiknek hápogását papagáj károgásnak vélhetnéd, – időnként zajos és görcsös kacagástól fogva el. Egy ártatlan és gyerekes holdkóros, akit mindenki virágokkal és zöldségekkel halmoz el. Ez az elméjében meghibbant új Demokritos,² aki egy extázisban levő számár ordításával rázkódik és aki az utcákon át, egy túlboldog polgár fanatikus kacagásával épületes hatást kelt, egy Nagy István által készített

¹ Veleszületett.

² Ógörög atomista filozófus.

»portret«-ban előttem áll. A portret karakterisztikus: egy időtől szétroncsolt emberi test, anyag, melyben egy sors szerveződött – mely végül az anyagot felbontotta. Nagy István a legtöbb embert szénben és pasztellben ugyanazon felfogásban ragadja meg s ez: a végzettől felbontott anyag. Nagy mindenestre rendkívül művészettel jellemez, de amit egy ember életéből ad, az nem annyira a többé másnál nem ismétlődő arcvonás, nem a véletlen és hasonlíthatlan arckifejezés, hanem a kikerülhetetlen, a végzet, amely hogy beteljesedhessék, szétrombol egy adott életrendszert. A végzetnek ez a szeretete, vagy ha úgy tetszik, az attól való félelem, ez az, ami Nagy művészetét átfogja. A végzet szeretete, vagy az attól való félelem, mert a mi igazi értékeink mindig kétsarkúak. A görög tragédiákhoz kell visszatérned, ha a kikerülhetetlennek ugyanazon érzését akarod megtalálni, mint amit érezel Nagy portet-jei előtt. Természetesen, nála minden ki van ragadva a heroikus és ideális síkból és áthozva egy mindennapi síkra, ahol a hőst már nem Oedipusnak,¹ hanem Bolond Sándornak hívják. De ennek a Bolond Sándornak a kacagástól megrázott végzete oly meggyőzően bontakozik ki a szénporból és pasztell foltokból, hogy Demokritosnak kell nevezned őt.

Nagy alkotásaiban szerepelnek delíriumos részeg emberek glóriával, mint vízen úszó petróleum² játéka, utcaseprők, öreg anyák, akik még tíz más sorsot szültek a földdel való viaskodásra. De műveiben szerepelnek tájképek is, sötét, zöld, barna és vörös színekkel, melyekben nyomasztóan keveredik a szén feketéje. Érdekes, hogy Nagy István szereti még az annyira banális motívumot is, mint a temető. Egy egész sorozat rajza van erről tisztán szénből. Fekete fatörzsek, fekete éjszakában, falevelek, melyek vastagok a széntől, szénbe ázott sírok.

A szuggesztió erős és végleges: itt nem emberek, de sorsok vannak eltemetve. Nagy nem ismeri sem az olajat, sem az akvarellt³ – csak a pasztellt. Képei dagasztott pasztellből valók. Mikor rajzol, birkózik. Ökleivel vágja oda az anyagot. Nem láttam őt munkaközben, de a hallottakból van Gogh-ra emlékeztet. Különben az eredmény elárulja a drámai munkamódot, amely ugyanakkor nem nélkülözi az emberi bölcsességet sem.

Láttam még tőle valahol egy földszemű román parasztot, melyet említvén neki, azt mondta, hogy most ismét falura megy, hogy megragadja a román életet és akkor nincs kizárva, hogy egy kiállítást is megkísérel Bukarestben. Várjuk ezt a kiállítást. Igen, várjuk, mert korunk nagy festőinek egyike nálunk, országunkban él és mi nem ismerjük őt.

Egyszerű ember,

Egy székel,

Nagy István.

Egy barátommal voltam nála, s amikor kijöttünk, így szóltam barátomhoz:

– Ez az erdei ember, úgy látszik, elfeledte, hogy kultúra is létezik Európában.

A barátom így válaszolt:

– Talán az Isten művelt?

– Nem művelt.” (140)

Csupán sajtótörténeti érdekességként mellékelem az alábbi, A Hétben közölt sz. n.-i jegyzetet: „Lucian Blaga cikkét közli a friss Új Élet (1975. 13. sz.)

¹ Thébai király a görög mitológiában; tudatlanságból megölte apját, majd elvette anyját feleségül.

² Kőolajszármazék, amit még a XX. sz.-ban is világításra, főzésre, fűtésre, tetűirtásra, stb. használtak.

³ Túlzott, sarkalatosan igaztalan megállapítás.

Nagy István festőművészről. A rövid szerkesztőségi jegyzet elmondja, hogy a költő 1926-ban írta e sorokat, s hozzáfűzi: »Helyszűke miatt rövidített változatban közöljük itt Blaga magyarul eddig meg nem jelent írását – Szilágyi Domokos fordításában.« Illusztrációként Varga Imre: Nagy István bajai mellszobra (fotó: Dr. Pump József). Dicséretes volt közreadni a megértés eme szép dokumentumát. Illetve dicséretes volt újra közreadni, ugyanis Blaga írása már megjelent magyarul, mégpedig a *Hargita Kalendárium* 1970 című kiadványban, a 161-162. oldalakon, minden rövidítés nélkül – Fodor Sándor fordításában.¹ Lám, milyen fontos lenne a könyvészet, egyáltalán a számontartás. (141) Arról azonban nem számol be a szerkesztő, hogy a Blaga-cikk magyar fordítása első alkalommal a *Pásztortűz*ben jelent meg.

És volt, aki nemcsak megértőnek látszóan vette tudomásul Nagy István művészetét, hanem meg is értette azt, s bátran meg is vallotta mindezt, miután korábbi vitájuk alapján még kételkedett Nagy Istvánnak szavakban megfogalmazott festőmódszerében. Nagy, gazdag és tudatosan erős lélekre vall Kós Károly itt következő írása:

„Harmadfélesztendeje erős vitám volt Nagy Istvánnal és Nagy István vallotta akkor: »igazi művészet csak az, ami egy szuszra születik meg és halódó élet, merevedő hullá, sőt halovány másolat az a kép, ami hosszas vajúdságok után, tanulságok, modellek feldolgozásával komponálódik meg. Így és csak így kell teremtenie a művésznek, mintahogy azt én is csinálom és azért van az én dolgaimban forró, meleg, véres élet: a magam egész élő valósága.« Ilyesformán vallotta Nagy István a maga művészi hitvallását és valóban így dolgozott ő, így születtek azok a csudálatos fejek, melyeknek majdnem mindenike egy-egy monumentális művészeltgondolás – csírája.

Nem folytattuk akkor a vitát és azóta sem találkoztam úgy Nagy Istvánnal, hogy folytathattuk volna. De most, pünkösdkor megnézem kollektív kiállítását.

Én szerettem volna a szemébe mondani: Nagy István, te csaltál most harmadéve, vagy most csaptál be engem; Nagy István, te komponálsz és a kompozícióid mégsem hideg hullák, mégsem halovány kópiák, de ez mind élő, vérző, lüktető, valóságos élet: ezek a kompozíciók sokkal teljesebbek, mint azok a félóra alatt lelkekből a papírra szakított fejek.

Egy jó nagy terem csupa tájkép és néhány csendélet. Egyetlen egy fej sincs. És a tájak mégis hasonlítanak azokhoz az itt nem lévő fejekhez, ezek a merész domboldalok, a súlyos fellegek, ezek a nehéz színek és lendülő vonalak mégis közvetlen folytatásai, egyenes következményei azoknak a régi fejeknek. Az az egyetlen fa ott a síkon a nagy éggel, négyszeri [úgy érzem, szedési hiba miatt „négyszeri”, én nagyszerűnek gondolom ezt a szót] át-komponálása ugyanannak a művészi elgondolásnak és azok az aranyárga virágok, amelyek a bársonyos vörösekből és lilákból és barnákból ragyognak ki a csendéletekben, egyetlen színköltemény variációi.

Nagy István, bizony te komponálsz. Sőt most azt is tudom, hogy amikor azokat a fejeket szakítottad ki magadból, látszólag még véresen a papírra, akkor is komponáltál te. Csak tagadtad, vagy nem is tudtad és másképpen csináltad, mint más, de már

30. Nagy István: *Óbudai temető*

¹ Folytatásként egy sz. n.-i nagyon vázlatos Nagy István életrajz olvasható.

akkor is, ha tudat alatt is, komponáltál.

Ez a komponálás a mai Nagy Istvánnál azonban már tudatos munka. És látszik, hogyan közeledik lépésről-lépésre a célhoz, ami lelkében él és papírra kívánczik a színes kréta nyelvén.

Egyszóval: hálás vagyok Nagy Istvánnak, hogy láthattam újabb kollekcióját. Élmény volt számomra, amit lelkembe fogadtam ott és megfrissülés, megváltás abból a szomorú reménytelenségből, melybe az erdélyi ú. n. művészi tárlatok legnagyobb részének sivársága sodorja a lelket.

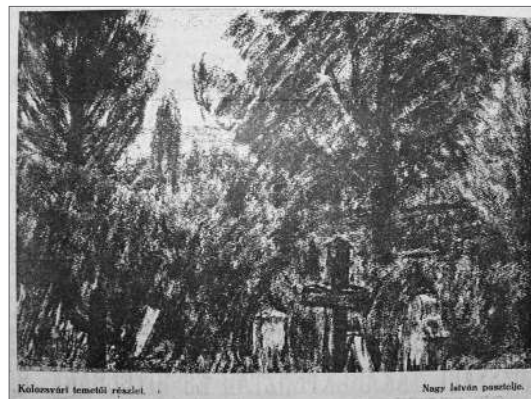
És még valamit erről a kiállításról (lehet, hogy csalódom, de nem hiszem): Nagy István tájképeinél erdélyiebben egyéni tájképeket még nem láttam. És ezt nem holmi regionális elfogultság mondatja velem, de az a megdöbbentő érzésem, ami a képek megpillantásánál zuhant rám és azóta sem hagyott el: azoknak a tájaknak stilizálását vonalban, színben, tónusban, ami összegezve az immár elég rosszul hangzó hangulatot adja (nem tudok megfelelőbb kifejezést arra, amit ki akarok fejezni) csak a csíki székely hegyekből művésszé nőtt Nagy István tudhatta így és ilyen eredménnyel »kihozni«.

Vannak Erdélyben komoly művészeink elég szép számmal és akadnak kevesen, akiknek művészi látása megfogta Erdélyt, sőt akik ki is tudják fejezni azt művésztük eszközeivel úgy, hogy azt érzékeltetni tudja az értő lélek és ezeknek a művészeknek sorában igen-igen első helyen a mienk Nagy István, a csíki székely.” (142)

Természetesen, mint ahogyan az mindig is lenni szokott, elsősorban az értékelőnek tudatosan kezelt: egyedi szellemisége és lelkivilága, ismeretanyag-arszenálja és képesítésének esetleges reminiscenciái, társadalmi és politikai érdeklődés-irányultsága, stb. határozzák meg papírra vetett gondolatait.

Érdekes elemzést készített Dési Huber István is Nagy Istvánról, amit a baloldaliságú kolozsvári Korunkban jelentetett meg a második világegést megelőző időben. Erről a cikkről írja Pap Gábor 1962-ben: „először próbálta marxista alapon értékelni Nagy István művészetét”. Nem véletlen hát a cikk hangulata és az sem, hogy szerzője, hangsúlyosan a néphez (nem a népiességhez) igazított személyiségelemzést végez. Mintha László Gyula professzort hallanám – amint hallottam is úgy húszon esztendeje egy tévéinterjúban –, midőn feltette a – most emlékezetből, s talán nem is a legpontosabban idézett – kérdést: „Mikor írjuk már meg a magyar nép, a paraszt és a munkásember történelmét? Mert eddig csak a társadalom vezető rétegeinek a történetével foglalkoztunk.” A Nagy Istvánról megjelent írások közül ezt tartom leginkább igazságközelítőnek. Furcsa szó ez, de azt hiszem, hogy az igazságot csak közelíteni lehet, s mert a Dési Huber írása – Nagy István, a festő (1873-1937) – majdhogynem súrolja is azt, hozzáillőnek véltem a legjelzőfokozó tag csatolását.

„Nagy István művészete olyan, amilyen az élete volt: komor, társztalan, súlyos. Nehéz meghatározni a helyét festészetünkben, nem tartozott egyik iskolához sem és stílusát nem lehet levezetni: az előtte élők vagy a kortársak munkáiból. És mégis:

31. Nagy István: *Kolozsvári temető*

32. Nagy István: *Parasztfej*

talán-talán a legtörzsökösebb magyar festő volt, akinek vérében, indulataiban ősi örökségként régi kietlenségek, rég volt bajok és nagy nekifeszülések láza lüktetett. Míg élt, kevesen tudtak róla, és még kevesebben szerették. A konzervatívoknak túl nyers volt, a haladóknak túl avított: pedig nem volt se ez, se az – festő volt.

Nyugtalan festő és nyugtalan ember. Kóbor nomád, aki szüntelenül vándorolt egyik helyről a másikra. A Csíki hegyek közül jött, Pesten tanult, járt Münchenben, Parisban, (Rómában, de mind ennek kevés köze volt művészetéhez. Töretlen lélekkel jött vissza a Nyugat nagy városaiból, az maradt, aki volt: vidéki, a rög gyermeke; nem festett ott, a rajz sem izgatta különösen, csak ismerkedett, látott, s amit magábaszívott, nem változtatta meg az eszejárását, – izésebbé tette.

Járta a múzeumokat, nézte az életet, figyelte az embereket, majd hirtelen lendülettel otthagyt mindent és hazajött dolgozni. Elbujt a székely erdőkben, meghúzódott a Gyilkos tó körüli rengetegben és rajzolt, rajzolt szakadatlanul. Később a nagy magyar Alföldet kóborolta be. Egy csomó papírral, krétával a markában, járt a tanyák közt és közben rajzolt, mindig rajzolt. Lerajzolta a földeket, a házakat, a fákat, a vihart, a végtelenbe vesző messzeséget, az ott élő embereket. Ha utolérte az éjszaka, lefeküdt a földre, vagy behúzódott egy szénakazalba, csűrbe és másnap ment tovább. Elbeszélgetett az emberekkel, tudott a nyelvükön, s azok szívesen ültek modellt neki. Meg kell nézni, micsoda arcok kerültek így papírra: barbár, sötét férfifejek, kiszáradt, ráncos, vén nénikék, itt egy busa parasztkoponya olyan széles, konok, kimozdíthatatlan, akár az élete, ott egy apró, pösze kisleány, nagy, nagy szemekkel; ez amint ép' nyiladozik, az félelmetes elhasznátságában. Mennyire egyek, mennyire mások. Közös a sorsuk és mégis mily különböző az életük. A szürke, mit szürke: a fekete lét apró szimbólumai ők. De marokra fogva, magasra tartva, új fénybe mártva, és ez adja meg jelentőségüket.

Különös festő volt ez a Nagy István. Nem szerette a műtermet, a műhelyt, nem alapozott vásznat, nem csinált tanulmányokat készülő nagy kompozíciókhoz, nem gyártott teoriákat, nem vitatkozott hajnalig formaproblémák fölött, nem volt világnézete... azaz, hogy fenét, persze, hogy volt neki is, csak nem beszélt róla, nem imádkozott hozzá festés előtt, nem keserítette meg az életét princípiumokkal, mint mi. Úgy festett, ahogy az ösztönei diktálták és az ösztönei jók voltak. A transzilvániai hegyek, az alföldi puszták, s a dunántúli dombok közt járva mindig a tájat nézte, az embert, de bennük önmagát, a fajtáját, a népét. Mert ez volt Nagy István nagy ereje – a nép! Ahogy így elgondolkodom, hova is tegyem, hogy határozzam meg a dialektikus módszer segítségével helyzetét, osztályát, bevallom, zavarban vagyok: Nagy István művészetét nem lehet ide vagy oda tenni, mert osztályjellege elmosódott, talán nincs is neki: népi jellege van, a szó igazi, emelkedett értelmében. Ha nem fenyegetne a faji misztika veszedelme, most kifejteném, miért népi az ő festészete. De még így is meg kell tennem. Nagy István műveihez nem közeledhetünk, csak rációval, s a módszeres elemzés hideg fénye nála cserben hagy. Képei kemény vonalakból, sűrű tónusokból felépített bárdolatlan fejeket, irombarajzú, nagy foltokból durván összerótt tájakat ábrázolnak, itt a sötétség fojtottan gomolyog, ott a fény suhanva árad, az egyik fej szinte fintorba merevül, a másik valami paraszti fenségességbe kerekedik. Olyanok, mint az erdőn a fák. Némán, görcsösen őrzik karakterüket, de értelmüket csak egymástól kapják meg. Rideg

33, 34, 35. Nagy István: **Nagy Ferenc** (tanító, a művész testvére), **Nagy Ferencné Baka Ida** és **Kis-lány** (kettejük lánya: vagy a későbbi Bocskor Antalné)

művészet ez, benne a tájban, életfoglalkozásban és származásban, közös sorsban kialakult ember jelenik meg: a nép úgy, ahogy századok folyamán testet öltött. Nagy Istvánban a népi öntudat élt kibírhatatlan erővel és anélkül, hogy politikába tévedt volna, vagy talán ép' azért, mágikus biztonsággal haladt a maga útján, hogy eleget tegyen küldetésének.

Érdemes végére járni különös viselkedésnek: ez a festő szüntelen nyugatra vágyott, de ha ott volt, nem csinált semmit, nem nyelte magába, mint a többi festő a kor szellemi áramlatait, az új festői módozatokat, nem végzett semmiféle kutató munkát, s nem volt kíváncsi a francia vagy az olasz művészi életre: egész nap a Grand Café-ban, vagy valamelyik osteriában¹ ült, vagy a képeket nézte a különböző galériákban. Valami különös befelefordult érdeklődéssel. Azt értem ez alatt, hogy nem közölte soha senkivel azt, amit a képekben észlelt, vagy amit előttük érzett, s ami utánuk kigyulladt benne; egy hasonlat tolakodik a tollam alá: ez a festő, mint valami elkésett keleti barangoló nomád járta a Nyugat városait. A lelke bizonyára kifényesedett, csordultig telt az ott látottaktól, de fukar paraszt módjára megtartott mindent, hazavitte az egészet magának és ép' ezzel őrizte meg érintetlenül azokat az élményeket, amiket a századok bíztak reá és az újakat, amiket ő szerzett hozzájuk odakint, hogy a teremtés nyomon nem mindig követhető útjain sűrítve adja vissza őket rajzaiban.

Nagy István mindig rajzolt, helyesebben rajzolva festett, mert ebben is elütött a többitől. Míg mi, mindegy, hogy melyik generációt veszem, mohó intellektuális érdeklődéssel fordultunk az új stílusok felé és iparkodtunk tudatosan felhasználni eredményeiket, ő az ösztöneivel nézte azokat. És azt hiszem, azokra hallgatott akkor is, amikor elfordult a komplikált technikájú olajfestéstől és megelégedett a hasonlíthatatlanul szerényebb szénrel, krétával és színes krétával. Amennyit vesztett, annyit nyert ezzel a lemondással. Minden festő tudja, aki magasabb céllal áll az állvány elé, hogy mily sokat veszít a mesterséggel folytatott harcban: hogy mily kevés lesz a kifejezésben az a sok, ami képzeletében él. Paradox, de ez a nehézség, ez a veszteség a tehetséggel nő. Ez magyarázza, az igazán nagyok titáni küzdelmeit, szenvedéseit. Nos, Nagy István igazi székel furfanggal megkerülte ezeket a nehézségeket. Nem mondom, hogy kitért a küzdelmek

¹ Olasz éttermek egyik típusa, csak inni és falatozni lehet benne.

36. Nagy István: *Táj jegenyével*

elől, azt sem, hogy kevesebbet szenvedett ezáltal, csak azt állítom, hogy ösztönösen olyan helyre csalta őket, ahol megbirkózhatott velük. Szénrajzaiban, melyek nem rajzok, hanem két színnel: fekete-fehérre festett képek, így sokkal szabadabban, mai szóval: gátlásmentesebben adhatta vissza azt, amit látott és ami bensejében égett. Ugyanígy volt a hatásokkal is. Kimutathatóan nem hatott rá senki, ő ugyan mindenkitől felszívta azt, amire éppen szüksége volt, de csak azt. Rajzaival kapcsolatban Rembrandt nevét szokták emlegetni, de ez nagyon felszínes megállapítás és nem is állja meg a helyét.

Rembrandt univerzális zseni volt, aki a festés minden csínját-bínját tökéletesen bírta, emellett, tudott dolog, mindig komponált. Nagy István soha. Ebben az egyben egészen korának gyermeke volt: miként a naturalisták, ő is mindig a természet egy szeletét, egy darabját szakította ki, úgy ahogy az éppen a szeme elé került. Hogy mit gyömöszölt ebbe a darabba, az persze más lapra tartozik. De ha csak a rajzaikat tesszük egymásmellé, akkor sem állja meg a helyét az összehasonlítás. Rembrandtnál a fény feloldja, az árnyék összemosza a formát, Nagy Istvánnál tömöríti azt. Rembrandt szabatosan, kulturáltan beszél és gondosan cizellálja azt, amit mond, Nagy István fél mondatokban közli mondanivalóját, nála egy-egy szóba, felkiáltásba sűrűsödik minden. Szükszavú, barbár művészet az övé, míg Rembrandté csillogó, dús. Hogy mindketten szegény embereket festettek, helyesebben, hogy Rembrandt is festett szegény embereket sok minden más között élte egy szakaszában, nem jelent semmit. Rembrandtból a kultúremler beszél, Nagy Istvánból az ősprimitív mai utóda. Tártalan művész ő, akit önmagában kell szemlélni és értékelni.

Mi jellemzi tehát Nagy István művészetét? Lyka Károly pontos meghatározása szerint: negatív erényei. »Ez az ember nem utánoz senkit. Sem technikában, sem előadásban, sem a dolgok meglátásában, sem abban, hogy mit érdemes megfesteni, mit nem, sem a képszerűség elgondolásában, sem a művészetről való koncepció dolgában. Ezek fontos negatívumok, de értékké csak vérbeli tehetség kezén válnak. Mert ezek révén képes egyéniségét hiány nélkül adni«.

Ez Nagy István karakterének, a művésznek, az embernek, legjelentősebb vonása. Ez védte őt meg külföldi csavargásaiban a kor divatos áramlataitól és vezette itthon a néphez.

37. Nagy István: *Boroszlói csűrök*

Korunk egyik jellemző vonása a származáshoz való ragaszkodás. Régebben a paraszt, vagy a munkássoriból felkerült művész sietett elfelejteni és elfelejtetni, honnan került napfényre és azon volt, hogy minél tökéletesebben beilleszkedjék a magasabb társadalmi rétegekbe. (A példák annyira közzismertek, hogy felesleges külön hivatkozni rájuk.) Ma büszkéik származásukra és kitartanak mellette. A feltörő osztályok küzdelme, mozgalmuk feszítő ereje öntudatra ébresztette legjobb fiait. Az asztalos Derkovits [Gyula] (ellen példa: Munkácsy [Mihály] is asztalos volt), bár korának első művészei közé emel-

kedett, mindvégig kitartott osztálya mellett és festészetében annak lett legméltóbb reprezentánsává. Valahol itt kell keresni, persze a másik végen, Nagy István emberi magatartásának és művészi öntudatának gyökereit is, de fordított értelemben, mert magatartását itt is negatív erényei határozták meg.

Paraszt ember, módos gazda gyermeke, de a falusi élet, a föld munkája nem vonzotta. Mélyebb titkok izgatták. A nép embere, a táj érdekli, de nem úgy, ahogy a társadalom látni kívánja, a kor divatos parasztszemlélete teljesen idegen tőle. Semmi idill. Semmi harmónia. Itt nincs idealizálás. Olyan minden, amilyen, sőt még olyanabb: elhanyagolt, elvadult, kihasznált és félelmetesen sötét, vigasztalan. Nincsenek átmenetek, lágy féltónusok, puha, elmosódott vonalak. Brutális, nyers erővel ábrázolja a parasztot, a föld munkását. Íme: ilyen ő! Eszébe se jut ezért vádolni valakit, vádol az ügyis. S ezzel akaratlanul festészetének sorsát határozta meg: a hosszú ismeretlenséget, a kevés sikert. Mert Nagy Istvánnak nem sok sikerben volt része. Protektora, mecénása sem nagyon akadt, s az állam, a főváros csak élete végén vásárolt tőle egy-két képet múzeuma számára. Sokáig a festők közt is alig ismerte valaki.

Ha szabad ezt a szót használni: magasabb igazságtalanság érvényesült vele szemben. A társadalom nem elfogultságból, vagy épp rosszhiszemű gyűlölködésből, hanem a dolgok természetéből következően volt igazságtalan hozzá. Nagy István nem úgy látta a népet, ahogy az élet napos oldalán levők fénytől elkápráztatott szemei látták, ő a társadalom földalatti tájait kereste fel, s a mélyből, sötétből a földet túró nép portól, mocsktól, kintől, szenvedéstől eltorzult arcát hozta fel: „ezek az arcok... lidércnyomásként térnek vissza” – írta róluk Kosztolányi. Érthető, hogy ez a látvány nem volt kellemes a napos oldalon élők szemeinek; ezért a döbbenet, a visszatetszés, majd az elzárkózó közöny.

Mert nincs szükség vezércikk művészetre, nem kell tendencia, elég a valóságot kiánsni, felmutatni, hat az magától is. Nagy István festészete is azt igazolja, hogy a „meztelen valóság” mindig „leleplező”. Persze az ilyen realizmus nem lehet láttelep, leltár, kicsinyes felsorakoztatása a részleteknek. Gyökereiben kell megfogni a dolgokat és azt kell megmutatnia, ami szavakban ki sem fejezhető: a vizuális rettenet.

Ilyen volt Nagy István művészete és ez az ő legnagyobb értéke.” (143)

A lapokban, folyóiratokban megjelent művészbemutatók és értékelések mellett összegző tanulmánykötetek is jelentek meg. Ilyen volt Vitéz Nagy Zoltán *Új magyar művészet* című, az Atheneum Könyvkiadó által gondozott, gazdagon illusztrált trattátuma. Ennek, az akkor hiánypótló könyvnek a kritikáját 1941-ben közölte Farkas Zoltán *Képzőművészeti szemle* címmel. Farkas egészen aprólékosan szedi szét elemzésének tárgyát. Bár ez nem tartozik szorosan a csíki művészethez, de mert ilyen irányú vonatkozásai is vannak, ezért érdemes röviden idézni belőle:

„Vitéz Nagy Zoltán rendszere a rendszertelenség. [...] Rövid és zavaros bevezetés után az új magyar művészet részletes ismer-

38. Nagy István: *Székely asz-szony*

39. Nagy István: *Katona*

tetését Izsó Miklóssal és Madarász Viktorral kezdi el. S ha már itt kezdte, nem lett volna szabad Zichy Mihályt és Lotz Károlyt mellőznie. Munkácsynak nyolc oldalt juttat, ezzel szemben Paál Lászlónak csak 34 sort, Mészölynek csak 17-et Mednyánszkynek csak 33-at, ami mindenképpen édeskevés; különösen, ha Aba-Novák Vilmosnak száznál több sort, vitéz Litkey Györgynek (!) pedig több mint kilencvenet ajándékozott. Nagy Imrének hosszabb méltatás jut, mint Rippl-Rónainak, [...]

... sajnos, legtöbbnyire a tartalom sem jobb formájánál: [...] Nagy István művészete elbeszélő művészet, [...], a pasztell legnagyobb mestere Nagy István volt, ...” (144)

40. Nagy Imre: Kós Károly

Kós Károly – maga grafikus is, és kora erdélyi szellemiségét összefogó egyénisége –, hosszabb tanulmányt közölt az önállóságra utalt erdélyi grafikai tevékenységről, feltéve és meg is válaszolva a kérdést: „»Hát van-e itt egyáltalán élő grafika, hát vannak-e itt egyáltalában dolgozó grafikusok?« Igenis: van; igenis: él a grafikai művészet Erdélyben. Igenis: vannak, dolgoznak, alkotnak grafikus művészeink. [...]”

Rendszerezésükre azonban nem vállalkozik, mert amint megállapítja, „... néhány grafikusunknál kétségtelenül van ma már valami, amiről alkotását, a szellemet, mely munkáját tudatosan, vagy öntudatlanul jellemzi, erdélyinek kell ismernünk, még nem jelenti azt, hogy ez a szellem minden erdélyi grafikusnál többé-kevésbé kimutatható volna”. Sőt, egyazon grafikusnál az új szellem jelentkezésének a következtetlenségét emeli ki, s következtetésként azt a negatívumot állapítja meg, hogy „az Erdélyben ma termelődő grafikát a tudatos, vagy ösztönös erdélyiség nem jellemzi.” Továbbá az Erdélyben egymás mellett keveredett módon élő nemzetiségek grafikusainak helyzetét és munkásságát elemzi. Elemzésében a magyarok közül Nagy Imrét emeli ki, aki „régbben rézkarccal fejezte ki grafikai

mondanivalóit, de igazi grafikai formáját a szélesen kezelt folthatású figurális fametszetben kapta meg.” A nem kimondottan – „par excellence” – grafikát is művelők sorában Szopos Sándor nevét emeli ki. (145)

Ebben, az erdélyi grafikus körben vívott ki magának elismert helyet a jogász dr. Hankó János is, akit jogi és illusztrátori elfoglaltsága a vezető médiumok környezetében tartott Kolozsváron és Budapesten egyaránt.

Mind személyéről, mind pedig munkásságáról kevés adat áll rendelkezésünkre. Csupán két forrásban találtam személyére és művészi tevékenységére vonatkozó adatot. Az elsőt a világhálón, a másodikat a Művészeti Szalon című folyóiratban.

„A csíkszeredai Róm[ai]. Kat[olikus]. Főgimnáziumban érettségizett 1915-ben. Jogi doktorátusának megszerzése után a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank vezető tisztviselője. Művészeti érdeklődését táplálták itáliai élményei. [...] Kolozsvárt a 20-as évek közepétől nagyszámú tollrajza jelent meg, főleg A Hírnök és a Pásztortűz folyóiratokban. Vonalas, jól reprodukálható rajzai közül a legértékesebbek kolozsvári műemlékeket ábrázolnak.

1926-ban albumba válogatva jelentette meg tíz tusrajzát A régi Kolozsvár címmel, 250 példányban, lapjain a Szent Mihály-templom, a Farkas utcai

templom, a régi kőszínház, a Bethlen-bástya, a Bánffy-palota, a Mátyás-szobor, a Szent György-szobor, a kolozsmonostori apátság temploma, a régi zenekonzervatórium s az 1925-ös jeges árvízkor elpusztult Németek pallója megörökítésével. Ugyancsak tíz rajza illusztrálja a Kolozsvári Róm. Kat. Főgimnázium 1930-ban kiadott emlékalbumát, amely a Minerva nyomda gondozásában 500 számozott példányban jelent meg. Rajzai készültek a Székelyföldön (a csíkkarcfalvi Hankó-kúriáról), a Maros mentén (a nagyenyedi csipkés bástyáról), Kalotaszegen. Tájképeket festett, ritkábban portrékat is rajzolt.

Kiadásában jelent meg: 110 év. A kolozsvári Casino évkönyve (Kv. 1943).

A II. világháború idején Budapesten telepedett le.” (146)

„Dr. Hankó János tíz pompás rajzát tartalmazó »Régi Kolozsvár« c. albumáról rendkívül elismerő, meleg ismertetést olvasunk a Milanóban megjelenő Le Vie dell’ Oriente c. illusztrált művészetkritikai folyóiratban, mely Itáliában 35.000 példányban jelenik meg. Az ismertetés többek között így jellemzi Hankó rajzait: »Hankó munkája, technikáját, stílusát, de méginkább lelkületét tekintve, csodálatos, mert a fák sötét koronái között, a bíborral elöntött ormokon, a hegyeken, melyek a sötét előtérből kilépnek, észrevette azt a hangulatot, mely Corvin Mátyás szép városa fölött lebeg. A régiék álmatag, álmodozó, harcias legendákat szerető lelkülete, akaratereje dominál ezeken. Hankó mindent meglátó művészi szemével meglátja azokat a vonalakat, melyek ott vannak az ősi architektúra romló maradványain, melyek még most is tele vannak büszke életkedvvel.« Magunk részéről is örvendünk az idegen kritikának, mert egy becsületes törekvő magyar művész tehetségéről tanúskodik.” (147) – tudósít H. jelzettel a Művészeti Szalon munkatársa.

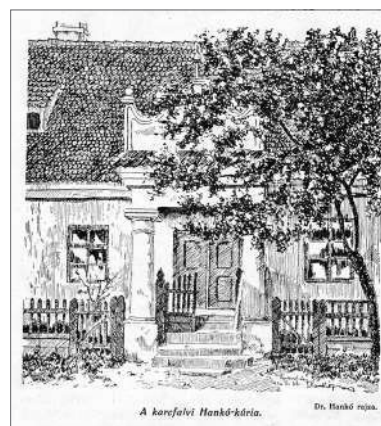
Most ismét vissza kell térnünk Nagy Istvánhoz.

Abban a cikkben, amelyben Murádin Jenő Nagy Istvánt Kolozsvár számára – is – joggal vindikálja, mintha sajnálattal tenné a következő megjegyzést: „... nem itthon, nem szűkebb hazájában, nem Kolozsváron fedezik fel. [...] 1923-as budapesti kiállítása hozza meg azt a revelációt, mely hízelgő, de általa sohasem kívánt reflektorfénybe állítja.” És tovább vezeti Nagy István időfonalát, aki visszatért Erdélybe, „felfedezője lesz a Házsongárd táji szépségének [...], és típusait itt a városban is megtalálta. Irodalmi életünk jóformán teljes arcképcsarnoka került ki a keze alól. Egyszerű embereket: favágókat, külvárosi csavargókat vitt fel rögtönzött műtermébe. És ki ne felejtjük, Kolozsvár a legszebb Nagy István-i modellt ajándékozta neki – és mindnyájunknak: Bolond Sándort.” (148)

Az 1926-os, kincses városbeli bemutatkozását a lapok Erdély legnagyobb művészeti eseményeként taglalták. Helyszíne a kolozsvári vármegyeház üvegterme. De nem ez volt az egyetlen kolozsvári kiállítása, s rajzait is valamelyest ismerte a város művészetszerető közönsége, mert a Pásztortűz már 1925-ben közölte néhányának a reprodukcióját, „s az emlékezetes 1923-as kiállítás visszhangja is eljutott hozzánk.” Átnézve a lap számait, szomo-

41. Hankó János: **Csutak Vilmos**

42. Hankó János: **A csíkkarcfalvi Hankó-kúria**

rúan állapítottam meg, hogy az említett reprók közül csak néhányat lehet ismételtten közzétenni.

Murádin Jenő ebbe a cikkébe tallózta a korabeli kolozsvári lapokból mindazt, amit az utókor számára hangsúlyozni érdemesnek talált. Kőmíves Nagy Lajos nyomán, aki „akkoriban írta róla – festői teljesítménye, valódi tehetsége rangjához mért – méltató cikkeit”, így fogalmaz: „Konstruktív szerkezetű, párhuzamos vonalakkal sötétre hangolt képei annyira újak, drámaiságukban olyan döbbenetes hatásúak, hogy bemutatásuk a még konzervatív festészeti hagyományokat ápoló városban valóban szenzáció.” Valamiféle figyelemreméltó felülemelkedésnek tekinthető ez az esemény, ennek a sikere, mert a szerző, Nagy István „nem kér részt a kolozsvári művészeti életben, nem vesz részt a meg-megújuló művészi szervezkedési kísérletekben, társaságát is másoknál ritkábban keresi a kávéházak művész asztalainál. Bizonyosan ez az oka, hogy visszhangos sikere ellenére a pályatársak elismeréséből nem hallatszanak ki az irigység hamis felhangjai. [...] Kenyérharcon, nemzetiségi elfogultságon felülemelkedő siker volt ez a kolozsvári bemutatkozás.” Még a román művészkollégák, a Belle-arte tanárai is nagy tisztelettel fogadták. „Megerősített adatunk – írja Murádin –, hogy Catul Bogdan, a kolozsvári Belle-arte tanára, a növendékeit maga vitte el a tárlatra és méltatta előttük a Nagy István-képek újdonságát, művészi értékeit. Megszólalnak művésztársai is. Atanasie Demian (ugyancsak a főiskola tanára) így nyilatkozik: »Csak Párizsban, Rodin művei előtt éreztem azt a szent borzongást, amelyet Nagy István képei keltenek fel bennem.«”

A kiállítás nem Nagy István saját akaratából került bemutatásra, mert ő minden közszerepléstől ösztönösen irtózott. „Barátainak kész tények elé kellett állítaniok a festőt. Tudta nélkül, utólagos beleegyezésével, a távollétében és az éppen otthon hagyott képeiből rendezték meg a kiállítást. Hogy kik? Erre nézve nagyon sokat mondó körülmény: 1926-os tárlatát Kuncz Aladár, az 1927-est Kádár Imre nyitotta meg.” Ez már sok lehetett Nagy Istvánnak. A következő évi tárlatát már senki sem nyitotta meg – megtiltotta.

De ha a média – amely a maihoz képest szerénynek mondható kommunikációs csatorna volt –, valakit a szájára vesz, annak számára nincsen menekvés. És pontosan Nagy Istvánnal, a visszahúzódottság megtestesítőjével esett meg, hogy a két világháború közötti publicisztikára nem jellemző módon, kiállítása, mint figyelemreméltó művészeti esemény, majdnem mindenik lapban első oldalas értékelésben részesült. A kor legtekintélyesebb polgári napilapjának, a *Keleti Újságnak* vezércikke többek között így fogalmaz: „Sorsok néznek le és mondanak vádbeszédet a megelevenedett falakról, hangosabban és zordonabb pátosszal beszélve, mint megannyi moralista könyv és prédikáció... Mert Nagy István a görög sorstragédiák szerzőinek örököse az ecsetben.”

S talán éppen ezért a többi lap is presztízskérdést csinált a megnyitónapi eseménytudósításból.

„[...] A művész édesanyja című klasszikus fogantatású képét és – Salamon Lászlóhoz hasonlóan – a Bolond Sándor-portrét emeli ki az Ellenzék (május 4.) kritikusa. – »Bolond Sándor – egy bokrétás, bolond szalmakalap, egy mérész pipa az agyaron, egy groteszk vigyor az arcon, és már hallod a megrázó röhejt, mely belesüvíti az utca zajába.«

Kőmíves Lajos zárja a sort (*Keleti Újság*, május 5.) arcképeinek nagyon szép lélektani elemzésével.

»... Nézzünk bele modelljeinek szemébe, amelyek alatt lélek rezeg, durva szenvedélyek izzanak, mély bánatok titkos vádja lappang, anyai önfeláldozás bibliai fensége sugárzik, vagy alatomosság bujkál, hetyke paraszti gög hetvenkedik, Kain-tekintet riaszt meg vagy ábeli jámborság tárul ki. Tulajdonképpen az emberiség meztelenre vetkőztetett önvallomását látjuk meg benne... Szénégetők, országút csavargói, hajcsárok, utcaseprők, kanászok, esett proletárok, fegyencek, vándorcigányok, erdei favágók furcsa karavánja vonul el előttünk abban az élő panoptikumban, amelyet Nagy István ábrázol élénk megrázó igazsággal.«

Már a kiállítás bezárta után kelt a Pásztortűz (május 9.) és A Hírnök (május 15.) kritikája. Érdemlegesen nem mondanak, az utóbbinál mégsem érdektelen elidőzni. A konzervatív beállítottságú lap cikkírója a tárlat valamennyi méltatójával replikázik. Nagy István – írja – »semmi esetre sem az a felhőkarcoló művészi titán, akinél különben nem szült erdélyi anya.«

Ám ez a disszonáns hang az egyetlen, mely sokallja a sikert, amely kisebbiteni kívánja a kiállító érdemeit.

Szerencsés véletlen folytán került elő nemrég a 26-os Nagy István-kiállítás kétnyelvű katalógusa. A 45 kép cím szerinti leírását portrék, magyar-román paraszttípusok, székelgyföldi tájak, házsongárdi rajzok, néhány csendélet – hiánytalan felsorolását találjuk benne. A Minerva RT füzetes nyomtatványának egyetlen szépséghibája (május 1-5.) »elírása« lenne. Azazhogy, mégsem... Szerkesztői nem tudhatták: »az év kiállításának« példátlan közönségsikere kiköveteli a bemutatató prolongálását.

Kolozsvár három egymást követő esztendőben nyitja meg kiállítótermeit Nagy István képei előtt. [...]» (149)

Örömmel olvastam az Utunkban ezt a Murádin-cikket, mert megkímélte a kutatások részleges terhétől.

Ugyanebben a lapszámban jelent meg a Banner Zoltán által jegyzett Ciupe-interjú is: Fogadás a festőművésznél – Aurel Ciupe – Nagy Istvánról címmel. Néhány olyan információt tartalmaz, amelyet a sajtóban nem olvashattunk, nem beszélve arról a háttorzongató rajzmutatványról, amelynek Ciupe mester szemtanúja volt.

„Szeretném, ha találkozásairól azt mondaná el, amire Önben főleg a festő emlékezik...»

– Azt hiszem, ez lehetetlen, hiszen azok közé a művészek közé tartozott, akinek az emberi és művészi egyénisége elválaszthatatlan egymástól, akinek a festés – a létformájuk. Középtermű, jó kötésű férfi volt, szinte szobrászi szerkezetű fejjel, erős állkapcsokkal, tatáros, apró, élestekintetű és átható szemmel, s lapos karimájú kalapot viselt...»

Így lépett be a New York ajtaján?...»

– Nem járt ő kávéházba, vagy legalábbis ritkán. Noha szeretett minket, s érezhetett, mennyire tiszteljük, egyszerűen nem szeretett és nem is tudott egy helyben ülni.

Kolozsvári tartózkodása nagyjából egybe esik a város művészeti életének a megszerveződésével...»

– Igen, persze azelőtt is éltek jó művészek itt, de 1926-ban nyílt meg a Képzőművészeti Iskola, a Belle-arte, s ez, a tanári karral együtt – Papp Sándor, az

43. Nagy István: **Bolond Sándor**

igazgató Budapestről, Catul Bogdan Bukarestből, Pericle Capidan Macedóniából, Pász Jenő Nagybányáról, én Marosvásárhelyről jöttem át, s csak Tassy Demian csatlakozott helyből – ide vonzotta a kiváló növendékek sorát is...

Tulajdonképpen valamennyien fiatalok voltak, tanárok és diákok egyaránt...

– Fiatalok és jó kedélyűek, mindennap összeültünk a New Yorkban, az úgynevezett Dumaposta-asztalnál, vitatkoztunk a művészeti áramlatokról, a beszélgetésbe bekapcsolódtak az írók is, egyszóval mi is részt vettünk abban a pezsgő szellemi életben, amely a színházak, az opera, a zenekonzervatórium és a lapok körül a háború utáni években kialakult. Mondom, ő nagyon ritkán járt közénk, de 1926-ok kiállítása bombaként ütött be vitáinkba és beszélgetéseinkbe. És nagyon örvendek, hogy a román és a magyar értelmiség ízlése, rokonszenvezve ilyen magas szinten találkozott: Nagy István művészetének egyöntetű tiszteletében...

Solymár István, a legtekintélyesebb Nagy István-kutató írta az Igaz Szó képzőművészeti számában: »Először Lyka Károly, Kosztolányi Dezső, Dési Huber István és Lucian Blaga értette meg. Főként a két utóbbi azonosult művészetével, talán tisztábban és tudatosabban látták karakterét, nagyságát mint önmaga...«

44. Nagy István: **Györgyfalvi magyar**

– Tiszteltük, aztán egy naptól kezdve: csodáltuk... Kolozsvárott dr. Náthán Mór ügyvédnél lakott, aki már felesége, Szabó Vera szobrásznő révén is művészetbarát lélek volt, s ő intézte a festő pénzügyi dolgait is, aki sohasem tudott a pénzzel bánni. Kiállításait is Náthán készítette elő. Mivel Tassy Demiannal gyakran megfordultunk a házában, hogy Nagy Istvánt mély szótlanágában mégiscsak szóra bírjuk időnként a festészet kérdéseiről, nos, a házigazda megszeretett bennünket, s valószínűleg kitartásunkat akarta jutalmazni, amikor egy délelőtt, mikor megjelentünk, felvágottat és italt hozatott, óriási lakomát csaptunk, de ez mind csak bevezetőnek bizonyult, mert egyszer csak azt mondta Nagy Istvánnak: »Na Pista, ezek a fiúk azért jöttek ma, hogy lássák, hogyan dolgozol! Légy szíves, készülj el, én pedig hozom a modellt...« A festő szabadkozott, megkísérelte elhárítani a fellépést, de Náthán Mór nem tárgított, leszaladt az utcára s percek bennül megérkezett egy parasztemberrel.¹ »Magának félórát kell ülnie ezen a széken, kap húsz lejt, aztán elmehet!«

Akkor előhozta a tábori állványt – mert Nagy István mindig vándorlás közben dolgozott, s egész festőfelszerelése örökké rögtönzött, könnyen mozgatható és összecsomagolható kellékekből állott, saját kezűleg rászögezte a Nagy István-pasztellekről oly jól ismert, legolcsóbb csomagolópapírt, érdekesebb, durvább oldalával kifelé, s átadta a terepet a festőnek...

Nem túlságosan kedélyes helyzet... Alapjában véve a cirkuszi mutatványokhoz hasonlított...

– De Nagy István nem mutatott semmilyen kényszeredettséget. Az mindenestre meglepett, hogy hozzá sem szólt a modellhez, hiszen mi megszoktuk, hogy ha nem is egészen olyan kínosan, mint a fényképész, de azért csak beállítjuk magunknak a modellt, ő azonban hagyta, hadd üljön ott félfenéken, zavartan, félszegen a szék szélén, sőt, neki talán éppen erre volt szüksége, de fel sem ocsúdhattam meglepetésemből, mert következett az újabb meglepe-

¹ Nem bizonyított, hogy a mellékelt portré azonos a történet modelljével.

tés: karvastagságú szénrudat vett a kezébe (mint megtudtam, mindig maga égette ezeket a szénrudakat), s marokra fogva (hiszen nem tarthatta úgy mint a ceruzát) kanyarított egyet fent, kanyarított egyet lent, s kész volt a fejforma; aztán ugyanilyen energikus mozdulattal meghúzta a szem- és a szájtengelyt, az orr vonalát, két függőleges vonallal jelezte a nyak szélességét, egy félkörrel a vállak magasságát, aztán anélkül, hogy lerakta volna a szénrudat, az öklével szétkente, bedolgozta a papírba, tónusokra bontotta ezeket a vastagon felrakott szénnyomokat, úgy, hogy egyúttal az arc formáit, síkjait, az egész felület szerkezetét kiformálta, aztán néhány erőteljes függőleges sávot húzott a háttérre, azokat is bedolgozta az öklével, s ezzel az első szakasz lezárult. . .

Azt is mondhatnánk: *primo tempo*...¹ Hiszen olyan ez így, elbeszélve is, mint valami dokumentumjáték.

– Higgye el, nekünk is úgy tűnt, mintha filmet néznénk, s lélegzetvisszafojtva figyeltük, ahogy végre leteríti a szénrudat, lehajol s a lábához készített cipősdobozból, anélkül, hogy belenézne s válogatna, felmarkol egy maréknyi pasztelltörmelék, kinyitja a markát, egy keveset kapirgál benne, aztán kivesz egy okkerkrétát, behúzza vele a feketét, aztán azt is beledolgozza az öklével, s így tovább, de aztán már munka közben nem figyelte, milyen színű krétacsonk kerül a kezébe, mégis, különös módon, mindegyik megfelelt, mintha csak valóban éppen annak a színnek kellett volna következnie... És mindez nem káprázatos gyorsasággal, – hanem káprázatos biztonsággal történt, s az utcai járókelők közül találmányra kihalászott falusi ember jelleme olyan csodálatos biztonsággal és élességgel bontakozott ki azon a legolcsóbb csomagolópapíron, hogy azt tanítani lehetne. Végül elérkezett az utolsó simításokhoz: hol színnel, hol szénrel élesen megvonta, konkretizálta a szem, száj, orrcimpa egy-egy jellegzetesebb egész vonalát, s az egész maroknyi törmelékpasztát visszaeresztette a cipősdobozba. Nem hiszem, hogy az egész művelet tovább tartott volna tizenöt percnél. Közben Náthán úgy táncolt körülötte, mint egy pojáca, vagy mint egy meccsdrukker, s bele-belekiabált a csendbe: »Pista! Csodálatos! Remek! Pista! Pistaaa!« Nagy István pedig szótlanul előszedett a sarokból egy ráját, belehelyezte a friss képet, s mi csodáltuk. S ahogy a legjobban csodáltuk, egyszerre észrevettük, hogy Nagy István nincs közöttünk. »Mór bácsi, Pista hol van?« – kérdeztük. »Pista? Pista ilyenkor már rég a kocsmában ül. Munka közben felszalad a vérnyomása huszonnégyre, ezért aztán amint befejezte, eltűnik, beül a legelső kocsmába a fuvarosok és kocsisok közé, rendel egy korsó sört és csendesen figyeli az asztaloknál ülők beszélgetését. Ő ilyenkor – pihen.«

Végül is vitatkozott-e valaha saját művészetelméletéről?

– Egyetlen ilyen mondatára emlékszem, de az is inkább ösztönös-gyakorlati jellegű kinyilatkoztatás volt. Jöttünk Tassy Demiannal a New York felől, s a városháza előtt összetalálkoztunk vele. Előzőleg éppen arról keseregtünk egymásnak, mennyire nem megy a munka, így hát neki is elpanaszoltuk a bajt. »Ez nem baj, fiaim – mondta. – Azon a munkán amelyik nem sikerül, azon tanulok, s amelyik sikerül, az már a tanulás eredménye.« Ez volt a második fontos találkozásom vele...

Volt talán harmadik is?

– Amikor már Budapesten lakott, az Oktogon tér körül, ottjártamkor egy ízben felkerestem a lakását. Bérházban lakott, egy óriási, de nem túlságosan világos szobában, amelynek a falait saját képei borították. Megörvendett ne-

¹ In un primo tempo/momento = először. Itt rögtön, azaz rögtönzés.

kem, lementünk a térre, beültünk egy vendéglőbe, virslit és sört rendelt, s egy kicsit elbeszélgettünk. Ez volt az utolsó találkozásom Nagy Istvánnal... Öt képem van tőle, többek között egyik legszebb önarcképe, de most valamennyit kölcsönadtam a marosvásárhelyi Művészeti Múzeumnak, a napokban nyíló Nagy István kiállításához.

Az Ön véleménye szerint hatott-e az erdélyi művészet alakulására?

– Nagy Istvánt csak követni lehet, utánózni nem. Pontosabban: képeinek a faktúráját el lehet sajátítani, lelkeségét azonban nem. Annyiban hatott és hat ma is, hogy magasabbra, nagyon magasra emelte a mércét...” (150) Illusztrációként 1. első oldalon *Tájkép* [nádas]; 2. oldalon a Murádin-cikkhez: „A kétnyelvű Nagy István katalógus (Kolozsvár, 1926) egyik illusztrált lapja”; 3. oldalon a Ciupe-interjúhoz: *Önarckép* [kalapos], *Aratók* [kaszások].

És folytatni lehet még a sajtókivonatolást. Egy lelkes hangvétellel kezdődő sz. n.-i *Pásztortűz*-cikk jelenti be olvasóinak – tehát a csíkszeredaiaknak is –, mi szerint örömmel értesültek arról, hogy „Nagy István festőművész közelebről egy reprezentatív kiállítás keretében ad alkalmat a kolozsvári műértő közönségnek, hogy az ő sajátos egyéni műalkotásaiban gyönyörködhessek”. Amint a névtelen szerző közli, a lap 1925. évfolyamának 11. számában már bemutatták Nagy Istvánt, s „nem egy alkalommal reprodukáltuk szebbnél szebb műveit.” E miatt eltekint a művész bemutatástól, de alkalomszerűnek tartja feleleveníteni Kosztolányi Dezsőnek Nagy István művészetéről szóló néhány soros impresszióját: „Nem tudok róla semmit – írja Kosztolányi a mester egyik budapesti kiállítása alkalmával. – Itt állok képei előtt. Álmodok. Olajfestmény sehol, csak szén és krétarajz. A piros, melyet annyira szeretek és a vad-sárga hiányzik. De az arcok foglalkoztatnak, lekötnek, izgatnak. Ezek az arcok, melyek lidércnyomásként térnek vissza. Parasztok, kik kóchajat, szöszbajuszt viselnek s halványlila orrot, mintegy felkapva az élet összes ládájából, kucsmás, süveges, deli legények, nem édesítve úriszalonok számára, sem dacosmerészen rútítva a naturalizmus nyegléinek, hanem úgy, ahogy élnek, elkallódva, igénytelenül s kiemelve egyszerre, majdnem véletlenül a művészet fényébe, csodának, pisze-pösze kislányok, bekötött fővel, botos cigány, egyiptomi tekintettel bámulva a semmibe, suhanc fenyegetően, ősisége vaskos-ízével, a sunyi, a bamba, a sava-nyúképű nénikék, göröngyös valóságukban, fogatlan szájuk beomlott boltozatával, aszott-lapos mellel, uborkaorral, fanyarul, foghatóan.

Aztán ami köröttük lelhető, prэшáz, utcarészlet, tanya, domb, lapály, minden ugyanez egyéni varázs bűvöletében. Térjünk vissza a természethez? Dehogyan is, minek, itt vagyunk, benne, fölötte, alatta. Semmi cukor és semmi ecet. Semmi tüntetés jobbra vagy balra. Csak annak az ígérete, ami érzékelhető, csak annak a víziója, ami látható mindörökre. Feketével fehérrel falu utcája, házika és fák, a fekete-fehér ijesztő egyszerűségében, kietlen, özvegy sötétségben, hogy szinte fázol és megrémülsz, gémeskút, havastáj, alkony, pepecselés nélkül oly biztos vonallal odaremekelve, hogy a rajzpapír beléreped. Kepék, kazlak, boglyák, vörhenyes, örömtelen napsütésben, melyen érzik a pogány ég és föld közönye. Nem Fényes Adolf, nem is Nyilassy Sándor. Senkimás, csak ő. Ő, akiről semmit sem tudok. Nagy István, aki van. Nagyszerű, nagyszerű.” (151) Illusztrációként Áprily Lajos, Szentgyörgyi István, Fogarasi utca krétarajzai és Alvó gyermek ceruzarajza.

Erről – a már említett –, 45 művet bemutató kiállításról tudósít a hagyományokhoz Szopos Sándorhoz hasonlóan ragaszkodónak ismert Tóth

István festőművész egy meseszerűen kezdődő, hosszú *Nagy István képkiallítása a vármegyeház üvegtermében, május 1-5.* címet viselő cikkében. Úgy vélekedik, hogy a kiállításra való belépése nem volt egyéb, mint egy olyan-szerű megdöbbenés, amit akkor érezhet az ember, amidőn „*az ember először megy be, egy csudás, remekbe készült templomba.*” És szavait – bizonytalan módon – a látványhoz viszonyítottan „*kicsinyeknek, nevetségeseknek*” véli. Viszont meg van győződve arról – „*biztosan tudja*” –, hogy érzelmeivel nincsen egyedül, „*mert lennie kell olyanoknak, akiknek a művészeti, az igazi művészeti alkotásokban elmerülő benső lelki élménye, hasonlatos az imában való elmélyedéshez.*” A szerző ennek, az általa megmagyarázatlan hatásnak az okát abban véli felfedezni, hogy „*mi, akik a földön járunk a Nagy István képein ismerjük meg magunkat és az »embert«.*”

Mindenek ellenére azonban kritika írására nem mer vállalkozni. Ellenben leír egy, a kiállításon látott jelenetet: „*Három egyszerűbb ember nézi a képeit, megakad szemük Bolond Sándor pipás képén, először mosolyognak, egyszerre kitör belőlük az önfeledt kacagás, amivel Bolond Sándor tragikus jókedve magával ragadja az egyszerű, intelligencia nélküli, primitív embereket.*” Kérdőjel nélkül, de kérdéssel fejt meg a jelenet lényegét, titkát: „*Kell-e ennél nagyobb elismerés Nagy István mélységes lélek meglátásának jellemzésére.*” A gyermekábrázolásokat¹ duzzogónak, tudálékosnak, jókedvűnek, komolykodónak, elmélyedőnek, szendének, öntudatosnak látva ugyancsak jelzés nélküli kérdéssel – vagy inkább felkiáltással? –, illeti a Nagy István-i kifejezési skálák gazdagságát: „*Milyen skálája a kifejezés gazdagságának, s milyen pompásan festőien simul mindenik karakterhez ez a csudás színfelfogás, ami nem enged el »Önarcképe« elől, az a végtelen egyszerűség ami egy középkori zászlós úrrá emeli gőgjével a »Monostori paraszt«-ot, vagy az a mesébe illő viola színharmónia, ami misztikussá, mindenkitől tiszteltté és csodálttá teszi a »Falu bölcsé«-t.*” Olyannyira értékesnek, meggyőzőnek tekinti Nagy István művészetét, hogy azt is ki meri jelenteni, miszerint a szemlélő ember „*olyan lelki kincssel gyarapodik, mint a XVI.-XVII. sz. nagy klasszikus mesterművei szemlélésénél.*”

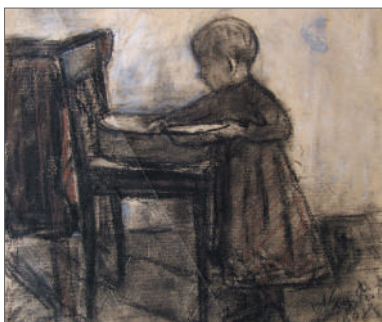
Igazán megtisztelő egy élő, „*ösztönös, nem spekulatív*” művész számára, hogy kortársai közül valaki a klasszikusok sorába valónak tekinti, majd a következő szavakkal zárja írását: „*A tegnap óta nagyon gazdag lettem, igazi művészi lelki kincs lett az enyém, soha el nem veszthetem, érzem nőni, gyarapodni, kamatozni fog és ezért köszönöm, köszönjük mindnyájan Nagy Istvánnak, akik láttuk műveit, mert megmutatta azt az utat, amelyik olyan gazdagsághoz, kincshez vezet, amit soha senki sem rabolhat el tőlünk.*” (152)

Pontosan egy esztendővel később elemzi hosszan Siklóssy László Nagy Istvánnak egy másik, már a Nemzeti Szalon-beli kiállítását. Általánosságok után rövid tömönddal tér rá igazi témájára: „*Nagy István kiállítása élmény.*” S talán ennek a mondatnak a tömörsége mindent ki is fejez, de a szerző mégis részletekbe menően végzi elemző munkáját. S folytatásként, a közönség ízlésrendjére utalva, állapítja meg, „*nincs benne semmi abból az álderűből és álragyogásból, amelyért oly szívesen epekedünk.*”²

A kiállítás öt termében a 107 pasztell-, szén- és színes kréta alkotás megtekintésekor a szemleíró első benyomása a „*megilletődés*” volt, amit „*egy*

1 Az általam reprodukált gyermekábrázolások az idézett értékelést megelőző évekből származnak.

2 Úgy tűnik, hogy nemcsak a csíkszeredaiakat lehet elmarasztalni az olajnyomatokért kimutatott tetszésük miatt.

45. Nagy István: *Vízmerő kislány*

puritán művészet lelket lebilincselő harmóniája” váltott ki benne, mert állítása szerint: „*olyan valamit látunk itt, amit nélkülöztünk évtizedek óta: az egyszerűséget*”. Szokatlan egyszerűséget, fűzöm hozzá a szokatlan jelzőt a szöveg olvastán, mert a szerző e műveket nem tekinti nyárspolgári fogyasztásra alkalmasaknak. „*Ezek a képek nem arra készültek, hogy a lipótvárosi dámák azon vitatkozzanak, hogy a XV. Lajos vagy a XVI. Lajos szobába valók-e. [...] Az van itten, amit Nagy István szeretett és amit szépek talált.*”

Siklóssy László a kiállításon a művésszel is találkozott, aki Budapestre utazásakor nem gondolt kiállítás-rendezésre, de valószínűleg Déry Béla, a Szalon igazgatója „*megtudta, hogy van egy csomó új képem. Oly szívesen invitált, hogy végre is rendelkezésükre bocsátom legújabb képeimet.*”

46. Nagy István: *Kovács Viola*

Kevés erdélyi tárgyú képe volt akkor kiállítva, amint mondja – „*Önarcképem, egy román fiú arcképe, egy nevető kislány képe – az egyetlen olajfestmény képeim között – és még egy két tájkép mondhatók Erdélyből való régebbi képeimnek*” –, mert nem sokkal a kiállítás előtt járta meg magát a Balaton környékén, a Bakonyban és Pesten, ahova sohasem dolgozni, hanem pihenni ment: „*... más a vidékre megy pihenni, én Pestre, ahol a nagyvárosi élet szemlélése elszórakoztat. Rendszerint azonban két hétnél tovább nem bírom ki. [...] A kiállítás után ismét visszamegyek Erdélybe, ahol megértéssel van irányomban mindenki.*” A beszélgetés közben még azt is hangsúlyozta, hogy giccselni soha sem fog, amint mondta „*lelki szükségéből festek s amit lefestek azért festem le, mert az a lelkemnek tetszik.*” (153) Illusztrációként *Telefonoszlopok* (szénrajz) és két *Székely lány Csíkból* (egyik szén-, a másik grafitrajz).

Budapest után Kolozsváron is, ugyanott, ahol éppen egy esztendővel azelőtt – a vármegyeház üvegtermében –, mutatta be 50 alkotását Nagy István, „*köztük táj- és arcképeket és életképeket*”, amelyről kj¹ tudósított kissé elmélkedően elemző stílusban. Szerinte a művészet értékének a megállapításánál az alkotó képelem választásának a lelki

47. Nagy István: *Játszó gyermekek*

intuíciója szerint való vizsgálatára van szükség. És arra, hogy: „*Iskolák, felfogások, korok művészeti tisztázása és világnézete nagyban hatnak a művészre és csak annyiban fogunk nála művészi individualitásról beszélni, amennyiben egyéniségét a különféle felfogások kereteiben is dominánssá tudja tenni, vagy pedig a külső hatásoktól felszabadultan is tud igazi művészetet nyújtani.*”

Nagy István munkamódszerét a következőképpen magyarázza: „*... a képelem megválasztásában ő természetfestést ad, de nem olyan értelemben, mint ahogyan egyes megállapítások hangsúlyozták róla, t. i. hogy ő a természet kis felületét fogja csak meg és*

¹ Nem tudtam tisztázni személyazonosságát. (Talán Kovács József?)

azt is részletezve dolgozza ki. Ellenkezőleg, az ő művészi meglátásában él a nagy természet is, tehát egyszerre egy nagyobb felület, de ennek csak egy kis része indítja meg művészi inventióját és azt sem részletezi, hanem meghagyja a maga primitív jellegében és csak az egyes jellegzetes tónusok erősebb hangsúlyozásával teszi igazán művészi értékűvé.” Majd megállapítja, hogy Nagy István mindenféle iskola hatása alól függetleníti magát. „Képei egységes lelki intuícioról és ihletettségről tanúskodnak, ami azt árulja el, hogy ő nem mesterségszerűleg akar a festészettel foglalkozni, hanem megvárja az ihlet pillanatát.” (154) Illusztrációként Kalapos öregasszony, Édesanyám.

A szerző továbbá általánosít és csoportosít, valamint kitér néhány alkotás részleges elemzésére is.

Ezek után Nagy Istvánnak már csak tíz esztendeje volt hátra szűkre szabott életéből, amelynek utolsó esztendeit betegen, a baráti-ismerősi szálszálom segítségével helyhez kötötten töltötte Baján; családjával trafikosságból tengődött.

Az általam átnézett rengeteg sajtóanyag Nagy Istvánnak a zömmel nem csíki művészeti életéről és alkotótevékenységéről szól. Ezek alapján állítottam össze élet-útvonalát: Csíkmindszent, Csíkszereda, Kolozsvár, Homokmégy, Budapest, München, Párizs, Erdély, Itália, Erdély, Makó, Budapest, Bécs, Berlin, München, Gyilkos-tó, Radnót, Kalotaszeg, Budapest, Brassó, Marosvásárhely, Galícia, Mezőtúr, Budapest, Kolozsvár, Szentés, Kecskemét, Baja, Erdély, Közép-Dunamente, Balaton-vidéke, Erdély, Dél-Bácska és végül ismét Baja. Gazda József megfogalmazásában: „Igazi megszállott ember volt. Batyujában magával hordta festőfelszerelését, s mindig ott ütötte fel tanyáját, ahol éppen az este érte.” (155)

De ezt az életmódot egyszer abba kellett hagynia: beteg lett. Igaz barátai akkor sem hagyták el.

Dr. Sztoyka József befogadta otthonába „... a mai Nagy István utcában áll az a ház, amelynek egyetlen szobájában végre állandó fedél alá húzódhatott a család.” (156)

Lyka Károly művészettörténész pedig, aki Farkas Istvánnal – a Wolf fiúval –, 1919-ben közbenjárt a Singer és Wolfner cégnél egy Nagy Istvánnak ítélendő évjáradék ügyében, és 1923-ban Réti Istvánhoz írott levelében Nagy Istvánt, mint erős tehetséget említi, 1936-ban is, egy 200 pengős pénztámogatás küldése ügyében intézkedett. Erről a Magyar Művészet egyik szerkesztője értesítette 1936. február 6-i levelében a művész feleségét. (157)

De hiába minden baráti jóakarat, elhatalmasodott betegsége 1937. február 13-án sírba vitte Nagy Istvánt.

Halálát az itthoniaknak Vásárhelyi Z. Emil¹ búcsúztatója adta hírül.

„Szülőföldjétől távol, s valószínűen keserű magányban hunyta szemét örök álmra leghányatottabb életű s legnyugtalanabb lelkű művésznk: Nagy István. Nem is egyszer kaptunk riasztó híreket betegségéről, vagy éppen haláláról ismerősök s hallomás útján, míg most a magyarországi lapok szűkszávú értesítéséből kell kihámozunk a tragikus valót. Nem tudjuk most sem, amint évek óta semmit sem tudunk róla, hogy a nélkülözések okozta kór szívét, vagy tüdejét roncsolta-e széjjel, nem tudjuk miből, s hogyan élt, nem tudjuk hogyan halt meg. Amíg közöttünk élt is talány volt. Mesék szálltak szinte meseszerű nyomoráról,

1 Ziegler Emil. „A Vásárhelyi előnevet a harmincas évek derekától vette föl.” (Murádin Jenő: Emlékezés Vásárhelyi Ziegler Emilre IN Erdélyi Művészet, 2000. I. évf., 2. sz.)

országutak szélén áthált éjszakák s csodálatos vándorlásokról. Még életkorát is csak hozzávetőlegesen ismertük, halotti jelentéséből döbbsentünk a valóra: 64 évig hurcolta s utálta a földi életet.

Mert hogy utálta, arról regélnek képei, s bizonyos, hogy számára az alkotás víziószerű elrévülés volt, mely a nyomor és bánat karmai közül tépte ki rövid félórák felvillanásaira. Kopár, nyomott tarlók, csenevész faderekacska, egymásra borult, perzselt gyeű legelő sivár előterére koromfekete felhők hasasodnak. Mocskos zsellér arcokon, katonaszökevények borostás ábrázatán, vagy tilosba tévedt némberek ólmos szemealján rettentő feketeségek. Lázasan kirobbanó ceruzarángások kígyóznak a papírfelületen, s közülük, belőlük kél furcsán elkínzott életre a modell. A forradalom utáni élet eltorzult rángásai s Transzilvánia fekete, cinikus maradandósága harcol kínlódva képein. Láza ellene s mégsem tud szabadulni képétől. Démona lett az erdélyi föld s megszállottja maradt – azt hiszem – haláláig.

Az élet elsikkasztotta előlünk, vagy ő sikkasztotta el életét. E helyen haláláról számolhatunk csak be néhány sorban. Meg kell azonban keresnünk Nagy István életét, amely élni fog képeiben, s élteti képei világát halála után is; meg kell keressük, hogy bemutathassuk tehetségnek s szenvedéseinek kijáróan.” (158)

S amint olvasható, ahogyan az lenni szokott, mihelyt jelentkezett a halál döbbenete – amelynek leges-legeslegelső megismerése emberré válásunk folyamatát indította be –, valamiféle szürrealisztikus felhívásfélére is kész-tette a nekrológirót: „Meg kell azonban keresnünk a Nagy István életét.”

A temetési búcsúbeszédet, ami a *Bácskai Újság* 1937. március 28-i sz.-ban különnyomatként is megjelent, vitéz Hódsághy Béla¹ tartotta. (159) Az özvegy pedig 1937. április 24-én kelt levelében mondott köszönetet dr. Borbíró Ferenc polgármesternek, férje elhunytá iránti részvétnyilvánítás-ért. (160)

Nagy István halálhírére Erdélyből, elsők között Molter Károly marosvásár-helyi irodalmár magyartanár reagált 1937. június 1-i német nyelvű levélben a művész özvegyének, megemlítve, hogy Marosvásárhelyen – ahol a világháború idején (akkor még nem sorszámozták a világháborúkat!) Nagy István néhány hónapig a kollégium konviktusában lakott –, barátai, például dr. Baciú, Teofil ügyvéd és br. Kemény János író, irodalomszervező, vendégeiknek hogyan büszkélkednek a Nagy Istvántól szerzett képeikkel. (161)

Egy cikk erejéig Nyíró József is megemlékezett; mintha diagnózist állított volna fel Nagy István haláláról: „Végül is a saját lelke ölte meg.” (162) – Ezt idézi Forró Albert is 2007. esztendei ismeretterjesztő cikkben. (163)

Aztán pénzátutalásról – 500 pengő –, valamint az özvegy figyelmeztetéséről szól a Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. 1942. június 30-án kelt levele, amelyben a vezérigazgató véleményét is megfogalmazták, azaz, hogy nem szabad „min-den áron eladni képeket”. (164)

Valószínűleg a 40-es években az özvegynek már nem volt a kizárólagos szándéka az eladás – mint korábban –,² hiszen igye-

1 Baján banktisztviselő, múzeumigazgató, tanár, költő.

2 L. tovább: Marosi Ildikó Kőműves Nagy Lajossal készített, *Új Élet*-beli interjúja.

kezett gondoskodni néhai férje művészi hagyatékáról, amit az bizonyít, hogy 1943 tavaszán, külön „Nagy István Terem” létesítésének az elképzelésével 32 pasztellt és 1 olajfestményt ajándékozott a bajai Városi Múzeumnak. (165) Adományát egy évvel később pedig 2-2 ceruza- és szénrajzzal szaporította, amit 1944. január 10-én a város polgármestere köszönt meg hivatalosan, levélben. (166)

Ám abban az esztendőben jogi gondok is felmerültek. Még, ha két évtizeddel korábbi jogállást említ is fel a hagyatékkal kapcsolatban az értesítés aláírója – valószínűleg Herczeg Ferenc –, 1944. július 20-án kelt levelében, arról szerzünk tudomást belőle, hogy a Singer és Wolfner cég, amely 1921-ben szerződést kötött Nagy Istvánnal alkotásainak a megvásárlására, még ugyanaz év december 31-ével zárta is a művész számláit. Ezért a levélíró azt az ajánlatot teszi az özvegynek, hogy mind az emlékkiállítás ügyét, mind pedig az elszámolás ügyét tartsa még függőben. (167) Mivel nem ismerem a részletek jogi hátterét, számomra nem érthető tisztán, mi is áll ennek a felszólításnak a hátterében. Annyi azonban bizonyos, hogy az értesítést Herczeg Ferenc már mandátuma végén keltezte, az 1943-ban megbukott, de hetilapjának, az *Új Idők*nek azonnal Irodalmi Intézet Rt.-vé minősített jogutódkiadó nevében. Valószínűleg az államosítás tett pontot a hagyaték kiadói függőségének a végére. Erre később még történik egy rövid utalás, ami azt jelzi, az ügyintézés nem is volt olyan egyszerű.¹

48. Hankó János: *Molter Károly*

A Budapesti Fővárosi Képtár a háború után, a közgyűjtemények sorában vezető szerepet vállalt,² 1948. szeptember 18-a és október 14-e között Nagy István emlékkiállítást rendezett. A megnyitóra, illetve ez alkalomból a székesfőváros által felajánlott egy hetes vendégmeghívást a Képtár nem régen – 1947-ben – frissen kinevezett igazgatója, Pogány Ö. Gábor intézte levélben az özvegynek. (168)

Ebben, a szocializmus konszolidációját megelőző időszakban működött még a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium. A kiállításról két alkotást, a *Fák* című pasztellt és a *Pihenő öregasszony* című szénrajzot vásárolt meg az özvegytől 1.800 Ft. értékben. Erről 1948. november 13-án, a kiállítás zárnapját megelőző dátumon kelet levél tanúskodik. (169)

Úgy vélem, nem véletlen ennek a kiállításnak éppen akkori megszervezése. Részben a Képtár nyitottságának hangsúlyosabb fokozásával, részben talán új igazgatója friss tanulmánykötetének a megjelenésével hozható összefüggésbe. Pogány Ö. Gábor ugyanis 1946-ban írta meg *A magyar festészet forradalmárai – Helyzetkép* c. tanulmányköte-

Ismeretlen: *Fővárosi Képtár*

¹ „A háború következtében nagy veszteségek érték a magyar nyomdaipart és könyvkiadást. Teljesen megsemmisült a Franklin Társulat, a Pátria Irodalmi Vállalat, és a Singer és Wolfner...” (<http://www.mek.oszk.hu/03200/03233/html/kokay20.htm>)

² Aminek a most nem részletezett eredménye az önálló Magyar Nemzeti Galéria megalakítása volt.

tét, amely – amint fia, dr. Pogány Gábor művészettörténész szóbeli visszaemlékezéséből tudom –, pontosan igazgatói kinevezésének évében került kiadásra (1947) az Officina Könyvkiadónál, az Ars Mundi sorozat X. köteteként. Ebben Nagy Istvánról is önálló tanulmány olvasható.

„Egyhangúságában is ilyen gazdag művészet csak a legnagyobbaknál figyelhető meg. A tárgykör szerénysége mellett is nagyszerű élményt nyújt, megdöbbentő és kitörülhetetlen emléket hagy a parasztság életéről. Fejek és tájak képezik oeuvre-jét, de ezeken keresztül egy nehézmozgású társadalmi réteg minden megnyilvánulási formája közvetítést nyer. A legnemesebb értelemben vett realizmus ez, mely a valóságot legvéglegesebb változatában örökíti meg. Stílusa külalakjával beleilleszkedik az atematikus festészet felé vivő folyamatba s mégis valamennyi alkotásában tanúságtevő, szinte szociográfus tartalmat őriz. Bizonyossá vált, hogy az ábrázolások viszonylagos szűkössége nem azonos a jelentés csökkenésével. Nem a festmények címe árulja el a témát, de mindig az az optikai világ, mely föltámad a formák és színek együtteséből. Nagy István arról győződött meg, hogy ez a világ még csak nem is jelképes, allegóriákról, beszélyekről, történetkékről szó se lehet ehelyütt, közlései legfeljebb képzetes eszközök segítségével fogadhatók el, de mindig a látás és láttatás módján, a vizuális érzékelhetőség határai között. A magyar vidék mozdulatlansága, ősi egyformasága az őszinte művészt nem ugratja bele semmiféle tisztességtelen deklamálásba, nem tartja fel az ujját, nem oktat, nem öltözik népies ruhadarabokba. A parasztok hű fiai arról ismerhetők meg, hogy aláhúzás és dült betű nélkül mondják el az igazságokat, beszámolóikból csak ténymegállapítások olvashatók ki, szenzációmentes egyszerűségek, fárasztó ismétlődések. Modern kultúránk tanúsága szerint mégis ez az a szilárd alap, amire maradandó művek építhetők, ez a szürke, kissé elszomorító, mindenestre szerény anyag, mely milliók mindennapi sorsából ötvöződik. Tolnai Lajostól Darvas Józsefig erősítette az írókat, Bartók és Kodály gyűjtése óta európaivá nagykorúsította muzsikánkat, s éppen Nagy István működésével hatolt be a képzőművészetek megközelíthetetlen szívére. Koszta József mellett ő volt az, aki élen haladt a kendőzetlen, torzítatlan realitás szellemiségének bemutatásában, s aki átfogalmazás, poentírozás nélkül közvetítette falusi vándorlásainak tapasztalatait. Tavasztól ősziig a mezei munkások között élt, a községi erdőkben és legelőkön csatangolt, erdélyi temetőkhöz, dunántúli szőlőhegyeken, tanyai fészerekben festegetett, mindenütt azt, amit észlelt, összefoglalva és hűségesen, nagyotmondás és hencegés nélkül. Nem kell a magyar ugar áldozatának tartanunk őt, amiért került az élénk foltokat és a felszabadult jeleneteket, s inkább sötétnek, borongónak, fejcsóválónak mutatkozik munkássága nagy részében. Terheltség, kétségbeesés, reszketősség, babona mégse kísért egyik művén se, mert mindegyikben van valami időtlen egykedvűség. Ezek a barázdált arcok, kerek koponyák, béresek, marokszedők, taligások, pásztorfiúk minden szociális kiszolgáltatottságuk ellenére is erőt képviselnek, a dolgozó magyarság erejét, mely fényes nevek, vesztett csaták, gyanús évszámok nélkül is történelmünk vázát alkotta. A valóság ebben a környezetben nélkülözött minden látszatot, volt múltja, indoka, tragédiája és reménye, állandósága és keménysége, kézzelfoghatósága és törvényszerűsége, amiért is nem mozdult el a modellező elől, éles profilt tudott mutatni, megörökítőjének nem kellett tűnékeny és áttekinthetetlen sejtések, hibás magyarázatok után futnia. Sőtér István megfigyelése, ami szerint nálunk sokáig egyedül csak a paraszti életforma tudott földolgozható nyersanyagot szolgáltatni az igazi realizmusnak s ép-

pen keserves kialakultsága révén, Nagy István piktúrájában további évrre talál.

Megoldásai még a műtermi kényeskedőket is megnyugtathatják. Gondosan szerkesztett, anélkül, hogy dekorált volna, súlyos figurákat mintázott, anélkül, hogy plasztikai kirándulásokat tett volna, dombokat, fákat, kazlakat, gulyát, kondát ábrázolt perspektíva nélkül, pasztellt használt porhanyós felelőtlenkedés nélkül. Konstruktív modernsége Barcsayig mutat előre, szociális igazságérzete Derkovitséval vetekszik, műgondja Ferenczyéhez hasonlít, eredetisége még legjelesebbjeinket is fölülmúlja. Teljesítményeit a legkiemelkedőbbek között kell emlegetnünk, jóslás nélkül is megmondható, hogy az új nemzedék ideáljai között fogják emlegetni. Dési Huber István egy vallomásszerű tanulmányban hódolt példamutató nagyságának.” (170)

A néhány esztendő teltével, ismételten előtérbe került Nagy István művészete. A hatvanas években még Pap Gábor művészettörténész volt az első számú Nagy István-kutató. A Magyar Képzőművészek Országos Szövetségének folyóiratában, a *Művészetben* jelentette meg a festő halálának évfordulójára egyik első Nagy Istvánról szóló összefoglaló tanulmányát: Nagy István (1873-1937). Legfontosabb megállapításai:

„Legtehetségesebb festőink rajongva emlegetik nevét, hatása a legújabb művésznemzedékre Derkovitséval és Egryével vetekszik.

Jelentőségét csodálatosképpen soha egyetlen kritikusa sem vitatta, de igazán csak ma tudjuk felmérni. Kétségtelenül egészen új, mindenki másétól elütő hangot jelent a magyar festészet történetében. Művészete élő bizonyosság arra, hogy internacionális jelentőségre csak az az életmű tarthat számot, amelyben a speciálisan hazai mondanivalók a mondanivalótól determinált speciálisan hazai formanyelven fejeződnek ki. »Meggyőződésem – nyilatkozik egy ízben erről a kérdésről –, hogy egy magyar művész sem láthat úgy, mint a nyugatiak. Millet, Delacroix s a többiek, milyen távol vannak tőlünk! Magyar, ízig-vérig magyar csak az festhet, aki itthon dolgozik, és szenvedve, fájdalmasan őszinte.« [...]

Keleti Gusztáv¹ felfigyel rá, biztatja, hogy a Mintarajziskolában folytassa tanulmányait. Családi konvenciók kötik, vagy a művészi hivatástudat nem elég erős még benne? – egyelőre nem fogadja el a meghívást. Két évig tanítóskodik és csak azután, Keleti újabb felszólítására határozza el végleg, hogy festő lesz.

Két és félévi mintarajziskolai tanulmány urán jut ki Münchenbe. Mindjárt első grafikai munkáival kivívja professzora csodálatát, majd az évzáró nemzetközi kiállításon egyszerre öt aranyérmes nyer. A tudásvágy tovább hajtja. Párizsba megy, a modern művészeti törekvések fellelővárába, ahol nyolc hónapig növendéke a Julian-akadémiának.

Az 1900-as nagy nemzetközi képzőművészeti kiállításon együtt láthatja a legjobb francia és német impresszionista mesterek munkáit. De a fejlődéskor már túllépett az impresszionizmuson. Gauguin, van Gogh művei jelentik számára is az igazi szenzációt. Párizsban, majd következő külföldi állomásán, Rómában (1902) visszavonult életet él, nem barátkozik kortárs festőkkel, nem is dolgozik. Tapasztalatokat gyűjt. Látszólag tétlen, szemlélődő életmódja megóvja attól, hogy megemésztetlen hatásokat azonnal képi formába öntsön. Jól tudja, hogy neki, a magyar festőnek, a magyar viszonyokban gyökerező tematikával kell fellépnie, ha nemzetközi érdeklődésre akar szert tenni, de ehhez sajátosan magyar, minden más nemzetétől elütő formanyelvet kell megteremtenie. Ez a törekvése választja el a legtöbb kortárs magyar festőtől, akiknek művei sokszor

1 A cikkben Károlynak írva, valószínűleg a nyomda ördögének „beavatkozása” miatt.

szerveesebben beleillenek a franciavagy német, mint a hazai festészeti fejlődésbe.

Nagy István művészete csak itt, Magyarországon születhetett meg. A kortárs nyugateurópai törekvések eredményeit úgy építi bele műveibe, hogy csak azok a formai megoldások juthatnak szóhoz, amelyek a sajátosan hazai mondani-való tolmácsolására alkalmasak. Egyszerre korszerű és »helyszerű« művészet ez, így válhat nemzetközi jelentőségűvé és időfelettivé.

A római út után Erdélyben, szűkebb hazájában telepedik le. Itt lát hozzá sajátos, egyéniségének és a hazai hagyományoknak legjobban megfelelő formanyelv kimunkálásához. Évekig teljesen visszavonul a világtól, csak a munkának él. [Közben azért még az évben megrendezi első egyéni kiállítását Csíkszeredában.] Közvetlen kapcsolatban a természettel és annak leg-egyszerűbb gyermekeivel, favágókkal, útkaparókkal, pásztorokkal, másfél-kétezer rajzot készít itt. A látvány, a dolgok és jelenségek felszínének puszta lemásolásától jut el ezekben a művekben a lényeg, a karakter megragadásáig. »Egy életen át kerestem ezt a lényegyet. A témában a lelket. Fák, házak, virágok, emberarcok bonyolult összevisszaságában azt, ami a felületek alatt vibrál. A belső hűséget.« [...]

A művészi érés sokáig elhúzódik. Első pesti kiállításán, 1914-ben még mindig inkább sajátos hangja és a művészetében rejlő ígéret szerzi meg számára az elismerést, mint a kész eredmények. Fejlődése a háború alatt teljeseedik be. A tűzvonalban és a front mögött a rajzok százait készíti bajtársairól és a harcok színhelyéről, az erdélyi, galíciai tájakról. Egy-egy katonafejben megdöbbenő erővel sűríti össze mindazt a borzalmat, amit az értelmetlen háború zúdít az egyszerű emberekre. Jellemzőereje óriásit fejlődik ezalatt a néhány év alatt. A háború végére, az 1917-18-as évekre teljes gazdagságában kibontakozik művészete.

Fő műfajai már ekkor a tájkép és az arckép. [...]

A húszas évek elején változás áll be művészetében. Távozik Erdélyből, működési területét átteszi Magyarországra. Az új környezet tematikai gazdagodást eredményez, és ez magától értetődően formai átalakulást von maga után. Eddigi szigorú, kemény vonalvezetése meglágyul, oldottabb, festőibb stílust alakít ki. Napfényben fürdő tanyák, a falusi élet ezernyi apró mozzanata, a magyar Alföld jellegzetes típusai jelennek meg új képein. A tűző napfény fellazítja a formákat, elmosza az éles határvonalakat. Nagyszerű szénrajz-sorozat ennek a rövid időszaknak a termése.

Ebben az időben már szerződéses viszonyban áll a Singer és Wolfner-céggel.

Évenkénti meghatározott összegért a cég látatlanban átveszi minden munkáját. Bár a kapcsolat minden vonatkozásában még nem áll tisztán előttünk, a fennmaradt dokumentumok és más festők, köztük Mednyánszky, hasonló helyzetének ismerete hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy el tudjuk képzelni, mit jelentett ez az üzlet – pozitív és negatív értelemben egyaránt – Nagy Istvánnak. Mindenesetre nyilvánosságot biztosított számára. A kiadóvállalat művészeti tanácsadója és munkatársa Lyka Károly, Nagy István régi barátja, művészetének egyik első felfedezője és lelkes propagálója. Tanácsára 1923-ban a cég könyvet irat a kor népszerű írójával, Surányi Miklóssal az addig ismeretlen festőről. Ezzel akarják felhívni a közvélemény figyelmét munkásságára, melyből még ugyanebben az évben kiállítást is rendeznek a Nemzeti Szalonban.

A kiállítás osztatlan sikert arat. Az eddig teljes ismeretlenségben dolgozó művészt egyszerre a magyar festészet legnagyobbjai között kezdik emlegetni. De már ekkor tapasztalható az a kettősség értékelésében, amely később még

csak fokozódik, és a mai napig sem szűnt meg egészen. Igazi elismerést mindig csak a »szakmabeliek«, festők és műértők szűkkörű csoportja részéről kapott, a nagyközönség idegenkedve fordult el képeitől. Jellemző dokumentumként idézhetjük azt az újságcikket, amely 1935-ös kiállításáról számol be. Már a címe is meggondolkosztató: »Üres termekben egy festő-zseni képei.« De különösen érdekesek az utolsó sorok: »És ebben a gyönyörű kiállításban, vasárnap délből tizenkét órakor, három ember lézengett. Urak és hölgyek, miért nem nézik meg Nagy István képeit? Ezt muszáj látni!«

Az »uraknak és hölgyeknek« minden okuk megvolt rá, hogy ne nézzék meg Nagy István képeit. Az a világ, amely ezeken a képeken megjelent, nem illett a jólfűtött polgári szobák falára. [...]

Ez a visszautasítás készteti arra, hogy tovább folytassa nomád életmódját. Szinte teljesen függetleníteni tudja magát a társadalomtól. Állandó lakása, műterme sincsen, télen-nyáron kóborol az országban, ott alszik, ahol ráestelődik. Ha máshol nem, árokparton.

Közben ontja képeit. Az 1923-tól 1930-ig terjedő időszak munkásságának csúcspontját jelenti. 1925-26-os erdélyi tartózkodása alatt festett munkái bámulatos sokoldalúságát bizonyítják. Egyszerre születnek meg ragyogó, tüzes színekben pompázó, szabadban készült pasztelljei kolozsvári házigazdájának családtagjairól; két-három színnel felrakott monumentális havas-képei; sötét, kemény vonalú szénrajzai és tompa, de változatos színvilágú, hihetetlen érzékenységgel megmunkált arcképei. Ezt a kollekciót együtt látva érthetetlennek tűnik, hogyan vádolhatták egyoldalúsággal, tematikai beszűküléssel művészetének egyes méltatói.

1929-30-ban Jugoszláviában tartózkodik, felesége szülőfalujában, Sajkás-szentivánon. Itt festett csendéletei új színnel gazdagítják piktúráját. Az arckép és tájkép mellett a csendélet válik harmadik fő műfajává.

Élete végén Baján telepedik meg. Ekkor már sokat betegeskedik. Nem is igen fest, inkább régi munkáit dolgozza át. Késői képein erősebb hangsúlyt kap a dekorativitás. Már korábban is megfigyelhető nála olyan törekvés, hogy a kép sík-természetét minél nagyobb mértékben kiaknázza, de most válik döntővé ez a szempont munkásságában. Ekkori képei – legelő lovak, tehenek, birkák magas hegyek tövében, szakadékok, kopasz hegycsúcsok között – valami ősi primitívséget sugároznak) amihez foghatót csak a népballadákban csodálhatunk meg. Szó sincs itt alkotóerejének kimerüléséről, mint egyes méltatói vélik. Csak egyre kevesebb eszközre van szüksége ahhoz, hogy mondanivalóját maradéktalanul kifejezze.

1937 februárjában halt meg, csaknem negyed százada már. Jelentősége azóta nagyrészt tisztázódott. Reméljük, hogy az általános képzőművészeti műveltség nemsokára odáig fog emelkedni nálunk, hogy a legszélesebb közönség is jelentőségéhez mértén fogja tudni értékelni Nagy István művészetét.” (171)

És elérkezett születésének évfordulója – a 90. Október 26-án a bajai Türr István Múzeumban kiállítás nyílt Nagy István műveiből. Anyagát a Baján felkelhető, s a Magyar Nemzeti Galéria által leküldött anyagból állította össze Szij Béla, Miskolczy Ferenc előkészítő segédletével. Erről a későbbiekben recenziófélét is készített dr. Solymár István, de azt megelőzően jelent meg Mészáros Fülöpnek egy egészen emberközeli hangvétellő írása: *Emlékezés Nagy Istvánra*. Bensőséges hangulata miatt teljes egészében közlöm.

49. Nagy István: **Gémeskút**

„Amikor Nagy István hasonnevű fiát munkahelyén felkerestem, hogy édesapja életútjáról többet megtudjak, annak felderült az arca és megcsillant a szeme. Az egész felélénkülő emberen látszott az érdeklődéssel vegyes mehatottság, érezhető volt, hogy egy fiú emlékezik az édesapjáról.

A bajai alsóvárosi temetőben, egy egyszerű kőlap alatt nyugszik a nagy festőművész feleségével [és immáron fiával is] együtt. A sir jelkép egyben. Az együvé tartozásnak, egy asszony hűségének és szeretetének, aki egész életében megosztotta ura örömét, bánatát, sikert és eredménytelenséget, a vándorlások sivárságát és a szegénység reménytelenségét, hogy a halálban örökre megoszsa vele a sírt is. Élte vele a múlt egy művésze hányatott életét és vándorolt férjével, a legelemibb kényelemtől is lemondva, bútornélkül, örök hittel bízva férje ecsetjében. Nem törődtek a hivatalosak közönyével lelkendezésével, a szegény emberek festőjét fűtötte a hivatástudat és felesége volt ennek papnője. Útjukat kísérte később az a kisgyermek is, aki ma visszaemlékezéseit applikálja, hogy ötödik életéve után, Hartát és Bácsalmást maguk mögött hagyva, végleg Baján telepedjenek meg. A festőt e Duna menti kis városnak szépséges fekvése, a víz, az erdők megkapó idillikus varázsa és csendje kapta meg és kötötte le köveihez, hogy végül a bajai kórházban hunyja le örökre szemeit. Rójuk a róla elnevezett utcát és benézünk volt lakásába, melybe valaha Sztoyka állatorvos befogadta őket. A pusztai lakásba később bútor is került hála néhány bajai műpártoló képvásárlásának. De képpel fizetnek a bútorokat készítő Pollák bútorgyárosnak is, amikor a pénz elfogy. Ez pedig gyorsan fogy, annál inkább mert Nagy István ez idő tájt már beteg, már nem dolgozik oly fáradhatatlanul mint eddig. Mind sűrűbben veszi elő idegbaja és ilyenkor naphosszat magába roskadva, búskomoran és tétlenül üldögél. Fia emlékei e korból – mint mondja – ma is oly fényesek, töretlenek, mintha ez a múlt a tegnapi nappal zárulna. Ahogyan figyelem e nagy festő fiát, amint egyre mélyebben ássa magát emlékeibe, szava egyre melegebb, benső tüztől fűtöttebb lesz, akaratlanul eszembe ötlök egy kapcsolatos jelenet. Nagy István özvegyétől akkor vásároltam az első festményt. Ott volt fia, az akkori diák is és figyelte édesanyja tevékenységét, ahogyan elővette, magyarázta a festmények művésziességét. Az ügylet megkötése után készségesen vállalkozott a kép hazavitelére. Csak később derült ki, hogy a készség mást is takart, talán egy sétát, fürdést, ki tudja azt ma már.

A »székelyek Rembrandtja« elsősorban ember volt, akinek humanitása beolvadt festészetébe. Az emberben élő apa – mondja Nagy István fia – félő gonddal örködött családján és végső sorban fia iskoláztatása, felesége kényelme döntötte el, hogy Baján végleg letelepedjen. Itt is mint másutt, ritkán járt társaságba, elsősorban a művészetnek élt. Ha nagy ritkán kártyázott ismerősei körében, jólesően feloldódott szótlansága, és szórakoztató partnere volt társaságának. Nem volt normatív szellem, rajzeszközeit, pasztelljeit egy dobozban, ömlesztve hordta magával, és megfelelő témánál elképesztő gyorsasággal vetette papírra érzéseit. Hallatlanul termékeny és gyorsan dolgozó művész volt. »Engem sokszor magával vitt útjaira folytatja fia – és ilyenkor érdekes volt megfigyelni, hogyan is dolgozik apa. Állványát nekem kellett többször is tartanom, ami nem kis problémát okozott mint kis fiúnak, mert a munka lázában oly hevesen vázolta fel a képet, hogy az állványt szinte ellökte magától. Ilyenkor meghalt számára

minden, csak a téma élt benne. Vázlatokat általában nem készített, képeit kint a természetben készítette és első ülésre be is fejezte őket.» Amikor megkérdeztem, hogy szűkös anyagi körülményeik között nem okozott-e gondot a szükséges anyag beszerzése, a válasz az volt, hogy bizony néha probléma volt a vászon, pasztell beszerzése. A papír nem okozott gondot, mert a csomagolópapírtól a kartonig felhasznált minden alkalmas papírt és a színet maga készítette, értelmileg és érzelmileg átgondolt, koordinált egységű, sötét tónusú képeihez.

És ez így igaz, mert bizonyítja egy előttünk lógó, barna csomagolópapírra, szénrel alapozott csendélet, mely egyben szimbolizálja szegényes életét is.

Festészete a sötét tónusok kavalkádjával drámai erővel sugározza egyéniségét. Elég egy-egy jellemző képét ismerni, hogy még a laikus is ráismerjen a többire. A formai elemek hasonlósága ellenére, sosem ismétli önmagát, még ha a téma néha egy is. Ugyanarról mindig mást, újat tud mondani. Festészete akár egyénisége, nem harcos. Inkább kontemplatív, szomorú tiltakozás, mint lázadás az igazságtalanság ellen. Nem forradalmian új, de vádolóan mai. Egyéniségének, természetének megfelelően nem másolta, hanem újrakomponálva interpretálta a valóságot és ezzel túlnőtt a naturalista reprodukáción, de az impresszionizmus pillanatnyiságán is. Képeit tartalmilag az első belső esztétikus élményei határozzák meg, romantikusan realista felfogásukkal.

Élete vége felé, néha előbb is, megszínesedik palettája. Ezek a színes kompozíciók vesztenek erejükből, de nyernek a színek választékosságával. Egyrészt Baján készült, és ezekre emlékszik fia is, hisz 10 éves korában halt meg édesapja. E színes, havas téli tájak a kékes hóval szinte árasztják a hideget, a télbe dermedt táj halotti némaságát. Csendéletein a szín nagyobb szerepet kap és mindezekbe belopja magát egy új hatás, az expresszionizmus tartalmi és formai jegyeit magán viselő akkori XX. sz.-i festészet. Vele tűnnek fel a Rembrandt-i és Munkácsy reminiscenciák, hogy néha újra előbukkanjanak. Az új stílust szinte involválja elmélyült, tempósabb életritmusa.

Ez a nagyon csendes, magába zárkózott ember sosem propagálta művészetét, habár ismerte értékeit. Jellemző szerénységére, hogy kiállításain ritkán jelent meg, annak ellenére, hogy östehetségként szerették volna feltüntetni. Képeit elajándékozta, vagy hányatott vándorévei alatt hol ennél, hol annál az ismerősénél hagyta őket mappástól. Ha bennük feloldódott belső feszültsége, további sorsuk nem volt érdekes számára. Kereskedelmi jellegű ügyleteiknél még a szobát is elhagyta. Képeit felesége adta el.

Országjárásuk vonaton, szekéren és gyalogszerrel történt, miközben itt-ott megpihenve dolgozott. Felesége útközben adta el képeit, vagy szerződése értelmében megküldte Singer és Wolfnernek, hogy szűkösén teljen a mindennapira. Küzdöttek a szegénységgel, a hivatalosak közönyével és a nagyközönség értetlenségével. A kevés avatott nem volt elegendő megfelelő életkörülmények biztosítására,

50. Nagy István: **Templom házakkal**

51. Nagy István: **Szülőházam**

52. Nagy István: **Csendélet**

ennek ellenére foltozott ruhája mindig tiszta és va-
sált. Ennek a nagy festőnek semmije sincs amikor
Bajára érkeznek és amikor idegösszeroppanása ha-
lálához vezet 1937-ben, felesége nem tud sírhelyet
venni számára a Rókus temetőben. Így még halá-
lában sem kapta meg azt, amit életében sem adtak
meg neki, az őt megtisztelő helyet!

Felesége még 1957 évében Ónody Mihály sírkőfa-
ragóval készítettett sírja fölé kőlapot. Hagyatéka szá-
mára (hely hiányában) sajnos még ma sincs terme a
bajai Türr István Múzeumnak és így csak alkalmosze-
rűen láthatjuk a múzeumra hagyott számos képét.

A nagyközönség nehezen barátkozik meg pesszi-
misztikus, borongós hangulatú képeivel, annak el-
lenére, hogy a hozzáértők értékelik hatalmas tehetségét. Ez a kettősség vonult
végig egész életén. Amire született, azt becsülettel teljesítette és piktúrája a XX.
sz. magyar festészetének kiemelkedő alakjai közé sorolja. Hatása nemcsak a
bajai, de hazánk művésznemzedékének nem egy művén érezhető. Művészete
az egyszerű népben gyökerezett, de nem azonos a primitív östehetségek piktú-
rájával. Túlhaladt az aprólékos naturalista ábrázoláson, amely oly nehézkessé
teszi a festészetet és számos képén megfigyelhető a közeledés a lényegre adó
jelzésekkel való kifejezéshez. Így hidat alkot, lehetőségét adja a realista festé-
szettől az érzést jelző expresszionizmus felé vezető úthoz és piktúrája jövőbe
mutató is. Művészete hasonló egy tiszta dallamhoz, mely makacsul vissza-vis-
szacseng fülünkben és bármilyen szokatlan, vagy nyomasztó is legyen hatása,
varázsától nehezen lehet szabadulni.

Ennek a nagy festőnek, aki megteremti a lehetőségét, hogy a népi realizmus
szocialista tartalommal telítődve az egyéniség fantáziájához kötődjön és ez-
zel utat mutasson a XX. század festőjének is, még mindig nem szolgáltatunk
elégtételt teljesen. Ez a puritán szemléletű festő még halálában is elhagyatott.
Elhagyatott a nép által, akiket festett életében, mert nem ismerhetik meg,
elhagyatott azoktól is akik jól ismerik, mert hiányzik a lerótt kegyelet iránta,
külső formában. Hiányoljuk, hogy még nem kapott méltó sírhelyet és szobrot,
másképp egy őt megillető termet hagyatékának.

Egy nagy festőről van szó, aki egész életében, az első ecsetvonástól az utol-
sóig az egyszerű emberek pártján állott. Művészetének inspirálója, szintézise,
az elnyomatásban szenvedő nép drámai élete, aminek részese maga is volt.
Tiszteljük és becsüljük meg halála után a magyar festészet nagy büszkeségét,
akinek hatását és igazi jelentőségét napjainkban kezdjük felismerni.” (172)

A Baján – „téli hidegben, az adott gyenge világítási és prezentálási lehetősé-
gek között” –, rendezett háromtermes emlékkiállítást, az akkor még a nem
Nagy István-kutató dr. Solymár István méltatta a Művészet következő évi
júniusi számában. Bevezető gondolatait követően tér rá a kiállítás kapcsán
megfogalmazódott lényegi gondolataira: „... Kritikusai kivétel nélkül, szinte
egyedülálló módon megértették. De 1927-ben portréfestészetéről olvashatjuk
azt is, hogy »minden illúzióktól, minden átható önábrándtól megfosztott
kemény és fájdalmas igazság« kifejezője. Csendéleteiről, hogy »a csendéletek

sem a polgári művészi ízlés és szűk dimenziókba szorított felfogás ebédlőtapétáira kíváncsiaknak». Hatása a mai művészetre, a mai művész nemzedékekre is szinte meghatározó. Vajon mikor jutunk el odáig, hogy közvetlen közönséghatása is megéri?

Nagy István súlyos hagyatékügyének rendezése során fontos állomás a múlt évi bajai kiállítás, amelyet a Magyar Nemzeti Galéria, személy szerint Szij Béla rendezett, a Türr István Múzeum, Miskolczy Ferenc közreműködésével. A katalógus előszavát Pap Gábor írta, akinek rövidesen könyve jelenik meg Nagy István művészetéről.

A kiállítást Baján közel háromezren látogatták meg, és nagyobb részét később Kecskeméten is bemutatták. A látogatók számával kapcsolatban Solymár István megállapítja: „sok is, kevés is; attól függ, mit láttak meg a kiállítás nézői” a fentebb említett bemutatási körülmények között.

„A gondos elrendezés alkalmas keretet adott arra, hogy az alkotóút állomásai, jellegzetességei híven megszólalhassanak a művek sorában. A bemutatott alkotások jól érzékeltették a szétszóródott vagy éppen ma is lappangó hatalmas életmű magas színvonalát. Ragyogóan épek, frissek ezek az érzékeny, hamvas anyagú pasztellek, szénrajzok, mintha valami különös igazságos végzet örködött volna hányatott sorsuk felett. Mert nem egy, amelyik valaha jóformán ingyen, a létfenntartás parancsára kerül el a művéstől, s esetleg éveken át egy priccs alatt hányódott, most megelevenedett főnix. Káprázatos, hogy milyen tartós és messzi mutató dolog lehet, amit korszerűségnek, modernségnek nevezünk.”

Úgy véli, hogy a korabeli sajtóirodalomba tartozó kritika igazságos volt Nagy István méltatásai közepette, de a „társtalanság”, „rokontalanság” valamint a „refinált izmusok ellenlábasa” jelzők hangoztatása, sőt, azoknak szájról-szájra való ismételtetése nem vált hasznára a Nagy István-képnek. Írásában igyekszik is ezek cáfolatát adni, kifejezési – Mednyánszky –, és műfajtechnikai – Rippl-Rónai – példákkal keresve hasonlatokat, és időben visszamegy egészen Gauguin-ig, van Gogh-ig és Braque-ig, hogy aztán egy hirtelen kanyarral visszatérjen – „De magyar volt.” –, ami miatt alföldisége hangoztatására is ki kell térnie; sem tagadva, sem kiegészítve-cáfolva azt.

„Sokkal közelebb járnak az igazsághoz a régebbi lelkes magasztalások, melyek szerint ő a »legmagyarabb« festő. Szintézise valóban magába olvasztotta az általános, mondhatjuk nemzetközi fejlődés korszerűségét és a népiség ősi, felhalmozott lényegelemeit. A sótartókra, tükrösökre karcolt kilencágú életfák, fukar dombvonulatok szegényen gazdag pentatonja zendül fel Nagy István csodálatos zengésű képein, rajzain. Képzőművészetünkben nemhogy rokontalan, de nagyon is szerves életmű az övé. Mészöly csendjétől kezdve Uitz Béláig, Czóbelig igen sokan, alföldiek is beletartoznak rokonságába. Egy töről hajtott, csak alkatban különbözött Nagy Balogh Jánostól. Ha ő maga mondta is, hogy nem tanult senkitől, ezt úgy értsük, hogy nem másolt, nem követett senkit.

Mindezt a bajai kiállítás bizonyította. A szénaboglyás

53. Márton Ferenc: **Wolfner József**

Ismeretlen: **Türr István Múzeum**

54. Nagy István: **Önarckép**

tájak, a »Fűkaszálok« ritmusa, a »Tél a Bakonyban« kemény puhasága, a »Havas táj házakkal« egyszerűsége. A »Dombos út« vagy a »Hartai tóparton«, és sok más tája úgy áll elénk, mint néha félálomban egy-egy kép, amitől arra eszmélünk, hogy pillanatokra talán a Valóságot láttuk. A teljesség és egyúttal a megfoghatatlanság, a véglegesség és az eleve bennünk is dolgozó változandóság – hiszen ilyen a természet-világ – együtt a szintézisek egyik legnagyobbja Nagy István művészetében. Nem hiába égette fel idegeit az alkotás, csak úgy hozhatta létre művei a sűrítés ilyen fokán, hogy a látóemberek, táltos utódok transzállapotában alkotott. Ne tekintsük

misztikumnak a mondottakat, az önperzselő koncentráció nem ismeretlen dolog a művészet más ágaiban sem. Tragikuma, amit megérzünk benne annyi, hogy a megvilágító önmaga közben elég.”

Írása csúcspontjaként, mielőtt a végszóval lezárná, Nagy István személyes tragédiájának megfejthetetlen, de nem egyedi okára keresi a választ:

Lényeges kérdés: ki miért lép máglyára? Bartókot emlegetni már lassacskán közhely, de Nagy István miértjét valahol ott kell keresni, ahol a Bartókét. Végül a jobb kort ígérő reménység vagy az efelé hajtó ösztön optimizmusa a megoldó motívum az elégettek sorsában.

A grafikák termében arra kell gondolni, micsoda akarat feszültség hozhatta létre a látvány és a lélek ilyen fokú szintézisét, ezt a színességet egyedül fehéren feketével. Néhol a feszültség már majdnem felülkerül. A »Fák« robbanó sötétjei szinte súrolják az egyensúly megbomlási pontját, s már majdnem absztrakciók. A lovak, tehének, juhok pentatonja más-más szín, más-más fekvésében is elhangzik. A sík és a tér új szintézise, ez a máig időszerű, a művészet megújulásához nélkülözhetetlen probléma egyszer már nyert egyféle megoldást Nagy István művészetében is.

55. Nagy István: **Leány köcsöggel**

A bajai Nagy István emlékkiállítás számomra azt igazolta, hogy megérett az idő a tervekben már szereplő budapesti nagy emlékkiállítására megrendezésére. Ilyen alkalom sok ismeretlen, lappangó művét is nyilvánosságra hozhatja, s ha egybeesik a róla szóló könyv megjelenésével, talán meghozza, amit annyira várunk: *hogy a mai közönség fogékony lesz e sajátosan népi és magyar nagy modern művészet iránt.*” (173) Illusztrációként Erdélyi táj és Havasi legelő, a borítólapon Leány köcsöggel pasztellek.

Két év múltán, 1966. XII. 4.-én Székesfehérváron, az István Király Múzeumban is sor került egy Nagy István emlékkiállításra, amelyet László Gyula professzor nyitott meg. 7.-én pedig Pap Gábor művészettörténész¹ tartott előadást a művészről. (174) 1967-ben a MNG rendezett gyűjteményes Nagy István kiállítást.

Nagy István születése 95. esztendejének, 1968-nak nyarán Murádin Jenő és Mărgineanu, Nicolae is megemlékeztek a

¹ Pap Gábor akkor még Nagy István-kutatással foglalkozott. Kutatás-eredményeit dr. Solyvár Istvánnak adta át.

művészről. Murádin egy, Nagy Istvánnak a Goga családhoz fűződő történetét idéz, míg Mărgineanu egy többszörösen közvetett módon létrejött ismeretség lélekelemzésére alapozza ismeretterjesztő írását.

Murádin Jenő *Csucsai emlék* című cikke egy 20-as évekbeli Nagy István-esetről számol be az *Utunkban*.

„... Kerek negyven esztendeje, hogy a szűkebb pátriájába hazalátogató Nagy István, a festő kereste fel a csucsai kastélyt, ahol a család kérésére megfestette Octavian Goga és felesége portréját.¹ Erről a látogatásról mindmáig nagyon keveset tudunk. Egy nemrégiben napvilágot látott Nagy István monográfia például mindössze a látogatás tényéről ír. Nem szól a képek sorsáról, csupán azt jegyzi meg, hogy a festő egy kolozsvári ügyvéd barátja közvetítésével ismerkedett meg Gogaékkel. Újabb adatokra két háború közti, porosodó folyóiratok lapjain bukkantam, majd a kolozsvári Keleti Újságban találtam rá az első biztos nyomokra.

Az 1926-os esztendő nyarán történt. Egy július végi napon Octavian Goga belügyminiszter vonata éppen befutott a kolozsvári pályaudvarra. Hivatalos fogadás nem volt, de ezúttal is számos újságíró várakozott a peronon. A miniszter nem egyedül érkezett. Meglepetésre a szalonkocsiból egy inkább paraszthoz hasonlító, robusztus külsejű férfi szállt ki; a miniszter nagyon melegen, a viszontlátás reményében búcsúzott tőle.

Az ismeretlen férfi, aki egyszerre az újságírók, laptudósítók gyűrűjébe került, a festő Nagy István volt. A szerény, visszahúzódo természetű festő, aki minden nyilvános szerepléstől eleve irtózott, ezúttal nem szabadulhatott a kérdések kereszttüzéből. »Legjobban szeretném – mondta –, ha az egész csucsai kirándulásomról nem írnának semmit... [...]

Nagy István az újságíró kérésére megmutatta a mappájában rejtőző, már teljesen kész Goga-portrét. Azért hozta magával, hogy a miniszter kérésére megfelelő keretet válasszon hozzá. [...]

A csucsai kastélyban még a múzeumma történt átalakítás előtt rábukkan- tam a Nagy Istvánra annyira jellemző, sötét színekben festett pasztellképekre: a két portréra és egy alig ismert nagyméretű tájképre.

Goga arcképén a sötét, semleges héttér erős kontrasztban áll a kemény kék szemmel, a világos ingmell berobbanó foltjával. S mindez csak arra szolgál, hogy a festő valami barokkos lendülettel és formanyelvvel egyenesen az arc karakterére terelje a néző figyelmét. A második portré egészen más modorban, a színek, a zöld és barna kontrasztjára alapozva, nem kevésbé mély tónusokban, a lebilincselő szemekben vetíti elénk a megmintázott és cseppet sem idealizált női fej karakterét és festői tartalmát.

Most az egykori vendéglátás részleteiről érdeklődöm a költő feleségétől.

– Nagy István valóban kétszer is járt nálunk, mindannyiszor a férjem személyes meghívására érkezett. Egészen jól emlékszem még rá. Szögletes székelő arcát mintha most is magam előtt látnám. Átható tekintete ragadott meg... azt hiszem, másokat is. Azonnal az ember lelkébe tudott látni... Jókedvű volt, Tavi² ragyogó magyarsággal beszélgetett vele.

56. Nagy István: *Önarckép*

1 Mindkét kép jelenleg a múzeum-kastély hálósoba-termében, az ágyfej fölött látható.

2 Octavian becézett alakja.

– És a képek?

– Egyetlen ülésből készült el mindkét kép. Nála különben is könnyű dolga volt a modellnek. Erős, szinte vad mozdulatokkal dolgozott. Gyorsan, tétovázás nélkül. Ilyenkor nem is beszélt, csak a kréta recsegett az újai között... Mintegy nyolc csendéletre emlékszem, ami családunk birtokában volt, de a háború alatt bukaresti lakásunkból eltűntek... Egy levelét őrzöm még festő barátjának, Demian Tassynak írta. Férjem közbenjárását kérte benne valamilyen ügyben. [...]” (175)

A Murádin-cikket követően, egy hónapra rá Mărgineanu, Nicolae pszichológus is közzétette saját Nagy István-értelmezését a Korunkban. Érdekessége abban rejlik, hogy tudtommal, ő az egyetlen pszichológus, aki Nagy Istvánról cikket írt; témája a művész magányossága. Éppen ezért teljes terjedelmében közlöm:

„Sok közös barátunk révén ismertem meg talányos életét és különös festési módját. S bár olvastam Lucian Blaga róla szóló beható méltatását, mégis, amit láttam, felülmúlja várakozásaimat. És az az izgalom, amit akkor éreztem, ma is tovább él bennem.

Nagy István művészete¹ valószínűleg távol áll a tökéletességtől, sőt még a kiteljesedéstől is. Mégis, már első látásra megragad kivételes képességeivel. Ennek a székelő festőnek – az emberi lélek drámája egyik leghűbb, legelmélyültebb tolmácsolójának – sikerült megtalálnia a mondanivalójához legmegfelelőbb kifejezőmódot.

Luchiant magyarázva, Ionel Jianu² megállapítja, hogy nagy festőnk művészete végeredményben a színek és fények szerencsés játékára szorítkozik, s ennek köszönhető, hogy műveiben az élet megrázó valósága lüktet. Én, kitűnő barátom megállapítását visszajára fordítva, azt mondom, hogy Nagy István képeinek karakterisztikuma a sok, nagyon sok sötétség, és a kevés, nagyon kevés szín. De ezeknek a túlhalmozott sötétség-elemeknek a jelenléte egyet bizonyít: egy élet drámáját, egy életét, mely végtelen lelkesedéssel lendült útjára, és – talán – nem túl szerencsés ösvényekre jutott el. Keserűség, vereség, sorsába való kénytelen beletörődés, vagyis a világról kialakult sötét látomás – legyen szó emberekről, tájakról vagy csendéletekről –, íme, ezek ábrázoló művészetének már kétségbeesett, állandóan visszatérő motívumai. Pedig nem keveset festett. Képeinek száma több ezer. De ezek között nem láttam egyetlen vidám arcot, tiszta, felhőtlen tájat, bár egy derűs csendéletet sem.

Bolond Sándor portréját Lucian Blaga Nagy István leglényegesebb alkotásának tekinti: »Az arckép jellegzetes: idő-kikezdte emberi test, anyag, melyet életre keltett és aztán szétbomlasztott a sors. Nagy István legtöbb szénrajzban és pasztellben megörökített alakja ugyanazt: az anyag végzetes szétbomlását mutatja. Vissza kell fordulnod a görög tragédiákhoz, hogy átérezd a sorsnak ezt a végzetszerűségét, amelyet Nagy István portréi előtt állva érzel.«

De Bolond Sándor sorstragédiája ismétlődik valamennyi portréján, sőt tájképein, csendéletein is. Bolond Sándor portréja csakúgy, mint a többi képe – a tragikus sors legyőzte emberek drámai ábrázolása – lidércnyomásként ható, temetőket ábrázoló tájképei, valamint virágcsendéletei, melyek a világ legszomorúbb virágjainak tűnnek.

Ahhoz, hogy ezeknek a tragikus elemeknek az eredetét megállapíthassuk,

¹ Lábjegyzetben az 1958-ban, a Korunkban közzétett, Hans Loew: Nagy István művészetének kezdetei c. cikkére utal.

² Műkritikus.

többet kellene tudnunk Nagy István életéről. Ez az ember itt élt közöttünk, de alig, sőt mondhatnók egyáltalában nem ismertük. Alkatából fakadó magányosságához, zárkózottságához hozzájárult a művészettel való teljes azonosulása. Lehetetlen volt bizalmába férkőzni.

Befelé forduló, csupa-ideg, érzékeny egyénisége a világ absztrakt értelmezésére hajló intellektussal társult. Nagy István összes munkájában – különösen tájképeiben – fellelhető a világnak ez az elvonatkoztatott értelmezése. Valóban, az impresszionistáktól eltérően (akik mindent, amit érzékelnek, formába is öntenek), Nagy István úgyszólván csak az eszmét mint olyat veszi át, melyet az érzékelhető dolgok összességéből a maga módján értelmez. Nem meglepő tehát, hogy néhány tájképe és csendélete csaknem teljesen expresszionista irányba tolódik el. Ugyanakkor Nagy Istvánnak a természettel való szoros kapcsolata mindvégig megmarad. Néhány fehér folt ökröket, egymás keresztező függőleges és vízszintes vonalakat, két komor színfolt közötti árnyék völgyet ábrázol...

Azzal azonban, hogy megállapítottuk alkati zárkózottságát, érzékenységet, valamint a világ absztrakt értelmezésére irányuló hajlamát, nem oldottuk meg komor látásmódjának rejtélyét. Fel kell tárnunk a nevelő környezet sokrétű tényezőit is. Nagy István székely szülők gyermeke volt, falusi tanító lett. Elhivatottságot érzett, egyre jobban elmélyedt a festészetben; elhagyta a falut, bejárta a világot, mintegy önmagát keresve. Rövid időt töltött Lenbach műtermében, ahol – erre megvolt minden oka – nem érezte jól magát. S aztán végigkóborolta a nagy metropolisokat, főleg Párizst és Rómát; nyomorral küzdött, de végiglátogatta a múzeumokat.

Későn lett belőle elismert festő, de megértésre akkor is csak néhány barátjánál talált. Veleszületett zárkózottsága, e nehéz, küzdelmes élettel súlyosbítva, magyarázza, hogy világlátása egyre komorabb lett. Sorstépázott emberek – akár a festő maga –, izákosok, az utcák söpredéke, parasztok, elesettek és anyjának szomorú, fájdalmas alakja, de különösen Bolond Sándor – íme, ez az a világ, melyet szeretettel átfogott, melyet tragikus haláláig – tehetséggel életre keltett.

Művészetének legfontosabb forrása azonban az elhivatottság; Nagy István meggyötört élete nem egyéb, mint e démon oltárán hozott szakadatlan áldozatok sora. Akárcsak Van Gogh vagy Cézanne – kikhez mind élete, mind művészete sok tekintetben hasonló –, Nagy István is csak a művészet által és annak élt.

Még valamit e különös székely festő tragikus sorsáról. Somerset Maugham mondja Rabszolgaság című művében: költő vagy zenész lehet bármilyen rangú, de festő csakis első osztályú lehet. Másod- vagy harmadrangú költő az újságírás területén, zenész egy zenekarban vagy az óraadásban találhat menedéket. A festő az egyetlen, aki számára nincs más kiút. Vagy sikeres festő lesz, vagy elbukik. Hogy önmagunk előtt is tudatosítsuk, milyen nehéz a siker kivívása, elég, ha Van Goghra, Cézanne-ra, Gauguinre, Andreescura vagy Luchianra gondolunk.

E drámai életfeltételek még súlyosabbá válnak, ha a festő egy kis országban él, és mondhatni tragédiává vagy tragikomédiává mélyülnek, ha a művész makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy vidéken dolgozzék. Ilyen körülmények között ugyanis a művész egyben alkotó és közönség is, hiszen környezetében legjobb esetben néhány barát akad, aki megérti őt, melléje áll. Nagy István művészetét különben sem könnyű megérteni, minthogy nem színeinek összhatásával, nem a felület láttatásával, hanem mondanivalójának mélységével, komolyságával, emberi gyötrődéseivel tűnik ki.

Nem akarok a vidéki közönséggel szemben igazságtalan lenni, de az ízlés fejlettsége, az igazi művészet pártolása tekintetében bizony, a múltban legalábbis, jóval elmaradt a fővárosi közönség mögött. Tudjuk, Nagy István sok eladott festményének ára még a bekeretezés költségeit sem fedezte. Ezek a körülmények kényszerítették ezt az embert, hogy egyre jobban bezárkózzék magányosságába, és a szenvedők, az elgyötörtek között találja meg művészi világát.

Eljuthatott-e ilyen feltételek mellett művészete kiteljesedéséhez Nagy István? Hogy ezt a kérdést megválaszolhassuk, szólnunk kell e rejtélyes festő ábrázolási módjáról.

Közismert az a különleges, transzhoz hasonló állapot, melyben munkáit megalkotta, mind pedig az a könnyedség és gyorsaság, ahogy e pillanatokban rajzolt. Gondolatban megtervezett képeit ugyanis percek alatt készítette el. Raoul Șorban mesélte nekem, hogyan beszélte rá Náthán doktor, aki makacsul bízott Nagy István tehetségében, a festőt, hogy egy reggel menne el vele Csucsára, örökítse meg azt a felülmúlhatatlan tájat, amelyben Ady és Goga gyönyörködött. Úgy tervezték, hogy Nagy István egy-két hetet tölt Csucsán, azt válaszolta, hogy mindent, amit arra érdemesnek talált, rögzített. S amikor Náthán doktor hitetlenkedve nézett rá, megmutatta neki a mintegy harminc rajzot és pasztellt, amelyekkel visszatért.

Nagy István művészete szinte kizárólag szénrajzokra és pasztellekre korlátozódott. Jóformán meg sem kísérelte a festészet nehezebb útjait, amelyek napok, hetek, hónapok nagy és kitartó erőfeszítését igényelték volna. Ez a tény nem csupán művészetének korlátait, hanem világos és határozott önismeretét is megmutatja, mellyel felmérte lehetőségeinek, erejének határait.

Igaz, Nagy István művészetében, ezen a korlátozott körön belül is, igen sok kompozíciós, olykor pedig a technikai kifejezőmódban ejtett hibát is találunk. De ezekkel a kimondhatatlanul leegyszerűsített eszközökkel is sikerült, hatásos módon, drámákat és emberi sorsokat kifejeznie – még ha ezek ugyanazt a típust képviselték is. Művei között vannak olyanok, amelyek emlékeztetnek Rembrandt intuíciójának és felfogásának mélységére – akire mindig szívesen gondolt. Meggyőződésünk, hogy egy szerencsésebb környezetben ennek a magányos festőnek sikerült volna eljutnia a megvalósítás csúcsára, s akkor nem egy művét a modern festészet elismert remekei között emlegetnék. De vajon az emberi érzések és emóciók kivételes erejű kifejezése csupán természet-adta adomány, vagy komoly gyötrődés és művészi önnevelés eredménye is? Magyarázhatnak azzal is, hogy ez a természet ösztönös kitörése, illetve egy kifinomult lélek megnyilatkozása. Lucian Blaga és Lyka Károly az első feltevést fogadta el. Blaga meséli: »Egy barátommal meglátogattuk a festőt. Kijövet így szóltam társamhoz: „Úgy látszik, ez az erdei ember elfelejtette, hogy Európában kultúra is létezik.” – Barátom erre így válaszolt: „Az Isten művelt? Nem, nem az.”« Az az érzésünk, hogy Blaganak és barátjának – akiben Demian festőt véljük felismerni –, nincs igaza. Nagy István éveket töltött Párizsban, Rómában, bebarangolta Bécset, Berlint és Münchent. E világvárosok kultúrájával, különösen műkincseivel szemben természetesen nem maradhatott érzéketlen. Az, hogy az élmények hatása alatt mégis arról győződött meg, miszerint az emberi érzések kifejezésére az egyszerű út a legjárhatóbb, más lapra tartozik. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a Nyugattal való kapcsolatának ne lett volna termékenyítő hatása. Az sem mellékes, hogy éppen kóborlásainak idején a Nyugatot vonzották az egyszerű élet kifejezésének új formái – ami a civilizált élet túlbonyolultsága előli menekülést

jelentette. Gauguin Nyugatjáról van szó, aki Párizs kultúrájától megcsömörölve a messzi Tahitibe távozott. Nos, Nagy István művészete ugyancsak az egyszerű és kifejező formát keresi. Több mint valószínű, hogy ezek a formák nem csupán a temperamentumán, hanem a kultúrán át is hatottak rá.

Kockázatos volna Nagy Istvánt valamely irányzat rideg keretei közé beskatulyázni. Van Gogh hatása érzékelhető főleg tájképein. Hogy portréi festésekor Rembrandtra gondolt, az ő stílusát követte, az több mint valószínű. Az árnyék és a sötétség alkalmazásában például hasonlóak, bármilyen nagy is a különbség tulajdonképpeni technikájukban. Nagy Istvánt a szén és kréta szinte kizárólagos használata jellemzi. Egyes portréiban – halvány nyomokban ugyan – vitathatatlanul felfedezhető Cézanne hatása is. Valószínű, hogy a festőt más művészek, főleg expresszionisták is befolyásolták. Nagy István festészetének globális besorolása az expresszionista irányzatba – nem ragaszkodva ezúttal a túlzott precizitáshoz – mégis jónak tűnik.

Nagy István művészetének van még egy harmadik meghatározó tényezője: nemzetiségének realitása, még pontosabban a székely valóság. Mert Nagy István nem csupán erősen önmagába forduló művészegyéniesség, akit a világ komor látomása úgyszólván lesújtott, hanem egyben a székelység kimagasló, hű képviselője is. A kemény vonású székely parasztok benne valóban tökéletes tolmácsot találtak. Ez a közöttük levő rokonsággal magyarázható. Ugyanezt állapíthatjuk meg az erőszorosította székely tájakról, a vadvirágos mezőkről is. Feljegyzésében Blaga jogosan nevezi őt az erdők emberének. Véleményünk szerint e jelző legfőbb meghatározója a festő székely származása.

Mély igazság rejlik egy francia filozófus állításában, miszerint, nehéz gyűlölni azt az embert, akit ismerünk. Valóban, minél jobban megismerik egymást az emberek, annál jobban megértik, annál kevésbé gyűlölik egymást. A kultúra egymás megismerésének legreálisabb útja. Általában a művészet, de különösen a zene és festészet révén; mert ezek közvetlenül szólnak az emberhez, nincs szükségük tolmácsra, fordítóra.

Kíséreljük meg tehát, járjuk ezt az utat egyre sűrűbben.” (176)

1985-ben pedig, Baján, az 1830 körül épült egykori Vojnich-kúriában, amelyben 1947-től a Rudnay Gyula festőművész vezette szabadakadémiaját, helyet kapott a Nagy István Képtár, és a művész születésének centenáriumi esztendejében pedig elkészült Varga Imre¹ Nagy István-mellszobra is, melyet a Képtár előtt állítottak fel.

Ismeretlen: **Nagy István Képtár, Baja.**

Most ismét egy nagyot kell ugranunk az időben, s vissza kell térnünk Nagy István székelyföldi utóéletéhez.

Nagy István 1973-ban „tért vissza” szülőföldjére, születése centenáris megemlékezései alkalmával: Marosvásárhelyen, Csíkmindszenten és Csíkszeredában ünnepelték meg 100. születésnapját. Előzetese is volt az eseményeknek, a *Hargita Kalendárium* már 1972-ben

¹ Varga Imre Munkácsy-, Kossuth-, Herder-, SZOT-, Hazám-, Prima Primisszima-díjas, Érdemes és Kiváló művész, a Francia Köztársaság Művészeti és Irodalmi Rendje és az Olasz Köztársaság Érdemrendje lovagi fokozatának, valamint a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje polgári tagozatának a birtokosa, Budapest díszpolgára.

Varga Imre: *Nagy István*

közölt egy Gazda-tanulmányt. Ugyanaz év őszén pedig az *Igaz Szó* is Nagy Istvánra hívta fel a figyelmet.

A szerző Kosztolányi Dezső, Blaga, Lucian és Farkas Zoltán idézettel kezdi Nagy Istvánt bemutató tanulmányát...

„Kosztolányi: »Ezek az arcok lidércnyomásként térnek vissza. Parasztok, kik kóchaját, szöszbajuszt viselnek s halványlila orrot, mintegy fölkapva az élet ószeres ládájából úgy, ahogy élnek, elkallódva, igénytelenül, s kiemelve egyszerre, majdnem véletlenül, a művészet fényébe, csodának...«

Lucian Blaga: »A görög tragédiákhoz kell visszatérned, ha a kikerülhetetlennek ugyanazon érzését kívánod megtalálni, mint amit érzel Nagy István portréi előtt... [...]«

Farkas Zoltán: »Bámulatosan leegyszerűsített vonalakban és tömör egységekké sűrűsödött foltokban mélyről feltörő, néha szinte kísértetiesen világító és sötétedő látomásokat vetített elénk, amelyekben az élet heroikusan ünnepélyes, szenvedélyesen izzó, magasztosabb, sőt, végzetesebb, mint a hétköznapi mezején. Súlyos és kissé komor művészet ez, mely nagyon messzire esik az olcsó tetszetősség játékától...«¹

... hogy ebből megfogalmazhassa azt a megállapítást, mi szerint téves képet alakíthat ki magának az, aki kizárólag a megjelent kritikák alapján akarja összeállítani saját Nagy István képét, ugyanis leegyszerűbben arra a következtetésre lehet jutni, hogy Nagy István, az a „csodalény” mindent megkapott művészetéért, amit megérdemelt, hiszen „már-már természetfeletti tüne ményt láttak benne...”. De a sajtóban megjelent tanulmányokból nem derül ki, „hogy ez a »csodalény«, ez a csíkmindszenti székely ember, aki még a világ túlsó végéről is szinte minden évben hazajött, mert nem tudott a szülőföld varázsa nélkül élni (s amikor élete utolsó évtizedében, nagybetegen, végleg elszakadásra kényszerül, már nem is bírja azt a telítettséget adni képeivel, mint addig, s megtompul ereje...) [...] Akik ismerték, mint valami vad emberről, úgy beszélnek róla. Nem akarta ismerni a polgári világ törvényeit, élt a maga ösztönei szerint. Belső kényszere volt, hogy állandó kapcsolatot tartson a közvetlen léttel, közvetlen valósággal. A természettől és a természetes életet élő embertől nem tudott elszakadni.”

Gazda József Nagy István két legtöbbet művelt műfajára, a tájképre és a portréra szűkíti életműve legjellemzőbb elemeit. Persze, mert ez a kettő teszi ki életművének legnagyobb hányadát, ami miatt igazságosnak is lehet fogadni e megállapítást, de csendéletei is voltak, s alkalmanként – különösen korai időszakában –, egy-egy más jellegű alkotást is készített. Cikkének további részében a szerző megkísérli leírni a nagyistváni munkamódszernek olvasmányai alapján kialakított képzetét, megállapítva, hogy portréin a „jellemábrázolás nagymestereként mutatkozott be [...] Róla tényleg el lehet mondani, hogy: veséjéig belelátott a modelljébe. Sorsok elevenednek meg a munkáin. Embersorsok. Még a tájképei is ezekről a sorsokról vallanak. [...] Olyan életművet hagyott hátra, amelynek minden darabja érték, nagy érték.

Kisformájú képeivel bizonyította, hogy a nagyság nem méretek dolga. Néhánytenyeres rajzlapokra festett remekműveire, melyek még ma is szanaszét kallódhatnak, hiszen úton-útfélen szórta őket, fel kell figyelniünk, hogy

¹ Én nem találtam meg az idézet forrását.

méltó helyre kerülve vallhassanak szülőföldünk teremtmő géniuszának nagyságáról.” (177) Illusztrációként Csíki havasok, Falu Erdélyben, Székely hazámból. Nem tudni, honnan reoprózták.

Születése centenáriuma a *Hargita* és *A Hét* is hosszú cikkekben méltatta Nagy Istvánt és művészetét.

Vegyük sorjában.

Az első emlékcikket Kozán Imre – a Nagy-ok, István és Imre – atyafiságához tartozó agrármérnök közölte a *Hargitában* *Ünnepség előtti gondolatok* címmel. Véleménye szerint „a személyével, mélységesen humánus és realista művészetével kapcsolatos ismereteink még mindig eléggé hézagok. Márpedig az ő sokoldalú művészi egyénisége, értékes alkotómunkája feltétlenül megérdemelné az átfogóbb megismerést, a nagyobb népszerűséget.” És megállapítja, hogy Hargita megye nagy szülöttének megismeréséhez az „ünnepi megnyilvánulások kiváló lehetőséget teremtenek [...] haladó múltunk e kiemelkedő egyéniségének a méltó ünneplésére”. A múlttisztelet, akárcsak a már említett minőségi jelző elvárt eleme volt a korabeli publicisztikai szókészletnek.

A szerző, miután bizonyosságát adja az ünnepség szervező SZNMB nagyarányú, komoly munkát igénylő megvalósításairól, mintegy saját véleményként, felveti javaslatát, miszerint „erre az alkalomra érdemes, sőt szükséges lenne számos Nagy István képet összegyűjteni. Szerintem ez teljesen kivitelezhető lenne, hisz mind megyénkben, mind pedig más megyékben (főleg Kovásznára gondolok) sok-sok családnak ékesítik otthonát a Nagy István képek.” E mellett egy dokumentumokat és dokumentumjellegű anyag felkutatását és azok kiállításra való bemutatását is javasolja, végezetül pedig a szülőfalura való emlékezés fontosságát hangsúlyozza: „És persze az előkészületek során minden bizonnyal Csíkmindszentre is fogunk gondolni, hiszen közismerten ez a kis csíki falucska volt a nagy művész bölcsője, gyermekkori élményeinek ihletője magasba ívelő művészi útjának elindítója.” (178)

A következő visszaemlékező Kovács Dénes volt, akiről a későbbiekben bőven esik szó. Írását majdnem teljes egészében közlöm – kulturált. Cikke hangulatára az egy személyben festőművész, történész és néprajzos szemzőségének jellemzői érvényesek.

„Csíkmindszent, fekvésénél fogva, ma sincs a világ sodrában. De akkor igazán eldugott volt. [...] Itt évszázados települési formában – nagy családok – nemzetségek szerint elkülönülve, ma is törzsszervezetbeli neveiket viselő tízesek húzódnak meg, mint az országút szalagjára fűzött gyöngyszemek... Kis-Boroszló, Nagy-Boroszló, Nagytízes, Templom tízes, Sillók tízese. És lassan kapaszkodik ki az út a szemhatár szélén jóval felülálló Nargyelő [Nyergeli] tetőre.

1873-ban fejezte be Orbán Balázs A Székelyföld leírását.

1873-ban még nem volt Csíkmegye, csak Csíkszék.

1873-ban még nem volt vasút az Olt-völgyében.¹

Ebben a korban és ezen a helyen született Nagy István. Édesapja földműves székely ember. Hárman vannak testvérek. A nevelési módszerek spártaiak. Meg kell élni és életrevalónak kell lenni minden áron. Az apa kemény, szigorú: fiai el-

57. Nagy István: *Kalapos öregasszony*

¹ 1897. április 5-én avatták a Sepsiszentgyörgy-Csíkszereda vonalat.

sősorban dolgozni tanulnak mellette. Az ősi fél-pásztor, fél-földműves gazdaság tavasztól késő ősziig – és télen is – rengeteg elfoglaltságot ad az embernek. [...] Talán csak az újévi ünnepkör alkalmával szusszannak egy keveset.

Az első leeső nagy puha hó, a domboldalakon besütő őszi fénysávok, a tavasszal kirügyező és ősszel színesedő bokrok, az izzó gabonatóblák, a nagy zöld szénafüvek azonban lírává érnek a tehenet vezető csendes okos kicsi gyermekben.

A gyermeki lélek olyan mint a magnószalag. Minden rezdülést elraktároz, hogy évtizedek múlva is visszamondja. Vagy nem ismerhető fel a Baján készült képein is a mindszeinti határ minden részlete? [...] Egy Nagy István-kutató fotós barátommal gyalog vágtunk neki Csíkszeredából a Mindszeinti útnak. Szinte lépésenként mutogatta a Nagy István »képeket« és a végén felkiáltott: Csak most értettem meg tökéletesen Nagy Istvánt! [...]

Szavakkal próbáltam leírni azt, amit ő festett. Megkíséreltem megmagyarázni, hogy az a hátraszegett nyakú, szigorú nézésű, örökké nyugtalan, önmagával nem törődő »tanár úr« vajon miért nem lett városi dámák arcképfestője és miért festett életábrákkal telekarcolt vénasszonyokat, összenőtt szemöldökű, kiálló

pofacsontú pásztorokat. Mikor keménygallérú urakat is festhetett volna?

»mező jó illatot
az ég szép harmatot ad
ki kedves mindennél« –

ebben összegezhetném a hasonlóan nyugtalan életű költő, Balassa soraival, Nagy István tájképeit. [...]

1902-ben Olaszországba megy. Tömören szűri le a tanulságokat későbbi visszaemlékezéseiben: »Nagy metropolikából, izmusok, múló divatok szolgálatából az út végül is a természet felé vezetett vissza. Nincsen más iskola! [...]

Egyik volt modellje, a csíkpál-

falvi Biró Alajosné mondta el nekem: őt is lefestette (pasztellel) a háború alatt, akkor a férje katona volt Keresztényfalfán, s meglátogatta. Ott ült modellt ő is, férje is. »A „tanár úr” nagyon kedves, barátságos, halk ember volt. Egy székre ültetett, ő pedig velem szemben egy állványon dolgozott, de az igen mozgott. Olyan erősen rajzolt, hogy a szén meg a kréta mind törött össze és pattogott szét, ahogy megnyomta, az arca meg igen szigorú lett, azt hittem, haragszik valamiért. Semmivel se törődött, csak rajzolt és nézett engem, és közben mind azt motyogta, hogy „nocsak, nocsak”. Mintha biztatta volna magát. Nem tartott sokáig, egy óra se kellett, s akkor elmosolyodott, s megkérdezte, hogy megijedtem-e, és újra olyan kedves lett, mint az elején, de már akkor a kép kész volt, s egészen olyanforma lett, mint én akkor voltam.« [...]

*

Nagy István senkihez sem hasonlítható és semmilyen irányzathoz nem sorolható művészetet alakított ki magának. Festészetében sikerült a népműv-

58, 59. Nagy István: **Biró Alajos** és **Biró Alajosné**

szetben is megnyilatkozó sajátos törvények szerint alkotni és a népi színvilágot és kifejezési módot átvinni a »magas« művészetbe. Térszerkesztése, arányrendszere, képszerkesztési módszere közvetlen folytatásai a népművészetnek. Ugyanakkor hatása az európai festészetre felbecsülhetetlen. Nem véletlenül tartják az »európai grafika atyjának«. Az egyszerű csíkmindszenti szegény sorsú gyermek, lám, eljutott az európai képzőművészet csúcsaira. De lélekben megmaradt szülőföldje hűséges fiának. Születése 100. évfordulóján, az UNESCO által is meghirdetett Nagy István centenárium alkalmával életművére most figyelünk fel igazán.” (179)

A Hargitában a következő sz. n-i beszámoló jelent meg az eseményekről: „Tegnap délután Csíkmindszenten nagyszámú közönség – helybeliek és vendégek – jelenlétében centenáriumi ünnepségre került sor Nagy István születésének 100. évfordulója alkalmából. A megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság, valamint a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Hargita Megyei Tanácsa közös szervezésében megtartott ünnepség alkalmával márvány emléktáblát helyeztek el a festőművész szülőháza helyén.

Ismeretlen: Centenáriumi Nagy István-emléktábla avatás Csíkmindszenten

Ezt követően a csíkszeredai Művelődési Házban ünnepi megemlékezést tartottak a művész születésének centenáriuma alkalmából. Mindkét ünnepségen részt vett az RKP Hargita megyei bizottsága büroójának, valamint a megyei néptanács végrehajtó bizottságának több tagja, a helyi párt- és állami szervek képviselői, társadalmi és tömegszervezetek, művelődési intézmények képviselői.

Ünnepi beszédet mondott Oprea Viorel, a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács¹ képzőművészeti igazgatóságának aligazgatója, János Pál, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Megyei Tanácsának alelnöke, Márton Árpád képzőművész és Kozán Imre akik méltatták Nagy István életét és művészetét, a hazai és az egyetemes képzőművészetben elfoglalt helyét.

A csíkmindszenti és csíkszeredai emlékünnepegy gazdag művészi műsorral zárult.” (180)

Ugyanaznap, a román nyelvű napilapban is, magyar társával szó szerint egyező cikk jelent meg. Ebben egy-egy Szakács V. Sándor fotó az emléktábla avatásról és a díszgyűlésről. A kultúrház színpadának hátsó függönyén egy nagyméretű Nagy István önarckép-másolat, előtte születés-, utána halálévszáma. A díszasztalnál 10 személy ült. A fotó mérete, és minősége nem teszi lehetővé a személyek azonosítását. (181)

A Hargita Kalendárium 1974-ben is kapott egy fikarcnyi helyet az esemény: „Csíkmindszenten nagyszámú közönség jelenlétében Nagy István születésének 100. évfordulóján centenáriumi emlékünnepegyre került sor. Ebből az alkalomból márvány emléktáblát helyeztek el a neves festőművész szülőháza helyén.” (182) Mindez annak ellenére, hogy Ferencz Ernő, csíkszeredai szobrász, már 1970-ben elkészítette Nagy István-plakettjét. Illusztrációként

¹ Bizottság, mert a Tanács országos, a bizottságokat egyesítő, minisztériumi rangú volt.

Ismeretlen: **Nagy István szülőháza helyét jelenleg jelző emlékoszlop**

ugyanaz, az ünneplő sokaságot ábrázoló felvétel, mint a Hargita, 1973. március 29-i számában.

A csíkszeredai román nyelvű napilap *O sută de ani de la nașterea lui Nagy István* [100 esztendő Nagy István születése óta] összefoglalt című cikk-hármasával emlékezett meg Nagy István születésének centenáriumáról. Szerzők: Márton Árpád, Kovács Dénes és a lap szerkesztője, Iuliu Condrat. Sem a Márton Árpád-, sem a Kovács Dénes-cikket nem fordítom vissza magyarra, mert az eredetileg magyarul írt szövegek már nincsenek meg. (Kerülni szeretném a „Herz-féle szalámi...”-esetet, l. Karinthy).

Márton Árpád: *Nagy István*¹

„În prima jumătate a secolului nostru în domeniul artelor plastice întâlnim creatori al căror nume nu trece prea mult marginile unui cerc de inițiați, pentru că meșteșugul lor s-a concentrat voit într-o arie restrânsă (geografică și tematică), pentru că au refuzat a merge într-o direcție de vogă, pictînd așa cum credeau ei că trebuie să picteze, cum simțeau ei pictura. Nagy István a fost unul dintre aceștia.

Destinul său a stat încă de la naștere sub semnul satului, al unui contact nemijlocit cu natura, cu oamenii a căror viață se lega de pămînt. Dacă ar mai fi cineva care să memoreze figurile plugarilor de odinioară, din satul natal Misentea, poate, ar recunoaște în expresia cutărui sau cutărui portret, ivit de sub penel sau cărbune, la Paris, la München sau aiurea, ecoul reverberat al trăsăturilor unui chip care-l va fi impresionat pe Nagy István în ținutul Ciucului. S-a născut la 28 martie 1873. Familia l-a vrut învățător, ceea ce devine după absolvirea gimnaziului de la Șumuleu-Ciuc, și a Școlii normale din Cluj. Dar vocația lui este pictura. O studiază în Germania și în Franța, îi caută resorturile în capodoperele Renașterii chiar la izvoare, în Italia. Probabil, însă, că se poate împlini numai în locurile care i-au format sensibilitatea, între cei cu care a gîndit și a simțit la unison în anii formării sale de om. Probabil că nostalgia peisajului natal – ale căror culori nu avea cum le găsi nici în sudul insorit al Franței, nici în exaltarea florală al Italiei – îl recheamă acasă. Doisprezece ani pictează peisajele și oamenii Ciucului. Înțelegerea de a merge în profunzime, portretele devin studii de psihologie, lumea Ciucului capătă sensuri baladești, exprimată fiind într-un registru sumbru, adesea cu accente dureroase.

În lucrările sale nu întâlnim întrebări puse vieții, ci răspunsuri. Și acestea scurte, cumpătate: »da«, »nu«. Dar, să nu uităm, Nagy István este exponentul unui întreg neam de plugari care au stat în față cu pămîntul și viața, răspunzîndu-le la bucurie »da«, la durere cu un încăpățînat și îndîrjit »nu«. Cei din Misentea povestesc despre un frate al lui Nagy István, care a rămas legat de pămîntul satului natal și care, în vremea aratului, ieșea cu plugul în brazdă chiar dacă ploua de se rupea băierele cerului. Este aici un dar sufletesc, marcă a unui întreg neam. Și asta l-a însemnat și pe Nagy István, i-a direcționat gîndirea și simțirea într-un chip anume.

60. Ferencz Ernő: **Nagy István**

¹ Cikke egy konok életút felvillantása.

O expoziție din 1914¹ îi aduce recunoaștere de către public. Dar abia după prima conflagrație mondială (în timpul căreia străbate tranșeele cu blocul de schițe în mână surprinzând pe fețele soldaților aceeași expresie fundamentală pe care o vom găsi pe toate portretele lui) i se acordă consacrarea unui pictor format. Exegeții se apropie cu interes de opera lui – singulară în plastica aceluși timp – personalități de seamă ale culturii (Octavian Goga, Lucian Blaga, Kosztolányi Dezső etc.) îi dedică rînduri emoționale.

Personalitatea lui Nagy István este acum completă, rotundă. Pictorul se poate aventura în peisaje dintre cele mai diverse, stilul său sobru, definitiv, nu mai poate comporta influențe străine. Străbate țara în lung și-n lat, întreprinde încursiuni pe meleaguri străine. De fiecare dată însă amintirea îi »pictează« pe retină elemente ale peisajului Ciucului.

O boală necruțătoare îi retează traiectoria artistică. Ani de zile rămîne ținut la pat. În 1937 încheie ochii pentru întotdeauna.

Împlinirea unui secol de la nașterea sa, ne prilejuiește reîntîlnirea cu opera unui om care ne-a zugrăvit pe noi, ne prilejuiește un omagiu pentru cel care ne-a făcut și ne face să ne reîntîlnim, de fapt, cu noi înșine.”

A Kovács Dénes cikke egy kisesszé, amely a szerzőben az *Este a székeleyek-nél* Bartók Béla-mű, valamint az első Nagy István-mű keltett érzelmeket és a nagy istváni lelkületet taglalja): *Pentru umanismul artei sale* [Művészete humanizmusáért]

„Odată, cu ocazia unui concert, am avut prilejul să ascult piesa pentru pian a lui Bartók: »O seară la secui«. Timp de două zile î-mi răsunară-n urechi acordurile acestei muzici, timp de două zile și două nopți pusesse stăpînire pe mine o nelămurită neliniște. Găsisem ceva care se contopea cu mine, ceva care făurea pentru mine imaginea locurilor de acasă; clapele pianului îmi aminteau de șopotul apelor, șoapta brazilor, zgomotul căderilor de apă, de tot ceea ce pentru mine înseamnă pămîntul natal. Străbunii, casele cu acoperișuri masive – toate, cuprinse într-o melodie. Apusul soarelui, cirezile ce se întorc de la pascut, oameni obișnuiți pășind înaintea boilor – imagini ce se redeșteptau sub impresia celor o sută de secunde ale piesei de pian.

Am scris despre acestea pentru a sugera impresia pe care mi-a provocat-o prima pînză pe care am descoperit-o sub semnătura lui Nagy István.

Eram tînr student la belle-arte, un student care privea ore în șir peisajele lui Nagy István. Și de cîte ori le priveam, îmi răsună în urechi acea melodie. Impresia vizuală se contopea cu acordurile muzicii. Și azi, ori de cîte ori admir vreo pînză de-a lui Nagy István, îmi revin în minte motivele muzicii lui Bartók.

De unde această impresie? Bartók urcă cîntecul popular la un rang european, ba chiar prin intermediul său, bucăți muzicale devin de talie universală. Nagy István este intermediarul artei populare; fără a picta trandafiri și lalele, pînzele lui reflectă coloritul popular, stilul compozițional al artei poporului.

De fapt, nu culorile »decorurile«, tema picturii, ci viziunea artistului imprimă pînzelor valoarea autenticității.

Cîteodată, doar o simplă șipcă dintr-un gard sugerează tragedia, alteleori oile ce pasc undeva într-o grădină, emană un imbatabil optimism.

Nagy István, pînă ce a fost în viață, n-a fost prea cunoscut, iar cei care-l cunoșteau, deși îl admirau, nu au știut să-l prețuiască îndeajuns. Era încă din

1 Marosvásárhely.

acea vreme pictorul problemelor epocii noastre. Și cu trecerea timpului, Nagy István devine din ce mai actual; ceea ce spun pînzele sale, devine din ce în ce mai clar, pe înțelesul tuturor. Ce ne transmite arta lui Nagy István? Că trebuie să iubim poporul, patria unde ne-am născut. Că indiferent de felul omului, toți trebuie să muncim în egală măsură, că aceleași pămînturi dau același rod, brazii sînt oriunde semețe suliții verzi, mamele, maghiare sau romînce își tăinuiesc anii în cutele obrazilor...

Nu-și alegea niciodată modele decît ținînd cont de două criterii: ca ele să reflecte umanitatea sau suferința.

Fire închisă, Nagy István devenea volubil doar în cercul oamenilor simpli. Îi păcea să stea de vorbă cu dînșii, pentru că rosteau adevărul. Așa cum rostesc adevărul pînzele lui: simplu, necăutat. Pentru că acești oameni nu se pricepeau să »stilizeze«, »să compună«, dar ceea ce spuneau în două cuvinte, ceea ce mărturisea privirea lor, era adevărul unor veacuri întregi.

Îl admir pe Nagy István, deoarece în centrul artei sale se află omul. OMUL – scris cu majuscule. Deoarece apropie popoarele. Pentru că Nagy István este al nostru. Al romînilor, al maghiarilor, al tuturor acelora ce-și iubesc patria, poporul, simplitatea muncii cinstite.

S-ar putea ca niciodată să nu fiu ca pictor în preajma valorii sale. Dar îl iubesc sincer, și el, chiar dacă nu l-am cunoscut, e prietenul meu sufleteș cel mai apropiat – prin pînzele sale. Iar numărul acelora ce-l îndrăgesc crește pe zi ce trece, îl iubesc și vor iubi pentru umanismul său, pentru fermecătoarea simplitate a artei sale."

I. Condrat: Visszhang évek múltán

„Saját tapasztalatból beszélek, hiszen magam is hosszabb ideig éltem a hargitai tájakon. Egy világszínvonalú képzőművész, Nagy István zsenije olyan emlékeket hagyott az ottani emberek lelkében és gondolatvilágában, amely a mai napig elevenen él, így lassan 40 évvel a halála után is. A kortársaira is hasonló hatással volt. A ma 89 éves mindszeinti Nagy Sándor így emlékezik: »Nagyon jól emlékszem rá. Befele forduló, csendes ember volt. Emlékszem, mennyire nem sikerült beilleszkednie a katonai környezetbe a kötelező katonai szolgálat alatt. Nagyon kevés szabadidő jár egy bakának, ő ez alatt is leginkább rajzolgatott. Sokszor elnéztük őt csendben, ahogyan portrékat vagy néhány fatörzset vázolt fel. Később, mikor már a híres festő volt, csodálkozva láttam, hogy az akkori életünk pillanatai inspirálták egy-egy műve megfestésekor. Néha oda is jött hozzánk egyszerű emberekhez beszélgetni az otthoni dolgokról. Barátságos és kedves volt annak ellenére, hogy tanult és nagy tehetségű ember volt.

Ami számomra a legmeghatározóbb volt vele kapcsolatban, az az otthoni tájak iránti szeretete volt, valamint az, hogy bármilyen elismert is lett, soha nem felejtette el az övéit, azokat az egyszerű embereket, akiknek lelkét oly nagyon ismerte és akiket olyan gyakran megfestett.«

Nagy István néhány alkotása a csíkszeredai Borcsa Juliánna tulajdonában van.¹ Édesanyjától örökölte ezeket a képeket és az ezekkel együtt járó emlékeket, melyek a festő Csíkszeredában töltött éveiből származnak. Borcsa Juliánna így emlékezik: »1908 folyamán édesanyám Nagy Istvántól vett rajzórákat. Akkoriban Nagy Istvánnak több tanítványa is volt, hiszen csupán abból a pénzből élt, amit ezekkel az órákkal keresett. Minden alkalommal, ami-

¹ 2014-ben megvásárolta tőle a Csíki Székely Múzeum.

kor megérkezett a nagyszüleimhez, óra előtt krokizott, lényegében bármire, ami épp a keze ügyébe esett. A tulajdonukban lévő képek az egyszerű emberek életének pillanatai, ami számára mindig is a legfontosabb inspiráció maradt.» (183) (ford.: Szabó Zsuzsa) Illusztrációként *Önarckép*, pasztell, ami a K. D.-féle album borítóján van (reprodukálhatatlan), *Székely falu* címmel a *Csíkmindszenti utca* – olaj, karton, Hanke, Artúr-örökség Brassó, Suta, pasztell. dr. Búzás Kálmán gyűjteménye, Csíkszereda.¹

Az *Előre* Hevesi József hírszerkesztő szavaival foglalkozott az évfordulóval: „Marosvásárhelyen, a Képzőművészeti Múzeum kiállító termeiben megnyílt Nagy István gyűjteményes kiállítása, születésének 100. évfordulója alkalmából. Megnyitó beszédében Olariu Gheorghe festőművész, a múzeum igazgatója hangsúlyozta, hogy a kiállítás megrendezésében messzemenő segítséget nyújtottak a helyi párt- és állami szervek. A múzeum felhívására magánszemélyek is a szervezők rendelkezésére bocsátották a tulajdonukban levő képeket, így a kiállítás anyagát 350 festményből tudták kiválogatni. A megnyitó beszéd után Herdean Viorica és Simon Endre muzeológusok ismertették Nagy István életét és munkásságát.” (184)

A *Művelődés* májusi számában pedig Becze Antal, a Hargita Megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság elnöke közölt egy ismeretterjesztő emlékirást, amelynek záró bekezdései elvártan „vonalas” jellegűek, ám enyhén túlzóak is – „... a Román Kommunista Párt magáénak vallja Nagy Istvánt, tisztos állampolgárként becsüli benne az embert és a művészet.” –, ennek ellenére, a nagyközönség számára elfogadható Nagy István-képet vázolt. (185)

Az *Utunk* sz. n.-i híréből pedig megtudható, hogy a 350 alkotásból: „126 képet tekinthetnek meg a nézők a Marosvásárhelyen megrendezett Nagy István kiállításon. [...]” (186)

Az eseménnyel mások is foglalkoztak, *A Hétben*² *A világ belső hűségét kereste – Emlékezés Nagy Istvánra születésének 100. évfordulóján* címmel jelent meg Ágopcsa Marianna keserű hangvételben kezdődő centenáriumi írása. Gondolatvitele kezdő soraival a Nagy István-i életmű megértésében ellentmondásossággal jelentkező állapotot tekinti át, ami nem jelent egyebet, mint az elemzett művek lényegének szóban való kifejezhetetlenségéből eredő görcsét. E hetilapi keretek közötti tanulmánya alaposan körüljárja a Nagy István-jelenséget.

Legfontosabb megállapításai: „... a száz éve született Nagy István szigorú szépségét kora elutasította, halála után is több mint negyedszázadnak kellett elteltie, hogy a nagyközönség kellőképpen méltányolni, egyáltalán: érteni tudja a műveket.

Mert a fákat, dombokot bárki felismeri, de a tömör formák és a súlyos színek közvetítette jelentést már sokkal nehezebb megfejteni.

Igazi elismerést mindig csak a művészek és műértők szűk köréből kapott, a nagyközönség idegenkedett képeitől.

1 Azóta a tulajdonos elköltözött Csíkszeredából.

2 A szám képzőművésze Nagy István.

Egy későbbi kiállításáról beszámoló újságcikk fölött például ez a cím olvasható: »Üres termekben egy festőzseni képei«. Pedig emlékezetes 1923-as budapesti bemutatkozásáról Kosztolányi Dezső így írt a Nyugatban.

Kortársa, Hódsághy Béla¹ mondta nem sokkal halála után: »Keveset adott nagyságához a kor, amelynek pedig ő egy világot adott.«

Tudvalevő, hogy párizsi tanulmányútjai során őszintén csodálta Cézanne-t, s a rend szépségében kiteljesedő harmóniaélmény, amely az »Aix-i² remete« festészetét jellemzi, megtalálható Nagy Istvánnál is.

A hasonlóság nem ráhatásból következik, hanem a kor szelleméből, a rend igényéből, amely egyidőben születhetett meg Nyugat- és Kelet-Európában, csak persze lángészre volt szükség, hogy a művészetben maradandó érvényű megfogalmazást nyerhessen.

A szintén sokat barangoló Mednyánszky célja a festészet »kvintesszenciájának« elérése volt. Ugyanerre törekedett Nagy István is, művei az összefogottság remekei, de amíg Mednyánszky-nál a természet légiés, illékony látomás, Nagy Istvánnál súlyos, tömör valóság.

Nagy István pasztelljei, rajzai a huszadik századi képszerkesztési elvek egyik legvilágosabb értelmezései, a modern formaproblémák egyik legitthonibb megoldását nyújtják.

Művészete csak otthon születhetett meg, csak így válhatott nemzetközi jelentőségűvé és időfelettivé.

... mindig a lényeg, a karakter megragadására törekedett. »Egy életen át kerestem ezt a lényegét. A témában a lelket. Fák, házak, virágok, emberarcok bonyolult összevisszaságában azt, ami a felületek alatt vibrál. A belső hűséget.« Mindig azt akarta, hogy művei ne tetszetősségükkel, hanem igazságukkal hassanak.

Kemény vonalaiban – mert művészete elsősorban a vonalak művészete – nem a korabeli primitívség ellesett divatja nyilatkozik meg, hanem egy ösztönös szemlélet belső kényszere, amely csak önmagával magyarázható.

A művész a tájban is a lényeg megragadására törekedett: különös, hogy bár annyit járt-kelt életében, mégis az állandót, a változhatatlant kereste, s a táj ősi időtlenségében, legjellemzőbb vonásaival jelenik meg képein. Talán úgy is értelmezhetjük, hogy a végtelenben gondolkodó ember számára a megállapodás jelképe a táj.

Megtalálta a rácsodálkozó érzelm és a tiszta logikai mérlegelés érintkezési pontját: életműve két ellentétes erő nagyszerű harmóniáját valósította meg.

Nagy István művészete komorsága ellenére sem pesszimista: nagyság és méltóság van benne, s az ember természetes magányérzetét nem tagadva azt a közös hangot keresi, amelyen megérthetjük egymást. A kifejezőmód azt sugallja, hogy a művész ebben a világban nem külső szemlélő, idetévedt vándor, hanem küzdő szereplő, aki a maga teremtette világ egész súlyát vállain viseli.” (187) Illusztrációként Táj juhokkal [c.: Téli táj juhokkal], Kislány, Táj szénaboglyákkal (pasztell?), Téli táj (szén), Önarckép (pasztell?), Patak [cv.: Erdei patak], Dáliák (pasztell?).

Ismét következzen néhány részlete a már korábban részlegesen idézett,

¹ A temetéskor ő búcsúztatta Nagy Istvánt.

² Aix vagy Aix-en-Provence (eksz-an-provansz) a Saint Victoire-hegyen, Marseille-től 30 km-re É-ra. Provence hajdani fővárosa. Művészetek városa, gyógyfürdőhely.

Részegh Viktor-írásnak, a *Nagy István és a csíki plein-air festészetnek*, amelyben rovást tesz a CSME tevékenységét illetően, és leírja gyermekkori élményét egy 1912-ben tett Gyilkos-tói alkotókirándulásnak.

„Akit a sorsa 50 éven felül szerencsésen itt fogott a földön, az isten sem menti meg attól, hogy öt éves fordulóban meg ne ünnepeljék.

Nagy Istvánnak, a világmárvává lett csíki festőnek elég későre jutott ki ez a tisztesség. Ma egyre több rokon került, akik hozsannával ünneplik. A maga idejében amikor erre neki nagy szüksége lett volna, Nagy Istvánt, a népének nemes egyszerűségével és szótlanúságával munkálkodó néptanítót, alig méltatta figyelemre a csíki képzőművészet történetében gyenge lábon mozgó csíki közéletünk.

Két és fél milliárd aranyértéket jelentő Magánjavaink, gazdag egyházaink nem értek rá képzőművészetünk támogatására. [Igazi támogatására, hisz, amit az korábban olvasható volt, valamennyivel mégis támogattak néhány művészt.] Tanulmányi alapjaink ügyvédet neveltek. Nagy Istvánjaink, Nagy Imréink a maguk emberfeletti munkájukkal lettek azzá, amik lettek. Közöleteinknek soha nem volt pénze ahhoz, hogy juttasson számukra.

Engem arra kértek, a művésszel való múltbeli kapcsolataimról emlékezzem. Nem sokat tudok mondani. Gyermek voltam, amikor Mátrai F. Béla csíkmegyei s[egéd]. tanfelügyelő-költő és Nagy István magukkal vittek 1912-ben a Békási szorosba. A két jóbarát állandó nézeteltérésben egyeztetette napi programját. Egy hétig voltam velük. Szemtanúja lehettem a Gyilkos-tó és Békási szoros égbenyúló sziklái között töltött idő gazdag termésének. Ennek az anyagnak nagyrésze Mátrai F. Bélánál maradt. Az 1916-os menekülés idején elveszett.

Idehaza Gál Ferenc kereskedő-sörgyárossal¹ tartott meleg baráti kapcsolatot, aki sok megértéssel és jószándékkal segítette a hírnév felé. Az első világháború idején a 24-dik ezred testvérszeretete mentette át, hogy áldozatul ne essen az elvadult idők vérontásának.

Nagy István művészetét az utókor kiértékelte. Életműve a legnagyobbak közé emeli. [...]” (188)

*

Csíkban a XX. sz. első feléből három – egy valószínűsített és két igazi – műgyűjtőről van tudomásom. Csíkszeredában egy tanító és egy kereskedő-sörgyáros, mindkettőjüket Gál Ferencnek nevezték, Csíkszentmártonban pedig a járási közjegyző, dr. Nagy Jenő. Nem tudom, hogy a kereskedő-sörgyáros Gál igazi műgyűjtő volt-e, arról semmilyen más forrást sem találtam, mit az imént idézett Részegh Viktor cikket. A tanító Gál műgyűjteménye eredeti helyén, ma is egyben található. A dr. Nagy Jenő gyűjteményének sorsa még ismeretlen. Az utolsó tudósítást róla Entz Géza művészettörténész közölte 1942-ben. (189)

*

A csíkszeredai Nagy István-centenárium megemlékezések kapcsán, azok szervezésével kapcsolatosan elégedetlenség is felmerült. Miklós László *Értékeink becsülése* címmel – az akkori viszonyok közepette – kemény hangvételű írást közölt a *Hargitában*, amelyet rövidítések nélkül közölök.

„A közelmúltban Marosvásárhelyen megnyílt Nagy István gyűjteményes tárlata. Miért Marosvásárhely? – tettük fel a kérdést jóval a kiállítás megnyitása előtt már, amikor a hír hozzánk eljutott, s a Hargita megyei magángyűjtők képtárából vándorolni kezdtek Nagy István munkái Marosvásárhelyre, hogy a

¹ Műgyűjtő is volt. Neve azonos az ugyancsak műgyűjtő csíksomlyói tanítóéval.

reprezentatív kiállítás anyaga összeállhasson. Aztán legyintettünk. Valamiről ismét lekéstünk hát, valamiben ismét megelőztek: olyasmiben, amelynek az erkölcsi joga bennünket illetett volna meg.

Oktalanság lenne azonban mások szemfülességét kifigurázni, amikor a hiba bennünk leledzik. Mert végül is nem arról van szó, hogy megelőztek, hanem arról van szó, hogy a Nagy István-centenárium ünnepi rendezvényei előkészítésének eléggé vékony eresztésű sodrában illetékeseink nem gondoltak egy megyei Nagy István-tárlat összehozására, holott – s a magángyűjtők ebben megerősítettek – az egyetemes képzőművészet e nagy székhely reprezentánsa hagyatékának Hargita megyei birtoklói örömteljesebben tettek volna eleget egy ilyen kérésnek. De ha már mindenáron a centenáriumi kiállítás elsőbbségi jogát firtatjuk, és minden jogunk megvan hozzá, nem látjuk, miért nem lehetett volna a Hargita megyei Szocialista Nevelési és Művelődési Bizottság és a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Megyei Tanácsa közös kezdeményezője és istápolója egy fővárosi reprezentatív Nagy István-tárlat megrendezésének, már csak annak függvényében is, hogy az európaivá kibontakozó festőművész pályafutásának egyik legkiemelkedőbb állomása a két világháború közötti időben éppen Bukarest volt, értő közönségére maga a művész emlékezik a legszívesebben. Nos, a marosvásárhelyi Nagy István-tárlat anyaga valószínűleg mégis elkerül Bukarestbe, ahol nyitnia kellett volna, ám a hírek szerint nem jut el Csíkszeredába. Ebben az esetben feltétlenül szólnunk kell a távolságról, de említhetnénk igényességet, sőt kompetenciát és ügybuzgalmat is. Mindenképpen jobban kell tudnunk gazdálkodni értékeinkkel, egyáltalán jobban fel kell mérni az értékeket, hogy annak becséhez viszonyítsuk várható teendőinket. Avagy a könnyebbség kedvére történne mindez, legalábbis abban az összefüggésben, hogy sok törődéssel járó vállalkozása egy ilyen gyűjteményes anyag összehozása, boldoguljon vele más, mi majd a késznek örvendünk?

A csíkszeredai Mikó-vár illő otthona lenne a Nagy István-képeknek. Tudomásunk szerint rövidesen újabb kiállító termeket adnak át az építők, s a további munkálatok sem zavarják Csíkszereda műértő közönségét, s az idegenforgalom teljében a turistákat sem, Nagy István egyetemes, a székhely tájakból és emberi sorsokból kibontakozott művészetének élvezetében, felbecsülésében. Mi több, kellő ügyszeretettel buzgólkodva, a marosvásárhelyi anyagot még bővíteni is lehetne, s kellene is. És ez az anyag kerülne aztán Bukarestbe, talán ősszel, illő tisztesség gyanánt, amellyel a csíkmindszenti születésű festőművész, az »európai grafika atyja« emlékezet és művészete iránt viseltetnünk érdemes.” (190)

Ismeretlen: A Mikó-vár a centenáriumi kiállítás idején

Nagy Pál festőművész is hozzászólt az eseményhez. Írása egy kései művésztárs rövid esszéje, amelyet a művek megtekintésekor kialakult lelkiállapot közlésére szánt. Három mondat kiemelését tekintem fontosnak: „Arcképei előtt a legnagyobb klasszikus mesterek mélyreható és bensőséges kifejezőereje, jellemábrázolási erényei jutnak eszünkbe. [...] Képeit nézve szinte látom az önfeledt alkotás izgalmaiban szerteszét dobált pasztellkréta-rudacsok törmelékeit... [...] Önarcképeinek makacs szűkszavúsága, fanyar színeinek íze mellőz minden külsőséget.” (191) Illusztrációként „Kislány

(pasztell) – az MMM tulajdona; Csíkvidéki falu (pasztell) – az MMM tulajdona; A csíkmindszenti templom (olaj) – Részegh Viktor tulajdona (Csíkszereda); Téli táj (pasztell) – az MMM tulajdona.

A centenáriumi év nyarán Nagy István összefoglaló címmel az Utunk egy kiállítás-recenziót és egy interjút jelentetett meg.

Nagy Zsuzsa Emlékkiállítás Marosvásárhelyen c. írása kritikusan józan, mert el tud szakadni az általában azonnal a művészből kapaszkodók stílusától; megbízható szakírással támaszkodva, az alkalomról, az emlékező és műszerető jelenről tudósít:

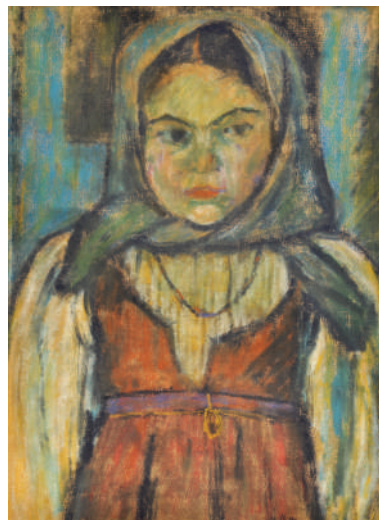
„Születésének századik évfordulójára emlékezünk, de a művészettörténet még nem állapította meg hátrahagyott képeinek számát. Úgy szórta szét festményeit, rajzait – Erdély különböző pontjain, magyarországi vagy jugoszláviai nomádságában – mint világjáró turista a szállodapénzt. Kosztért, szállásért képpel fizetett – mindenütt, ahol festeni-
valója akadt.

Erdélyi útjainak késői követői – a marosvásárhelyi muzeológusok – vándortarisznyájukba képeket, adatokat gyűjtő szorgos kutatók. Nekik köszönhetjük a 122 képből álló emlékkiállítást (59 évvel hajdan marosvásárhelyi kiállítása után!) – és az újonnan számba vett 400 körüli munkáját, a székely festőóriás még így sem teljesen felmért itthoni hagyatékát.

Festőóriás? Hajlamosak vagyunk arra, hogy a magunk portáját járva, s a nagyvilágra csak lopva pillantva – mindent, ami számunkra jelent valamit – túlértékeljük, kizárólagosnak tekintsük és csak felsőfokon tárgyaljunk. Miért ne mernénk kimondani a

»szentségtörő« igazságot, még ha tényleg a legnagyobbról is van szó? Mert amit Nagy István festett, az sem egytől egyig mind remekmű! Hogy szinte minden képét aláírta? Így kellett növelnie szálláspénzének értékét! Az utókornak minden egyes munkáját számba kell vennie. Hagyatékának gondozói, számontartói nem engedhetik meg maguknak, hogy válogassanak. Ő, ha köztünk lenne, a 122 munka közül is tíz-tizenöt festményét minden bizonnyal nem állítaná ki. De legfennebb csak tizenötöt! Mi, a többieket nézve, azokról megfélelkezünk és legfennebb csak arról vitatkozunk, hogy a száz kép közül melyik jobb, mint a másik, hogy hány közöttük a világviszonylatban is remekműnek tekinthető alkotás. Hány portréja vetekedhetne Rembrandttal, Gauguinnal, vagy van Gogh-gal, némelyik csendélete Cézanne mesterműveivel. Nem stílusanalógiák miatt, hisz jól tudjuk s látjuk, Nagy István mindig a maga vágta úton járt. Ábrázolásmódja, szemlélete csakis önmagával hasonlítható. Méltó vetélytársaival »csak« mély-séges embersége, átütő teremtmőereje és értői-csodálóra gyakorolt hatása révén kelhet versenyre.

Ismerek egy nyugdíjas leningrádi vegyész nőt, aki vasárnap délutánjait az Ermitázs Rembrandt-termében tölti... Tudok Vásárhelyen olyan nem szakmabeliről, aki minden áldott nap felment a kiállításra, és hetvenen felüli asz-

61. Nagy István: *Kislány*

62. Nagy István: *Téli táj juhokkal*

szonyról, aki négyszer-ötször járta meg a három emeletnyi magosságot, hogy találkozhasson vele.

És jöttek a csíkszeredai diákok és vásárhelyi fiatalok. A kilencvenéves Gogané Csucsáról jött el családjuk festőbarátjának vásárhelyi kiállítására. (Goga Octavianról készült portréja úgy tartott fogva, mint az ismeretlen írnok egyiptomi szobra a British Museumban: bármily csodát láttam utána, mindegyre visszatértem hozzá. Két jó portréfestőnket is megkérdeztem, mennyiért másolnák le nekem a képet. Mindketten, külön-külön ugyanazt válaszolták: »Semmiért! Azt a képet nem lehet lemásolni!«)

Angol vendégekkel váltottam szót a kiállítás után. Egyikük, kinek szenvedélye a képzőművészet, ezt kérdezte: »hogyan lehet, hogy mi nem tudunk erről az emberről?« Jól fogott tört angolságom – azt hihették, nyelvi nehézségeim miatt nem tudok válaszolni kérdéseikre...

Rengetegen írtak róla: Kosztolányi, Lyka Károly, Dési Huber István és sokan mások. Írók, festők, művészettörténészek. Mindent megírtak már festészetéről, helyéről a művészettörténetben, mai képzőművészetünkben is elevenen élő hatásáról. Már életében is szuperlatívuszokban nyilatkoztak róla, de robusztus egyéniségének időbeli távolodásával egyre közelebb kerülünk hozzá, s a szuperlatívuszok is egyre nagyobb hitelt nyernek. Művészete ma is a legkorszerűbb. Valaki azt írta a kiállítás emlékkönyvébe: »a mostani festőktől is ilyen képeket várunk«. Rohanó, kavargó, frontbetöréses hétköznapijaink között – valóban az övéhez hasonló tömör tömondatokra van szükségünk. A civilizáció előtt meghódoló, egyre fogyatkozó természetben a hazai táj valódi hangulatára. A csendre. A kékek, lilák, zöldek, fehérek, feketék harmóniájának csendjére. A belső és külső drámai feszültségek fegyelmezett, kiegyensúlyozott viselésére. A tiszta levegőre. Tiszta, egyértelmű színekre. Képletek, számok, információhalmozódások rengetegéből vágyunk szelíd öregek okos hallgatására; anyáink, nagyananyáink mesélő ráncaira. Az egyértelmű örök emberi bölcsességre. A színnek, formák lenyűgöző varázsára.

Nagy István kiállítása hitet ad és pihenést nyújt, felemel és megnyugtat. Megtanít a legjobbak mértékével mérni művészetet és emberséget.

Köszönjük őt hagyatéka hűséges őrzőinek és a vásárhelyi muzeológusoknak: Gheorghe Olariunak, Viorica Herdeannak, Simó Györgynek, Simon Endrének és nemrég elhunyt fiatal festőutódjának Sükösd Ferencnek.” (192)

Ugyanebben a lapszámban készített Bartis Ferenc interjút dr. Solymár Istvánnal, a MNG főigazgató-helyettesével, aki abban az időben többször megfordult Romániában. Az államközi kulturális csereprogramok keretében kiállításokat hozott, és a marosvásárhelyi Nagy István kiállításnak is meghívottja volt. Válaszainak Nagy Istvánra és művészetére tett utalásai-
ban szélesebb körű értelmezettséggel szembesülünk, mint ahogyan provinciánkban megszokottan, művészeinket kizárólag önkorlátaink közepette fogadjuk és értelmezzük.

„... – Miként látja Nagy István helyét az egyetemes képzőművészetben?

– Az egyetemes képzőművészet még igen kevésbé ismeri, tartja számon Nagy Istvánt, ami nem jelenti azt, hogy művészetét ne tartsuk az egyetemes értékek közé valónak. A kor művészeti központjai minden időben a más tekintetben is a legnagyobb hatást gyakorló nagy nemzetek kulturális centrumaiban jönnek létre, amelyek sokkal kevesebb nyelvi nehézséggel és szinte várakozástól kísér-

ve mutatják föl értékeiket. A kis és nyelvileg nagyon elhatárolt népek kiemelkedő értékei ezt az utat sokkal több nehézséggel és időben is hosszadalmasan tudják megtenni.

– Tehát részben idő kérdése, hogy Nagy István az őt megillető helyre kerüljön a képzőművészet történetében és a köztudatban?

– Valóban, de ezt a folyamatot végre is kell hajtani, és ezért mi vagyunk a felelősek, hiszen maga a feladat miránk hárul.

– Mennyiben sajátosan nemzeti s egyetemes jellegű Nagy István művészete?

– A képzőművészetben is az eredetiség teszi az alkotást értékké. Az eredetiség a másokétól eltérő élményvilágból táplálkozik, s ebben az élményvilágban a tájak, az emberek éppúgy bennefoglaltatnak, mint a népi kultúra előzményei s egy kisebb világnak a sajátos ritmusai. Mindezek az élmények akárkiben visszhangot kelthetnek, de a nagy művész meg tudja találni művészeti formában való, eredeti újrafogalmazásukat. Ezt persze nem adják ingyen. A legtehetségesebbnek is sokszor felemészti idegrendszerét, rámegy az élete. Nagy István törvényszerűen ezt az utat járta végig, a magyar és a kelet-európai újrafogalmazásnak a szótárát hozta létre. Hasonló volt az ő vállalkozása és eredménye ahhoz, amit az irodalomban Arany János és kora, vagy a zenében Bartók Béla és Kodály Zoltán végzett el.

– Ezek után, ha visszásnak tűnne is, föltehetjük a kérdést: korszerű-e Nagy István művészete?

– A művészet időszerű áramlatait a maga módján átéli minden nagy alkotó. Ez rendszerint nem hasonló ahhoz, ahogyan a felszínen levő irányzatokat egyszerűen átveszik ezeknek a követői. Nagy István művészete korunknak az egész problematikáját magában foglalja – tartalmilag. A szociális igazság keresésének az indulatát éppúgy megtaláljuk benne, miként közvetve a sovinizmus elvetését. Formailag ezzel összhangban erőteljesen konstruktív, tömör, ugyanakkor a világ teljességét megőrzően organikus az ő művészete. Az erdélyi táj lényegének hosszú évtizedeken át való megközelítése és az itt élő embereknek szinte szociográfiai szorgalommal történő, hosszú tanulmányozása után a művész elérkezett arra a pontra, amikor kompozíciós módszere bármilyen téma és élmény kifejezését lehetővé tette számára.

– Visszatérve a beszélgetésünk kezdetére, hadd tegyük szóvá: mi történt Nagy István munkásságának népszerűsítése érdekében születésének századik évfordulója kapcsán?

– Nagy István művei minden alkalommal szerepelnek a századunk művészetét bemutató kiállításokon, ilyeneket legutóbb a Magyar Nemzeti Galéria Németország Szövetségi Köztársaságban, Dortmundban, Leningrádban, Moszkvában, az angliai Norichban, Bukarestben rendezett, és még az év végéig ilyen kiállításokon szerepelnek Nagy István képei a lengyelországi Łódź¹ Modern Múzeumában. Budapesten, születésének 100. évfordulója napján, válogatott remekműveiből nyílt kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. Októberben Baján, halálának helyén, nemzetközi művészettörténész emlékülés lesz, főleg magyarországi, romániai és jugoszláviai kutatók részvételével, s az ott rendezendő emlékkiállításon a jugoszláv tulajdonban levő fontosabb művei is bemutatásra kerülnek. A művészről szóló nagymonográfiámat a jövő évben adja ki, a tervek szerint, a budapesti Képzőművészeti Könyvkiadó.

– Miként értékeli Nagy István romániai népszerűsítését?

¹ Łódź.

63. Nagy István: *Csíkmindszenti udvar*

– A századik évforduló alkalmából nagy munkát végeztek a romániai kollégák. A rendkívül nagy számú és szétszóródott életmű teljes megismerését több, eddig számomra is ismeretlen kép felkutatásával segítették. A marosvásárhelyi képtár kiállításának megrendelésével, a Kolozsváron és Csíkban előkészített megemlékezések, rendezések, munkájában a sajtóviszhanggal, úgy vélem, igen nagy mértékben siettették ennek a nagyszerű életműnek a közkinccsé válását, mert Nagy István művészete valóban közkinccs.” (193) Illusztrációként Kislány és Téli táj [cv.: Téli táj juhokkal].

És ide kívánczik M. Kiss Pál művészettörténész – egykori marosvásárhelyi kollégiumi tanár –, Nagy István és Nagy Imre jubiláris kiállítása Marosvásárhelyen cikkének első része:

„Nagy István (1873-1937) és Nagy Imre (1893-) két kiváló csíki művész 100. ill. 80 éves évfordulóját nagyszabású kiállítással ünnepelték Marosvásárhelyen. Mindketten Csíkból indultak, mindketten festők, s nemcsak művészi, hanem családi rokonságban is vannak egymással. A »Nagy tizek« közül valók, ahogy az Új Írás c. folyóiratban Marosi Ildikó részletesen kifejti.

Ki mondhatna többet és hitelesebbet Nagy Istvánról, az emberről és festőről, mint Nagy Imre, a kiváló festő? Az Új Írás többek között idézi: »Egyszer végignéztam, hogy egy félóra alatt megrajzolt egy fejet. Azt a naiv gyermekes élvezetet, ahogy dolgozott... Sokat szenvedett, de a festés boldoggá tette, megnyugtatta... Abszolút magábavonult, csendes ember volt, keveset beszélt. Mindig úgy jelenik meg előttem, ahogy szénnel dolgozik és állandóan kenyérmorzsát gyúrogat a kezében, azzal játszott, azzal törölt. Rendkívül melegszívű ember volt, ez érzik a képein is és ez okozhatja nagy zárkózottságát. Ezért volt olyan nagy szüksége a festészet nyújtotta kielézési formára... Rendkívülinek tartom önarcképeit, azokban ő mindent direkt elmondott. Minden művész és művészet, amelyik nem kifelé beszél, az önarcképben tudja egységesen a világról a véleményét elmondani«. [...]

Képeinek felejthetetlen élménye hozta el a kiállításra tisztelőit, csodálóit, egykori munkásságának területéről, a három Duna menti országból, melynek tájait embereit festette. Humánuma határokfelettségét érezték mindenütt képeiben. [...]”¹ (194)

Egy kései cikk számol be a marosvásárhelyi kiállítás előkészületeiről. Gondolom, Marosi Ildikó jegyzi az Új Életben megjelent írást. Azért közlöm teljes egészében – bár nem tartozik szorosan a korabeli csíki művészeti élethez –, mert abban az időben, Romániában minden magyar vonatkozású esemény, ami valamiféle kiemelkedő jelentőséget is sugallt, sőt, amelynek külföldi – pontosabban magyarországi vonatkozásai is lehettek –, az erdélyi magyar kulturális közegben felfokozott lelkiállapotot gerjesztett, s minden részlete kiemelkedő jelentőséggel rendelkezett. Lelkierőnk megőrzésének záloga volt...

„Mire ez a cikk megjelenik, valószínűleg elhangzik már az ünnepi megnyitó beszéd, és számtalan látogató sétál végig a marosvásárhelyi Művészeti Mú-

¹ A cikk folytatása már Nagy Imréről szól, amit a megfelelő helyen közlök.

zeum termein, hogy megcsodálja a nagy festőzseni, Nagy Istvánnak a képeit. A kritikák, beszámolók is elvégezték eddig hírverő-méltató feladatukat: talán azt is megállapították, hogy a marosvásárhelyi múzeum munkaközössége méltóképpen emlékezett meg a festőről születésének 100. évfordulóján.

Kiállításokkal kapcsolatban nagyon ritkán esik szó arról, hogy kik, honnan, hogyan gyűjtötték és rendszerezték a felfüggesztett képeket, kik és hányszor szaladtak a nyomdába, hogy a katalógus idejében elkészüljön, kik helyezték a képek értékét hangsúlyozó, új keretbe a műveket.

Kissé rendhagyó módon a művészetnek ezeket a napszámosságait kerestük meg, akkor, amikor még a szó valódi értelmében az egész anyag »a földön hevert«.

Kezdjük fentről lefelé, az igazgatóval. Olariu Gheorghe, mint mindig, most is éppen rohan valahová.

– Két Nagy-kiállítás egy hónapban... Nagy Imre és Nagy István... Csodálkozik, hogy mindenki rohan? Forduljon a Nagy István-kiállítás felelőséhez, Herdean Viorica főmuzeológushoz, ő majd minden felvilágosítást megad; különben az egész múzeum, velem együtt, fáradhatatlan keretezőnkig, Karácsonyi Árpádig, mindent végez, hogy idejében meglegyünk. S jó volna megemlíteni, hogy a kiállítás eredetileg szegény Sükösd Ferencnek¹ volt az ötlete, ő lenne talán a legboldogabb, ha a megnyitót megérhette volna. Hiszen mint festőnek egyik példaképe volt Nagy István.

A többiek elárulják, hogy a megyei néptanács autóján kívül a legtöbb kiszálást az igazgató kocsiával végezték, s ugyancsak az ő érdeme, hogy a múzeum birtokába került az egyik legértékesebb Nagy István-festmény, az utolsó Önarckép.

– Nekünk szinte kötelességünk is volt ennek a kiállításnak a megrendezése – mondja Herdean Viorica –, hiszen az országban a miénk a legnagyobb Nagy István-gyűjtemény. Ezenkívül Vásárhely a legelső között volt, ahol a festő már pályafutása kezdetén, 1914 februárjában, egyéni kiállítást rendezett. Nekem személyes ügyem is: ezzel a kiállítással vizsgázom a muzeológusi továbbképzőn.

– Nemcsak a meglévő anyagból válogatnak?

– Dehogy. Nekünk 31 Nagy István-képünk van csupán. Most pedig 140-et állítunk ki. Még novemberben, a kezdet kezdetén, valamennyi lapban hirdetést tettünk közzé, amelyben felkértük a festő képeinek gyűjtőit vagy tulajdonosait: a kiállítás idejére bocsássák rendelkezésünkre a képeiket. A bejelentkezések során összesen 400 képet katalogizáltunk.

– Merre jártak képek után?

– Váradon, Csucsán, Csíkmindszenten, Csíkszentkirályon, Csíkpálfalván, Csíkdánfalván, Csíkszeredában, Brassóban, Udvarhelyen, Gyergyóban, Kolozsváron, Bukarestben és még sokfelé, sajnos, éppen a legnagyobb téiben. Az újsághirdetésre csak 20 gyűjtő jelentkezett. A többinél...

Simó György, a múzeum konzervátora veszi most át a szót:

– Mióta a múzeumhoz kerültem, minden címet feljegyzek, ahol úgy hallottuk, van Nagy István-kép. Ebből a pár címből indultunk ki, s aztán minden helyen tudakozódtunk, nem tudnak-e még valahol... Szinte

64. Nagy István: *Csíkmindszenti házak*

¹ Festőművész, Alsósófalva, 1933 – Marosvásárhely, 1972.

mindenki tudott egy újabb címet, persze, a lelkünkre kötötték, nehogy elmondjuk, kitől hallottuk...

– Volt olyan, aki megtagadta a segítséget?

– Volt! Olyan is, aki még katalogizálni sem engedte a képeket. Kolozsváron egy tanár özvegye kétszer is kitért előlünk, s ugyanúgy egy doktornő is teljesen elzárkózott, pedig talán a legszámottevőbb és legértékesebb képek vannak a birtokukban. De ugyanígy jártunk Mindszenten is Nagy István unokaöccsénél, Nagy Antalnál, akinek 86 kép van a birtokában, és egyet sem engedett elhozni a kiállításra. Ez részben érthető, részben bosszantó. Nagy Antalnak és más gyűjtőknek is, rossz tapasztalataik vannak a képek kiszolgáltatása terén.

Ez nagyon megnehezítette a munkánkat, mert sajnos, elismervényen kívül nem tudunk semmiféle biztosítékot hagyni, vagy éppen biztosítást kötni az elhozott képekre. Sokan meg azzal érveltek, annyira hozzátartozik a mindennapos környezetükhöz a kép, hogy a kiállítás idejére sem tudnak megválni tőle. Volt olyan is, például egy sokat szenvedett özvegyasszony, aki a szekrény mögül szedett elő egy Nagy István-képet, mondván: olyan tragikus atmoszférájú, hogy nem bírja állandóan a falon látni, de nem tud megválni tőle.

– Kik őrzik a festő legtöbb és legszebb művét?

– Nagyon sokan. Például Nagy Ferenc [a művész öccse] leányai, Hanke Artúrné és Bocskor Antalné, 18 illetve¹ 14 Nagy István-mű örökösei, brassói lakásukban nincs is más ezeken kívül a falakon. Meg a szintén rokon dr. Nagy András Csíkszentkirályról, aki festőre vonatkozó mindenfajta dokumentációs anyagot is gyűjt. Szép képeket őriz Csucsán Goga Octavian özvegye, Ciupe Aurel, dr. Dajbukát Ferenc, Bene József, Salamon László költő, dr. Szász Tibor és Jenei Miklós Kolozsváron, Baciú Teofil, és még sokat sorolhatnék...

– Mennyit költöttek eddig a kiállításra?

– Hirdetésre 15 000 lej, kiszállásokra kb. 7 000 lej...² A vásárlások? Ez titok, ne verjük fel túlságosan az árakat, mert még bővíteni szeretnénk a múzeum Nagy István-állományát.

– Volt még ilyen nagyszabású gyűjteményes kiállítása a festőnek?

– Erdélyben nem. Talán az 1926-ban rendezett kiállítás lehetett még ilyen gazdag... De most nagyjából elvégeztük a hazai képek felmérését is, ha nem is merítettük ki a tudományos feldolgozás összes normáit. Sajnos kevés levelet és egyéb emléket sikerült gyűjtenünk. De azért sok mindent bizonyít ez a kiállítás. Többek között azt is, hogy Nagy István lélekben soha sem szakadt el szülőföldjétől. Én ezt úgy fogalmaztam meg magamnak, hogy ő egyszemélyben az erdélyi festészet Gogaja és Coșbucja. Minden képén dominál a szülőföld, Csík, Erdély levegője. Ott kísért a későbbi képeken is. Reméljük, ez a hathetes kiállítás ünnep lesz az ország képzőművészeti életében." Illusztrációként „Nagy István Anyám c. képe Salamon László költő tulajdona. Nagy Istvánnak a Goga házaspárról készült képeit a költő Csucsán élő özvegye, Veturia Goga bocsátotta rendelkezésre. Herdean Viorica főmuzeológus, a Nagy István-kiállítás felelőse. Simon Endre muzeológus, amint a katalógus fotóanyagát rendezi. Simó György, a múzeum konzervátora a még »földön fekvő« képek között. Nagy István szülőfalujában, Csíkmindszentben, közös munkával készül a szülőház helyén felállítandó emléktábla kőalapzata. Marx József felvételei." (195)

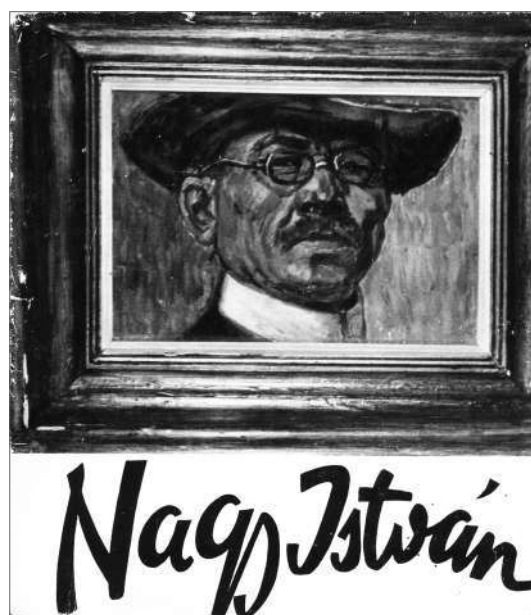
1 A következő örököstől, Hanke Katalintól ezt az anyagot vásárolta meg 2012-ben a CSSZM.

2 A 2014-ben alkalmazott nyugdíjszámítások szerint 1973-ban 1.391 és 1.563 közötti átlagfizetések voltak érvényben.

Folytatásként következzen ugyancsak Miklós Lászlónak a tollából született, a csíkszeredai nyomdában készült, a marosvásárhelyi centenáriumi kiállítást kísérő, szakmai hiányosságokat is tartalmazó katalógus megjelentetéséről szóló *Elkötelező vállalkozás* címet viselő cikke. Bevezetőjében a katalógust „nagyszerű”-nek nevezi, hozzátéve, hogy „önmagát ajándékozta meg vele a csíkszeredai tipográfia, hiszen ha jól sejtem, éppen a nyomdászok napjára készült el: büszkéek is lehetnek rá.” És örömmel említi a „Nagy István művészeti hagyatékának föl kutatására” irányuló szervezési-kutatási összefogást. De nem hagyja szó nélkül a hiányosságokat sem: „... bár nem szándékozom kritikai megjegyzést fűzni [Herdean, Viorica]¹ roppant vállalkozásához, néhány észrevételt – éppen mert ennyire jelentős munkáról van szó – szükségesnek tartok leírni. A kétnyelvű katalógus magyar szövegének – úgy tűnik – nem volt gazdája, lektora, aki a tanulmány fordítását – bizonyos Erdélyi László nevű valaki lelkiismeretlen, minősíthetetlenül felelőtlen tette – ellenőrizze.

Nem kenyerem az idézgetés: ennek a szövegnek így, ebben a formában nem lett volna szabad megtörténnie. Kié a felelősség? – döntsék el az illetékesek, mondanám, de a vétség helyrehozhatatlan. [...]” (196)

Ám a katalógus megjelenéséig a kiállítás be is zárt. Murádin Jenő ezért *A Hétben Képtár és közszolgálat Marosvásárhelyen* című jegyzetében joggal – bár ő sem időben – illeti megfelelő kritikával a kiadás kései ségét: „Simó György konzervátor² a Nagy István-katalógust mutatja, amely éppen egy évvel a kiállítás megrendezése után készült el. Eladni a katalógust, bármilyen mutató is, most már elég nehéz. Pedig hát tetemes munkája és pénze áll benne a múzeumnak, a munkatársaknak. Nagy István születésének centenáriumát ünnepeltük a múlt évben. Szívügyünk volt a kiállítás. A katalógus szintén. A nyomdai munkák ilyen megkésése semmilyen körülmények között sem fogadható el.” (197)

A marosvásárhelyi centenáriumi kiállítás katalógusának a borítója

Nagy István neve és személyisége – 1973-ban – nemcsak a marosvásárhelyi és a csíkszeredai közönség számára – ez utóbbi helyszínen a vidékiesség teljes merélyében –, került a figyelem középpontjába, hanem a bukaresti művészetszerető közönség is találkozhatott nevével és – igaz, nem önálló kiállítási anyagként –, alkotásaival. Történt ugyanis, hogy a román-magyar kultúracsere keretében a MNG Mednyánszky László, Vaszary János, Koszta József, Nagy István és Egry József műveiből, *A modern magyar festészet előfutárai* címmel rendezett Bukarestben egy alkalmi kiállítást. Ennek kapcsán jelent meg *Kortársak és előfutárok* címmel *A Hétben* Halász Annának dr. Solyvár Istvánnal, a MNG főigazgató-helyettesével, a kiállítás kurátorával készített interjúja. A szerző nem pontosítja a kiállítás helyszínét, de valószínűleg Románia Művészeti Múzeuma földszinti termeiben rendezték, hiszen általában az ilyen jellegű időszakos kiállításoknak az volt a helyszíne. Az interjúban dr. Solyvár István aki – akkorra már átvette Pap Gábortól annak kutatásere-

¹ Az MMM akkori főmuzeológusa.

² Néhai, az MMM akkori gyűjteménykezelője.

ményeit s éppen abban az időben dolgozott nagyszabású Nagy István-monográfiáján –, a következőket állítja: „Már öt elődömnek beletört a bicskája Nagy István életművének a feldolgozásába: adat és nyilatkozat, önvallomás, napló nincs sehol, csak a képek, azok is szétszórva a világon. Egyszer Ausztriából írtak hogy van nyolc Nagy István-képük, és hogyan jegyzik ezt a festőt nálunk? Aztán Izraelből küldött valaki színes fényképeket egy lakásról, amely telis-teli van Nagy István képeivel. Fel sem lehet mérni, ami Amerikától idáig lappanghat. A művész rengeteget barangolt, Jugoszlávia területén, Olaszországban, egész Magyarországot bejárta, de tulajdonképpen mindig székely festő maradt, Bakkonyban és az Alföldön is. Nem olyan alkotó, akinek élesen elválnának a korszakai, hanem folyton visszanyúl régebbi megoldásaihoz vagy előlegezi későbbi korszakait. Más festő életében megvan a dolgok polgári formája: otthon, főiskolai katedra, időközönkénti nyilatkozatok és a többi. Nagy Istvánnál ebből semmi sincs, csak a világban szétszórótt sokezres munka, amelyből lassacskán minden kiolvasható. De minden képnek felbukkanása új talány a rendszerezés számára.

Az elődök közül Pap Gábor teljes feldolgozott anyagát átadta nekem, miután visszalépett a további kutatástól. Mégsem hiszem, hogy az én monográfiámmal lezárulna az anyag. A bukaresti kiállításon a művész fő művei közül egy sem szerepel, a Galéria anyagából nem hozhattam mást, a fő művek magántulajdonban vannak, s még sok kerülhet elő ezután is.

Hogyan is épül fel egy Nagy István-tájkép?

A hegy betölti a képet, égnek alig marad hely, egymás mögött emelkednek a hegyek, mások keresztezik a vonulatot, így alakul ki az erővonalak hálózata. Sohasem fest olyan képet, amelyet kisebbre kellene komponálni, inkább eleve kisebbre festi, s annyira telíti a képmezőt, hogy kifelé feszít minden. Egy kicsit síkba fordítja, az előteret épphogy jelzi, a középteret felnöveszti, a háttérrel elhagyja, mintegy befelé fordítva így az egész képet. [...] Ez persze nem kiszámított, tudatos dolog, hanem Nagy István egész művéből levonható szerves sajátosság – egy képtípus, amely az erdélyi tájból született.¹ S ez ad ütembeli kulcsot Fiumeban festett tájképeihez is. Az arcképei is olyanok, mint a hegyek: betöltik a teret, időtlenül frontális helyzetben, örök sorsokként.” (198)

Ezt, a főleg Nagy Istvánról szóló részt különböző alkalommal ismeretterjesztő jelleggel közölt cikkek felsorolásával zárom.

Elsőként: Murádin Jenőnek, a Bánffy-palotában székelő Kolozsvári Művészeti Múzeumban végzett felmérésének következtetéséből idézek: „A hazai művészet alkotói közül többen egész sorozat képpel vagy szoborral vannak jelen. S csak az utóbbi tíz-tizenöt év vásárlásai révén Barabás Miklós, Theodor Aman, Nicolae Grigorescu, Nicolae Tonitza, Tasso Marchini, Nagy István, Szolnay Sándor, Ion Țuculescu képeit említeném mindenenekelőtt.” (199)

Másodikként: Mezei József *Illúzió és valóság* cikkének egy részletét közlöm: „A XIX. századi ábrázolási törekvések végkifejletükhöz az impresszionizmusban értek el, s csakugyan ezen az irányzaton belül érlelődtek meg a modern festői látásmód alaptételei, az impresszionista törekvések szétfutó tendenciájában előképét láthatjuk a modern művészet egészére annyira jellemző széthasadozottságnak. [...] ... Cézanne végérvényesen meghaladottá tette

¹ Lásd: Dr. Pogány Gábor: *Erdélyi látásmód a festészetben?* IN Szabó András: *Bőfény*, p.: 101-104.

az illuzionizmus naturalista eszméjét. A modern festészet e Leonardójához mérhetően, jelentős művész a mi tájainkon nem született. Volt azonban egy olyan festőnk, aki a maga eredeti módján ezzel a felfogással több és lényeges ponton érintkező szemléletet alakított ki. A csíkmindszenti születésű Nagy István (1873 – 1937) tájképein, kiváltképp gyimesi tájain, a helyi hangulat és szín talán kevésbé átlényegítetten, vaskosabb realitásban érvényesül, pattanó ívekkel, gömbhéjszerűen feszülő dombhátai, merészségükben is mesterkéletlen képkivágásai azonban azt jelzik, hogy a Cézanne-i problematikát a francia festő annyi más követőjénél jobban, mélyebben megértette.” (200) Illusztrációként *Tájkép* (pasztell?, kerítések-fák-bokrok ritmusa).

Harmadikként: Jakobovits Miklós *Európai formanyelv, erdélyi lelkiség* című előadásszövegéből választottam egy mondatot, amit 2001-ben, a Magyarországi határain kívül témával rendezett MNG-beli művészettörténeti szimpóziumon adott elő. Ebben kerek-perec kijelentette, hogy: „Nagy István művészetét nincs miért a nyugati alkotókéval összehasonlítani.” (201) Ennél frappánsabban Nagy Istvánt talán nem is lehet hazai „leltárba” venni.

A különböző lapokban megjelentetett ismeretterjesztő írások a következők:

A *Dolgozó Nőben*, Borghida István: *Nagy István születésének századik évfordulójára*. (202) Ez a lap majdnem minden családnak járt, nagyon sokan szerezhettek általános szinten tudomást Nagy Istvánról, művészetéről, annak jelentőségéről.

Az *Előrében*, Mezei József: *Nagy István születésének 100. évfordulója* (203) Illusztrációként *Önarckép* (olaj, vászon, MVM)

A *Falvak Dolgozó Népében*, Kozán Imre: *Három emlék. Száz évvel ezelőtt született Nagy István festő* (204)

Az *Igaz Szóban*, Katona Ádám: *Nagy István – Egyszerű ember. Egy székely* (205) Illusztrációként *Kristóf György, Reményik Sándor, Indig Ottó, Peile Ernő(?)* szén portréi.

A Jóbarát gyereklapban – amelyet minden kisiskolásnak járni kellett –, Domokos Eszter: *Nagy István (festő) (1873-1937)* (206)

Az *Új Életben*, Marosi Ildikó cikk-kettőse „Mindketten a »Nagy tizek« közül valók” mottóval. Nagy István a székely Rembrandt és Kőműves Nagy Lajos a kortársról és barátról. Ez utóbbiból sok mindenről szerezhető olyan tudomás, ami a korábban megjelent értékelő írásoknak alig, vagy egyáltalán nem lehetett tárgya: a művész testi alkatáról: megjelenéséről, továbbtanulásának okáról, ami magyarázatot is ad a sokat emlegetett anyai féltésre, kolozsvári támogatójáról, felfedezőjéről, feleségéről és néhány társadalmi kapcsolatáról.

„A két világháború közötti erdélyi hírlapírók közül talán Kőműves Nagy Lajos foglalkozott a legtöbbet Nagy Istvánnal, »a székelyek Rembrandtjával«. Írt a kiállításairól, írt szülőfalujáról, Csíkmindszentről, ahol fölkereste Nagy István édesanyját. Nyomon követte a Gruzdával való kapcsolatait, ugyan-csak ő számolt be több hasábos riportban a festő csucsai látogatásáról –

65. Nagy István: *Csíkmindszenti utca*

és a művész életének sok más momentumáról. Most Kőmíves Nagy Lajost kolozsvári otthonában kérdezzük a hajdani kortárs és barát felől.

Nagy István száz éves lenne, ha ezt a matuzsálemi kort megérhette volna. Kőmíves Nagy Lajos is eltöltötte már a nyolcvanát. Ahol az emlékezet elbizonytalanodott – ott a gondosan őrzött Újság- és Keleti Újság-beli régi írásai segítettek ebben a furcsa szellemidézésben.

– Azt kérdezed, milyen volt Nagy István? A külseje is hozzáidomult lelki büszkeségéhez. A törzse fejedelmi tartású, mint a fenyőfáé. A feje ércesen kemény, dacos, mint egy fanatikus aszkétáé. Tekintete acélpenge, mikor dolgozott, de örök gyermekjóságú, szelíd és bánatos a pihenés és elmélyedés óráiban.

Hús, aszkéta és gyermek egy személyben. Lényének ez a hármassága harmonikus egysége olvadt művészetében.

– Ismertem az édesanyját is. 1926-ban jártam a falujukban, Csíkmindszenten. Bálványgerendákkal díszített, faragásos, székel kapus házban lakott özvegy Nagy Antalné, a festő testvérével, Ferencsel. Az öreg Nagy néni elmesélte, mennyi nyugtalanságot okozott neki István fia, hogy nem folytatta becsületes foglalkozását: tanító, tanár lehetett volna, akár ott a faluban, akár Csíkszeredában is. Később, ha tudta, merre bolyong a világban, küldte a kis csomagot vagy kevés pénzt Rómába, Párizsba. Ebben az időben, mikor Nagy István a külföldet járta, s sokszor még később is, egyetlen és fő mecénása ez az öreg székel asszony volt. Elmesélte, hogy gyermekkorában nem mutatkozott a tehetség Pistában, egészen addig, amíg tanító nem lett. A földet szerette jobban. Csak az édesanyja kényszerítette a továbbtanulásra, mert a kis birtok ötfelé oszlott a gyermekek között. Így végzett Nagy István tanítóképzőt Kolozsváron, s utána egy falusi tanyán tanított két évig. Itt, Homokmégyen kezdett unalmában rajzolni s itt fedezte fel a kalocsai érsek s küldte fel Pestre, a rajziskolába.¹

– Hol ismerkedtem meg Nagy Istvánnal? Ezt már nem tudnám pontosan megmondani. Talán Náthán Mórnál, a műgyűjtőnél, vagy Nagy Jóskánál, a vendéglősnél, ahol gyakran vacsoráztunk együtt – nem merném pontosan állítani... Hogy ki volt Náthán Mór, azt is kevesen tudják már. Dúsgazdag kolozsvári ügyvéd volt, aki utálta a mesterségét, főleg a bírákat és ügyészeket, így aztán a műgyűjtésben élte ki magát. Rendkívül sok értékes képe volt, például egy Zurbaran is. Egyszer egy ismeretlen festő 1537-es keltezésű képét vette meg, és kiküldte Berlinbe egy ottani szakértőhöz, hogy megállapítsa, hogy ki is festette? Egy volt osztrák-magyar vezérkari őrnaggyal küldte, akinek a neve most szerencsére nem jut eszembe. Ez eladta képet valami csillagászati összegért, a kép Bécsből Münchenbe, onnan pedig amerikai gyűjtőkhöz került – végül már milliók áron. Az őrnagy persze eltűnt, s Náthán hiába utazott utána, többé nem találta. Ebbe az ügybe valósággal beleőrült. Elkezdett kártyázni, s végül mindenét eljátszotta. Nagy nyomorba jutott már az Auschwitzba való elhurcolása előtt. Ott pusztult el. Náthán Mór egy Grátz nevű akkori kolozsvári műkereskedőnél fedezte fel Nagy Istvánt, a házába fogadta, s minden képéért, ha jól emlékszem, 500 lejt adott. Az ószerről szerezte Nagy Istvánnak a modelleket.

¹ Egyik életrajz sem emlegeti az érseket. Mindenik csak Keleti Gusztáv nevét.

– Miután Nagy István megnősült – egy bajai nőt vett el¹ –, elment Kolozsvárról. Bajáról járt át Jugoszláviába, ahol sokat dolgozott, s valószínű, hogy a belgrádi vagy újvidéki múzeumban is lehetnek képei. A halála után a felesége trafikot bérelt Baján, s abból éltek a fiával.² Az asszonynak fogalma sem volt milyen értékei vannak. A férje halála után egyszer lejött hozzánk Kolozsvárra, s hozott egy mappát, tele Nagy István-képpel; 1000 pengőt kért érte, akkori értékben mintegy 35000 lej lehetett.³ Mivel nekem nem volt pénzem, s Náthánnak sem, Náthán egy neves orvosprofesszortól kölcsönkérte az összeget, s zálogként otthagyta a mappát, benne 93 Nagy István-grafikai lappal. Lejárt azonban a határidő, a pénzt nem tudta megadni, s a rajzok ott maradtak. Az orvos halála után a felesége adogatta el a képeket óriási összegéért. Meg egy másik ügy: Nagy István halála után lementem Bajára Náthán megbízásából, s a feleségétől vásároltam 40 képet, főleg kisebb vázlatokat. Mikor Náthánt deportálták, értesített, hogy a képek egy Borbáth nevű vendéglősnél vannak. De amikor én jelentkeztem, a képek már nem voltak meg.

– Mit tudok Nagy István és Goga Octavian kapcsolatáról? Mi, Demian Tassy és én, csak a második csucsai útján kísértük el Nagy Istvánt. Először egymagában járt nála 1926 júliusában, Goga a miniszteri különvagonban hozta be Kolozsvárra. Akkor festette a képet a költő miniszterről, amely úgy tudom, ma is csucsai Goga-émlékházban, a költő dolgozószobájában látható. Mi egy vasárnap mentünk Csucsára, s délelőtt fél tíztől fél háromig két képet festett a miniszter feleségéről és a vendégekről. Készt is az ebéd emiatt. Nem állította be a modelleket, s azt lehet mondani, mire azok észbe kaptak, már kész is volt a portré. Pillanatok alatt állította fel rozoga festőállványát, melyet madzagok tartottak össze, hogy fel ne boruljon, s olyan erővel és szenvedéllyel látott munkához, hogy a színes kréták recsegve törtek össze mozdulatai nyomán, a papír mélyen benyomódott, de nála ilyenkor semmi sem számított. Hol eltávolodott a képtől, hol meg valósággal újra megostromolta, s festett lázasan, a végén sokszor az öklével is simított a rajzon.

– Tessitori Nórát is megfestette, valamikor húsz és harminc között. Odakint, Békásban festette, zöld ruhában, szép plein air kép volt. Nátháné lett a kép, aki egy Boila nevű egyetemi tanárnak adta el. Valamikor engem is megrajzolt, s amikor egyszer minden pénzem elkártyáztam, annyira láttam a portréban azt a felelőtlen könnyelműséget, hogy elkeseredésemben összevagdaltam a képet.” (207) Illusztrációként Önarckép (olaj, MVM), Anyám (pasztell, MVM?), Táj (szénrajz?) és Táj juhokkal (pasztell, MVM).

*

66. Nagy István: *Házak plein airben*

67. Nagy István: *Erdei patak*

1 Umstadt Mária.

2 A trafikot még Nagy István életében bérelték, Nagy István is árult benne.

3 A pontosított időszak hiányában nem tudom megsaccolni, a lej akkori vásárlóértékét.

Szabó András: *Nagy István-emplékhely-*
nek szánt, berendezetlen ház, Csík-
mindszenten, a Nagy tizesben

És most ismét vissza kell térnem Szopos Sándorhoz, mert időrend szerint ő következik a sorban. Ő sem Csíkban teljesítette ki életművét, bár művészeti tanulmányainak végzésében őt is támogatta a CSME.

Szopos Sándor 1881. november 8-án született Csíkszeredában, s itt is érettségizett 1900-ban. 1900-04 között a Magyar Képzőművészeti Főiskolán rajztanári oklevelet szerzett. Mesterei ugyanazok voltak, mint Márton Ferencnek. Erdélybe hazatérve 1904–05 között önkéntesként szolgált a brassói 24. királyi honvéd gyalogezredben. 1905–15 között Ditróban és Gyergyószentmiklóson, 1915-től 1934-ig pedig Désen a Állami Főgimnáziumban volt rajztanár, ahol szabad festőiskolát is fenntartott a városi sétatér egyik épületében. Legismertebb tanítványai Huber István, Modok Mária, Kunovits András, Katz Márton, Piskolti Gábor és Mihali, Augustin voltak.

1926-ban tanulmányutat tett Bécsben, Münchenben, Assisiben, Firenzében, Rómában és Velencében.

1934-ben Kolozsvárra költözött. Az Unitárius Kollégiumban Tóth István-nal közösen festészeti iskolát indított, amiért 1940-ben Corvin-koszorúval tüntették ki.¹

A 40-es években születtek történelmi témájú kompozíciói: a *Madéfalvi veszedelem*² cíművel 1941-ben Eszterházy Pál-díjat, a *Lármafát gyűjtő széke-lyek* cíművel pedig 1942-ben Lotz Károly-aranyérmet nyert. Ugyanebben az évben több művésszel együtt ő is megrendelést kapott Honvéd hadtestparancsnokság³ épületének díszítésében. Hat falképet készített.

73 éves korában – 1954. december 24-én –, hunyt el. Özvegye, Szopos Ida a hagyaték 53 festményét és grafikai munkáját a Marosvásárhelyi Képtár-nak ajándékozta. A *Madéfalvi veszedelem* c. alkotását 2017-ben egy műkereskedésből vásárolta meg a CSSZM.

Az 1926 márciusában, a Marianum⁴ dísztermében kilenc napig látható kiállításának művésztanár barátja, Tóth István volt a recenzora. A *Pásztor-*

1 Horthy Miklós kormányzó alapította 1930-ban, a tudomány, irodalom és művészet terén, valamint a magyar művelődés fellendítésében szerzett kimagasló érdemekért adták,

2 2017-ben a CSSZM megvásárolta.

3 Jelenleg a Kolozs megyei Román Hírszerző Szolgálat és rendőrség székháza.

4 Kolozsváron, a hajdani katolikus leánynevelő intézet, ma a Babeş-Bolyai Egyetem humán és – talán – a földrajz-földtan tanszékek épülete.

tűzben közölt írásának bevezetőjében a magyar képzőművészeknek az „izmosodó erdélyi magyar irodalom” mellett, sokasodó jelentkezése iránti örömét fejezi ki, amit fajiságunk erejének jellegeként értelmez. És azt is megállapítja, hogy a képzőművészek az íróknál jóval nagyobb anyagi befektetéssel dolgoznak. Ehhez példát Szopos Sándor kiállításának anyagkölségeivel állít: „Van-e a közönségnek fogalma arról, hogy Szopos képeinek a nyersanyaga (vászon, festék, keret) körülbelül 100.000 lej értéket képvisel¹ [...]” A súlyosan gyenge anyagi helyzetre való tekintettel fogalmazza meg borúlátó megállapítását, miszerint a „magyar művészet dolga itt ma Erdélyben kevés ember lelki ügye. Az anyagi és erkölcsi támogatás teljes hiányában szellemi életünknek ez a fontos tényezője majdnem teljes tengődésre van kárhozthatva.” Kissé hazabeszélve pedig így folytatja – „Ma egyedül a Pásztortűz viseli a lelken az erdélyi magyar képzőművészet sorsát s erejéhez mérten, képben és írásban, mindent megtesz, hogy a fontos kérdést napirenden tartsa.” –, aztán néhány gondolat után rátér tulajdonképpen témájára, az impériumváltás utáni harmadik Szopos-kiállításra, amelynek alapján csoportosítja is az alkotásokat. „Három főcsoportba foglalhatjuk műveit: kompozíciók, fejek (arcképek és tanulmányok), tájképek. Mindjárt leszögezhetjük, hogy Szopos Sándor univerzális művész; mindenütt otthon van, amit elősegít technikai felkészültsége, rajztudása és pompás színérzéke.”

Írásában Tóth István több képet is elemez. A méretében igénytelennek nevezett *Pogány székelyek áldozása* címet viselő rajzhoz a következőt fűzi hozzá: „A kis méretek közé bámulatos történelmi monumentalitás, széles, mozgalmas tömegek vannak egységes hatássá tömörítve.” Továbbá: „Széles, egyszerű felfogással a reménytelen, csüggedt, drámai erőket rejtő nyomasztó érzését mi is érezzük a Várákzó asszonyok-nak. Aki ezelőtt néhány évvel kifogásolta Szopos becsületes, mindent megcsinálni és kidolgozni akaró piktúráját, nézze meg ezt a képét s tudom, éppúgy meg fog lepődni az ecsetkezelés merészségén, szélességén és tudatosságán, mint szerény jó magam.

Színproblémákat vet fel és old meg a Terefere, Fonó asszonyok, Minisztránsok c. nagyméretű kompozícióin. [...] Talán ez a fény, színimádat két utóbbi képét kompozícióban kissé szétesővé teszi, de kárpótol ezért a fény nagyszerű elosztása.

Egyalakos festményeinél nem tudjuk, arcképeit emeljük-e ki, melyekben erős karakterérzéke, reális

Corvin-koszorú

68. Szopos Sándor: *Madéfalvi veszedelem*

69. Szopos Sándor: *Lármafát gyújtó székelyek*

¹ Vásárlóértékét nem ismerem. Románia első világháborút követő inflációnövekedése 1926-ig tartott. „Az 1913-as évvel összevetve, 1918-ra a lej értéke 3,6-szoros csökkenést mutatott, hogy 1926-ra a legalacsonyabb szintet érje el...” (<http://www.epir.ase.ro/ro/institutii/moneda>, ford.: Sz. A.)

Eugène Carrière: **Önarckép**

felfogása a legszembeötlőbb (Dr. Torma Miklós, Gyula páter, Önarckép), amit még emel plasztikus, széles, minden vonást hangsúlyozó ecsetkezelése, vagy mi is együtt mosolyogjunk a jókedv különböző fázisait feltüntető női fejeivel [...] Eugène Carrière képei jutnak eszembe [...].

Akvarelljeiben nem az általános vizes összehatásra törekszik, nem a technika hangsúlyozása a főcélja [...], hanem hangulatok, természetintimitások, tájlélek visszaadása. Célja itt is komoly, nehéz problémák megoldása, az olajnál könnyedebb anyaggal. Éppen ezért akvarelljei a sokszor tiszta szürke angol akvarellekre emlékeztetnek anélkül, hogy azok hatását egy pillanattal is éreznők.

Tóth István a következőkkel zárja írását: *„Mélységes, áhítatos művészi elmerülést, mindent feledtető perceket szerzett nekem Szopos Sándor tárlata. S úgy érzem, külön ki kell emelnem s példának odaállítanom Kolozsvár elé Dést, ahol nemcsak megértik, de büszkéek is Szopos Sándorra és minden anyagot elkövettek, hogy ezt az intenzív művészi munkát ne zavarják anyagi gondok. Így segítik haladását, szárnyalását előre, mindig csak előre.” (208)*

Szopos Sándor dési festőiskolájának megnyitására 1927 januárjában *„a polgármester elnöklete alatt összegyűlt magyar és román intelligens emberekből álló bizottság”* adta áldását – tudósít a Pásztortűz sz. n.-i, Irodalmi – művészi hírek rovatában, amelyből az is megtudható, hogy 25-30 növendék számára alkalmas, és február 1-én nyílik. *„Beíratási díj 50 L[ei], havi díj 100 L, modelldíj havonként 100-120 L. Szívesen hívjuk fel az érdeklődők figyelmét ez öröndetes kezdeményezésre, amelynek sikerét Szopos Sándor kiváló művészi egyénisége biztosítja.” (209)*

A festőiskola első képzőállításáról tudósító szj. a következőképpen – majdnem ironikusan –, fogalmaz: *„Dés városa nyilván megirigyelte Nagybánya dicsőségét. Szabad festőiskolát alapított s ebben kezére járt az a szerencse is, hogy alkalmas pedagógus-művészekért nem kellett messzire mennie, ott volt mindjárt kéznél a kitűnő Szopos Sándor, akinek neve nemcsak erdélyi viszonylatban jelent kimagasló értéket.”* És mellőzve a rangsorolást, felsorolja a tanítványok nevét – *„Victor Roman,¹ Victor Boian, Lázár Éva, Miklós József, dr. Ioan Mureșan, Augustin Mihali, Piskolti György², Parádi Kálmán, Parádi Erzs, Szikcsák Illus, Salgó Magda és Nyárádi Valéria [...]”* –, majd megjegyzi: *„Szopos művészetét jól ismeri már Erdély közönsége, de ez alkalommal újra érdemes foglalkozni vele, mert nemcsak néhány tanítványa, de jómaga is – meglepetést tartogat régi hívei számára. [...] Szopos maga is tudja, megérezte, hogy további fejlődése a látókör tágítása nélkül zsákutcába fut és elment nyugatra – látni. [...] Szopos dekoratívabbá lett, néhány kontúr erősebb hangsúlyozásával s a téma tömörített – mondhatni tömény – előadásával. Különösen akvarelljei mutatják az új utat, melyre Szopos habozás nélkül lépett rá, hogy teljesebb-magát kibonthassa. [...] Szopos neve jelentőségében és tartalomban messze túl fogja szárnyalni a régi naturalista Szoposét.” (210)* Illusztrációként Felsőloki részlet, Lacikonyha, Dési vásár, Tükör előtt, Kacagó lány olajképek.

¹ Nem azonos Román Viktorral, a homoródszentmártoni származású, francia szobrásszal.

² Helyesen: Gábor.

Következő: két évvel későbbi kiállításáról ketten is tudósítottak; sok azonos megállapítást találunk a cikkekben.

H.: „Erdélyi művészetünknek egyik jeles velője, Szopos Sándor, kiállítást rendezett márc. 22-től április 4-éig a cluji [kolozsvári] vármegyeház üvegtermében. Utolsó kiállítása óta – az erdélyi képzőművészet nagy öröme – megállapíthatjuk, hogy a német és olaszföldön tett utazások következtében művészi meglátó képessége izmosabbá vált, közlenivalója gazdagodott és tehetségének új célkitűzései határozott értéket jelentenek úgy az akvarellben, mind az olajfestményekben.¹

A kiállítás összehatása szerint is született naturalista ő: a természet képeinek, színeinek, vonalainak és tájhangulatainak finom megszólaltatója. Alaptulajdonsága a nyugodt szemlélődés. [...] Művészi érzéke tudja, hogy minél keresetlenebb és minden üres pathosától mentes a művészi megnyilatkozás, a kifejezés módja, annál művészebb értékűvé válik a festmény. [...] Művészi kiforrottsága főleg az arc finom és esztétikusan szép kidolgozásában remekel.

Akvarelljeiben a motívumok frissességét biztosan alkalmazott folthatással váltja ki; művészete mindenütt tisztában van a színhatások mibenlétével és egymáshoz való viszonyával. Mindig az akvarelltónus lágyágára, melegségére törekszik.

Olajképein a színek biztos átmeneti ecsetkezelése a legjelesebb tulajdonsága, amely öntudatosan kerüli a formák keménységét előidéző kontúrokat. Itt is a színhatás melegségére törekszik. [...]

Képei az élet realitását adják vissza: mosolyognak, ragyognak, ha kell; drámai erőtlől duzzadók, ha az élet ilyen oldalát akarják vázolni.

A kiállítás képeiből bemutatjuk olvasóinknak az: Aratás, Utcarészlet, Szövőlányok, Nevető leányka címűeket, amelyek bizonyosságok, hogy Szopos Sándor kiállítása az erdélyi képzőművészet részére határozott gazdagodást jelent.” (211)

Kőmíves Nagy Lajos bővebb elemzést írt. Miután arra a kérdésre kereste a választ, hogy egy-egy új kiállítás alkalmával „gazdagodott-e új közlenivalója a régivel szemben s ez a gazdagodás jelent-e lemérhető értékgyarapodást a művészetnek?”, és megállapítja a vármegyeház üvegtermében sorra került tárlat anyagáról: „azt a megnyugtató érzést keltette bennünk, hogy a művész akarását és tehetségének célkitűzéseit nem fecsérelte el meddően, termés nélkül. Az erdélyi képzőművészet teljesebb lett általa.”

És sorozatban kérdez tovább:

„– Őszinte-e a művész műveiben való megnyilatkozása?

– Önmagát oldotta-e fel abban a rejtélyes lelki folyamatban, amely a teremtés magasabbrendű munkáját eredményezi?

– Megtaláljuk-e a mű mögött az alkotó igazi arcát, viszonyát a létező és környező világgal és emberiséggel szemben?

– Visszatükrözik-e munkái érzéseinek halmazál-

70. Szopos Sándor: *Hegyi-beszéd*

¹ Az 1930-as esztendőkből – majd az 1980-okban ismételtelen –, a sjtóban a helységneveket csak román megnevezésükkel lehetett kiírni.

71. Szopos Sándor: **Korsós csendélet**

lapotát? Kifejezi-e belső tusáit, a szenvedélyek egymással szemben álló harcait?

– Őszinte-e a forma, a nyelv, amelyen művészetén keresztül megszólal?”

Válaszában a leplezetlen becsületességet, a nyitottságot: „nem rejtőzködik el kölcsönként palástokban”, az öninterpretációt, a művek természethez való igazítottságát: „nem absztrakt természet, tehát nem absztrahál”, mint művészi tulajdonságokat sorolja fel, eljutva a következő megállapításig: „Szopos Sándor született naturalista, az iránymegjelölés nem lejáratos, hanem értéket jelentő értelmében. [...] Nem ad fel soha meg nem fejthető rejtvényeket, amellyel nagyon gyakran ürességeket szoktak eltakarni. Tudatosan olyan nyelven közli mondanivalóját, amelyen meg is értik.”

E közérthetőséget viszont mégsem tömegnyelvnek, hanem „egy disztintívált ízlésű művész minden közhelytől és sallangtól letisztult, egyszerű és mégis előkelő” hangjának fogja fel.

Szopos Sándor művészetét igazságra törekvő naturalizmusnak nevezi, s úgy értékeli, hogy a szerző mögött „... erősen megalapozott kultúra van. Megtanulta és tudja művészetének mesterségbeli részét is. Neki nincsenek véletlen rátalálásai. Biztosan, határozott lendülettel követi grafikájában ceruzájával a tudatában visszatükröződő vonalat, de – Kós Károllyal ellentétben azt állítja: – jól kipallérozott tudása nem teszi mégse akadémikussá témáit”.

Akvarelljeiben „a kedves folthatást” emeli ki, amivel „motívumainak üdeségét” fokozza. Továbbá: „Figurális, csángó tárgyú képein pompás összhangban olvad össze a kompozíciók tömörsége, a festői rajzritmikával és a színek akkordban hangzó együttesével.

Az olajképein ugyanezt a kiforrott festői készségét állapíthatjuk meg. A faktúráját a színek halk átmeneti ecsetkezelése jellemzi, kerüli az éles, elválasztó kontúrokat, s ez megóvjá őt a formák keménységétől. Aktjain a bőr finom textúrájának érzékeltetésére törekszik. [...] ... de a proporciók kimérésében, a fényeloszlásban olyan tudatosak, hogy szinte már-már egy kis elnagyoltságra vágyunk. [...] Színérzékének mértéktartása, amely olajképein kifogástalan valórészekkel párosul, már hevesebb, csapongóbb kifejezésre tör kosztümös,

maszkos, báli, karneváli kompozícióiban. Itt már l’ art pour l’ art gyönyörűséggel adja át ecsetjét a selymek anyagszerű színiskálájának. [...] Szopos Sándor kiállítása élmény volt, amelynek háttéréből rokonszenvesen és plasztikusan rajzolódik ki a művész egyéniségének portréja, amelyet megbecsüléssel helyezünk el erdélyi művészetünk galériájába.” (212) Címlapon Szopos Sándor: Nevető leányka, belső Illusztrációként Utcarészlet, Szövőlányok c. olajképek.

72. Szopos Sándor: **Hagymás csendélet**

Most ugorjunk kell itt egy bő esztendő... Az előbb elemzett kiállítás után másfél évvel került sor Erdélyi Képzőművészek Kiállítására. Az azon

szereplő Szopos-képek alapján állapítja meg Kós Károly immár kevésbé éles kritikával, hogy „Szopos Sándor *briliáns technikájával, ragyogó színeivel régi, kedves, szívesen látott ismerősünk.*” (213) A korábbi, enyhe távolságtartású ke-rek-perec kijelentés után: „... *akadémikusnak kell szá-mítanunk Szopos Sándort, aki fényes tudással, de még tipikusabban és legteljesebb ortodoxiával képviseli azt az »akadémiát«, amely már ne-gyedszázaddal ezelőtt öreg volt*”, úgy tűnik, mintha jól-

73. Szopos Kálmán: **Önarckép**

74. Szopos Sándor: **Szent Antal-oltárkép**

eső megnyugvást nyújtottak volna Kós Károlynak a Szopos-képek.

Csíkszeredának csak egy alkalommal alkotott. A Csíksomlyói Kegytemp-lom számára 1931-ben készítette el *Szent Antal oltárképét*, amely főalakjának arca szatmári festőművész unokaöccsét, Szopos Kálmánt jeleníti meg. (214) Sajnos, a rendház archívumában nem létezik írás a megrendelésről.¹ És a csí-ki sajtó is hiányos; a meglévő anyagban pedig még az alkalomra vonatkozó utalást sem találtam.

Szent Antalt az a Szopos Kálmán jeleníti meg, aki 1913-ban született Csíkszeredában, és 1981-ben Szatmárnémetiben hunyt el. Művészeti te-vékenységét nem taglalom, ugyanis nem alkotott Csíkszeredában, és környékünk sajtóanyagában sem találtam róla szóló anyagot. 1931-ig élt Csíkszeredában, itt érettségizett, majd 1936-ban szerzett diplomát a buka-resti Szépművészeti Főiskolán. Alkotótevékenysége nem kötődik Csíkhöz.

Bár előbb már esett szó Márton Ferencről – sőt, olvashattak egy Nagy Ist-vánnal való rövid összehasonlító szöveget is –, van még mit elmondani róla.

A főiskola elvégzését követően a Székely Bertalan, Hegedűs László, Ré-vész Imre, Zemplényi Tivadar, Erdőssy Béla, Tardos-Krenner Viktor tanítvány, úgy telepedett meg a fővárosban, hogy nem is gondolt látogatáson kívüli hazatérésre. Egyetlen hazalátogatásáról van adat, aminek részletezésére később kerül sor. Ő a hivatalos Haza fenntartó erejében bízott, s minden-ben részt akart vállalni, meg akart felelni a művészettel szemben felme-rült hivatalos elvárásoknak: hadi- és a napi események rajztudósítójaként, festőként, murális művészként, szobrászként egyaránt. Művészváltát Nagy Imrénél jobban kevesen jellemezték. Az 1950-es években papírra vetett önéletírásában – a *Följegyzésekben* – több helyen említi Márton Ferenc ne-vét, de a leglényegesebb, s ide vonatkozó passzusa így szól: „*Mártont sokat figyeltem. Ő példa volt arra, mennyire nem mehet bele egy művész a politikai*

¹ „Szopos Sándor oltárkép festővel nincsen birtokunkban semmi féle szerződés. Amennyiben a régi *Historia Domus*-ban történt feljegyzés, sajnos elveszett ez a dokumentum 1914-1944 között. Így nem tudjuk kikeresni.” – P. Márk József OFM, Csíksomlyó.

és egyéb harcokba anélkül, hogy fel ne örölné idejét és idegét. Ezt tette Márton: állandó harcban élt mindenkivel és mindennel.” (215)

Életének meghatározó időszaka volt az első világháború, az abban való részvétel. Nem úgy, mint mindenki másnak, aki az olasz, vagy a galíciai frontokon élte túl a háború borzalmait. Valószínű, azok számára is meghatározó esemény volt a háború, de vele ellentétben, a túlélők mindegyike előbb-utóbb hazakerült, s élte a maga megszokott honi létét. Nagy István például, úgy folytatta mindennapjait, mintha nem is vett volna részt a háborúban. Tisztában vagyok, hogy mindez nem ilyen egyszerűen és egyértelműen ment végbe – éppen ezért kérem, ne vádoljanak cinizmussal –, de mert a jelenségnek nem akarom kifejteti az általános okát; egyszerűsítettem.

Márton Ferenc a maga akaratán kívül, egy tollvonás miatt vált „idegenné”, amikor elveszett az, ami Mikszáth Kálmán szerint nem kellett volna: „No, hát ezentúl már nem lesz »kisebbik haza«, ahova menekülni lehet, ha a nagyobbik megszűkül és ahonnan esetleg vissza is lehet ütni.”¹

Képzeljük csak el, hogy 1903-ban, a saját fővárosának művészeti főtanintézetébe kiváló eredménnyel bejutott székely fiatalember, akit végzőskor jeles teljesítményéért meg is jutalmaztak, tizenöt év elteltével – ha kimondatlanul is –, idegenként kellett illeszkedjen a budapesti művésztsadalomba.

Ismeretlen: *Glaspalast, München*

Abból a tizenöt évből pedig öt év alap tanulmányidő, egy év külföldi ráadás, négy év fronttudósítói szolgálat volt, a maradék pedig egzisztenciateremtés, s az is megosztottan, a frontszolgálat előtt és után. Szerencsére, még a háború előtt visszhangot keltő módon be tudott mutatkozni budapesti Múcsarnokban, és a müncheni Glaspalastban² – Üvegpalotában is. 1913. június 1-október 2-a között itt rendezték XI. Nemzetközi Művészeti kiállítást. Katalógusának 118. oldalán, 2024-es sorszámmal a következő bejegyzés szerepel:

„Márton, Ferencz. Rákospalota. Pilotenarbeiten. (Öl.)³” Ezek szerint abban az időben Rákospalotán élt.

S ha ezek a bemutatkozások többre nem is voltak elegendők, arra igen, hogy felfigyeljenek rá a kor- és a versenytársak, bukott polgári liberálisok, vörösök és fehérek egyaránt. Ezzel a témával indították a *Csiki Lapok* szerkesztői *Különfélék* rovatukat: Sz. n.: Márton Ferenc Münchenben „A Münchener Neueste Nachrichten legújabb száma terjedelmes cikket ír a Glaspalastban rendezett nemzetközi képművészeti kiállításról, amelyen több magyar festőművész is részt vett. A kritika bőven foglalkozik festőink szereplésével s őszinte örömet fejez ki a magyar művészet sikerén. Örömmel olvassuk, hogy a kritika csíkszentgyörgyi Márton Ferenc festőművészünknek »Gátkötő csiki székelyek« című munkásképét a kiállítás legbecsesebb darabjai közé sorozza és a legnagyobb dicsőréttel emlékezik meg művéről! Azt hisszük, nem fogunk csalódni azon erős meggyőződésünkben, hogy Márton Ferenc az eddigi imponáló sikerénél is jóval nagyobb dicsőséget hoz nekünk már a legközelebbi jövőben, becsületet szerezve a külföldön ismeretlen székely névnek. A »Gátkötő

1 Mikszáth Kálmán: A fekete város. Irodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966, p.: 68.

2 A londoni Crystal Palace mintájára, 1853-ban készült kiállítótér. 1931-ben leégett.

3 Olaj.

csíki székelők» november végéig maradnak a müncheni kiállításon.” (216)

A háborút – „amely szinte két táborra osztotta a kultúra-emberiséget” – követő politikai és társadalmi változásokban mintha a Lyka Károly által elővetített jövőképeknek akart volna megfelelni. „A nagy nemzetközi nivellálódás elé, kivált eleinte, szinte leküzdhetetlen gátakat fog emelni a közelmúlt ezer véres emléke. Az elszigetelődés a helyi jellemvonások nagyobb értékelésével járhat, így várható, hogy az egyes országok kultúrája inkább nemzeti, semmint nemzetközi sajátosságait fogja erősebben hangsúlyozni, kiépíteni. A francia festőkhöz hasonlítani talán kisebb érdem lesz, mint tőlük különbözni. Számos nagyon érdekes nacionalista vonás nőtt meg már most is; várható, hogy e növekvésnek hatása általában lecsapódik majd a művészetekben is. [...] Itt persze nem arra gondolunk, hogy magyar festők csupa magyar szűrt és magyar csárdát festenek majd. Hanem arra, hogy magyaros zamatja lesz egy oly képnek is, amely esetleg egy olasz tengerpartot fog ábrázolni.” (217)

Az erdélyiek számára Márton Ferencet is – akárcsak Nagy Istvánt –, Szokolay Béla mutatta be a Pásztortűzben, ami már korábban olvasható is volt. Bemutatójában megemlíti a svájci Ferdinand Hodler-t, akinek művészetéhez hasonlónak véli a Márton Ferencét, de egy későbbi, Hodlerről szóló írásában pontosít: „... a hegyi emberé a Hodler látásmódja, melyben döntő jelentősége a vonalnak van. A »Pásztortűzben« már egy régebbi alkalommal rámutattunk arra a találkozásra, mely a csíki Márton Ferenc és Hodler művészete között éppen ezen a ponton mutatkozik s melynek semmi más nem ad magyarázatot, mint a miliő hasonlósága.” (218)

A Műcsarnok kiállításai mindig mércét jelentettek a művészek számára, s a kritikusok figyelemmel is kísérték a szereplésüket; arra is figyelve, hogy ki-k melyik teremben, illetve kiknek a társaságában kapott helyet. Jó neve volt Márton Ferencnek, de keveset írtak róla. Mégis találunk a korabeli publicisztikában tevékenységére vonatkozó rövidebb-hosszabb passzusokat, megjegyzéseket, figyelmeztetéseket.

Szokolay Béla: „Márton Ferenc két rajza az ötvösművek finomságával hat.”¹ (219)

Szokolay Béla: „A kiállítás festészeti anyagának egyéb hiányai mellett, igen nagy fogyatékos-sága, hogy olyan nevek mint a körösői Kriesché, Nagy Sándoré, Nagy Istváné, Márton Ferencé nincsenek képviselve. [...]” (220)

Hosszú Márton: „A grafikai terem igazgyöngyei Márton Ferenc rajzai. Csodálatos rajztudása és egyszerű kifejezési módja Holbeini kvalitásokat csillogtat.” (221)

75. Márton Ferenc: **Nő-portré**

76. Márton Ferenc: **Hosszú Zoltán**

¹ A reprodukciók datálása nem feltétlenül egyezik a cikkek datálásával.

Siklóssy László: „Figurális művészeink közül Márton Ferenc egy mesteri rajzával [...] a legjobb úton van felfelé.” (222)

Szokolay Béla: „A mostani tárlatról is elmaradt a fiatal, a jövőt ostromló művészet [...] A kiállítás tárlati anyagában Karlovszky Bertalan néhány arcképe régi értékét változatlanul képviseli. Márton Ferenc őszi hidegszínű tájképei [...] kvalitásaikat ismétlik.” (223)

77. Márton Ferenc: **dómhomlokzat**

R. Berde Mária: „A homlokzat fölött [Szegedi Dóm] a széky Márton Ferenc [terve alapján készült] tizenkét apostola nagyszerű mozaik munka. Nem érdektelen erdélyi embernek azt is tudni, hogy a daliás Fülöp apostolhoz Keresztes Lajos világbajnok, földink, állott modellt [balról a második alak].”¹ (224)

Márton Ferenc nemcsak a homlokzat üvegmozaikjait tervezte, hanem a dóm szentélyének apszis-boltívmozaikját is. Mindkettőnek a kivitelezője Zsellér Imre, de a konkrét kivitelezésből valószínű, Márton Ferenc is kivette a részét. A rozetták üvegablakainak terveit is ő készítette. A szűrben és papucsban ábrázolt „szögedi Mária, Szűrös-, vagy Szegedi Madonna” és a nyolc erényt megjelenítő – igazságosság, töredelmesség, irgalmasság, szívtisztaság, alázatosság, szelídség, béketűrés, békeszeretet – falképek ellenben saját kezű alkotások.

Ennek a hatalmas beruházásnak művészi munkái a teljes művésztszeraldalmat lázban tarthatta, de legalább is foglalkoztatta. Tornyai Jánosnak² id. Éber Sándorhoz³ írott leveleiben, a szegedi munkálatokkal kapcsolatosan kétszer is említi Márton Ferenc nevét. Szavai sok mindent sejtetnek rejtett, vagy nyílt érzelmekről.

78. Márton Ferenc: **A szegedi dóm apszisboltív mozaikja a Papucsos, vagy Szűrös Mária boltozatképpel**

I. levélrészlet – „Nagyon szeretném már látni azt a mennyezetet. S ha Isten segít, talán a nyáron megláthatom... És – írhatok róla. (Fölöslegesnek tartottam »akkor« magamat eszcuzálni a szegedi templom, Móra Fer[enc]. stb. ügyben. Mielőtt írtam volna, megtudtam, hogy Klebi atyánk⁴ már Márton Ferinek szánta és adta!)” (225) Ez a maliciózus miniszterbecézés nem véletlenül került az Ébernek írott levélbe, hiszen Márton Ferenc pontosan a címzett elől nyerte el a Fogadalmi templom mozaikjaira kiírt pályázatot.

II. levélrészlet – „Először is valami nemtom milyen kitüntetést kapott [Hosszú Márton] (nem vagyok pápista, nem ismerem a pápai lovag, vagy mi kitüntetést,) ezt nem mulasztotta el személyesen elvinni mindegyik laphoz, azok közölték az ő arcmásával együtt. Ennek a révén osztán híres festő lett az egészen ifjú ember. (Ezt a kitüntetést Márton Feri székygóbé barátunk is szeretete volna; de meg nem kaphatta, mivel nem a szent házasságból;

1 1928-ban a könnyűsúlyú kötöttfogású birkózás olimpiai bajnoka.

2 Az alföldi iskola kiemelkedő jelentőségű mestere.

3 Időben Nagy István és Márton Ferenc közé sorolható festőművész.

4 Gr. Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatási miniszter.

hanem csak olyan »orozva-költött« gyermeke van.¹⁾» (226)

Hosszú Márton Pro Ecclesia et Pontifice² aranykereszt-díjas művészetéről – aki, amint a levél szerzője írja „komám és kollégám” –, nem a legjobb véleménnyel szól levelében.

Márton Ferenc számára az 1930. esztendő jelentette a grafika és festészet mellett a térbe való „kilépést”. Szegedi monumentális munkái vezették át a tér három dimenziójába, és a sgraffitók, amelyeket szerte az országban készített? – teszem fel a kérdést, de most nem tudok rá választ adni.

Ám lehetséges, hogy nem egészen alaptalan ennek a kérdésnek a felvetése, ide mégis Sümegi György – magyarázatot adó –, idézett³ megállapítása kíváncsodik, miszerint: „Nehéz, és adatok híján a lehetetlennel határos kihámozni Márton életművéből azon élményeket és meghatározó motivációkat, amelyek bizonyosan szobrászati kísérletek felé kényszerítették őt. Vallomásaiban is alig találni szobrászati működésére vonatkozó adatokat. Talán a főntebb idézett, a rajzról vallott tételére (»a becsületes rajz teljes formaismeretet követel«) építette hipotézisét: »a szobrászat alapjában semmi más, mint minden oldalról való rajz.«” (227) Akkor készítették Siklódý Lőrinccl közösen a Kecskeméti Köztemető számára Katona József síremlékét.

Sgraffító műfajban Márton Ferenc nemcsak a Baár-Madas Református Leánynevelő Intézet⁴ homlokzatára, hanem több középületre is tervezett és készített műveket. Álljon itt négy, a székely népi humor-kincséből ihletett terve, amelyek kivitelezett példányai a hajdani Fery Oszkár altábornagy, ma Kiss János altábornagy utca 59-es számot viselő háztömbje falán láthatók.⁵ Elkészítette az ugyancsak Medgyaszay István tervezte Budaörsi úti, Eszék-

79. Márton Ferenc - Siklódý Lőrincz: **Petur bán**

80, 81. Márton Ferenc: **Párválasztás sorozat**, tervek és 82, 83. a kivitelezett sorozat sgraffító falképei Budapesten, a Kiss János altábornagy utcában

1 Márton Ferenc sohasem nősült meg. A nagypapa nevét öröklő fia – Zakariás –, házvezető-nőjével, Nemcsák Erzsébettel való kapcsolatából született.

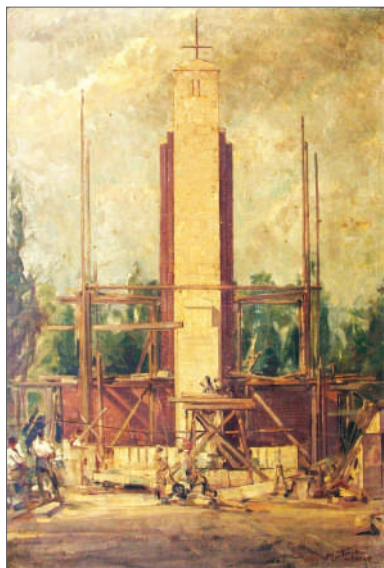
2 1888-ban alapított, az Egyházért és a Pápáért megnevezésű vatikáni becsületrend.

3 Izsák-Gyarmathy László: *Márton Ferenc életregénye a csíki parasztháztól a magyar művészet első arcvonalaig* IN *Új Magyarország*, 1937. december 25., p.: 46.

4 Jelenleg Baár-Madas Református Gimnázium és Általános Iskola.

5 A Tanácsköztársaság végnapjaiban Fery Oszkár ny. csendőrtábornokot a Mozdony utcában kínozták halálra, amelyet 1921-ben róla, aztán a nyilasok által kivégzett – erdőszentgyörgyi származású –, Kiss János altábornagyról neveztek el.

Fadrusz utcai épületek, valamint a soproni színház, a bajai posta népies jellegű kül- és beltéri sgraffitóit is.

84. Márton Ferenc: *Hősök Oltára* építés közben

A Rákoskeresztúri Új Köztemetőbe szánt architekturális műve, a *Hősök Oltára* követett. A síremléket is, az emlékművet is saját kezűleg, építésük közepette örökítette meg. A *Katona-síremlék-építését* rajzban¹ és a *Hősök Oltárának építését* olajban.

Amikor *A maszok* – Márton Ferenc kismonográfiám anyagát gyűjtöttem, akkor még nem találtam semmilyen, a hősi emlékműre vonatkozó adatot. Ezért könyvem 27. oldalán – grafikus-, festő- és sgraffitóművészi tevékenységére utalva –, a következő megállapítást tettem: »Ezzel majdnem véget is ért kétdimenziós művészi tevékenysége. Miután pedig elkészíthette a rákoskeresztúri *Hősi emlékművet*, rátért a szobrászatra és közben bélyegterveket is készített«.

Kutatásaim során kíváncsian kerestem – de az emlékművet nem találtam.

Voltam én a rákoskeresztúri Új Köztemetőben is, ahol egy hatalmas, tetejében katonaalakkal, és fehér, névlajstromos márványlapokkal borított, oszlopmű őrökdi az I. világháborús hősök emléke fölött. De az nem is hasonlított arra, amelyet Márton Ferenc tervezett, s építés közben meg is festett, a csíkszeredai magántulajdonban található váznon.² Elmentem hát Rákoskeresztúrra is. De ott sem azt találtam, amit kerestem. Így, nem volt mit tennem, könyvem VI. fejezetében csak ennyit írtam róla: »Háromdimenziós alkotásait egy architekturális alkotással, a *Rákoskeresztúri hősi emlékmű* elkészítésével kezdte. A visszaemlékezések szerint megépítésében nem vehetett részt, a szabályozások csak szakképzett kőműves alkalmazását engedélyezték.«³ 2009. július 5-én Rákoskeresztúron csak a következő felirattal ellátott országzászló-emlékművet találtam: „Községadokból eredeti állapotába helyreállítva a 2007. évben.” Senki sem tudott kisegíteni: milyen sorsa volt a hősi emlékműnek?

Akkor még nem állt rendelkezésemre az OSZK gyűjteményében található – majdnem teljes – csíki sajtóanyag. Pedig abban tisztán olvasható:

„... Művészkörökben hihetetlen nagy volt a meglepetés, mikor Márton Ferenc – a festő – egymásután nyerte el a legelső szobrász- és építészeti pályadíjakat. Legutóbb a rákoskeresztúri hősi emlék első díját nyerte el egyedül. A gyönyörű emlékmű – 66 méter magas – már ott áll tizenhét ézer hősi halott teteme fölött. Az emlékmű felavatása e nemből Magyarország legnagyobb ünnepe volt és csak az imént zajlott le. Én be sem számoltam a »Csíki Lapok«-nak erről a művészeseményről nagy székelő sikerről. Az emlékmű építészeti mű, Márton Ferenc egyedül alkotta s mikor készen volt, Márton Ferencnek egy

¹ Kecskeméti Képtár, ltsz.: 62.177.

² Tulajdonosa 1972 előtt a Csíkszentmártoni Kórház ny. sebészorvosa volt. A képet Márton Mihálytól vásárolta.

³ Mesélte a Siófokon élő, csíkszentgyörgyi származású, Romániából kiutasított Biró József vízgazdálkodási és környezetvédelmi szakmérnök – „*de genere siculus*” ahogyan magát nevezi ajtó-névtábláján is –, távoli csíki rokonként, a 60-as 70-es években több alkalommal találkozott Márton Ferenc fiával – Zakariással –, és annak édesanyjával – Nemcsák Erzébettel –, akik nagy nyomorban éltek akkor.

építész strohmann¹ kellett formailag magához vegyen, hogy az ipartörvény rendelkezéseinek eleget tegyen. Kell-e ennél ékeőbb bizonyíték egy ilyen sokoldalú tehetség bizonyítására?! A mű csodás, de Márton Ferenc ezen is alig keresett valamit, pedig a főváros állíttatta a művet. [...] Szinte reszket a toll a kezében, mikor közlöm, hogy ez a Márton Ferenc, ki a székely népnek egyik legnagyobb értéke még ma is szegény ember. Lotz Károly, Benczur Gyula, Dudits Andor, László Fülöp, Zala György, Kisfaludi Strobl nemcsak a magasba törtek, de a magyar állam és a legelőkelőbb közintézmények nevezetteket elhalmozták a legjobban díjazott megrendelésekkel és tömegmunkákkal.” (228)

Nem vagyok borúlátó típus – ezért kutatásaim hiányosságai nem keserítettek el –, és azt vallom, hogy mindennek elérkezik, s el is jön az ideje, ami 2012. augusztus 27-én, elektronikus levél formájában be is következett. Lovas Andreától² érkezett egy levél, aki a könyvemben említett, az emlékműről készült festmény felől érdeklődött. „Ön látta ezt a festményt, vagy tudja esetleg, hol lehet megnézni?” –, mert olvasott az emlékműről a *Rákosvidék*, 2010. januári számában. A cikk szerzője, Albrecht Gyula a következőt írja az *Új Köztemető* történetében: „Az 1948-49-es hősöké a 7-es parcella első sorai, az első világháborús emlékoszlop pedig az 5-ös parcella előtt látható. Eredetileg e helyt állott Márton Ferenc és Foerk Ernő³ alkotta, 1933-ban felavatott hősök oltára, melyet azóta lebontottak.”

Természetesen, nagy örömmel olvastam a Lovas Andrea levelét, elsősorban azért, mert megtisztelt könyvem, figyelmes elolvasásával, másodsorban pedig azért, mert – mintha csak éreztem volna –, felcsillanni láttam az idő elérkezésének a reményét. El is küldtem a festmény reprodukcióját. (Könyvemben azért nem közöltem, mert a művel is csak annak megjelenése után találkoztam.) Levelemre az alábbi választ kaptam: „A Múlt-kor cikke szerint a háború után távolították el, és került a helyére Körmendi Frim Jenő honvédszobra. A dátumok érdekesek, mivel Pótó⁴ úr volt olyan kedves, és utána nézett a honvédszobor felállítási idejének Somfay Örs adatbázisában, és ott 1926 szerepel. Ez alapján azonban nem kerülhetett ennek az emlékműnek a helyére. Ha jól látom a festményen a dátumot, talán 1930-ban festhette az alkotó? A cikk szerint 1933-ban avatták fel az emlékművet. Egyre izgalmasabb a történet...”

A következő levelében Lovas Andrea már arról értesített, hogy az emlékművel kapcsolatban az MTI hírarchívumában találta azt az október 27-i a híradást. Eszerint 1933. november 1-jén leplezték le az emlékművet. Ez az információ megerősíti Albrecht Gyula 1933-as adatát: „Magyar Országos Tudósító [MOT], Kézirat, Budapest, 1933. október 27., A főkapitány közlekedési rendelete, [...] A X. kerületi köztemető: A »Hősök-temetőjében« tartandó emlékműleplezés miatt november 1.-én délelőtt 9 órától délután 6 óráig a »Hősök-temetőjének« a villamos vasúti megállóhoz vezető kapuja zárva lesz.”

És tovább kutatott az MTI híryanagok között – amihez én 2009-ben nem értem hozzá –, és megtalálta az emlékmű

Az emlékmű avatásáról tudósító filmhíradó elektronikus elérhetési kódja

1 Szalmaember, német gúnyszó.

2 Lovas Andrea mérlegképes könyvelő, gazdaságvezető. Széna Téri Általános Iskola, Székesfehérvár. Amatőr fotós, kutató, területe: Székesfehérvár és Fejér megye helytörténete.

3 A szegedi Fogadalmi Templom tervezője.

4 Pótó János, az MTA-BKTI tudományos főmunkatársa, a *História* folyóirat szerkesztője.

felavatásának leírását. A MOT hírek között volt, 1933. 11. 01-i dátummal, három oldalon, amit el is küldött, a következő megjegyzés kíséretében: „A leírás ugyan nem említi az alkotók nevét, de a festmény alapján valószínűleg ez volt az az emlékmű, melyet Márton Ferenc lefestett... valószínűleg megsérült a második világháború idején, ezért kellett lebontani. Arra gondolok, hogy akkoriban, a háború után jellemzően szovjet hősi emlékműveket emeltek, és talán ezért nem verték nagydobra, hogy helyreállították, és elhelyezték ott Körmendi Frim Jenő szobrát... 1948-ban (szintén a hírarchívum szerint) már megkoszorúzták ezt az emlékművet.”

Az avatás leírása – amit teljes terjedelmében közlök –, mert ez az első részletes, Márton Ferenc munkásságához köthető beszámoló, ami eddigé-lé napvilágot látott. Szövege a következő: „A Hősi Temető emlékművének föl-avatása, A Kormányzó jelenlétében avatták fel a hősi temető új emlékművét.

Megható gyászpompa és fényes ünnepi külsőségek között avatták fel a Kormányszó jelenlétében vasárnap délután négy órakor a Hősök Temetője új emlékművét. A negyven méter magas¹ emlékmű a Székesfőváros és a honvédelmi kormány együttes áldozatkészségével létesült. Az emlékmű körüli térséget már a koradélutáni órákban kordonnal vonták körül díszsisakos rendőrök és a frontharcosok oszlopai. Az emlékmű két oldalán alabárdos, díszruhás testőrök sorakoztak fel, az emlékmű előtt pedig frontharcos díszőrség állott, oldalt pedig a Székesfőváros égszínkéruhás csatlósai. Félnegy után zeneszó harsant, felvonult és az emlékművel szemben felsorakozott a honvédség rohamsisakos díszszázada, majd egymásután vonultak a különböző csapattestek: a csendőrség, a folyamőrség, a vámőrség katonai és tiszti küldöttségei, jöttek a díszruhás vitézek és komoly feketében a hadirokkantak, valamennyien zászlók alatt. Ezalatt lassan gyülekeztek az előkelőségek. Az elsők között érkezett meg Huszár Aladár főpolgármester, majd Sipőcz Jenő polgármester, Liber Endre h[elyettes]. polgármester és Salamon Géza tanácsnok, aki fővárosi részről az ünnepség rendezője. Az igen nagyszámban megjelent tábornoki kar soraiban ott volt Jánky Kocsárd, vitéz Hellebronth, báró Artz, Lukachich Géza báró, Voigt Waldemár, vitéz Nánássy Megay Ernő és még sokan mások. A frontharcosok élén gróf Takách-Tolvay József ny. altábornagy, s nem sokkal később érkezett vitéz Hász István tábori püspök teljes főpapi díszben. Itt voltak Ravasz László dr. református, Raffay Sándor dr. evangélikus püspökök. Megérkezett a felsőház küldöttsége, Beöthy László elnökkel és Rakovszky Endre háznaggyal, a képviselőház küldöttsége Almásy László elnökkel. A kormányt vitéz dr. Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszter képviselte, a miniszterelnökség részéről dr. Rákóczy Imre miniszteri tanácsos jelent meg. A Frontharcos Szövetség országos parancsnoka vitéz Benedicty Imre ezredes, a törvényhatósági bizottság számos tagja, a Szociális Misszió Társulat és a különböző társadalmi egyesületek küldöttségei helyezkedtek el az emlékmű körül. Megérkezett az olasz királyi követség részéről Matteoli Enrico ezredes, katonai attasé. A budapesti török kolónia Abdul Latif török főpappal. Négy óra előtt néhány perccel érkezett meg József királyi herceg, Augusztai királyi hercegasszony, Lukich Károly altengernagy, helyettes főudvarmester kíséretében.

Pontban négy órakor kürtszó jelezte vitéz nagybányai Horthy Miklós Magyarország kormányzója érkezését. A honvédszenekar a Himnusz-t játszotta, a csapatok parancsnokai leadták jelentéseiket, majd az államfő ellépett a dísz-

¹ A korábbi említett 66 m-rel ellentétben, talán ez a reális méret.

század arcvonala előtt, azután elfoglalta díszhelyét az emlékművel szemben. A Kormányzó jobbján [Habsburg] Augusztai királyi hercegasszony ült, míg balfelől [Habsburg] József királyi herceg foglalt helyet.

Az avatóünnepséget a magyar Nemzeti Imádság nyitotta meg, majd Sipőcz Jenő polgármester lépett az emelvényre és a következő avatóbeszédet mondotta:

– Amikor ide, 1914. szeptember 22.-én a temető első halottját, egy honvéd közvitét örök nyugalomra helyeztünk, senki sem gondolt arra, hogy négy gyötrelmes, hosszú esztendőn keresztül a legelső sír köré még 18.000 sírhant fog sorakozni és ezek közül tízezer koporsóban magyar.

– Mi láttuk ennek a temetőnek most halott katonáit virágosan, nótaszóval az ajkukon, amikor elmentek és láttuk őket némán, szenvedő ajakkal és a halál fehér rózsáival a homlokukon, amikor visszatértek. A súlyos harci fáradalmakat a halál csendes nyugalomában tizenkilenc nemzet fiai pihenik itt ki, most – mindörökre.

– A halottaknak ez a gigászi légiója szomorú és fényes bizonyossága annak, hogy a magyar nemzet fiai a megpróbáltatások nehéz óráiban híven és becsülettel teljesítették kötelességüket mindhalálig.

– Ez az emlékmű, amelyet állítottunk, nem a gyász megszemélyesítője, hanem az áldozatos, hősi magyar lélek dicsőséges apotheozisa. Nem azért jöttünk ma ide, hogy hőseinket sirassuk, hanem azért, hogy szent emléküket glóriába fonjuk. Siratásra, gyászra csak akkor volna okunk, ha el volna temetve a régi, Magyarország boldog álma és el volna temetve a régi magyar erény, a régi dicsőség.

– De nem így van. Az ősi magyar erények élnek és él a hit, a boldogabb, szebb magyar jövőben. A Hősi Temető borús hangulatába, a lombhullató őszi fák alatt, mint biztató ígért felcsillan a magyar reménység kiolthatatlan csillagsora.

A polgármester nagyhatású szavai után vitéz Nánássy Megay Ernő altábornagy lépett rohamsisakosan az emelvényre és a magyar királyi honvédség nevében beszélt.

– Egy olyan nemzet hős fiainak emlékét örökíti ez az emlékmű, amely nemzet inkább meghal a szabadságért, semhogy rabságban éljen. Olyan ez az emlékmű, mint egy esküre emelt kéz, amely felmutat az ég felé, a hősök megszentelt porából, mintha arra intene mindnyájunkat, minden magyart, honvédő hazafiakat, hogyha bennünk él a hit és akarat, akkor egy olyan kemény fegyver van a kezünkben, amely előtt ledőlnek a falak.

– Az emlék áll és az ég felé mutat: nézzétek emberek, magyarok! Azt mutatja, hogy feltámadunk, azt mutatja, hogy a hősök nem halnak meg, hanem csak megdicsőülnek, nem esnek el, csak felmagasztosulnak.

– E szent rögök felett, amely annyi ezer hős katona csontjait takarja, a magyar honvédség nevében fogadalmat teszek, hogy az ő dicső példájukhoz méltón fogunk mi is cselekedni, fogadalmat teszünk, hogy legfőbb Hadurunkat követjük, a hazáért élünk, tűrünk és halunk! Isten minket úgy segítse!

A felavatott emlékműre elsőnek Magyarország Kormányzója tette le hatalmas babérkoszorúját, amelyet két atillás, díszbeöltözött lovastestőr hozott. A felsőház koszorúját Rakovszky Endre, a képviselőházét Almásy László helyezték el, majd József királyi herceg és Augusztai királyi hercegasszony léptek az emlékmű elé és tették le óriási, rózsából és pálmából font koszorújukat. A kormány koszorúját vitéz Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszter, a honvédségét

Voigt Waldemár gyalogsági tábornok, főparancsnok-helyettes, a fővárosét Huszár Aladár és Sipőcz Jenő polgármester, a Vitézi Rendét vitéz Hellebronth Antal tábornok tették le. Hellebronth tábornok a vitézek koszorúját ezekkel a szavakkal helyezte az emlékműre: »A Vitézi Rend a legvitézebb vitézeknek.« A hadirokkantak, özvegyek és árvák koszorúját Árvátfalvy Nagy István országos elnök helyezte el az emlékmű talapzatán, majd a különböző társadalmi egyesületek koszorúi következtek.

A koszorúzás után felhangzott az emlékmű mögött elrejtett zenekar kürtjein a Szózat és a Kormányzó kíséretével eltávozott. [...]

Már alkonyodott és bíborpirosra gyúlt az ég, amikor megkezdődött az ünnepség második része, a tábori püspökség gyászsorozatmája. Most az emlékmű két oldalán 26-26 sisakos fővárosi tűzoltó sorakozott fel lobogó fáklyákkal. Hász István tábori püspök egyházi díszben, szerpapok kíséretében vonult az emlékmű előtt felállított oltárhoz és rövid ima után megáldotta az emlékművet. Ezután a szószékre lépett és megható gyászbeszédben többek között ezeket mondotta:

– Nem siratni jöttünk, nincs is okunk siratni azokat, akik a hősi kötelességteljesítés áldozata után a haza védelmében visszaadták lelküket Teremtőjüknek és odafenn sorakoznak a csillagos mennybolt felett glóriásan, az üdvözültek végelelhetetlen galériájában. Majd így folytatta:

– Az »Egri csillagok« költőjének sírkeresztjére az egri várban, ezt a szöveget írták: Itt nyugszik Gárdonyi Gáza, de csak a teste, a lelke... Ezt a nagyszerű gondolatot kellene minden sírkeresztre reáírni. Csak a testük... Csak a testük pihen itt, ezeknek a hős magyar fiúknak, a lelkük odafenn szárnyal az ég végtelenjében, hogy példát mutassanak nekünk, akik ittmaradtunk s akikre még kötelességek várnak.

A tábori püspök ezután papjaival imát mondott a hősi halottak lelki üdvéért és az ünnepség a Magyar Hiszekeggyl ért véget.” (229)

Az én véleményem, amit kutatópartneremnek is megírtam, a következő: képzőművészként úgy nézem, az arányok azt sugallják, hogy a Márton Ferenc-emlékmű obeliszkjét – talán – megőrizték, s újraburkolták. Mindez sok-sok ?-el.

Levelezésünk ezzel véget is ért. Nagy hálával tartozom neki, hiszen segítségével tudtam tisztázni egy számunkra fontos kérdést.

Eredményekképpen megállapítható, hogy igen is, a Márton Ferenc-féle monumentális emlékmű ott állott, ahol ma az emlékoszlop áll. Márton Ferenc azoknak állított emlékművet, akiknek harcát ő maga tudósította rajzokban Doberdóból, Piavétól és Galíciából, s akikkel együtt harcoltak és estek el ugyanott a mai idős- és középgenerációs székelemek nagyapjai, nagybátyjai, keresztapjai.

Ezek után – ugyancsak Siklód Lőrincsel közösen –, elkészítette a *IV Károly I. honvéd és népfelkelő gyalogezred emlékművét*. Avatását egy é. n.-i, ismeretlen szerzőtől származó fotó őrzi. Alakjai parasztfigurák: „Az emlékmű egyik alakja puskájával támadást elhárító fiatalabb honvéd, aki mellett a gránátot dobó, idősebb népfelkelő áll.” – idézi leírását Pótó János a *Kis Újság* 1947. június 27-i sz.-nak *Távozó szobrok, új emlékművek* c. cikkéből. És a *Népszava* 1938. június 26-i számából a következőt: „Szobortalapzat kápolnaszerűen

kiképzett belsejében van elhelyezve az olasz frontharcos szövetség ajándéka, a Monte San Michele-i hősi emlékmű kicsinyített mása, amelyen az aostai herceg emléksorai olvashatók: »Ez ormok alatt olaszok és magyarok hősként harcolva, testvériesen egyesültek a halálban.«” (230)

A főalakot talán, mintegy önmagát idézett figurát, az erdőirtók fejszés alakjából átértelmezve mintázták. De ez esetben egy majdnem teljesen felegyenesedett, álló alakról van szó. Nem is választhattak más mozdulatot a sújtóerő kifejezéséhez, hisz hasonló jelenettel nem egy alkalommal találkozhattak ifjúkoruk erdőmunkálatai alkalmával, vagy haditudósítóként a front kézitűsai alkalmával.

Budapesten 2006 októberében, a magyarországi Történelemtanárok 16. Országos Konferenciáján Pótó János, PhD történész *Hősök emlékezete – a köztéri szobrok tükrében* címmel tartott előadást.

Részletesen, s tisztességgel határozza meg a világi köztérszobor és -emlékmű fogalmát s kategorizálja is azokat. Előadásából tudható meg, hogy „Budapesten egyetlen első világháborús emlékmű esett áldozatául a túlzott éberségnek, az I. honvéd és népfőlkelő gyalogezred Fővám téri emlékműve. A szoborcsoport a Duna felé nézett, s egy gránátot dobó öreg népfőlkelőt és egy puskatussal lesújtani készülő fiatal honvédet ábrázolt. Egészen addig semmi baj nem volt vele, míg pontosan vele szemben, a Duna túlsó partján, a Gellért-hegy ormán fel nem állították 1947 áprilisában a szovjet emlékművet.¹ Ettől a pillanattól azonban a két szobor összehatása meglehetősen groteszk képet eredményezett. Sajnos megfelelő beállítású korabeli fotó erről az összképről nem került még elő, de ismerve az első világháborús emlékmű helyét és méretét, úgy gondolom, hogy a Vásárcsarnok főkapuján kilépő a Duna felé pillantva azt láthatta, hogy a levegőbe emelkedő puskatus pillanatokon belül lesújt a perspektivikusan vele egy »magasságban« lévő szemközti szovjet emlékműre. És az első világháborús emlékmű sorsa ezzel megpecsételődött.” (231)

85. Szopos Sándor: *Siklody Lőrinc*

86, 87, 88. Ismeretlen: Márton Ferenc és Siklody Lőrinc *IV. Károly I. honvéd és népfelkelő gyalogezred emlékművének avatása, hátnézete és végzetét jelentő elhelyezésének Pótó János saját helyszín-alapfotóra alkalmazott montázs-illusztrációja*

¹ Kisfaludi Strobl Zsigmond alkotása.

Kallós Ede: **Őrszem**

A szobrot 1938-ban avatták, és 1948-ban bontották le. Vignali Gusmano (1867-1953)¹ öntötte és ő is bontotta le, s olvasztott be. „A »hivatalos« magyarázat azonban továbbra is megmaradt az esztétikai okoknál. Pogány Ö Gábor, a Fővárosi Képtár igazgatója nyilatkozta a Kis Újságnak, alig fél évvel az emlékmű eltávolítása után: »Sok esetben a jó ízlés készítette a város vezetőségét, hogy a szobrokat eltüntesse a közönség szeme elől. Ilyen volt az 1-es honvédemlékmű a Fővám téren. Helytelenül értelmezték a Városháza intézkedését azok, akik a szobor lebontásában az elesett honvédek iránti kegyelet megsértését látták. Egy zavaros, álromantikus és imperialista agresszivitást tükröző szobor tűnt el Budapest egyik legforgalmasabb teréről.«” (232)

A kicsi ördög türelmesen várt, mígnem a legutolsó rendszerváltást követően a szovjet emlékművet is eltüntette – igaz, nem nyomtalanul. 1992-ben épségben, Gellért-hegyi helyéről a Memento Parkba² költöztették.

A másik, immár társ nélkül megalkotott szobra a *Debreceni 3. honvéd és 3. népfelkelő gyalogezred emlékműve*. Sajnos, ez sem maradhatott meg eredeti helyén, amint azt a korabeli fotó mutatja, végül mégis megmenekült. Monumentális, határozott alkotás, de elhallgathatatlan, hogy nem alkotójának saját, egyedi, elképzelése alapján készült. Bármennyire is szeretném, hogyha nem így volna, de ki kell jelentenem, hogy sajnos, az ún. katalógus-émlékművek kategóriájához kell sorolnom. Kompozíciós előképeit már Székesfehérváron 1925-ben és Tiszaföldváron 1928-ban felállították. Különösen ez utóbbi, a Kallós Ede *Őrszem* címet viselő alkotása a meghatározó előkép,

89, 90. Márton Ferenc: **3. honvéd és 3. népfelkelő gyalogezred emlékműve** eredeti helyén, és megmentését követően a Kossuth Laktanya parkjában, Debrecen

bár hatásában meg sem közelíti a Márton Ferenc szobrát. Azt viszont alátámasztja, hogy nem véletlen döntés alapján választotta a bizottság Márton Ferenc pályamunkáját nyertesnek, a debreceni(!) Medgyessy Ferenc szobrász művével szemben, amelyet nem ismerek. Ehhez tudni kell, hogy Magyarországon még az első világháború idején „megalakult a HEMOB, azaz a Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság. A HEMOB már 1916-ban kiadott egy beárazott katalógust, Szaba-

¹ Budapest olasz származású öntőmestere, az apjától örökölt műhelyt működtette.

² „A Memento Park (korábban Szoborpark Múzeum) szabadtéri múzeum Budapest XXII. kerületében, mely a magyarországi szocializmus emlékeinek bemutatásával foglalkozik.” (Wikipédia)

don álló hadi emlékek, katonai sírok és emléktáblák címmel. 1917 tavaszán pedig az Országgyűlés törvényt hozott a háborús emlékművekről. Ez az 1917. évi VIII. törvénycikk a most dúló háborúban a hazáért küzdő hősök emlékének megörökítéséről, amelynek a II. paragrafusa a következőképpen szól: »Minden község (város) anyagi erejének megfelelő, méltó emléken örökíti meg mindazoknak nevét, akik lakói közül a most dúló háborúban a hazáért életüket áldozták fel.« Már 1922-ben felvetődött, hogy az emlékművek minősége és művészi nívója igen egyenetlen, ezért kívánatos lenne valamilyen központi, hatósági kontroll. Ezért a belügyminiszter megszüntette a HEMOB-ot és egy másik rendeletével létrehozta a Hősi Emlékművek Bíráló Bizottságát [HEBB], és a további emlékműállítást a bizottság előzetes jóváhagyásához köthette. A Horhy-korszakban kb. 2700 emlékművet állítottak fel.” (233)

De Márton Ferenc nevéhez nemcsak a megvalósult honvédemlékművek kapcsolhatók. 1934-ben megtervezte a műszaki katonáknak emléket állító – el nem készült – monumentális építészeti emléket, tudható meg Tusnádi Élthes Gyulától.

„Most pedig Márton Ferencnek egy újabb nagy diadaláról emlékezhetünk meg, amelyről a budapesti Magyarország így ír:

Az országos katonai emlékpályázaton Márton Ferenc a hírneves festőművész és Siklód Lőrinc szobrászművész pályaműve nyerte el az első díjat. Annál is nagyobb esemény ez, mert a pályázaton az ország legjobb szobrász nevei vonultak fel igen figyelemre méltó és igen erős alkotásokkal, melyeket a külföld és a belföld egyaránt ismer és nagyra becsül s hogy ebből a versenyből Márton Ferenc került ki győztesen, az túlhaladja a pályázat kereteit s élesen mutat rá egy olyan erős művészi egyéniségre, amely mindinkább a monumentalitásban találja meg önmaga kifejeződését, a megnyilatkozásban – benső kényszertől hajtva – túl tör a saját anyagán s kőben, betonban és bronzban álmódja és valószínűsíti meg a maga nagyszerű elképzeléseit. Nem véletlen műve az, hogy Márton Ferenc immár a harmadik szobrász- és közben egy tisztán építészeti pályázatot nyert meg, hanem egyéniségének, látásának és művészi ereje különös sajátosságainak természetes követelménye. Márton Ferencből festői sikerei után ki kell törnie a szobrásznak, mert benső ereje, művészi feszültségei, elképzeléseinek súlya mind a nagy dinamikára és a súlyos anyag áttelekítésére predesztinálja.

Az emlékmű

A háború műszaki katonáinak hősi emlékművét a Gellért-hegyre tervezték. A Citadella és a Gellért kápolna nagy keresztje közé az első hajlásba, fronttal a Dunának és Pestnek s Budapest egyik legszebb művészi alkotása lesz. És Márton Ferencnek is egyik legszebb alkotása.

Hatalmas impozáns és tiszta. Energikus, kemény és férfias, nincs rajta semmi ellágyulás, semmi líra, egyetlen zengő akkord az egész, melyet nem bont meg a legkisebb disszonancia sem s nem mond mást, mint erőt, hitet és az eszme győzhetetlenségét. Holott katonák tisztességére álmodta meg Már-

Balázs Ildikó: *Koszorúzás Csíkszereda megyei jogú város nevében* (magyar katonai tiszteletadás mellett)

ton Ferenc ezt az emlékművet s amit csinált, az a katona lelkének kőbe fogott mása. Egy örök eszme harsogó profilja kőből a Gellért-hegy hajlatán. A magyar lélek vigyázzállása a magyar hegyen, a nehéz kötelességek fölött. Égbe szökő, apotheotizált tisztelgés, kemény fegyverfogás és vezényszó. Azoknak az emléke, akik a borzalomban ásóval, csákánnyal és logarléccel küzdöttek a kommandóra.

Huszonöt méter magas, felzúgó négyszögű oszlop, tetején a magyar kettős kereszttel, két kőközből növe ki a szimbolikus hármasság halom karcsú és feltörő vetülete. Elöl az oszlop frontján rohamsisakos, mezítelen mellű, előre dobbanó magyar katona hatalmas bronzalakja áll a támadás és a védelem kemény feszülésében (hatalmas mozgás!); kezében a néma és görnyesztő harci eszköz: az ásó. Az elmúlt évszázad műszaki katonájának fegyvere. Az egész alak sugározza az erőt és a férfias bátorságot. Szobor a javából. Az obeliszk talapzatán a műszaki szolgálatot jelképező nagyszerű reliefek szintén bronzból.

Ez az egész, de egyszerűségével, remek arányaival, hatalmas dinamikájával és kifejező erejével megdöbbentően nagy alkotás. Maradéktalan hatású s egyetlen markolással tiszta. Az ember érzi: művész és alkotása száz százalékgig megtalálták egymást.

Külön érdekessége lesz az emlékműnek a megvilágítás. Az obeliszk csúcsán álló hat méter magas kereszt (melyet hat vaskar tart az obeliszk testéhez), keresztoszárjaiban reflektorok lesznek elrejtve, melyek felülről dobják az emlékműre, különösen a figurára a fényt, hogy éjszaka is látható lesz. A kettős keresztbe neoncsöveket vezetnek majd, melyek egész éjszaka égni fognak, jelezvén, hogy a kettős kereszt vigyázz a magyar élet felett.

Mit mond Márton Ferenc?

Ez hirtelen első hatásában, csak rövid szavakkal a mester alkotása. Beszéltünk a mesterrel Damjanich utcai műtermében. Most is munkában találtuk, mert örökösen dolgozik. Ezeket mondta a pályázatról:

– Nagyon szép a pályázat eredménye, az anyag, ami összejött (számszerűleg is több mint hetven) s úgy mondják, hogy az Erzsébet-szobor pályázat óta nem igen volt ilyen művészi verseny. A magam részéről igen szeretem, ha művészberek összemérik erejüket, pláne azonos körülmények között, mint most is. Ilyenkor ismerjük meg egymást, istenigazában. Az emlékművet Siklódval együtt csináltuk s bizony birkóztunk egymással, de hát az ilyen nagyarányú munkának a létrehozásánál már így van. A szobrot lehelettel kiformálni mégsem lehet. Ami aztán a komponálást illeti, ez már nagyobb ügy; legfontosabb volt, persze, az arányok összeépítése és a teljes dimenzionálás. Egy hónapot dolgoztunk ezen.

Azt kérdezzük, hallotta-e, hogy féltik az emlékműtől a Gellért-hegy monumentális egységét?

– Hogyne hallottam volna! – mondja – Féltik! Hát én nem féltém? A hegy monumentális tömegét csak egy nagyobb tömeggel lehet megbontani, nem egy elegáns, magasba törő dologgal, ami csak dísz lehet. Igazán hatni csak kontrasztokkal lehet, akár színek akár formák azok.

– Hallottam én olyasmit is – folytatja – hogy túl előkelő ez a Gellért-hegy egy hősi emlékműnek. Nos, én Galíciától Szerbiáig és a Doberdóig és a Piavéig ismertem a harcot, ismertem magyar katonát s azt mondom: a magyar vitézség megörökítésére és megdicsőítésére nincsen a világon elég előkelő hely. A Gellért-hegy hatásának megbontására vonatkozólag még csak azt jegyzem meg, hogy kivitelezés előtt kipróbáljuk mi Siklódval a teljes hatást a fotográ-

fián lépték szerint s ott nem lesz semmi hiba. Ezt művészi reputációnk követeli így első sorban.

– És az építészek?

Hallom – mosolyog – hogy ők nem szívesen vették, hogy ismét mi nyertünk. Erre az a tiszteletteljes megjegyzésem, hogy lehet az építészetet a műegyetemen tanítani, de a diploma még nem kvalifikál művésszé senkit sem. A múltkor is kaptam egyik építész barátomtól olyanforma nyilvános támadást, hogy most festő, legközelebb azonban már zongorista is pályázhatik. Hát miért ne és miért ne nyerhetne is, ha művészi elgondolással jön? Hiszen minden pályázaton ott van, hogy azon minden magyar honos művész résztvehet.

Ezeket mondja Márton Ferenc, aztán búcsúzik. Kikísér, s ahogy az ablakból visszanezék, látom, már megint önfeledten asztalja fölé hajlik: dolgozik. Rajzol!” (234)

Ha túlélte volna a II. világháborút, s megvalósulhatott volna grandiózus terve, micsoda lájbigomb-pattogtató érzés tölthetné el a mai Budapest csíki látogatóit! De Márton Ferenc sorsa arra ítéltetett, hogy jelentős művei pusztuljanak el: Budapesten a IV. Károly király I. honvéd és népfelkelő gyalogezred, és a Hősök Oltára emlékművek, vagy akár utolsó alkotása karanténba, azaz zárt, laktanyai udvartérbe kerüljön a Debreceni 3. honvéd és 3. népfelkelő gyalogezred emlékműve. És neki magának sem jutott ki egy rendes síremlék sem, pedig barátja és alkotótársa, Siklódy Lőrinc, megmintázta azt, amint az olvasható a Csiki Lapokban:

„Ajánlásomra a budapesti Hargitaváralja jelképes székely község elöljárósága felkérte ditrói Siklódy Lőrinc szobrászművészt, hogy Márton Ferenc síremlékét mintázza meg és tervének kivitelére adjon be ajánlatot. [...]

A Hargitaváralja érzi, tudja, hogy a székely becsület megköveteli egy méltó síremlék emelését.

Megbízásból készséggel mentem el tehát Siklódyhoz, mikor távbeszélőn közölte velem, hogy a síremlék mintája műtermében készen áll és ő vár, hogy megtekintsem és elmondjam neki a véleményemet. [...]

... a művész föllebbentette Márton Ferenc gondosan letakart emlékművéről a leplet. Előttünk van a nagy művész magas alapzaton, ülő helyzetben. Fejét balkarjára hajtotta és magasan, dacosan felemelte, az ő jellegzetes arcával és villogó szemeivel. Az arc, a tekintet a megszólalásig hű. Az emlékmű pedig méltó a legnagyobb székely művész múltjához és nevéhez. Siklódy nagy hévvel magyarázza nekünk, hogy Márton Ferencnek nem szabad egy igénytelen síremléket állítani. Ő maga is szívvel-lélekkel és egész tudásával nagyot, maradandót kívánt alkotni, mikor ezt az emlékművet megmintázta. [...]

Most már csak a pénz előteremtése a súlyos feladat. A bronztilalom miatt a síremlék magas széles kölapon alumíniumból készülne, amely tartós és igen alkalmas anyag. A síremlék költségei mai értékben 10-12 000 pengőt tenne ki. A monumentális síremlék jelentékeny költségeinek fedezésére e pillanatban nem áll rendelkezésünkre más, mint az a kisebb összeg, amely a síremlék javára általam megírt Márton-émlékkönyv¹ jövedelméből a nagy nyomdaköltségek fedezése után befolyt. [...]” (235)

¹ Dr. Tusnádi Élthes Gyula: Márton Ferenc élete és művei. Stádium Sajtóvállalat Rt., Bp., 1940.

Az említett Márton- emlékkönyv néhány hónappal Márton Ferenc halálát¹ követően meg is jelent. Ez Tusnádi Élthes Gyulának *Márton Ferenc élete és művei* címet viselő monográfiája, amelyet a *Csiki Lapok* a következőképpen hirdetett: Sz. n.: *Márton Ferenc a nagy székely festő- és szobrászművész élete és művei* „Közlöttük már lapunk olvasóival, hogy Márton Ferencnek, a nagy székely művésznak életét és műveit kegyelete jeléül a Hargitaváralja jelképes székely község kívánja ismertetni. A Hargitaváralját, de főleg annak összeállítóját Tusnádi Élthes Gyulát – ki a művet közérdekből írta meg, az a cél vezette, hogy a nagy székely művésznak az ősi földben gyökerező, igazi székely jellegzetességű alkotásait a székely nép minél több fia és leánya ismerje meg. A mű már megjelent és beszerezhető Csíkszeredában a Vákár könyvkereskedésben, Gyergyószentmiklóson pedig Márk István könyvkereskedőnél.

A szebbnél-szebb színes és mély képet tartalmazó mű ára 5 Pengő. A mű árából befolyó minden a halhatatlan emlékű székely művész síremlékének felállítására és hátramaradott hozzátartozói javára fog fordíttatni.

A könyv hazafias szelleménél fogva tanulóknak legyen hasznos könyv, karácsonyra pedig alkalmas ajándék. Tekintettel a jótékony célra, a díszes kiállítású könyvnek minden csíki székely asztalán helyet kell foglalnia. A könyvet Budapesten az ország legnagyobb keresztény nyomdája, a Stádium adta ki.” (236)

És talán több nem is gyűlt össze, mert nem monumentális síremlék, hanem csak egy, borostyánbozótban rejtőzködő vaskereszt jelzi Márton Ferenc nyughelyét a Kerepesi temető 41/1-es parcellájában.

Haláláról a Szépművészet decemberi számában Csánky Dénes, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója is megemlékezett. (237)

Szabó András: *Márton Ferenc síremléke*

A sírkeresztet pedig nem Hargitaváralja jelképes székely községe, hanem öccse néhai Márton Mihály, a csíkszentgyörgyi tanító készítette. Valószínűleg a hajdani csíkszeredai Helyiipari Vállalatnál – az Offner-cégnek nevezett üzemben –, ahogyan azt az igazgatónak, Offner, Hans (János) vezetéknévéről alakították ki alkalmazottai. Azért vélem így, mert öntött névtáblájának mérete és felület- meg babérkoszorú mintázata megegyezik a sok-sok itthoni temetőben látható rengeteg hasonló névtáblával, amelyek mindenike ugyanott készült, egy-két üveg pálinka fizetségért.

Márton Ferencről keveset tudtak a honi tollfor-gatók; nem mintha, ma már olyan rengeteg részletét ismernénk életének, ennek ellenére amint csak lehetett, megemlékeztek róla. Pedig személye politikailag nem volt jó szemmel nézve. Azt rótták fel neki – nemcsak itthon, hanem Magyarországon is –, hogy határozottan jobboldali, nemzetegységben gondolkodó személy volt, ebből következően irredenta. Igaz, hogy az iránta tanúsított ellenszenv – főleg idehaza –, a 70-es években még nem volt annyira erős, mint a 80-as évek közepén, napilapunk hasábjairól soha nem tiltották ki. Legerőszakosabb – látszólag Márton Ferenc ellenes megnyilvánulásra 1984-ben került sor. Szócs János történészt, a Csíki Múzeum igazgatóját leváltot-

¹ 1940. június 8.

ták, mert az intézmény gyűjteményében található alkotásokat kiállította(!) Mérget azonban nem vennék arra, hogy a cirkuszra nagy művészünk miatt került sor, sokkal inkább ürügyként szolgált Szőcs János eltávolításához.

*

Ennél a témánál még egy fontos megjegyzést kell tennem. A hetvenes-nyolcvanas évek Csíkszeredájában erős, de visszafojtott volt a nagy többségű magyar lakosság nemzettudata. Szívem szerint most is „trunkusok”-nak neveztem volna, de 1968 után, a megye megszületését követően sok, nem csíkszeredai személy került telepesként a városba; a tanári kar nagy hányada teljesen idegen volt, sőt, zömmel református. A nagyfokú keveredés miatt átalakult, de nem veszett ki, csak feloldódott a veretes „trunkus” jelleg, mentalitás. Abban az időben tehát a lakosság – intellektuelek: alkotók, író emberek, tanárok, orvosok, tisztviselők, de a közönséges halandók is –, minden alkalmat és lehetőséget megragadtak, hogy nemzettudatukat ápolják. Amint csak alkalom adódott, tömegével vettek részt egy-egy művelődési rendezvényen, hiszen azok többnyire – a „nagyon hivatalos” eseményeket leszámítva – majdnem kizárólagosan magyar nyelven folytak. De ha netán a hivatalos román nyelvet is használni kellett, a rendezvények jellege akkor is zömmel magyar vonatkozású volt – tehát a magyar érzelmeknek és hagyományoknak is tökéletesen megfelelő –, s a helyszíneken ezért minden magyar egyed közösséginek érezhette magát. Hogy mekkora volt ebben a tudathasadás, vagy önámítás aránya, azzal itt nem foglalkozhatom.

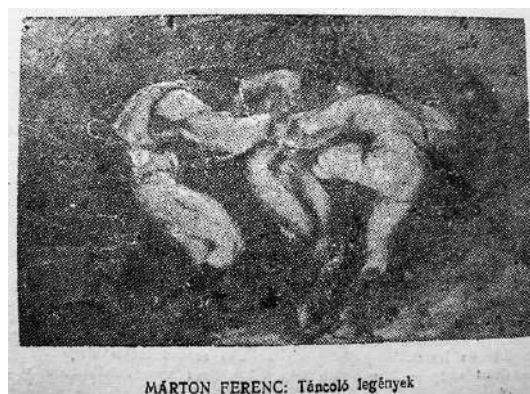
*

Az írástudók, amit tudtak Márton Ferencről – leírták.

1957-ben Deáki Lóránd egy Al-csíki, a „havas-alján” készített, *A rajzolás virtuóza* c. riportfejezetében még így fogalmazott: „Csíkszentgyörgyön Márton Mihály, a kedveskedő, mindenkit szíves szóval fogadó tanító, a Misi bácsi portáján pihenünk meg. [...] Ez a vidék ihlette munkára Márton Ferencet, s a nép forró szeretete szolgált alapul legszebb művei megalkotásában. Sorsa mégis annyi hozzá hasonló, a tökéletes rendszerben kettétört művészsors tragédiája. [...] Paragon hagyták őt... [...]”

Megilletődve csodáljuk az öreg ház falára aggatott néhány rajzát, festményét, a keveset, amit láthatunk. Kevés az ízelítőnek, mert műve 8-10.000 rajz. Szédületes, hosszú életre való termelés, önkénytelenül »a rajz öreg bolondjára«, a japán Hokunáira emlékeztet.” (238) Illusztrációként *Táncoló legények*.

Tizenkét esztendővel később János Pál csíkszeredai múzeumigazgató már tér és időtlen jelleggel, azaz a jelenkorra simított-idomított stílusban emlékezik meg Márton Ferencről, annak 65. születés-évfordulója előestéjén: „Márton Ferenc érezte, hogy jobb korszaknak kell jönnie. Érezte, hogy a szabadságot kemény küzdelem árán nyerheti meg a nép. A csíki erdőirtókon azért feszül pattanásig az izom és az idegszál, ezért olyan robbanásszerű a birkózók mindent magával sodró lendülete.” (239) Néhány hónap múltán pedig – 1970. június 13-án –, halálának 30. évfordulójára teszi ugyanezt.

91. Márton Ferenc: *Táncoló legények*

Az 1970-es *Hargita Kalendárium*ban Megyénk ismert és kevésbé ismert nagy szülöttei címmel jelent meg egy „leletár”. Márton Ferencről is szó van benne. Olvasható, hogy honnan indult, és hogy művészként milyen feladata volt magasztos szülőföldjével szemben, azaz – „*hogymint festő és szobrászművész magával vigye e vidék keménységben izzó szépségét, embereinek kitartó bátorságát, töretlen élniakarását, holnapba vetett hitét, és azt fesse vászonra, azt rakja mozaikok színes falképeibe, azt öntse szobrainak alakjaiba. Mert valóban ezt tette Márton Ferenc.*” Aztán a szerző egy vázlatos életút-bemutatóval folytatja írását, művei sorából kiemelve a *Csíki székelly gátkötők*, az *Erdőirtás Csikországban*, a *Birkózók*, a *Takarodó* című kompozíciókat. Cikkét a következő megállapítással zárja: „*Majdnem ötvenéves fejjel, a festőművész jól megalapozott hírnevével tért át a szobrászatra, hogy emlékművek markáns alakjaiba vesse a megalkuvást nem ismerő ember határozottságát.*” (240)

Nem számítva csíkszentgyörgyi tanító öccsét, Márton Ferencnek Csíkszeredában három igaz híve volt. Egyik kortársa, pontosabban iskolatársa, a másik mint megyei kulturális vezető, a harmadik utóéletének, emlékének volt az elkötelezettje – írom múlt időben az utókor számára –, pedig pillanatnyilag ez utóbbi tisztelője ma is aktívan létezik. Az 1968 februárjában alapított *Hargita* napilap költő-szerkesztője, Ferencz Imre tisztelte szívből; s ha csak lehetett írt és róla szóló poémát is szerzett *A művész apokrif levele – Márton Ferenc emlékére* címmel, amely a szerző beleegyezésével, kismonográfiámban én is közöltem. Ferencz Imre a *Hargita* napilapban jelentette meg *Márton Ferenc festőművész emlékére – Találkozások a festő szülőházában* címmel az alábbi emlékező, ám a közösség megrovásával végződő cikkét:

„Csíkszentgyörgyön, az iskolával szemben, egy jobbágyszürke falú házban, amelyen bár még egy tenyérnyi emléktábla sincs, hosszú ideig nyílt végéig rajtam a történelem huzata. Soha nem kerültem meg ennyire közel emberekhez, történelmünk kegyetlen valóságához, a kösvényt szülő lövészárkokhoz, habár sokszor olvastam ezekről a dolgokról, mint itt ebben a házban, ahol a festő Márton Ferenc született.¹ Az a festő, aki a »Csíki gátkötőket«, az »Erdőirtás Csikországban«-t festette, s aki ott volt korának minden jelentősebb megmozdulásán, szinte nem létezett esemény, amelyet ne örökített volna meg, bámulatos tehetségével. De nemcsak megörökítője volt a kornak, hanem elsősorban ember, aki a hétköznapi kenyérkereső taposómalmában őrlődve

emelkedik fel az alkotás legmagasabb csúcsaira. »A fáklya másnak világít, s magát emészti meg« – művészi krédója, egyben vallomás az emberről is.

Itt ebben a házban láttam Ady fájdalmas arcát, a halottas ágy párnái közül felénk világító szomorú szemét. A Tanácsköztársaság vezetőinek perén készített rajzok pedig mintha »a nem volt hiába« jegyében készültek volna. Tamási, Benedek Elek, Saljapin, az Akadémián ünnepelt Mikszáth, frontkatonák, hősök, névvel és név nélkül – egy festő hagyatékának része, amelyet most kerekre tárgult szemmel figyelnek a kopasz fejű, bogárcarcú csíkszentgyörgyi kisiskolások. Az öcs, Márton Mihály, vagy ahogy itt nevezik, Misi bácsi pedig mesél művész bátyjáról.

Szabó András: *A Márton család egykori háza Csíkszentgyörgyön*

¹ Nem ebben a házban született. De egész kis korától ebben nevelkedett.

92, 93, 94. Márton Ferenc: *Anyám, Atyám, Jóska* öcseém

Csikszentgyörgyön, ahol a »Csíki gátkötőket festették«, bár még egy emléktábla sincs.»¹ (241)

Köztudomású lévén, hogy a portrérajzolás nem minden művésznek kedvelt műfaja – mert ahhoz tudni kell rajzolni –, s az is, hogy Márton Ferenc kimagasló mestere volt ennek a műfajnak, *A Hét* képzőművészeti rovat-szerkesztője, Ágopcsa Marianna Márton Ferenc és a portréművészet címmel elemezte e tökéletesen ritkán művelt alkotótevékenységet. Személyes élmény alapján igyekszik a téma körüljárására: „Az egész úgy kezdődött, hogy néhány hazai napi- és hetilapban Márton Ferenc-aláírású repróra bukkantam [...]. A képekből sugárzó erő és vonalbiztonság azonnal magával ragadott, fejembe vettem, hogy közelebből is megismerkedem a művész életútjával, munkásságával. Következésképpen csikszentgyörgyi szülőházában kötöttem ki. A ház valóságos múzeum, falai Márton Ferenc-képekkel teltek, a mappák száz meg száz Márton Ferenc-rajzot őriznek. [...] A művész hagyatékában való búvárkodás közben leginkább rajzai, portréi hatottak rám. Több oknál fogva is: művészi értékük vitathatatlan, ugyanakkor fájdalmas hiányérzetet tudatosítanak a nézőben, azt, hogy lám, jelenkori grafikai életünkben mennyire háttérbe szorul a hasonmás (tehát a nem elképzelt) portré műfaja. [...] Lerajzolta korának nagyságait, többek között Benedek Eleket, Tagoré, Rabindranathot, Tamási Áront, Saljapin, [Fjodort]. Ady Endrét betegágyán, halála előtt néhány nappal, 1918. december 31-én. 1914-18 között az olasz, szerb, orosz harctereken készített mindegy háromezer rajzot.

A Tanácsköztársaság idején sok rajza készült népbiztosokról (például a Kun Béla portré), bukása után a kommunisták perének a mozzanatait örököltette meg. [...] Az ellesett pillanat közvetlen és könnyed ábrázolása sugárzik belőlük. Márton Ferenc a vonalak virtuóza volt, néhány körvonal, pár utalás elég volt neki, hogy típusokat ragadjon meg, helyzeteket érzékeltessen. De mindig belülről nézte, tette magáévá a világot. [...] ... műveinek tömörsége, szükséztűsége egyben a legtisztább esztétikum hordozója. Márton Ferenc riporter volt a szó legmaibb értelmében. Mindenütt ott volt, ahol egy fürge rajzolónak jelen kellett lennie. Üléstermekben és kávéházakban egyaránt. Rajzai művészi értékükön

¹ 2017 őszén, az öreg iskola épületében megnyílt az új emlékszoba.

felül szuggesztív, hiteles erejű kordokumentumok. Innen a fájó nosztalgia: napjainkban miért tűnt el ez a műfaj? [...] ... szükség lenne utánpótlásra is. Nem lehet állandóan a fényképezésre hivatkozni. Hiszen Márton Ferenc idejében is rég ismerték már a fényképet. A fénykép nem pótolja az arc megörökítését a szó képzőművészeti értelmében. [...]” (242)

Erre a cikkekre reflektálva közölte emlékeiből ihletődő, „fejcsóváló” stílusban indított, buzdító hangvétellű írását Vita Zsigmond, arra keresve választ, amit cikke címében kérdez: *Elavult műfaj-e a portré?*

„Kissé meglepő számomra és talán azok számára is, akik ismerik a két világháború közötti erdélyi magyar folyóiratokat, hogy ma újra fel kell fedezni Márton Ferencet. Természetes azonban ez akkor, ha elgondoljuk, hogy a megemlékezéseink rendszerint évfordulókhoz vannak kötve, hogy Márton Ferencre újabban semmiféle évforduló nem emlékeztetett, és hogy a hazai műkritika teljesen a jelenben él, az utolsó ötven év hazai művészeti életének legfontosabb eredményeit még úgyszólván meg sem kísérelte áttekinteni.

Úgy tetszik, valamikor a mi ifjúsági és irodalmi folyóirataink nekünk elég jó művészeti nevelést adtak, mert Márton Ferenc és sok más nagy művész rajzai még az 1910-20-as évek folyóirataiból megmaradtak az emlékezetemben. A képeiből »sugárzó erő és vonalbiztonság«, amiről Á. M. Márton Ferenc és a portréművészet című cikkében [...] elragadtatással ír, valamikor, azt hiszem, nagy hatással volt számos rajzolgató diákra, és kemény, tömör vonalvezetését követni is akarták. Azt is tudjuk Márton Ferencről, hogy portrékat is rajzolt, a Pásztortűz 1935. évfolyamában például néhány vonással megelevenítette Szentimrei Jenő arcképét.

Nem kell tehát éppen olyan messzire mennünk ahhoz, hogy kortársainkról érdekes, megkapó, valóban dokumentum értékű rajzokat láthassunk. [...]

Elevennek és érdekesnek találjuk a grafikának azt a sokaktól már feledésbe merült műfaját: a portrét. Könnyen meghódíthatja ismét a közönséget, csak találkozzék vele gyakrabban.” (243)

A Hargita 1972. június 2-i számának egy teljes oldalát az „Erőteltjesen kibontakozó hazafias tevékenység”-nek szentelte a szerkesztőség. Sz. n.-i írásokat tartalmazott, amelyek közül az egyik *A példa örök* címet viselte a következő szöveggel:

„Márton Ferenc Csíki székely gátkötő legények című munkájára gondolok, és a kép megelevenedik, a legények roppant birkózás a cölöpverővel óriások harcát idézi s mintha a közelben csapott volna le a villám, irgalmatlan mennydörgéssel a nyomában, úgy döndül a lezúduló pöröly újra és újra, beleremeg a táj, s a döndüléseket a csíki hegyek visszhangozzák.

»Rajta testvér!«

»Emeld testvér!«

Áll a gát, s a gáton a legények; szilaj kurjongásukat is odaképelem, igen, férfimunka volt, testvérek örvendezzünk.

Hallom őket, a kitartás és a megfélemezhetetlen, legyűrhetetlen erő nem emberfeletti, de éppenséggel emberi természetességét csodálom bennük; a szépséges erő felmutatói ők.

A példa örök.

Mert mi más lenne a roppant anyaggal való viaskodás, mi mást jelent a szilaj nekiveselkedés, a győzni akarás kizárólagossága, ha nem élni akarást, a pusztá életet magát, az élet rügyeztetését, a megmaradást.

Hol vagytok ti gátkötő legények?

Áll a gát, új gátak épülnek, tonnányi vaspörölyt pehely gyanánt emel a magasba egyetlen karmozdulat, egyetlen beidegzett, kiszámított, rideg mozdulat, s mint fába a szeget, úgy veri be a földbe a betoncölöpöket a vaspöröly.

Kell a ti példátok, gátkötő legények, szükség van a ti szívetekre. Mindenképpen győzni – így mondtátok vagy csak gondoltátok, és nekiveselkedtetek, lobogó ingújatok feltűrtétek, s egy szilaj mozdulattal vállatokra emeltétek a világot.

»Rajta testvér!«

»Emeld testvér!«

»Most mutasd, hogy milyen legény vagy!«

»Fenn van már, testvérek!«

S párna nem volt, mi védje vállatok.

Párna?

Szívetek fölött szülőföld.

»Rajta testvér!«

»Emeld testvér!«” (244) Illusztrációként a repró.

Valószínűnek tartom, hogy ez csakis Ferencz Imre tollából születhetett. Csak ő merte Márton Ferencet példaként felmutatni akkor is, ha az oldalt az erőteljesen kibontakozó hazafias tevékenység napi aktualitásának bemutatására szánták.

Márton Ferencről – más oka nem lévén –, 1973-ban a *Hargita* napilap Saljapin, Fjodor születése centenáriumának kapcsán is megemlékezett. Az alábbi szöveg kíséretével közölte a grafittal készült portrét: „Február 13-án ünnepelte a világ a kiváló orosz énekes születésének századik évfordulóját. A nagy művész 1927-ben Bukarestben is fellépett, s ez alkalommal megýénk neves szýlőtte, a festőművész Márton Ferenc lerajzolta Saljapint. A művésznak nagyon megtetszett a rajz és ráírta elragadtatását. Az értékes dokumentumot Márton Ferenc testvére, a jelenleg Csíkszentgyőrgyőn élő Márton Mihály nyugalmazott iskolaigazgató bocsátotta lapunk rendelkezésére.” (245)

Debreczeni László¹ is megemlékezett az *Utunkban* Márton Ferencről. Nagyon tiszta, érzelmetli, de mégsem burjánzó-habzó, hanem visszafogott, okos írás. Néhány mondatnyi bevezetője után olvasható: „... Most sincsen sem oka, sem obligát alkalma, hogy e Hozzá fűződő személyes emlékeimet útra bocsátom.” Aztán azonnal, dacos hangnemben – majdnem felháborodással – folytatja is: „De van – aminthogy halála óta mindig is fennállott – egy súlyosan vádló helyzet: mélyen elszomorító látni, hogy mennyire nem ismerik, hogy mennyire nem tudnak Róla semmit – ma sem, itt sem, hogy a művészeti fórumokon is milyen semmitmondóan intézik el önhamvába hullott művészéletét, torzóban csökötten is nagyságos életművét, a szürke életbe sodródott-vergődőtt és a szürke napok sorában hirtelenül tovatűnt nagy és tragikus művész-emberi egyéniségét.”

¹ Művészettörténész, műkritikus, grafikus.

95. Márton Ferenc: **Pósalaki Nándor**

Remélve, hogy írása, azaz – „... ennyi is megsejtethet valamit a lenyűgöző körvonalakból, amelyek kirajzolják a most még feledés ködétől fedett alakját; megéreztet valamit a robusztus erőből a robbanó szenvedélyességből, a sziklai keménységből, a lángoló művészhitből, a hivatás fanatikusából s a virtuóz messterből, ami és aki mindegyütt Ő volt, amíg élt: Márton Ferenc...” –, hozzálát első „találkozásának” kifejtéséhez, amely „... immár több, mint fél évszázad távolába néz. Nem volt, mert nem lehetett személyes jellegű; csak egy munkáját és a nevét láttam akkor ... [...] a Zászlónk című ifúsági folyóiratnak [...] egyikeben a költőként ismert Zrínyi Miklósról történt emlékezés. Az első oldalon egész lapot betöltő rajz állott: szuronyosan rohánónak felett sötétben sűrűsödő viharból dinamikus hősalak bontakozik elő, kezében szelvépte zászló, körülötte szétszakított láncos bilincsek darabjai röpködnek szerte. A rajzba, nyomtatással beillesztve, egy vers, amelynek címe: Zrínyi mondja. A vers írója Sík Sándor, a kép szimbolikus hősalakja Zrínyi Miklós, a költő, a rajzoló névaláírása: Márton Ferenc...

A rajzba bele volt komponálva hangsúlyozottan még az 1918-as évszám is. Bár még csak az év elején voltunk, akkor már nyilvánvaló lehetett, hogy a több mint három éve háborúzó Központi Hatalmak kimerültek, s érezhető volt az összeomlás fuvalma. Úgy látszik, nagyon kellettek már a lelkesítés lélektani injekciói; úgylehet, hivatalos intézkedések is szorgalmazták ezt. De a különben aulikus¹ felügyelet alatt álló diáklap kitűnően megírta »lelkesítő« megemlékezése mégis mintha máshová ütött volna... [...] Attól kezdve mindig különösen érdekelték Márton Ferenc rajzai; ha bármi igénytelen illusztrációt láttam is meg valahol, nagy örömmre szolgált. Ami mindenek fölött ígézet alá fogott e rajzokból, az valami benne rejlő erő feszülése és kicsapó sodrása volt, amit én mindig határozottan éreztem. De már kezdettől fogva észrevettem Márton Ferenc sajátosan egyéni rajzmódorát is. [...] Hogy mi ez az »új« és »több«, hogy tehát mi teszi a Márton Ferenc-i rajzok egyéni sajátosságának lényegét, azt azonban csak évek teltevel, ismereteim, látóköröm bővülésével tudtam felfogni és grafikailag nézve is megítélni. Bármivel dolgozott is, a rajzeszköznek rohanóan gyors és bravúros kezelése, de ugyanakkor mégis mesterien biztos és tiszta vonalvezetés, tollrajzokban a vonalaknak és a flottul odavetett kompakt foltoknak letisztult egységéből adódó világos grafikai összhatás, a ceruzarajzokban sajátos síkszerűség s egyben szűkszavúság: röviden véve, ezek azok a külső jegyek, amelyek számomra megkülönböztették másoktól és egyben magasra emelték Őt előttem mindenkor.

Hanem az csak a körülmények állásának következménye volt, hogy én előbbem a grafikusművésszel találkoztam [...]. De csak »elsősorban«. [...] És megint csak a körülmények állásának következménye, hogy nekem, aki oly korán megéreztem valamit az Ő különleges művész-emberi lényéből, mindabból, amit alkotott, csak egyetlen munkáját (két évtizeddel az első találkozásunk után) nyílt alkalmam a valóságban is megláthatni; a többi csak reprodukcióban – de még így sem sokat...

Nem tudom már megmondani, hogy mikor láttam először a Gátkötő csíki

¹ Udvari érzelmű, uralkodójához hű, királyi udvart támogató. Itt politikai felügyeletnek megfelelő.

székelyeket és az Erdőirtás Csíksországban című legismertebb monumentális festményeinek reprodukcióit. Még a gyermekcipőkben topogó és az iskolai tanulmányai mellett csak mellékesen folytatott művészeti tájékozódásaim idején-e vagy későbbben? De bizonyos, hogy ez alkotások az addigi ismereteim után is, fekete-fehér nyomatban is a megrendüléssel határos benyomás érzését keltették bennem. Akkor és ebből a két figurális-tematikus alkotásból ismertem meg igazán, hogy kicsoda is, milyen művész is az én Márton Ferencem... Akkor, az addig esetlegességgel adódó kis alkalmak során meg-megújuló érzelmi viszonyulásomban alapvetően elhatározó folyamat állott be. [...] Ami azelőtt csupán ösztönös megérzés volt, az egyszerre tudatos meglátássá lett. Ha eddig fennállott az eshetősége annak, hogy ama bizonytalan érzés idővel kifakul az emlékekből és kimosul az érzelmek közül, a két kép hatása olyan mélyre vágott, hogy abból életre szóló és parancsolóan megismerésre indító értékelésnek kellett születnie.

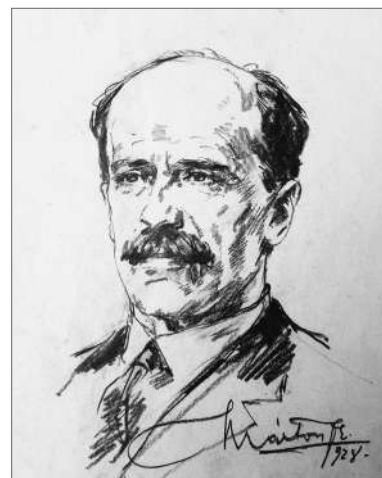

96. Márton Ferenc: **Zita királyné**

... aminőt a fennebb jelzett két alkotásból láttam meg, a második világháborút megelőző fél évszázadból csak két festőművésznél: a Mártonnál tizenkilenc évvel idősebb finn Gallén Kallela Akseli és az ötven évvel idősebb román Popp Aurel műveiben tudtam feltalálni. Ismét csak valami másról és többről van szó itt is. Másról, mint az egykorú művészeti »koráramlatok« úttörői és nagyjai csináltak, és többről, mint amit az újabb idők »tudatos« vagy »korszerű« festői csinálnak. A Márton Ferenc-i tematikus művek egészen más eszmei, élményi és víziós alapokról indulva és egészen másról és másképpen beszélve mondtak és mondanak nekem megrázó dolgokat arról, ami az emberben nemesen és hőiesen fokozottan emberi és mutatnak az arra érzékenyeknek jeleket, amelyek már a mesék, a legendák, sőt a mítoszok világába utalnak. [...]

Több mint négy évtizede bizonyosságom már, és ma is vallom, hogy az én Márton Ferenc művészetét illető öntudatos, egyéni értékelésemnek – s így az iránta való személyi vonzalmak elmélyülésének is – éppen az Ő itt érintett művész-emberi különállásában van a nyitja. [...] És nagyban hozzájárult ahhoz, hogy mindenfajta emberi alkotás, de különösen a művészet igényével fellépő munkák szemlélése és a róluk való értékelésem megalkotása közben sohase az éppen felszínen levő esztétikai felfogás vagy művészetfilozófiai irányzat szemszögéből, se az éppen divatos technikai fogások, kiviteli »stílusok« firtatásával kezdjem méricskélni az előttem álló művet és mesterét. Hogy tehát sohase az úgynevezett különvaló (elvonatkoztatott) »művészt« vagy »mesterit«, a kiagyalt hatásokat és spekulatív kimunkálást kutassam, illetve értékeljem elsődlegesen. [...]

És még egy tekintetben nyertem határozott erősítést Márton Ferenc munkáiból. Abban a meggyőződésemben, hogy a kis nép művészeinek nem lehet az a hivatásuk, hogy kisdud szakmai játékok meddőítő problémáival bíbelődve s azokba beleveszve tékozzolják el tehetségüket és energiáikat. De igen az, hogy népünk lelki és szellemi adottságainak és morális értékeinek tiszta felmutatásával szolgálják-gazdagítsák – az egyetemes emberi kultúrát. [...] És: egy kis nép művészetének egyszerűnek s aláza-

97. Márton Ferenc: **Gr. Bethlen István**

tosnak, igaznak és becsületesnek, ugyanakkor nagyon határozottnak és nagyon szigorúnak kell lennie. [...]

Idő telt, amíg reálisan véve is végleges képet formálhattam magamban Márton Ferenc művészetéről és e művészet valós értékéről. De ez a tudatos ítéleten alapuló képformálás sem változtatott semmi lényegeset azon a képen, amely az első megérzésekből támadt.

S talán különösnek tetszhet, de való, hogy a Márton Ferenc iránt kelt és nőtt ilyen mélyreható változásom mellett sem támadt fel bennem a személyes találkozás kívánsága. Nem támadt reá soha vágyam, hogy a valóságban is megismerhessem őt. [...] Illusztrációként Benedek Elek portréja.

Az ismeretség híjából eredő, a csupán lelki kapcsolatot váratlanul személyes találkozások is követték. Első alkalommal 1938 nyarán, amikor a szerző Budapesten tartózkodott tanulmányúton, s amint írja: „...az a »szerencse« ért, hogy meghívást kaptam az akkor tervbe vett Uz Bence filmváltozat forgatási munkáihoz: legyen koreográfus és dialógusvezető...”, aminek a történetét anekdotikusan meséli el.

„És történt ez a kezdeti előkészületek egyik napján, hogy a kellékek beszerzésének intézői, egyebek mellett az Uz Bence öltözkékéhez is több ruhadarabot »öntevékenyen« vásároltak össze. Éppen akkor nyitottam a produkció irodájába, amikor ezeknek a bemutatása folyt. Ott pedig egy számomra ismeretlen úr vitázott keményen a filmet előállító stáb jelen levő tagjaival, akit – amint megértettem – a címszerepre szerződtetett Jávor Pál hozott magával, s aki fél perc múlva már kegyetlenül végig is csepiült és a sárga földig pocskondiázott mindent. [...]

Szerencsére a stábok nem jelezték, hogy személyesen az ő fogadott tanácsadójuk is jelen van, s így, mint akinek köze sincs a kérdéshez, nem kellett a vitában szót tennem és nem kellett megmondanom, hogy itt a beszerzés kihegyott engem a munkából. [...]

Hanem, amíg a »lecke« tartott, egyre azon törtem a fejemet: ki lehet ez az ember? – és honnan ismerem? [...] Szikárnak tetsző, vállas, de karcsú és mozgékony középtermet, heves temperamentum, taglejtései élesek, arcéle mint a keselyűé, bőre kreolos, szeme szűrő és villámló, cowboyosan vágott, széles peremű kalapja alól őszes körhaj hull a nyakába. [...] Bizonyos, hogy látni nem láttam, de mégis: erre az arcra jól emlékeztem... Aztán egy pillanatban csak felvillant egy korábbi emlékem: Kolozsvár, Vágó Gábor szobrász barátom mutatott egyszer nekem egy fényképet. [...] S én azt, némi vélt személyes jellegű vonatkozásáért, akkor jól megnéztem... Semmi kétség: ez a különös, keserű arcú, heves ember itt – Márton Ferenc!

Arra már nem tudok emlékezni, hogy miként oszlott szét a társaság, és ezt sem tudom, hogy Márton Ferenc mikor és hogyan távozott a filmgyárból. De akkor még arra sem eszméltem rá, miszerint a dolgok valahogy fordítva történtek, mint húsz esztendővel ezelőtt, hogy lám: most személyesen is találkoztam vele – és ez mégsem volt igazán való találkozás...”

Második személyes találkozásának elmesélése Márton Ferenc karakterének olyan jellemzőjét is felvillantja, amellyel az eddigiek során nem találkoztunk: én – ellentmondásosan – barátságos gőgnek nevezem, bár a szerző szerint gőgről szó sem volt. Erre a találkozásra 1939 januárjában, a Nemzeti Szalonban került sor, ahol a romániai magyar képzőművészet bemutató kiállítását rendezték. Ezen Debreczeni-rajzok is helyet kaptak. „Nem annyira a rajzok művészi kvalitása, mint inkább az ábrázolt építészeti alkotá-

sok érdeke játszott szerepet a bemutatóban.”

Abban a külön teremben, ahol a szerző rajzai kaptak helyet, „... még csak a Kós Károly kolozsvári Műcsarnokának egy korábban készült előterve és két szobrásmunka nyert elhelyezést.”

Az éppen a helyszínen tartózkodó szerző története a következő:

„Egyik napon csak látom a fekete művészkalapos mestert, amint éppen Nagy Imre akvarelljeit nézegeti. Itt van Márton Ferenc! – szoltam oda Simon Béla [...] kiállítótársamnak, akivel csak ketten voltunk akkor a tárlat felügyeletében.

Mikor Márton Ferenc a termenek a központi térbe nyíló oldalán levő küszöb fokain fellépett, megállt és onnan nézett körül, mint aki egyetlen pillantással próbálja egybefogni mindazt, ami előtte van. [...] Szigorú arca mit sem árult el abból, amit lát, miként értékeli, sem afelől, hogy mit gondol.

Elejébe léptem és bemutatkozva üdvözöltem őt és az összes kiállító nevében köszönetet mondtam azért, hogy eljött a kiállításunkra; magam részéről pedig különös örömemet fejeztem ki afőlött, hogy itt láthatom. Akkor állt meg mellettünk Simon Béla. Engedélyt kértem, hogy bemutassam őt, aki festő és igen szeretné megismerni a Mestert. De Márton Ferenc mintha kissé elkomorult volna, s jóformán ügyet sem vetett Simon Bélára, csak a bal vállam fölött valahova a messzeségbe nézve szól:

– Engem nem olyan könnyű megismerni...

Az »engem«-en nehéz hangsúly érzett. De azért nem volt benne semmiféle gőg vagy bántani akaró elutasítás, inkább fojtott keserűség. S abban a pillanatban már az volt az érzésem, hogy egy oroszán mordult fel barlangja szájában, hogy mindent elriasszon, ami vagy aki oda betekintést akarna nyerni.

A továbbiakból csak arra emlékszem, hogy megkérdeztem: mi a véleménye a kiállításról? (Hiszen maga is erdélyi, kellett érdekelje, ha eljött, mit szűrt le magának az egészből? – gondolom már inkább most, mint gondoltam akkor.) Nagyon érdekelt volna, hogy lát-e jellegzetest a munkámban, felismert-e valamit a hazai világ lelkéből. Csak annyit jegyzett meg, hogy van egy-két figyelemre méltó dolog... Lényegre menően nem nyilatkozott. Sem arról, hogy mi az általános benyomása, sem arról, hogy melyek azok a figyelemre méltó munkák. De én bizonyosan éreztem, hogy nem volt megelégedve; hogy mivel és miért nincs megelégedve, azt már a tapasztaltak után nem firtattam.

Már haladtunk le az emeleti lépcsőkön, amikor úgy láttam, hogy kissé feloldódott, közvetlenebbé lett. Lent a téren nem volt hó, de szél fújt és ritkásan pergő darát vert tova az aszfalton. Nem látszott sietni. Ott sétálgattunk hosszasan le s fel a park északi oldalát szegélyező járdán. És elbeszélgettünk mindenféle köznap dolgokról. Ezeket már nem tudom felidézni. De arra jól emlékszem, amikor arról beszélt, hogy mennyire nehéz volt a magafajta, vidékről jött és egyedülálló, kezdő művész fiatalokra az idegen, budapesti világban. A mai fiataloknak már sokkal könnyebb – mondta. De mintha szomorú lett volna. Talán ő is arra gondolt, hogy ezek a fiatalok viszont nem azt csinálják, amit kellene, mert azért most is küzdeni kellene, mint ahogyan ő küzdött a maga idejében.”

Szerzőnk harmadik „találkozását” is – amely az előbbi után másfél évvel következett be –, papírra vetette.

„... És nem egészen másfél évvel a kiállítási találkozás után egy napon ülünk a kissármási Bánffy-Bíró ház ebédlőjének estéli csöndjében. Csupán a rádió szolt, s hallom, hogy jelenti: Márton Ferenc festőművész meghalt... Szédeltő fejjel mentem ki az udvarra. Nincs többé Márton Ferenc... És én már soha töb-

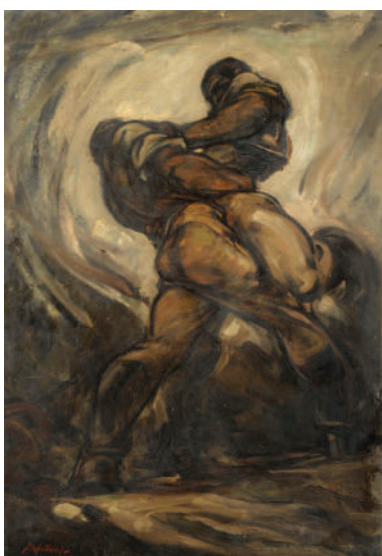
bé nem találkozhatom Vele... Nem tudom honnan maradt meg máig is az az érzésem, hogy akkor, azon az estén téli éjszaka vett körül. [...] De még azt is láttam, hogy a szemközti domboldalokról a hó fehérsége dereng át a koromfekete ég alatti sötét tájon. S ha nem látnám leírva, sehogyan sem tudnám elhinni, hogy akkor: június hava volt...

... Hogy ott ahol élt és dolgozott, halálakor mit írtak és egyáltalán írtak-e róla valami érdemlegeset? – nem tudom. Itthon magam kiáltottam akkor egy fájdalmasat; kik hallották meg – nem tudom. Igaz: már zavaros és nehéz idők jártak akkor. És következtek az emberi tébolynak legszörnyűsegebb esztendei. És azután? Került-e már komoly feldolgozója? Megkezdték-e munkáinak számbavételét? Csak a sok-sok ezer rajza hová lett el – tudja-e valaki?

Amit eddig látni módunkban van, az sajnos csak annyi, hogy Márton Ferenc az ember elment a hallgatásba. És Márton Ferencet a művészt eltemették a szecesszióba...

... Csakegyhúséges rokon őrző igazán az emléket, otthon, Csíkszentgyörgyön. És egyedül. Ezt tudom. De meddig őrizheti ő is, aki már szintén nem fiatal? S ki lesz az vagy kik lesznek azok, akik átveszik majd tőle a váltóbotot, a vigyázásnak szép, de fájdalmas örökségét? (1973)" (246) Illusztrációként Erdőirtás Csíkországban, Csíki székely gátkötők.

Egy bő hónap múlva reflektált erre a visszaemlékezésre Miklós László Márton Ferenc ébresztése címmel a Hargitában. Legfontosabb megállapítása: „E megkésett ráfigyelés az Utunk 32. és 33. számában folyamatosan közölt megemlékezésre Debreczeni László tollából legyen bocsánatos: maga a szerző mondja egyébként, hogy szinte félévszázad távolából eleveníti fel első (ez is csak illanó) találkozását [...]. ... ritka példázata annak az életre szóló vonzalomnak, akár titokként hordozott szenvedélynek, amelyet a gyarapodó idő nem bonthatott le. Annak a hűségnek, amellyel szinte egy életen át a jeles festőművész életmunkája és életútja iránt viseltetett. Mert való igaz: Márton Ferenc életútjáról nagyon keveset tudunk.” (247)

98. Márton Ferenc: *Birkózók*

Ismét egy hónapnyi idő telt el, és dr. Nagy András Márton Ferenc Csíkszeredában címmel közölt cikkével kapcsolódott bele ebbe az emléksorba. De ennek helye mégsem itt van, hanem a Becze Antal jegyzetében szúrt részként. Arról ír ugyanis, hogy Márton Ferenc 1913-ban hosszabb időt töltött Csíkszeredában, a hajdan, számára ösztöndíjat megítélő két jeles személy portréjának megfestése okán.

90. születésnapja előestén jelent meg Váli József Márton Ferencre emlékezünk című aprócska írása a Hargitában. Az ő legfontosabb megállapítása a fennebb idézett János Pál sorokhoz hasonlatos lelkületű, de valamivel valóság közelebb: „Ő már életében nagy volt. A legsokoldalúbb és a legnagyobb magyar képzőművészek egyike. [...] A kiváló grafikust, a Csíki székely gátkötők, az Erdőirtás Csíkországban, a Birkózók, a Takarodó és más képek hírneves festőjét mindig a legnehezebb feladatok vonzották. [...]

Határozott vonalvezetésű, expresszív, klasszikus formavilágú vásznain az »élet anyját« festette meg, a munkát. A munka férfias vállalását, az ember bátor élni akarását, töretlen hitét a holnapban. Az emberi erő és munka nagyságát harisnyás alakok jelenítik meg monumentális kompozícióin.

Kilencven évvel ezelőtt, 1884. december 15-én született a megyénkbeli Csíkszentgyörgyön.” (248)

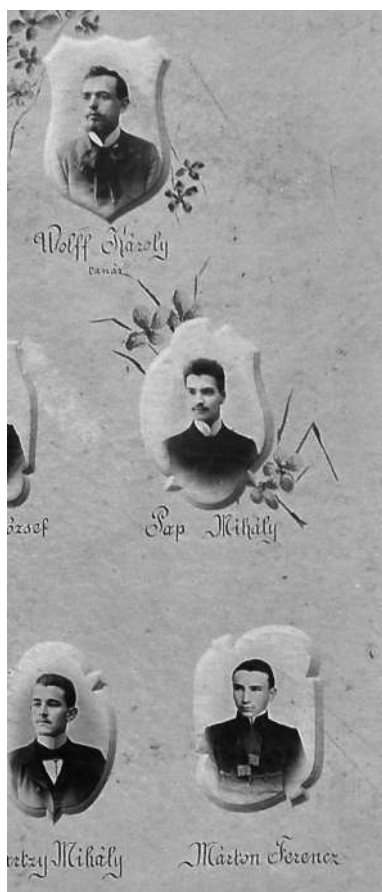
A két óriást: Márton Ferencet és Nagy Istvánt – amint az a dr. Nagy András által megírt Daday-emlékből abszolútumként tűnik ki –, nem lehet összehasonlítani. Mégis készült ilyen tanulmány. Szokolay Bélának *A magyar festőművészet – Vázlatos áttekintése a XX. sz. néhány problémájának* című írása.

„Márton Ferenc csíki székel, akinek minden képe, a legparányibb rajza is duzzad az őserőtől. Minden vonala feszülő energiáját, lobbanó temperamentumát és extatikus cselekvőképességét hordozza. Színei párás, fojtott és néha fellobbanó tüzek, a kolerikus életerő megnyilatkozásai. Főleg grafikus. Gyakran a legnagyobb méretű festményei is óriási grafikáknak hatnak. Kortársaitól különösen megkülönbözteti őt kápráztató rajztudása, amin forrongó temperamentuma, lángoló agilitása kirobban. Szintén csíki székel, sőt Márton Ferencnek szomszéd »falubelije« Nagy István. Minden ízében művész és festőtemperamentum: csendes, elvonuló és inkább lírikus egyéniség. Ezek a személyes tulajdonságai a tájképfestésre predesztinálják. Pasztelljei, amiken a Balaton és a magyar ég szelíd harmóniait énekli, különös omló puhaságukkal mindenben ellentétei a Márton Ferenc pasztellrajzainak. Itt a pasztell lágy, porló és összefolyó színek moll zenéje, Mártonnál rohanó, önmaga tüzétől hajsolt, izzó csóva minden vonal.” (249)

Amint Debreczeni László emlékiratában is jelzi, Márton Ferenc itthoni állandó emlékét egyedül öccse, Márton Mihály néhai csíkszentgyörgyi tanító ápolta. Annak idején, bátyjára vonatkozó ismereteik zömét mind ismerősei, mind pedig a hivatalosság tőle szerezték.

Egyik jó példája ennek a Becze Antal *Márton Ferenc* címet viselő emlékírása, amelyet a *Művelődésben* jelentetett meg. A kortársak számára köztudott volt, hogy Becze Antal jó kapcsolatot ápolott Márton Mihállyal. A cikk – amelyről most szó van –, műfaját tekintve inkább csak jegyzet lehet, mintsem tanulmány, mert két-három mondat kivételével a Márton Mihály közléseinek papírra vetése alapján készült. Ennek ellenére sok olyan információt tartalmaz, amelyet a jegyzet műfaji meghatározása szerint – „valamilyen hétköznapi esemény jellemzőjét ragadja meg érzékletes stíluseszközökkel; cél az olvasó érzelmeire és gondolataira hatni” –, precíz gonddal tárt volna az olvasó elé. Rövidítés nélkül adom most közre:

„Márton Ferenc grafikus, festő, szobrász kilencven évvel ezelőtt, 1884. december 14-én született Hargita megye Csíkszentgyörgy községében. [A pontosság kedvéért: Csik vármegye, Csíkszentmárton járás, Csíkszentgyörgy község. Ez Hargita megyeinek vélő és valló felfogás jelen esetben akaratlan pontatlanság, de sokszor-sokszor szándékolt volt.] 1891-ben ugyanitt kezdi meg elemi iskolai tanulmányait. Kisiskolás korától szorgalmasan és szenvedélyesen rajzol kétségtelen jeleként a később kiforrott, ragyogó tehetségének. Szülei, látva ragaszkodását az iskolához és a rajzhoz, az elemi osztályok elvégzése után Csíksomlyóra viszik gimnáziumba. Azokban az években a gimnázium rajzta-

Szabó András: *A Kézdivásárhelyi Kantai Római Katolikus Gimnázium 1903-as érettségi tablójának részlete: Wolff (Brassay) Károly és Márton Ferenc arcképeivel*

nára Sipos Sándor volt, aki hamar felfedezi Márton Ferencben a tehetséges rajzost, azonban szakmailag nem sok segítséget tud adni. Így a jeles diák továbbra is a maga erejére van utalva, ami – szerencséjére és szerencsénkre – hangyaszorgalommal társult. Minden szabad idejét a rajznak szenteli. Irodalmi hősöket, írókat, költőket rajzolt. Ebben az időszakban született művei közül művészi erejével és szinte tökéletes rajztechnikájával kiemelkedett Petőfi és Vörösmarty portréja, amelyek az intézet önképző körének a tulajdonába kerültek. Így érkezett el 1901 iskolakezdő szeptembere. Ekkor olyasmi történt, amire sem ő, sem szülei, sem tanárai nem számítottak. Mint minden ősszel, most is, a már VII.-es Márton Ferenc nagydiák boldogan rakta fel csomagjait a szekérre, hogy beköltözzék az Alma Mater bentlakásába. Útközben azonban – talán nyárbúcsúztatóul – egy útba eső kocsmában a kocsisal együtt befenyővizetk, és diákhhoz nem méltó állapotban érkeztek meg a fegyelmeről mindig híres iskolába. (Ezt a történetet később rajzban is megörökítette. E tusrajz ma is megtekinthető a művész szülőházában.) Az esetnek sok szemtanúja lévén rögtön igazgatói tanácsot hívtak össze. Sipos Sándor és egy-két tanár érvelése ellenére az igazgatóság azonnali hatállyal törölte Márton Ferencet az intézet tanulóinak a névsorból.

Az elkeseredett diák szülei jóváhagyásával Kézdivásárhelyre megy, ahol felvételi kérését jóváhagyják, és itt is érettségizik az 1902-1903-as iskolai évben. Keményen dolgozik, képezi magát, tudatosan készül a művészpályára. A kisváros fölfigyel rá, főleg amikor részt vállal az iskola tornacsarnokának díszítésében. Ezért a munkájáért igazgatói dicséretben részesül.

Százhusz művészjelölt sereglett össze 1903 őszén Budapesten versenyvizsgára a rajztanárképző főiskolába. Köztük találjuk Márton Ferencet, de ott van az elsők között bejutottak névsorán is. Így teljesedett gyermekkori vágya és így lett növendéke

többek között a korszak híres művészeinek, Székely Bertalannak és Zemplényi Tivadarnak. De az egyetemi évekhez nemcsak tudás kell, nemcsak tehetség kell. Szükséges az anyagi fedezet, a mindennapi élelem, ruházkodás, hogy a festészet egyéb szükségleteiről ne is beszéljünk. Igaz, Márton Ferenc már az első naptól élvezti Csíkvármegye évi 300 korona tanulmányi ösztöndíját, de ez a kis összeg vajmi keveset enyhített a mindennapok gondjain. Nyári szünidőben várta az otthon, a szülőföld és mindenekelőtt a munka. Így kerül fel vállára a rajztábla mellé a kasza, az ecset mellé a fenőkö. Olykor hetekig nem jön haza az erdei kaszálókról. Hajnalban vágja a fűvet, délben forgatja a rendet, és este a pásztortűz világánál rajzolja a csodálatos Csíki-hegyek vonalait, büszke fenyőit. Így lett Márton Ferencben édestestvére a munka és a művészet. Ezért is tudott olyan emberi, meleg művészi hangon beszélni e tájról, hallgatólag, munkaszerető, becsületes emberéről és a hegyek koszorújában meghúzódó apróházú falvakról. Ezek a munkával megtömött nyarak adtak neki erőt ahhoz, hogy a nagyváros forgatagában sikerrel győzze le a nincstelenséget, nemegyszer hosszú napok kenyértelenségét. Szorgalmasan gyűjtögette a tudást, már másodéven kitűnt az akadémián és a szokásos házi versenyekből, amelyeket kisebb díjakkal jutalmaztak. Volt rá eset, hogy hetenként hármat is nyert. Köz-

ben karikatúrákat is rajzol, és csak meg-megjelengetnek a különféle napilapokban, folyóiratokban, és lassan a csíki székely Márton Ferenc neve megkezdí térhódítását a nagyközönség soraiban. Akadémiai évei alatt született meg a Fatornyos hazámból című képe, amelyet az intézet igazgatósága a milánói kiállításra jelölt ki. Az akadémia nagyhírű tanári karának teljes méltányolását, segítő szándékát élvezve elsőként végzett évfolyamtársai között, elnyerve ezzel az egy évre szóló 1000 koronás tanulmányi díjat.

Friss diplomával a zsebében új vágyak születtek Márton Ferenc szívében. Tanulmányai folytatására külföldre vágyik. Reménykedett, hogy szülőmegyéje, Csíkvármegye – amely, ha kevéssel is, de eddig segítette – nem hagyja el. Bizalommal telve jön haza, hogy annál keserűbb legyen szája íze. Süket fülekre talál a megyeházán, és fásult tisztviselőkre a magánjavak igazgatóságán. De Márton Ferencet nem olyan fából faragta az élet, hogy könnyen beletörődjék a sikertelenségekbe. Vagyonos emberek ajtaján kopogtat segítségért, és fájón tapasztalja, hogy a tömött pénztárcákat a közömbösség falai burkolják. Önérzetében végigsértve visszamegy a főiskolára, elfogadja az eddig függőben levő 1000 koronás tanulmányi díjat, és ottmarad még egy évet szorgalmasan tanulni.

Egy nap katonai behívóval kopogtatnak ajtaján. Azonban legyengült szervezete nem való fegyver alá, és kiszuperálják. Puska helyett még szorosabbra fogja ecsetjét és éjt nappá téve dolgozik. Mindenbe belefog, mindent megkísérel. 1908-ban Londonba küld plakátterveket. A nemzetközi plakátkiállításon harmadik díjat nyer.”

Itt is, akárcsak néhány előbbi alkalommal, beszúrást kell eszközölni: 1908-ban, Londonban Magyar Kiállítást rendeztek, ennek volt része az Erdőssy Béla festőművész által szervezett képzőművészeti főiskolai kiállítás is. A Csíki Lapok június 3-i száma, 600 koronáért – dr. Molnár Ákos országgyűlési képviselő által – »Wien, Frankfurt, Köln, Brüsszel, Ostende, Dover, London« útvonalon –, 8 napos tanulmányi kirándulást hirdetett a kiállításra. Nem jelzi viszont Márton Ferencnek a kiállításon megnyert harmadik helyezését. Erről, első alkalommal csak 1940-ben, a Dr. Tusnádi Élthes Gyula könyvéből szerezhető tudomás.

A kiállításról – amelyet a brit sajtó szekciónként elemzett, és VII. Edward király is megtisztelt látogatásával –, az egyik tudósítást Radics Jenő közölte az Iparművészetben: „Az angol újságok a nagyközönséggel egyértelműen megegyeznek abban, hogy a londoni magyar kiállítás súlypontja a művészi csoport. A róla elhangzott különféle nyilatkozatok veleje az, hogy hazánk festészete afféle gyermekbetegségen megy át jelenleg. Művészeink határozottan tehetségesek, de túl könnyen befolyásolhatók – hátrányukra – idegen áramlatok által, ami a vásznan könnyen kimutatható. Feltűnő a kolorisztikus hajlam, a színek varázsában való öröm, míg másfelől érezhetően nyilvánul alkotásaikban egy neme a nyersességnek s a rajz fogyatékosága, ami az angolok szempontjából lényeges hiány, miután ők rajzolást tekintik minden művészet alapvető elemének. Azt is hallottam említeni, hogy mintha művészeink nem eléggé foglalkoznának a festészettel mesterség gya-

Ismeretlen: VII. Edward király a Magyar Kiállításon

99. Márton Ferenc: *Falusi utca*

nánt, holott a szorgalmas, folytonos munkálkodás, tanulmányozás önképzés céljából, elkerülhetetlen a magasabb színvonal elérésére.” (250)

Folytatom a Becze Antal cikkét: „Kedvező alkalom kínálkozik és kiutazik Drezdába, ahol megrendelésre Mányoki képeket másol. Majd visszatér Budapestre, és a már jó hírű grafikust a Franklin Társulat alkalmazza illusztrátorként. E munka jó megélhetést biztosít; rajzait állandóan közölte a Vasárnapi Ujság, Az élet, Művészet és más lapok is. Így telt el két esztendő. 1912-ben Budapesten tanári állást vállal, és 1913 tavaszán kiállításon jelentkezik

a Csíki székely gátkötők nagyméretű képével. A mű témáját szülőfalujából és az otthon töltött gyermek- és ifjú évekből merítette. Csíkszentgyörgy havasalji falu, keskeny völgy vonulását követi több kilométeren keresztül. A tavaszi és őszi nagy esőzések idején a bezúduló hatalmas víztömeg pillanatok alatt fut le a meredek oldalakon, hogy mindent elsöprő árhullámmá torlódjék össze a máskor békésen folydogáló Fiság patak medrében. Márton Ferencnek már gyermekkorában gyakran adódott alkalma arra, hogy sírva, reszketve, segítve élje át azokat a nehéz órákat, amelyeket apja és a segítségére siető szomszédok vívtak a pusztító árral kis vízimalmuk mentéséért. Később, amikor már legényecskévé cseperedett, társaival együtt az elvonuló ár után nemegyszer fogta meg ő is a »berbécs szarvát«, hogy jó mélyre verjék a földbe az új gát falait tartó cölöpöket. Ez a megfeszített munka tükröződik tehát a kiállítás hatalmas vásznán, amely egyből az érdeklődés középpontjába került, s mindenki benne látja a 3000 koronás Vaszary-díj nyertesét. A zsűri viszont másképp döntött. Nem adta ki a díjat. Indok: a díj vallásos témájú kompozícióra alapítottatott. Azonban ez a döntés nem állhatta útját Márton Ferenc hírnevének. Itthon is fölfigyelnek munkásságára és, ha megkésve is, segítő kezet nyújtanak a már jó hírű művész felé. 1913. október 30-án Becze Antal alispán és T. Nagy Imre, a Gazdasági Egylet elnöke szorgalmazására Csíkvármegye 6000 korona ösztöndíjat szavaz meg külföldi tanulmányainak folytatására.”

Ismét beszúrás következik, hiszen egyértelműen itt a helye Dr. Nagy András már említett írásának.

„Nem tartom érdektelennek említeni, amit valószínűleg nagyon kevesen tudnak, hogy Márton Ferenc, a csíkszentgyörgyi származású híres festő – kinek legalábbis a »Gátkötő székelyek« és az »Erdőirtás Csíkországban« című, emberméretű vásznait ismerni illenék – 1913 nyarán hosszabb időt töltött Csíkszeredában (szállása a mai Dózsa György utca 7. sz. alatt volt). [2005 óta Szász Endre utca.] A Csíki-Magánjavak megbízásából és költségén az akkor már elhunyt, nagytekintélyű Becze Antal alispán és T. Nagy Imre vármegyei közgazdasági előadó képét festette meg, életnagyságban, a Vármegyeház nagyterme részére, ahol számos régi csíkmezei vezető képe töltötte ki a körbefutó karzat alatti falsík-részeket.¹ A képek Becze alispánt színes, T. Nagy Imrét

¹ „Márton Ferenc festőművész a Csíkmezei Gazdasági Egyesület részére megrendelt Becze Antal és T. Nagy Imre portaitját a napokban teljesen befejezte és átadta az egyesület által kiküldött bizottságnak. Mindkét műve kitűnően sikerült és akik látták, a legnagyobb elismeréssel szólnak róla.” Csíki Lapok, 1913. IX. 10.

fekete öltözetben ábrázolták. Pótolhatatlan kár, hogy az 1916-os őszi háborús zűrzavarok folyamán ezek a képek megsemmisültek, kivéve azt a még ma is birtokomban levő, másfél arasznyi, szakadt vászondarabot, amely Becze alispán búzavirágkék mentéjének és mentekötő láncának egy darabját ábrázolja és amelyet a dúlás után a szemétdombról mentettünk meg. Márton Ferenc erőteljes, csontos, szegletes, tatáros jellegű, kissé sápadt arcára és ugyanakkor kemény, de vidám tekintetére emlékszem. Mozgása élénk és határozott, öltözködése bohémos, a szecesszió korának ízlésében. Jelenlétében vidámság uralkodott, főképpen mert nem tartózkodott az »erőteljesebb« kifejezésektől. Férfiak és nők egyformán kedvelték, meg a gyermekek is lelkesedtek érte kedélyes komázása miatt. Az élet humoros oldalát méltányolni tudta. Mesélte, hogy mikor budapesti műtermében a Gátkötőket (vagy az Erdőirtást?) festette, nem tudván eltalálni a háttal álló alak harisnyája fenekének feszülését, ő maga tükröt tett a háta mögé, így kereste meg a kellő vonalat. A tükörből látta, hogy a postás belép, meghökkenten nézi az érthetetlen helyzetet, csendesen leteszi a postát és félhangon mormogja maga elé: »Bolond ez, kérem!«

Ezekről függetlenül ismételten feltűnedezett Csíkszerdában [csíkszentgyörgyi] rokonságával szoros kapcsolatot tartott. [...]» (251)

Folytatom a Becze Antal írását: „Az elismerés szárnyakat ad a művésznek, megsokszorozza alkotó erejét. Még ebben az évben kiállítási meghívást kap a Müncheni Glaspalastba, ahol német művészekén kívül más nemzetiségű művészek is jelentkeztek. A Csíki székely gátkötők sikere itt sem maradt el. Egyhangúlag a kiállítás legbecsesebb darabjának tartották, és a legnagyobb dicséretben részesítették. Sajtóhírek szerint »közel állt az aranyéremhez és inkább az összeköttetés hiánya miatt esett el tőle«. Ettől eltekintve a külföldi művészeti és szépirodalmi lapok versengtek a reprodukció jogáért. Végül egy francia lap hasábjain indul el hódító útjára a Csíki székely gátkötők.

Márton Ferenc nem feledkezik meg szűkebb hazájáról, Csíksországról. Hálája jelül a híres művet 1916-ban Csíkvármegyének adományozza, hogy értékéből enyhítsék a hadiárvak keserveit. Erről a mély emberi gesztusról így ír a Magyarország c. újság 1916. I. 19. száma: »Márton Ferenc csíkszentgyörgyi születésű fővárosi rajztanár, jó nevű festőművész, a „Csíki székely gátkötők” című nagy vásznát, amely Münchenben is nagy feltűnést keltett, a csíkmegyei hadiárvaknak adományozta.

Csíkmegye főispánja elhatározta, hogy a hatalmas alkotást a nemes, hazafias célra kisorsoltatja és a vármegyében most valóságos verseny folyik a sorsjegyek megvásárlására. Gyergyószentmiklós városa maga 250 darab 2 koronás jegyet foglalt le.«¹

Az emberiségre zúduló első világháború őt se kímélte. Bakaruhába bújtatják s mint hadifestő bejárja az olasz, szerb és orosz harctereket. Mintegy háromezer rajzot és képet készít, amelyek ma az akkori hadviselés értékes dokumentumai; leleplezik a háború borzalmait. (E rajzok egy részét a Csíkszeredai Megyei Múzeum őrzi.)

100. Márton Ferenc: Az Olt forrásvidéke

¹ Valaki rosszul emlékezett, s így a Magyarországon is tévesen jelent meg, mert Márton Ferenc nem a gátkötőket, hanem az erdőirtókat bocsátotta jótékonyági árverésre, lásd a Csíki Lapok idézett számait.

101. Márton Ferenc: **Festő a szabadban**

Visszatérve a háború előtti munkásságára, különösen termékenyek az 1912-13-as évek. Ekkor készült el másik nagy műve, az Erdőirtás Csíkországban. Nemcsak címben, témájában, de hangulatában is ízig-vérig csíki kép a remekmű. A székelyember és az erdő évszázadok óta elválaszthatatlanok egymástól. Amit a köves, gyenge termőföld a leggondosabb műveléssel sem tudott biztosítani, a mindennapi kenyeret, azt pótolta és pótolja még ma is az itt élő ember számára az erdő. Ezt a sorsot élte Márton Ferenc is. Nem egy nyári szünidőt töltött a Hargita erdőrengetegeiben, ahol fejszéje alatt nyögtek a fák, de nyögésük pénzt, életet jelentett a családnak.

Nem az ábránd, hanem az igazság kemény, néha kegyetlen talajából indul Márton Ferenc, hogy művészi átéléssel elének vetítse a szülőföld igazi képét. A Csíki székely gátkötők és az Erdőirtás Csíkországban c. műveivel, hogy a többi alkotását most ne említsük, örökre beírta a nevét e föld képzőművészetének aranykönyvébe. Kemény kitartása, a művészetbe vetett hite, nagy emberi igazságérzete végül is diadalmaskodott. Kitüntetést kitüntetésre nyer,¹ köztük magáénak mondhatja az állami nagy aranyérmét is. Noha szülőföldjétől távol él és alkot, állandó témája marad haláláig a székely nép küzdelmes élete és munkássága. Képeiről szinte emberfeletti harc tükröződik a létért, amelyben emberek és tárgyak hősi hangtalanságban forrnak össze a kitűzött cél eléréseért. A cselekvésnek, a munkának, az életért való kemény és néha csontig hatoló harcnak ez a látásmódja Márton Ferenc igazi művészete. Sajnos, akkoriban az ilyen festészet nem volt jól kenyérkereső foglalkozás. Márton Ferencet mindenki ismeri, de nem kapott zsíros állami megbízásokat, képvásárlásokat. Ez volt pályájának legnagyobb kerékkötője, fejlődésének gáncsa. Ha megfelelő anyagi támogatásban lehetett volna része, akkor Márton Ferenc olyan tündöklő pályát futott volna be, amelyet festő és szobrász tájainkon soha. Ez torpantotta meg a széles ívben felfelé törő művészi pályát. Ő nemcsak tudta, hanem keserűen tapasztalta is, hogy a magyar művek alkotásához, teremtséhez pénz, pénz kell, s az ezzel járó nyugalom és idő. Ennek hiányában Márton Ferenc már csak kisméretű műveket fest, rajzol, miközben a napi gondok leküzdésén kínlódik. Mindent elvállal, csak hogy a napi kenyerét biztosítsa. De nagy volt ő akkor is, ha kicsi méreteken, kis dimenziókban dolgozott. Csak ő tehette meg, hogy ezekben a kis miniatűrökbe belepréssze, belesűrítse az élet hatalmas feszítő erejét, amelyeket csak ő látott meg, csak ő tudott megörökíteni kortársai közül.

Portréi csodálatosak. Lerajzolta korának nagyjait, Benedek Eleket, Rabindranath Tagorét, Tamási Áront, Saljapint. 1918. december 31-én felkereste nagybeteg barátját, Ady Endrét, s e látogatás emlékeként lettünk gazdagabbak egy – sajnos, utolsó – Ady-portréval.

A Magyar Tanácsköztársaság hónapjai alatt fokozott erővel látott munkához. Az Érdekes Újság megbízásából készíti el a Tanácsköztársaság eseményei és a Dózsa György élete című forradalmi rajzsorozatait, amelyeket e lapban publikál. A munkáshatalom leverése után a népbiztosok perének mozzanatait örökítette meg.

¹ Vaszary-díj, Eszterházy Miklós-émlékdíj, Corvin-koszorú, Lotz-aranyérem.

1920-ban részt vesz egy országos pályázaton, ahol a Vérmezői eskü c. alkotásával II. díjat nyer.”

Itt is meg kell állnom, ismét be kell szúrnom egy másik forrásból származó részt, amely kiegészítve pontosítja az előbbi állítást.

„1920-ban, a Tanácsköztársaság leverését követően a dr. Urmánczy Nándor erdélyi politikus által alapított és vezetett, a trianoni döntést megkérdőjelező csoportosulások ernyőszervezete – a Védő Ligák Szövetsége –, Eskü a Vérmezőn címmel pályázatot írt ki a nemzeti hadsereg budapesti bevonulásának a tiszteletére. Nagyméretű történelmi kép megfestését várták, amelyen kifejezésre kell jutnia a történelmi jelenetnek, amikor a magyar hadsereg a Vérmezőn fölesküszik az alkotmányra a kormányzó és az egész hivatalos magyar nemzetet képviselő egyházi és világi méltóságok jelenlétében. „A pályázatot Dudits Andor nyerte a pályázatcímet viselő vásznával, s ezzel ő kapta a huszonezer koronás első díjat. Viszont szintén első díjat kapott – a korábban a Tanácsköztársaság számára plakátokat készítő – Márton Ferenc a Horthy esküje című képére, s bár a kompozíció, melyet a festő »művészkollégái a legjobbnak ismertek el egymás között«, amely »már a kiállításon is általános feltűnést keltett«, Márton csak tizenötezer korona jutalomban részesült. A bizottság indoklása szerint azért, mert Márton nem teátrális beállítással, »hanem szimbolikus formában örökítette meg a vérmezei eskü monumentáliserejű pillanatát«. Ebből vita támadt, s a művész a »döntéssel mellőzve érezte nem csupán magát, hanem a verejtékezve küszködő magyar művészetet is«, s a jutalom visszafizetésének fejében meg akarta tartani a képet. A Védő Ligák Szövetsége azonban igényt tartott rá. Márton ezért »megjelent a szövetség helyiségében, s ott – heves jelenet közben – belerúgott a festménybe, annyira, hogy tenyérnyi lyuk támadt a vásznon. A szövetség vezetősége hosszú tárgyalás után úgy határozott, hogy a festményt vissza fogja adni Mártonnak, mire a művész visszafizette a már előbb felajánlott tizenötezer koronát«, majd pedig kijelentette, »hogy ezentúl semmiféle pályázaton nem vesz részt.«” (252)

Folytatom a Becze idézetet: „Így maradt csillogó tehetségével egyedül, de büszke, szilaj keménységgel az örök küzdők sorában. Sorsa igazságtalan csapásai nem tudták elkedvetleníteni. Egymás után szerzi meg a díjakat, nyeri el a kitüntetések.

Újra mostoha idők következnek, teljes pangás áll be a festészetben, a gazdasági és politikai csődbe jutott országban. Márton Ferenc letette az ecsetet, és fölvette a szobrászvést, de itt, ebben a művészeti ágban sem gondolt egy pillanatig sem olcsó sikerekre. Mint mindig, most is a nagy feladatok vonzották. Gazdag festői sikerek után, 50 évvel a vállán lépett a szobrászat útjára. S amikor első szobraival a zsűri egyhangú elismerését kívívja, senki sem csodálkozott, mindenki magától értetődőnek vette, sőt természetesnek, hogy amihez ez a székely zseni hozzáfog, az csak elsőrangú, kiváló értékű művészi munka lehet. Egymás után pályázza meg és nyeri el a legnagyobb pályadíjakat. És Márton Ferenc egyszerre korának leghíresebb szobrásza is lett. Főként

102. Márton Ferenc: **Malomkerék**

Ismeretlen: Márton Ferenc baráti körben

a katonai témájú műveket kedveli. A férfias erőnek, a rettenthetetlen bátorságnak, legyőzhetetlen akaratnak volt a szobrásza. Legszebb alkotása: a kecskeméti Katona József emlékmű, amelyet megyénk egy másik fival, Siklód Lőrinc kitűnő szobrásszal alkotott.”

Ide, egy tudósítást vélek beszúrásra érdemesnek: Sz. n.: Székely művészek sikerei Budapesten

„A Magyar Képzőművészeti Társulat most rendezte Budapesten hetvenéves jubileumi kiállítását a közönség rendkívüli érdeklődése mellett. A kiállításon a magyar festőművészek és szobrászok legkiválóbbjai vettek részt.

A jubileumi kiállítás alkalmából két előnyösen ismert, sokszor kitüntetett csíki művészüket nagyszerű kitüntetés érte, mert a Képzőművészeti Társulat jubileumi kiállítása díjainak bíráló bizottsága Lukács György dr. v. b. t. elnöklete alatt tartott ülésén a társulat jubiláris nagydíját egyhangúlag Siklód Lőrinc és Márton Ferenc »Petur bán« című közös szoborművének ítélte oda. [...]” (253)

Tovább a Becze Antal-írás: „1939. augusztus 6-án Kovrig János újságíró kérdésére: Mit tekint a legszebb szobrási feladatnak, büszkén vallja: »A Gátkötők szobrási megoldását. Nagyon szeretem ezt a művet. Élet van benne, mozgás, erő. Nem lehet eleget ismételni ezt a témát.«

Sajnos vágya nem teljesült. 1940. június 8-án 56 éves korában szülőföldjétől, Csíkszázagtól távol Budapesten össze kellett roskadnia a belső alkotó kényszer és a közömbös külső világ kettős súlya alatt.

Mintegy húszezer kisebb-nagyobb munkát hagyott hátra: képeket, szobrokat, számtalan újságillusztrációt, bélyegtervet, emlékműtervet, mozaikokat és falfestményeket.

Haláláig csíki székely maradt. Szívét az utolsó dobbanásig a szülőföld és népe iránti szeretete fűtötte. Innen merítette azt a hatalmas, teremtő energiát, amelynek segítségével maradandót tudott alkotni egy embertelen társadalmi rendszerben, Csíkszentgyörgytől távol – emlékszik vissza öccse, Márton Mihály nyugalmazott tanító – a legnagyobb öröm számára az volt, ha valaki »otthonról« fölkereste és a kockás terítőről »édesanya-ízű« rozskenyérral s paprikás szalonnával kínálta meg.

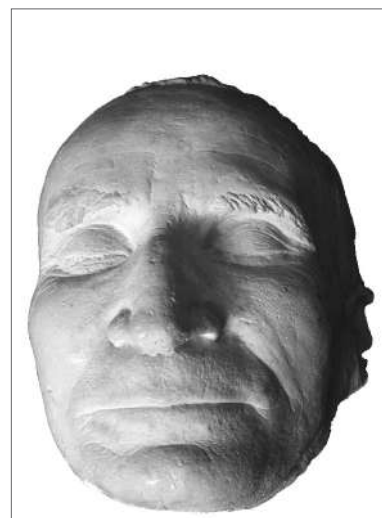
Ilyen volt ő. Egyszerű fia a népnek. És ilyen volt művészete is, ilyen »édesanya-ízű«. Csak az ilyen »ízű« nagyságot volt hajlandó tisztelni. Hiába kínáltak neki pénzt, ha amire kérték, egy keveset is ellenkezett élet- és művészfelfogásával, éhesen is visszautasította. Tudta, csak így maradhat hű elsősorban önmagához, csak így őrizheti meg népének és az utókornak művészete tisztaságát. Így él itthon is ő örökkön-örökké. Így találkozhat vele és 70 munkájával a ma embere a Csíkszeredai Megyei Múzeumban, vagy léphet be levett kalappal Csíkszentgyörgyön a szülőházban berendezett emlékszobába, ahol még érzik az »édesanya-ízű« rozskenyér párolgó illata.” (254) Illusztrációként álló alakos j. n.-i fényképe, Erdőirtás Csíkszázágban, Benedek Elek és a haldokló Ady Endre grafit portréja, Csíki székely gátkötők, Tamási Áron grafit portréja.

Márton Mihály az 1960-70-es években több alkalommal látogatta meg Budapesten Márton Zakariást, a festő fiát, és édesanyját, Nemcsák Erzsébetet. Mindig „hazai”-val felpakolva érkezett nyomorkodó rokonaihoz. Cserébe műveket hozhatott haza, s azokat egyrészt megőrizte a szülőházban kialakított emlékszobában, másrészt eladta, vagy elajándékozta. Így jutott Márton Ferenc művekhez Csíkszentmártonban néhány orvos, tanár, de csíkszeredai polgárok, és a CSSZM is. A múzeum a 70-es években az ezekből vásárolt darabokból létesítette 207 tételes képzőművészeti gyűjteményrészét, amelyet az 1987-ben elkoboztatott palettája valamint Siklód Lőrinc alkotótárs-barátja készíttette halotti maszkja egészítenek ki. A palettát és a maszkot egyéb relikviákkal és rajzokkal a szülőház emlékszobának berendezett helyiségben őrizték. A tanító úr halála után a több diplomás, de sajnos, beszámíthatatlan, ám nagybátyja iránt ténylegesen tiszteletet érző fia, Márton Géza „gondozta” az örökség-hagyatékot.

Nekem abban az időben, a megyei múzeum keretében műkincshivatali teendőket is el kellett látnom, ellenőrzéseket és szakvéleményezést, stb. végeztem. 1986. július 21-i ellenőrző utamat követően, én javasoltam a paletta és a halotti maszk hatósági elkobzását, mert nem láttam biztosítva azok épségben való megőrzésüket.¹ Az említett alkalommal tulajdonképpen azért kellett Csíkszentgyörgyre utaznom, hogy ellenőrizsem Márton Ferenc: *Apám*² című festményének őrzési körülményeit, amelyet 1975. január 3-án Márton Mihály műkincshivatali nyilvántartásba vett. Az ellenőrzés végével jegyzőkönyvemben a következő megállapítást tettem: „Az ellenőrzés alkalmával megállapítást nyert, hogy a 298-as számú bejelentő elhalálozott, a kép, fia, Márton Géza tulajdonába került. A tárgy feltételezhetően nemzeti örökség tárgyát képezi.”³ (255) Egyéb tétel nem szerepelt a bejelentő-dossziében, de az emlékszobában több tíz rajzot és egyéb relikviát őriztek.

Márton Mihály özvegyének és fiának halálát követően, az örökösök – akikkel a 90-es évek második felében múzeumigazgatói irodámban is szóba álltam ez ügyben –, nem voltak hajlandók egyezségeket kötni a szülőházban található hagyaték szervezett megőrzését illetően. Ahogy ma visszaemlékszem, kb. 60-80 db. rajz, több fénykép, és az üveg alatt, berámázva, falra függesztve őrzött Corvin-koszorú volt az emlékszobában. Hová kerültek a felsorolt értékek? – nem tudom. Most már sajnálom, hogy a palettával és a halotti maszkkal együtt, az apjáról készült festményt, a Corvin-koszorút, és egyebeket is nem koboztattam el.

Bár a most következő információ Nagy Istvánhoz tartozó lenne, mégis – kommentár nélkül – ide írom, mert a fentivel szó szerint azonos esetről szól. Ugyancsak 1986. július 21-én ellenőriztem

103. Siklód Lőrinc: *Márton Ferenc halotti maszkja*

Márton Ferenc palettája

¹ Ez volt egyetlen Márton-hagyatékot ellenőrző utam, illetve életem egyetlenegy feljelentésének alkalmi is.

² Olaj, karton, 1913, 1913, 50,0×36,0 cm.

³ Az eredeti szöveg román nyelvű.

Csikmindszenten a – művész öccsénél –, Nagy Ferenc ny. tanítónál őrzött Nagy István családi hagyatékát. Jegyzőkönyvemben a következő megállapítást tettem: „Az ellenőrzés alkalmával megállapítást nyert, hogy a műveket darabonként selyempapírral letakarva, mappába kötve megfelelően őrzik. Mind a 83 bejelentett darab feltételezhetően nemzeti örökség tárgyát képezi.”¹ (256)

Időközben, a 90-es évek második felében megalakult az önálló Megyei Műkincshivatal, és átvette a múzeumtól a teljes dokumentációt. Amikor 2012. november 19-én a fenti két eset adatlapját átnéztem, Szabó Árpád festőművész, hivatalvezető mondta, hogy nemrégiben járt nála a néhai tanító, Nagy Ferenc fia, aki arról értesítette, hogy nemsokára hagyatékilag osztják el a 83 tételes családi örökséget, s eredményéről a hivatalt is értesítik. A másik rokoni ágon pedig Brassóba viselték gondját a 16 tételes családi hagyatékrésznek, amelyet 2009-ben városi-önkormányzati támogatással megvásárolt a CSSZM.

MUSSOLINI KÉPE.

A huszonkét éves rabság alatt erős hittel biztunk, hogy el fog jönni a mai nap. Mindennap legelső gondolatunk csak a felszabadulás vágya volt, minden este ezért imádkoztunk. Megingathatatlanul hittük, hogy egyszer fel fog ránk virradni.

A megaláztatások és szenvedések sebeit mindig a reménység írával kezegettük. Rövid határidőket tűztünk ki, hogy... most tavasszal, szent István napjára... a legközelebbi ősön fog megváltozni a világ... Nehéz huszonkét esztendőket kellett erre várnunk. Pedig hány székegy és magyar ember adta volna ezért mindenét? Mennyien dolgoztak azért Erdélyben és Erdélyen kívül, hogy ezt a napot közelebb hozzák nekünk? Csak a jó Isten tudja számontartani azt a sok áldozatot, elszenvedett kínzást, kiöntött vért és eloltott életet, amit ezért adtak.

Most pedig, amikor a kimondhatatlan boldogság érzésével ünnepezzük meg, hogy újból otthon lehetünk őseink földjén, hogy testvéreinktől nem választ el semmi – meghatódással gondolunk azokra, akiket börtön és halál, új országhatár és az élet árán is teljesítendő kötelesség foszt meg ettől az örömtől. Fájdalommal emlékezünk az ADORJÁN IMREKRE, SZÓCS DÉNESEKRE és sokszáz másra, kik értünk szenvedtek és szenvednek most is. Ezekkel az érzésekkel emlékezünk a néhány héttel ezelőtt elsíratott MÁRTON FERENCÜNKRE is...

A magyar mártírok legendájával egysorban emlegetik a székegy művész erőfeszítéseit, amit szülőföldjéért, testvéreiért is tett.

MÁRTON FERENC, aki nemigen szeretett idegenek között mozogni, még nem is olyan régen, nehéz anyagi körülményei ellenére felkereste Romát, hogy csillogó tehetsége legjavával próbálja azokat ügyünk felé fordítani, kiktől a legtöbbet remélhettünk. Mindenkép a Duce elé akart jutni, hogy a székegyek panaszait és vágyát ő, az ősi föld gyermeke mondja el az Európát újraformálók egyikének.

Akik ismerték ezt a szándékot, hiábavaló fáradozásnak tartották, hiszen még sulyos diplomáciai tekintéllyel is nehéz a Ducehoz bejutni. Márton Ferenc mégsem csüggedt. Minden pártfogásnál erősebbnek érezte saját tehetségét. Csupán ebben bízott. És szívós kitartással előbb lerajzolta Mussolini miniszteriumában a gépirókisasszonyokat. Így bejutott a főbb tisztviselőkhez is. Azokat is lerajzolta. Addig-addig rajzolt, míg egyszer a Duce elé nem jutott.

Ez a rajz is elkészült. Mussolini elismerő csodálkozással nézte. Aztán kérdezte:

— És aztán mit adjak ezér Önnek?

Márton Ferenc mélyen maga elé nézett s elérzékenyült hangon csupán annyit mondott:

— Kegyelemességed adja vissza Magyarországnak Erdélyt, a székegyeket.

A felelettel két sötét szeméből a honvágy lángja sütött a Duce arcába, aki melegen rázta meg testvérünk kezét búcsuzóul, utána pedig hosszasan állt mélyen ablakánál elgondolkodva.

Dr. Búzás Márton.

104. Nagy Imre: Dr. Búzás Márton

¹ Az eredeti szöveg román nyelvű.

Itt ismét egy magányos alkotóról kell szólnom. A *Szent Antal oltárkép* készítésének évében jelent meg – k. n. jelzettel – az a figyelemfelkeltő cikk, amely egy Orbán Józseféhez hasonló, de kisebb jelentőségű karriert futó, már korábban is elfelejtett autodidaktának is tekinthető, művészre – Bálint Lázárra, aki a Gyimesi előnevet is használta – hívja fel a figyelmet. „Egy elfelejtett, elhanyagolt ős székely tehetségre, Bálint Lázárra próbálom felhívni a figyelmét. Bálint Lázárra, ki a világ legelfelejtettebb népe, a csángómagyar nép fia; ki csodálatosan ragaszkodó szeretettel ad a formátlan nyers anyagnak az agyagnak beszédes, értelmes életet; ki gondolatait nem iskoláktól, nem gyakran Istent tagadó mesterektől, hanem egyszerű lelke tiszta megérzéseiből veszi, ki elfelejtve, lerongyolódva, a legelemibb szükségleteit is teljesen nélkülözve s mégis megelégedetten él és alkotó munkát végez, örömmel és készséggel dolgozik. Nem lehet csodálkozni, ha a meg nem értő világ területéről legalább lélekben elkívánczik és más területen keres megoldást. Azon se, ha ezen óhajításainak gyakran kifejezést ad.

Bálint Lázár Gyimesbükkön 1888 jan. 24-én született r[ómai]. kath[olikus]. vallású csángómagyar ember. Születése helyén 5 elemi iskolát végzett, Marosvásárhelyen 4 évig inas volt; Budapesten egy félévi iparművészeti előadást és egy év képzőművészeti főiskolai előadást hallgatott mint rendkívüli hallgató. Mestere Rudnay [Gyula] volt.

Jelenlegi művei:

Allegorikus szoborcsoport. Saját bevallása szerint: vallási szempontból világitja meg a világháborút, amint a sátán háborúra bíztatja a nemzeteket, pénzzel s egyéb földi javakkal kecsegteti őket és röhög a halál-kaszája által levágott fejek gurulásán.

Egy másik szobor csoporton ugyanaz a sátán a leölt nemzetek pénzével szökni akar, de az Úr szarvon ragadja és a tíz parancsolatra figyelmezteti, amit a sátán menekülni akarással és látható haraggal vesz tudomásul.¹

Aki figyelmesen megnézi az idemellékelt képet, annak többet nem kell beszélni az őstehetségű Bálint Lázárról.

Akinek szíve és tehetsége van, siessen ennek az őstehetségnek a megmentésére.

Fénykép után is készít tetszésszerű nagyságú szobrot, síremléket, vagy bármilyen meghatározott feladatot terrakottából vagy műkőből talán pár száz lejért.

Kisebbségi vonatkozású dolgokat is készített mint: a csíksomlyói csodatevő Mária szobor, Kaszáló székely, Jézus a jó pásztor stb.

Címe a szerkesztőségben megtudható.” (257) Jelent meg róla még más cikk is. (217, 218)

Bálint Lázárról kevés visszaemlékezés maradt fenn, s azok is többnyire kalandos-nyomorúságos életét, mintsem művészi tevékenységét taglalják. A továbbiakban mások kutatásai alapján született cikkeket közlök, amelyek átadását tisztelettel meg is köszönök.

Gyimesi Bálint Lázárra figyelő cikk

¹ Gyimesi Bálint Lázár: *Krisztus urunk harca a sátánnal*, gipsz, 21,0 x 34,0 cm, j. j. l.: Gyimesi... (tovább olvashatatlan); j. b. l.: LUPTA ÎNTRE SATAN ȘI DOMNUL HRISTOS, CȘSZM, ltsz.: 319.

105. Gyimesi Bálint Lázár:
Tudomány

Farkas Aladár:¹ Magyar zseni a bukaresti nyomortanyán. Bálint Lázár csudálatos élete

„Magyar zseni a bukaresti nyomortanyán. Bálint Lázár csudálatos élete, miután cirkuszi birkozó és gyorsszobrász volt, most kőműves munkával tengeti életét egy kivételes tehetségű művész Bukarestben.

»... egyszerű munkásember vagyok és a művészettel csak akkor tudok foglalkozni, ha az épületeken szerzek magamnak egy kis pénzt és pár hétre elvonulhatok. De ma már ez nehezen megy. Nincs munka. Most is azért jöttem fel Bukarestbe, hogy valami kereset után nézzek ...«

Bálint Lázárnak hívják. A ruhája, a külseje olyan, mint a többi épületeken dolgozó munkásemberé. Durva bakancs a lábán, elkopott, agyonnyuzott ruha van rajta. Nagy, kérges, kidolgozott keze van. Ha épületen dolgozik, vagy a déli pihenő időben oda áll a munkástársai közé; senki nem gyanítaná, semmi nem árulja el rajta, hogy ez az egyszerű munkásember kivételes szobrásztehetség, aki »ráérő idejében« egészen csodálatos, művészi finomsága, szinte maradandó értékű szobrokat, szoborcsoportozatokat készít.

Bálint Lázár tragikus típusa az elvetélt magyar tehetségeknek. Soha senki nem tanította, soha nem volt alkalma, hogy a nagy mesterek műveit tanulmányozza, soha nem került professzor keze alá, aki tanította, utasította volna.² Ezt az egyszerű embert egyedül a saját csodálatos, őszerejű tehetsége vitte, hajszoalta előre.

»... a tavasszal Krajovában egy épületen kerestem pár ezer lejt, mindjárt hazamentem Csíksomlyóra és odahaza dolgozgattam saját magamnak. Akkor csináltam ezt a kaszáló székely embert is, meg ezt a táncoló székely párt. Tudnék én sokkal különb dolgokat is csinálni, olyanokat, hogy a leghíresebb professzorok is összecsapnák a csodálkozástól kezeiket, de, sajnos, a művészetből nem lehet megélni. Akár éhen is halhatok a szobraimmal együtt. Ezért vagyok megint itt, hogy egy kis pénzt keressek ...«

Nem haragszik és nem háborog. Semmi sincs benne a félreismeret tehetségek keserű befelé sírásából. Egykedvűen ül szemben velünk és egyetlen hanggal, egyetlen mozdulattal sem jelzi, hogy igazságtalanság történt vele. Mintha így egészen rendben volna a világ sorja.

A magyar »sampion«

Knut Hamsun³ »Éhség« című regényére kell gondolnunk, amikor Bálint Lázár a múltjáról beszél. Ő maga sem tudja, hogy miért, de valami állandóan üzte, hajszoalta, kergette. A háború utáni első években ott kobarolt a galaci kikötőben, már napok óta nem evett, amikor... »... ott álltam a Sidoli cirkusz előtt és valaki a vállamra tette a kezét. Akkor még alig tudtam románul valamit és csak nehezen értettem meg, hogy a cirkusz tulajdonosa áll előttem ...«

Ilyen emberre volna szükségem, – mondta, – nem volna kedve birkozni es-ténként a cirkuszban? Százhusz lejt fizetek önnek...

Így lettem birkozóhajnok a galaci cirkuszban. Megállapodást kötöttem a cirkuszigazgatóval. Én lettem a magyar »sampion«, akinek csupán egyetlen kötelességem volt: »minden körülmények között veszítenem kellett a román

¹ A Brassói Lapok bukaresti szerkesztője; nem azonos a szobrásszal.

² 1909-12 között: http://www.mke.hu/about/hallgatoi_adatbazis.php/b

³ Knut Hamsun, eredetileg Knut Pedersen, 1920-ban Nobel-díjas norvég író, költő.

birkózókkal szemben.«

Estére már tele volt a város plakátokkal, – odahaza még máig meg vannak ezek az öles hirdetések, »– Bálint, a verhetetlen magyar sampion, ma este ösz-szeméri erejét a román birkózókkal.«

A háború után én voltam az első magyar, aki lekerült a galaci kikötőbe. A cir-kuszban az utolsó jegy is elfogyott, mindenki látni akarta a félelmetes magyar birkózóbajnokot. Amikor kiléptem a porondra, iszonyú füttyülés fogadott.

»Ha a szolgák vissza nem tartják a közönséget, rámrohannak és rajtam áll-nak bosszút«, mert háború volt és, mert a magyar monitorok bombázták a galaci kikötőt.

»... egy Ștefănescu nevű román birkózóval kerültem össze. Az öltözőben már megtanítottak a fogásokra, hiszen én idáig csak úgy parasztosan tudtam birkózni. Megálltunk egymással szemben és három perc múlva már a földön fe-küdtem. Valósággal tombolt a cirkusz. Az emberek majd megőrültek az örömtől, hogy a magyar sampiont ilyen könnyen két vállra terítette a román bajnok. Tíz perc múlva már megint kint álltam a porondon, most a galaci bajnok, Sandovici volt az ellenfelem.

Három perc múlva én magam feküdtem le a földre, csakhogy már vége legyen a birkózásnak«, de felemelt, hóhó ilyen könnyen nem lehet nálunk százhusz lejt keresni, mondta és tovább folyt a »küzdelem«. Esküszöm, soha életemben még ilyen nehezen nem dolgoztam meg azért a pár száz lejért és már boldog voltam, amikor végre a közönség tomboló lelkesedése közben ott feküdtem elnyulva a porondon. De még mindig nem volt vége a keserű pohár-nak. Tíz perc múlva megint ki kellett állnom és most Teodorescu, a konstancai bajnok volt az ellenfelem. A közönség extázisba jött. Szidtak, mint a bokrot, gunyoltak, valahonnan romlott almát kerítettek és ezzel bombáztak. Ilyen kör-ülmények között kellett megbirkóznom a konstancai bajnokkal. Bennem csak úgy forrt a düh, már megfeledkeztem a megállapodásunkról, hogy nekem feltétlenül veszítenem kell, már a százhusz lejemmel nem törődtem, elkárom-kodtam magam amúgy istenigazában és a következő percben a konstancai bajnok két vállával a földön feküdt.

»– Engedjen el maga szerencsétlen, – súgta a fülembe a bajnok, – egyetlen lejt sem fog kapni, ha rögtön el nem enged...« már nem törődtem semmivel, revansot akartam venni az elhangzott sértésekért, a gunyolódásért és, ha a cirkuszi igazgatója a hátulsó kiskapun keresztül meg nem mutatja a szabadba vezető utat, a feldühödt közönség biztosan meglincsel.

Egy furcsa cirkuszi művész

»– Sajnálom magát, – mondta az igazgató, – de megállapodásunk szerint egyetlen lejt sem kell fizetnem, de mondom, sajnálom magát ... Mint birkózó, többet nem léptethetem fel a cirkuszban, azonban szívesen alkalmaznám ma-gát akár kardnyelőnek, vagy kötél tánccosnak...

Nem ... nem, ehhez nem értek, – mondtam, – de, ha önben tényleg van még jóakarat ... én nagyon gyorsan tudok szobrot csinálni. Kötelezem magam arra, hogy agyagból öt perc alatt lemintázok bárkit.

– Brávó, – csapott a kezembe a cirkusz igazgató, – az ilyesmit nagyon szereti a közönség, de vigyázzon, mert a galaci publikum nagyon kényes, ha a szobor nem fog hasonlítani a modellre, magát most már biztosan meglincselik...

... Így lettem én a galaci cirkuszban gyorsszobrász. Hosszú kecskeszakállt ra-gasztott az igazgató az állam alá, fehér köpenyt adtak rám, szemüveget, – így

kellett átöltöznöm, nehogy a közönség felismerje, hogy azonos vagyok a magyar birkózó sampionnal – és esténként így dolgoztam a cirkuszban. Nem volt könnyű dolgom. A plakátokon megjelent hirdetés szerint én arra köteleztem magam, hogy bárkiről öt perc alatt élethű szobrot készítek.

Amikor munkához láttam, a galaciak elővették az órájukat és, ha csak egy másodperccel túlléptem a kiszabott öt percet, a cirkusz minden sarkából pergőtűszerűen röptek felém a rothad almák.

Három nap múlva már én voltam a cirkusz fő attrakciója, esténként százhusz lejért tíz, néha tizenöt szobrot mintáztam...»

Bálint Lázár elhallgat. Egykedvűen néz maga elé. Aztán feláll, elköszön. Az egyik pallér valami munkát ígért neki. Holnap reggel talán már ott fog dolgozni az állványokon a munkatársaival együtt és megint hosszú időre eltemeti magában a művészi álmokat. Már az ajtóban van, amikor még elmond valamit:

»– Engem a háború tett művésszé«, – mondja, – a katonai kórházban napokig eszméletlenül feküdtem és, amikor magamhoz tértem, úgy éreztem, hogy mindazt amit a lázálmaimban láttam, tudatnom kell az emberekkel. Két hétig dolgoztam az első szobromon és amikor a kórház parancsnoka meglátta, ijedten összecsapta a kezét:

Szent isten, ha valaki ezt a szoborcsoportot meglátja, lecsukják magát, de engemet is.

Pedig én csak a látomásomat faragtam ki agyagból, hogy az ember öli az embertársát és mögöttük pénzeszacskóval hóna alatt, kacag az ördög.

Meg kellene menteni Bálint Lázárt, – ezt az egészen kivételes tehetségű székelly szobrászzsenit. Lehetővé kellene tenni számára, hogy agyagból kigyúrja, kőből kifaraghasssa álmait. De hát hol van egy olyan intézmény, mely hóna alá nyulna az ilyen elkallodott magyar tehetségeknek?

Most jelentkezhetik. Őserejű tehetségről van szó.

Csakis keresni lehet rajta.

Veszíteni csak ő veszíthet.

Hiszen művész.” (258)

Az 1941-ben Budapesten kiadott Székelyföld írásban és képben című albumban is megjelent róla egy sz. n.-i rövid ismertető: „A tehetséges gyimesi csángó népnek szépen meginduló szobrászművésze volt Bálint Lázár, aki az egyszerű juhpásztor gyermekből fejlődött ki elismert nagysággá. Az őstehetségű gyermek a havasi pásztorkodása közben már tíz éves korában elkezdte gyúrni-formálni az út sarából szedett agyagból a remek figuráit. Később Marosvásárhelyre került be egy épületdíszítő szobrászhoz inasnak s itt szedi fel a mesterségének fogásait. A világháború sodrába ő is bekerül s itt a hadvezérek, uralkodók s tisztek szobrainak a mintázásával hívja fel magára a figyelmet. Az elszakadás után hazamegy Gyimesbe s ezzel elkezdődik szegény számára a vegetáló élet az elnyomatás nehéz napjai alatt. De még annyira felemelkedik, hogy a newyorki világkiállításra a román pavilon homlokzatára az ő díszítéseit teszik fel. Sajnos, mielőtt az igazi vonalba bejuthatott volna, egy pár évvel ezelőtt elhunyt.” (259)

Daczó Katalin: Bálint Lázár szobrászművész – emlékfoglalványokból

„Pásztorgyerekként kezdett rajzolni és tíz éves korában készítette első, sárból gyúrt szobrait a gyimesbükki Bálint Lázár, aki a román fővárosban vívott ki hírnevet magának – legalábbis ez derül ki az 1930-as évek csíki sajtójából. A het-

venőt évvel ezelőtt elhunyt szobrászmesternek most megpróbáltunk szülőfalujában nyomára bukkanni.

Lázár, Tódor, Imre, György, János – ők mind testvérek voltak, sorolta a Gyimesbükkhöz tartozó Bálványospatakán élő, nyolcvan esztendőes Bálint Mária – Édesapám, János a legkisebb volt közülük. Én még jól emlékszem Lázár bácsira, szeretett velem játszani, ha néha hazajött. Nem sokat tudok róluk, csak azt, hogy nagyapámnak az első felesége, Mária meghalt (ő volt Lázárnak az édesanyja), s később nagyapám újránősült, elvette az első feleségének a húgát, azután született édesapám. Volt egy leánytestvér is, ő Magyarországra ment férjhez.

Mária néni elbeszéléséből azt is megtudtam, hogy a szomszéd telken állt az »ös«, Bálint Lázár szülői háza, s annak padlásán kisgyerekként Mária néni még látott egy világos színű mellszobrot, amely a nagytatájáról készült, és amelyet ők játékból degenyeggel¹ kentek be. – Kaptunk is verést érte édesapámtól – emlékszik vissza. – De nem láttam vagy ötven esztendeje azt a szobrot – mondja, majd indul és meg is érdeklödi rögtön, nem tudnak-e róla a mai szomszédok, akik az azóta lebontott ház helyére építettek. Hamarosan kiderül, hogy a törmelékeit még látták.

Amíg Mária nénivel beszélgettem, Salamon József gyimesbükki plébános, a helytörténeti kutatások lelkes támogatója a másik szomszédban érdeklődött bármiféle, Bálint Lázárral kapcsolatos emlék iránt. Beszélgetőtársai egy egész kis műhelyre emlékeznek sok apró szoborral, s rémlik nekik egy zsák is, amiben talán Bálint Lázár önéletírása rejtőzhetett, de ki tudja, hol van az már...?

De ki is volt Bálint Lázár? Salamon József helybéli plébános már hosszú ideje nyomoz utána. A Domus historiában ugyanis szerepel egy bizonyos Bálint Péter gyimesbükki születésű istensegítség² pap, akiről György Lajos plébános megjegyezte, hogy »két kiváló tehetséges szobrász öccse, Bálint János és István³ a harctéren estek el. Bálint Lázár szobrász unokaöccse életben maradt.«

Pedig

Bálint Lázár is megívta a maga háborúját.

Az 1888. január 24-én született Bálint Lázár szülőfalujában öt elemi végzet. Tíz éves korában készítette első, sárból gyúrt szobrait. Tanítója felfigyelt tehetségére és az ő ajánlására, a marosvásárhelyi iparkamara segítségével került 1901-ben Barabás Gergely marosvásárhelyi épületdíszítő mesterhez inasnak, négy esztendőre. A sajtóból tudjuk, hogy útja ezután Budapestre vezetett, ahol »egy fél év iparművészeti előadást és egy év képzőművészeti főiskolai előadást hallgatott, mint rendkívüli hallgató. Mestere Radnai [Béla] volt.« (Csíki Néplap, 1931. április 15.)

Az első világháborúban közlegényként vett részt, de mindvégig alkotott: Ferencz József szobrát például a 82-es gyalogezrednél szolgálva készítette el a székelyudvarhelyi hadkiegészítő parancsnokság részére. A korabeli sajtó szerint az 1915. június 6-i leleplezésen több ezer katona és polgári lakos vett részt – így ez a szobor a művész azon kisszámú alkotása közé tartozik (ha nem az egyetlen), amelyet fényes külsőségek között lepleztek le. »A szerény, jóképű székely fiú az az igazi szobrász tehetség, milyen a székelyek közt nem egy akad, akit igazi művészi készség, alkotni vágyás és tudás vitt a szobrászpályára. [...]

1 A kőolaj fekete színű lepárlási végterméke, amit vándor árusok forgalmaztak. Főleg székelytelepeken kenésére használták a gazdák.

2 Istensegítség (románul: Țibeni) Románia, Bukovina, Suceava megye. A falut 1776-ban, a madéfalvi veszedelem (1764) után Moldvába menekült csíki székelyek alapították.

3 Eddig semmilyen rájuk vonatkozó adatot sem találtam.

A műköből készített mellszobor, mely Őfelségét a megszólalásig híven ábrázolja, mintegy két méteres és a Szarkakőről beszállított terméskő alapzaton foglal helyet és művészi értékénél fogva valóban minden dicséretre érdemes.» (Udvarhelyi Híradó, 1915. június 13. – tallózta Kápolnási Zsolt)

A háború után kisebb szobrok készítéséből tengette életét, majd az Ókirályságban¹ próbált szerencsét: bukaresti építkezéseknél helyezkedett el. »Eredeti, népies kőfaragásai feltűnést keltettek, s hamarosan Rubletzky [Géza] szobrászmester pártfogása alá került.« – írta Dobribán László (Csíki Néplap, 1938. szept. 28.). A Csíki Lapok és a Csíki Néplap az 1930-as években rendszeresen beszámolt a művész sikereiről. »Székely tárgyú csoportozatai, épület díszei ott hirdetik nevét az épülő főváros égbenyuló palotasorain s a műkereskedők kirakataiban is ott ágaskodnak jellegzetes parasztfigurái, állatcsoportjai, s a székely és csángó havasok lakóinak életéből vett apró mozzanatai, melyekbe olyan élethűséggel öntötte bele merészen álmodozó, nagy dolgokra törekvő, csapongó lelkét.« (Csíki Lapok, 1938. szeptember 18.)

Szintén a helyi lapokból tudjuk, hogy 1938 őszén a New Yorki világkiállítás román pavilonjának kőcsipkézetét tervezte meg. Rendszeresen hazatért és gyakran hetekig, hónapokig Csíkszeredában tartózkodott, vállalta mellszobrok, gyermekszobrok készítését. Haláláról 1939. március 19-én adott hírt a Csíki Lapok. Bálint Mária úgy emlékszik, hogy egy bukaresti út alkalmával, évtizedekkel ezelőtt járt is sírjánál.

Hogy mi maradt életművéből?

Nem tudjuk. Egyetlen szobrának lelőhelyét sem sikerült még azonosítani és alkotásairól is mindössze két ábrázolást találtunk. Egyik, Nagy Balánka János gyimesbükki szobráról a világhálón Harangozó Imre közlésében látható, (Antalné Tankó Mária gyűjteményéből). A fotó egy másik példányát Salamon József plébános bocsátotta rendelkezésünkre. A képen látható nagyméretű szoborcsoport az egykori Nagy Balánka birtokon állt – ma az ortodox egyház tulajdona – és 1944-ben megsemmisült. A másik felvételen, amely a Csíki Néplapban jelent meg 1931-ben (Szabó András muzeológus hívta fel rá a figyelmet) a szobrász mellett több kisebb, allegorikus szoborcsoport látható.

Egy 1938-as újságcikk szerint 42 füzetben önéletírását is megírta Bálint Lázár, de hogy ennek mi lett a sorsa az elmúlt hetvenöt évben, nem lehet tudni. A gyimesbükki őstehetség a rokonok szerint utód nélkül hunyt el. Vele együtt eltűnt volna több mint két évtizedes életműve is? [...]» (260)

Daczó Katalin: Művészeink a harctéren

„Bálint János, Bálint Lázár, Márton Ferenc, Nagy István – csupán néhány név azon csíki származású képzőművészek közül, akik az első világháborúban frontszolgálatot teljesítettek. Bálint János soha nem tért haza a Magyarságról, Bálint Lázár szobrászművész a háború után a román fővárosban próbált szerencsét, míg Márton Ferenc és Nagy István Csonka-Magyarországon vált híressé. Nem célunk, hogy ezúttal teljes életútjukat ismertessük: sorozatunk következő részeiben leginkább háborús, fronton töltött éveiket vagy ott befejezett napjaikat vesszük számba.

Száz éve a közös sírban

Bálint János művészetéről és érdemeiről szinte csak akkor értesült a csíki közönség, amikor haláláról, s mindkettőről jelentős késéssel. A Csíki Lapok

¹ A trianoni békeszerződés előtti román királyság.

ugyanis csak 1915. június 9-én számolt be arról, hogy »Gyimesbükki Bálint János szobrász, a Stróbl [Alajos] mesteriskola kiváló tagja, a 24. székely ezred közvétele, srapsziliként találva, elesett múlt év október 15-én Galíciában, a Magiera-hegy lejtős oldalán«. A hírt Nagy-Galaczi János tanító, honvédtizedes közölte a lappal, aki »ameddig csak lehetett, támogatta a súlyosan sebesült művészt, de mivel állandó tűzben voltak, a kötőhelyre nem vihette el. Később, ahogy besötétedett, a sebesültvivő honvédek előrementek, de már nem találták élve. A halálhírt még Vizi György őrmester erősíti meg, aki szintén ott volt és már azelőttől személyesen ismerte a művészt, kit a hegy aljában a közös sírban temettek el«.

Nem tudjuk pontosan, hogy mikor született a korán elhunyt Bálint János. Lyka Károly adatai szerint (Művészet 1915. 5. szám) Csík-Gyimesbükkön született 1885-ben, viszont halálakor Lyka 26, a Csíki Lapok 27 évesnek tartja, ennek alapján 1887-ban vagy 1888-ban kellett születnie.¹

»Korántsem indult úgy, mint aki húsz és néhány éves korában be akar és be fog kerülni a szobrászmesteriskolába – írja nekrológiájában a Művészet. – Eleinte maga is tanyai munkát végzett, béres volt. Iskolai képzettsége nem volt több az elemi iskolánál. Minden egyebet, amit megtanult, ő az önképzés útján sajátított el. A benne rejtőző művészi, mintázó tehetség nem hagyta nyugton. Eleinte persze primitív dolgokat faragott, közben sokat olvasott, ahol csak tehette, mohón kapott a művészettel való megismerkedésen. A fővárosba kerülve nyílt erre leginkább alkalom s jutott egy-egy erősebb lökéssel, bár a self made man-emberek nehéz vajúdasán át, közelebb a céljához. Eleinte különféle kőszobrász munkákat végzett, napestig tartó műhelymunkában, a primitivitást egyre több készség váltotta fel, s végre sikerült bejutnia a Stróbl-féle szobrászati mesteriskolába.«

»A mesteriskola szállása némileg gondtalan életet biztosított neki, ahol megrendült egészségi állapota is már kicsit jobbra fordult – ezt már a Csíki Lapok 1915. június 9-i számában olvashatjuk. – [...] Először 1912-ben volt kiállítója a Múcsarnoknak a Libatolvaj című munkájával, azután pedig a Kuglizó aktot küldte be.«

Mindkét lap említést tesz még a Furulyázó pásztor címet viselő alkotásról, amelyet állítólag maga a művész semmisített meg, valamint egy életnagyságú férfiaktról is, amely 1914-ben törött össze »Mikor a háború elején epreskerti műtermét kórházi célokra kiürítettek, ahogy kifelé hozták a hatalmas alkotást, az ajtófélfában megakadva, leesett az állványról.« (Csíki Lapok). Bálint János fennmaradt munkái között mindkét lap ugyanazokat említi (valószínűbb, hogy a csíkszeredai kiadvány szerzői olvashatták a Művészetet): a Fésüklődő nőt valamint az orsót s guzsalyt kezelő csángó fehérnépeket ábrázoló domborműveket, illetve a Haldokló Nagy Sándort, amit „magyar márványba” készített el a Stróbl-mesteriskola számára.

Azt, hogy munkáit őrzik-e valahol, nem tudjuk, mint ahogy azt sem, hogy honvédként rajzolt-e, alkotott-e, s az is további kutatásra vár, hogy volt-e esetleg lánytestvére, s annak révén maradt-e rokonsága? A Csíki Lapok szerint ugyanis »Csíkban élő, gazdálkodó szülői egyetlen fiukat siratják az elesett művészen, aki támogatójuk lett volna a nehéz megélhetésük közepette.« Ez a mondat viszont ellentmond Salamon József gyimesbükki plébános adatainak, aki szerint a helybéli Domus históriában szerepel egy bizonyos Bálint Péter gyimesbükki

¹ Más adat nincs róla.

születésű istensegítsi pap, akiről György Lajos plébános megjegyezte, hogy »két kiváló tehetséges szobrász öccse, Bálint János és István a harctéren estek el. Bálint Lázár szobrász unokaöccse életben maradt.«

A gyalogezred szobrásza

Bálint Lázárról, az 1888-ban született gyimesbükki őstehetségről megemlékeztünk már lapunkban halálának hetvenötödik évfordulóján, 2014 februárjában. Már akkor említést tettünk a »szobrász-közlegényről«, azóta viszont – többek között a székelyudvarhelyi Kápolnási Zsolt kutatásainak köszönhetően – újabb adalékok és egy fénykép is előkerült Bálint Lázár közlegényről.

»Bálint Lázár a világháborúban mint közkatona szolgált – írta 1938. szept. 28-án a Csíki Néplap. – A bevonulás utáni első napokban agyagból kigyúrta Ferenc József császár és király huszár egyenruhás mellszobrát, melyet katonai parádé kíséretében lepleztek le az udvarhelyi hadkiegészítő parancsnokság udvarán.« A korabeli sajtó szerint az 1915. június 6-i leleplezésen több ezer katona és polgári lakos vett részt. »A szerény, jóképű székely fiú az az igazi szobrásztehetség, milyen a székelyek közt nem egy akad, akit igazi művészi készség, alkotni vágyás és tudás vitt a szobrász pályára. Bálint Lázár egy szobrászműhelyben töltött pár évi gyakorlat után csak most végezte a budapesti képzőművészeti iskolát, mire a bekövetkezett nagy háború máris katonasorba állította. A műkőből készített mell-szobor, mely Őfelségét a megszólalásig híven ábrázolja, mintegy kétméteres és a Szarkakőről beszállított terméskő alapzaton foglal helyet és művészi értékénél fogva valóban minden dicséretre érdemes.« (Udvarhelyi Híradó, 1915. június 13. – tallózta Kápolnási Zsolt). Valószínű, ugyanerről az alkotásról készült az az ismeretlen helyről származó fényképfelvétel is, amelyet valaki a székelyudvarhelyi dokumentációs könyvtárba adott be, és amelyet szintén Kápolnási Zsolt jóvoltából közölhetünk most.

A fennmaradt, nagyon esetleges adatok szerint Bálint Lázárnak nem ez volt az egyetlen, közlegényként készített alkotása. Ugyancsak a Csíki Néplapból tudjuk, hogy »nagy becsülete lett a szobrász-közlegénynek, s egymás után készítette el [II.] Vilmos német császár,¹ a török szultán [V. Mehmed], [I.] Ferdinánd bolgár király² s még jó néhány ezredbeli tiszt sikerült mellszobrai. Az altiszteknek díszes faragású pipákat készített.« (1938. szept. 28.)

Érdekes, hogy a megmaradt két fotográfián két különböző Ferencz József-szobor látható és az is, hogy tudomásunk van még egy, valószínűleg kisebb méretű avatóünnepségről is. Igaz, az 1915 decemberében lezajlott eseményről beszámolva a Csíki Lapok nem közli az alkotók nevét, így csak találgatni lehet, hogy Bálint Lázár köztük volt-e. Mindenképpen művészkedő székelyekről van szó. »Székely emlékmű. A székelyudvarhelyi 82. gyalogezred néhány székely vitéze két művészi domborművű arczképet készített. Az egyik a királyt, a másik [II.] Vilmos császárt ábrázolja. A domborműveket a Kuvorhegy oldalán helyezték el december 2-án nagy ünnepélyességgel, ama harcok emlékére, a melyekben kiváló részük volt székely daliáinknak. Az ünnepélyen Rothenáry Albert ezredes mondott magas szárnyalású beszédet, ezután Majthényi Miklós dr. polgármester lelkes beszéd kíséretében a város gondozásába vette az emlékművet. Végül Majláth Gusztáv gróf püspök lelkesítő beszédet intézett a kivonult legénységhez.« (Csíki Lapok, 1915. dec. 8.)

1 Friedrich Wilhelm Viktor Albert von Preußen (Potsdam, 1859. – Doorn, 1941.)

2 Саксбургготски Фердинанд I, németül: Ferdinand I. von Sachsen-Coburg und Gotha, (Bécs, 1861 – Coburg, 1948). Bulgária hercege, majd cárja.

Bálint Lázár a hadkiegészítő parancsnokságnál töltött hónapok után a frontra került, akárcsak bajtársai. Dobribán László jóvoltából tudjuk, hogy »az orosz harcterre kikerülve sem hagyta abba művészi tevékenységét. A Vladimir Volinsky¹ mellett elhúzódó szakaszon ágyúdörgés mellett faragta őrnagyának »cifra« botjára Ferenc József arcélét«. (Csíki Néplap, 1938. szept. 28-án)

Nem tudjuk, hogy mikor szerelt le, esett-e fogságba, őrzik-e még valahol alkotásait... Önéletrajzi jegyzetei, ha valahol még léteznek, a kérdések egy részére minden bizonnyal választ adnának. Egy újságíróelődünk viszont szerencséjére forgathatta alapokat. Szerinte az önéletrajz 42 füzetén »a világ megbékítésének, a szenvedélyek, a gyűlölködés elsimításának gondolata ömlik végig.« (Csíki Lapok, 1938. szept. 18.) Mindössze ebből feltételezhetjük, mi lehetett a véleménye Bálint Lázárnak a nagy háborúról.” (261)

Erőss Vilmos: Bálint Lázár, az elfelejtett gyimesi szobrász

„Egy elfelejtett szobrászra, a 20. század első felében alkotó képzőművészre, a 75 éve elhunyt Bálint Lázárra emlékezünk mai írásunkkal. A tehetséges szobrász kevés fennmaradt alkotása Csíkszeredában, magángyűjteményben található.”²

Mellszobor a nagyapáról

Nemrég a csíkszeredai Sprencz Tamással beszélgettem el lakása előtt a régi sötétpataki fürdőről. A fürdő tulajdonosa az ő anyai nagyapja, Kalfás József volt. Tamás behívott a házába, megmutatta nekem a nagyapjáról készült mellszobrot, hátoldalán a műköbe bevéssett »Bálint Lázár/1935« felirat olvasható.

A Csíki Lapok 1935. augusztus 11-ei számából megtudhatjuk, hogy a gyimesbükki származású Bálint Lázár akkor Bukarestben élt és dolgozott. Nyári szabadságát Csíkszeredában töltötte, és megrendelésre dolgozott. Vállalta mellszobrok mintázását és gyermekfejek készítését jutányos áron. A megrendelésekkel egy tehetséges, jóra való művészembert támogattak. Ezeket a megrendeléseket a csíkszeredai ipartestületnél kérték előjegyezni.

Szobor Kalfás Józsefről

Kalfás József az ipartestület vendéglőse volt, így az ő neve is felkerült a megrendelők listájára. Hamarosan el is készült a szép Kalfás József-mellszobor, amelynek magassága 33 cm, szélessége szintén 33 cm, vastagsága pedig 17 cm. Sajnos, nem maradt hátra, hogy hány megrendelést kapott a szobrászművész.

Idén nyáron a gyimesbükki temetőben jártam, ott találtam meg az 1924-ben elhunyt Bálint Péter sírhelyét. A talapzat tetejére helyezett Bálint Péter-mellszobrot Lázár fia készítette 1927-ben. Elöl »Bálint Péter 1851 – 1924. december 10«, a hátán pedig »Szeretett Édes Apámnak Bálint Lázár 1927 Bucuresti« felirat van a műköbe bevésve. Érdekesség, hogy az okazii.ro című internetes portálon árverésre került egy Bálint Lázár által 1938-ban készített szobor, amelynek magassága 21 cm, szélessége 11 cm. A bukaresti eladó kedvezményes áron 1541,26 lej helyett 572,42 lejért kínálta.

Bálint Lázárról

Az 1888. január 24-én Gyimesbükkön született Bálint Lázár elemibe a helyi iskolába járt, pásztorgyerekként kezdett rajzolni, és tízéves korában készítette első, sárból gyúrt szobrait. Később Marosvásárhelyen, Barabás Gergely épületdíszítő mesternél volt inas, majd Budapesten iparművészeti és képzőművé-

¹ Galíciai – észak-nyugat ukrainai – kisváros.

² És a két reprodukált, restaurálásra váró, a CSSZM gyűjteményében.

szeti előadásokat hallgatott, mestere Radnai Béla volt. Bálint Lázár az első világháborúban a 82. gyalogezred közkatónájaként készítette el Ferencz József császár szobrát, de az 1915-ben Székelyudvarhelyen felállított alkotást pár év múlva ledöntötték. Az első világháború után az Ókirályságban, a Regátban próbált szerencsét, ő tervezte többek között az 1938-as New York-i világkiállítás román pavilonjának kőcsipkézetét. Haláláról 1939 márciusában adott hírt a Csíki Lapok.” (262)

Ismeretlen: **Orbán József**

Most pedig térjünk rá a kőfaragó autodidakta szobrászra, Orbán Józsefre. Bár nem tartozik a kiemelkedő művészek közé, de Csíkból indult, s így ő is a miénk! Története sorsképe is a „vándor székely”-nek.

A www.artportal.hu-ról ennyi tudható meg Szolláth György szócikkéből: „Szobrász (Csíkszentmihály, 1901. – Eger, 1974.) 1926-ban lett kőszobrász-inas a Százados úti Művésztelepen, Derzsy Gergelynél. 1926-29: Iparrajziskola esti tanfolyamai, mestere: Ohmann Béla volt. 1929-33 között Kováts Józseftől, Moldován Bélától és Vesztróczy Manótól tanult. 1951: Kossuth- és Hunyadi-szoborpályázatok résztvevője volt. Mesterei: Derzsy Gergely, Ohmann Béla, Kováts József, Moldován Béla, Vesztróczy Manó. Válogatott csoportos kiállítások: 1932 óta vett részt a Műcsarnok kiállításain. Köztéri művei: Petőfi Sándor (kőszobor, 1953, Eger).”

Semmilyen más adatom nem lévén róla, apró rövidítésekkel, majdnem teljes egészében idézem a *Beszélgetés az életemről*, Daczó Katalinnak a *Hargita Népe*-ben folytatásban közölt Orbán-önéletrást:

„1915-ben én mint kis cseléd még mindig agyaggal szerettem foglalkozni és nagyon sokszor kikaptam azért, hogy minek játszok sárral, de nekem hiába volt minden, ha egyik percbe megverték, a másikba már újra csak sároztam. [...]

A szüleim azon voltak, hogy iparosnak adjanak és úgy is lett. Írtak Győrbe a Magyar Vagon- és Gépgyárba, hogy engem vegyenek fel lakatostanoncnak, és a küldött kérvényre jött is válasz, amibe az a hír volt, hogy mehetek tanoncnak, föl vagyok véve. El is mentem. 1917. június 11-dik napján már mint tanonc voltam alkalmazva. [...] El is telt a három év, fölszabadultam az 1920-as évben.

A lakásom Győrben a Korona köz 15. szám alatt volt és ott is dolgoztam. Ott jöttem rá arra, hogy én szeretnék szobrász lenni. [...]

Én elmondtam neki [Albert Andor szobrász-nak], hogy szeretnék agyagból mintázni, erre kissé gondolkodik, hogy mit is lehetne nekem mintának adni, végül egy gipsz láb volt mintának adva a legelső agyagmintázásomhoz. Ezt mikor úgy ahogy megmintáztam, akkor még nagyobb kedvet kaptam, és szinte úgy lángolt az öröm belőlem, mint az égő fáklya. Istenem! Az a tudat fogott el, hogy ha akármilyen sorsba is jutok, de ezt a gyönyörű foglalkozást nem fogom abbahagyni. Reggel elmentem kötelességemet teljesíteni, mert a gyár kürtje megadta a jelt, és nekem menni kellett, különben nem tudtam volna a lakásomat és étkezésemet fedezni. Így teltek napjaim. Napi nyolc órát, mint gyári munkás dolgoztam, munka után a lakásomra mentem, szerény ebédemet

elfogyasztva máris mentem tovább a teendőmre, a művésznél elkezdtem faragni. Az ő felügyelete alatt szépen ment a munka. [...]

Elmentem a Várbazárba,¹ bekopogtam Istók János szobrászművészhez és előadtam panaszomat, egy pár rajzomat bemutattam s még egy fényképet is, amin fafaragványok voltak láthatók. A mester megnézte és szájvonogatva rámondta, hogy az semmi, és hogy ebből nem sokat lehet ítélni. Ez engem nagyon elszomorított, azért szépen kértem, hogyha lehetne, alkalmazna, ha másra nem, legalább a műtermet tisztán tartanám, csakhogy a mester mellett lehetnék, de a válasz az volt, hogy neki szüksége nincs emberre, hanem egy jótanácsot adott, mert látta rajtam, hogy rajongok a szobrászatért. Villamospénzt adott és egy címet: a Százados úti művésztelepre, Derzsy Gergely kőszobrász mesterhez küldött, akit szerencsére ott is találtam a műtermében.

Ismeretlen: Várbazár

Mint egyszerű lakatossegéd nagyon bátortalan és félénk voltam, de azért előadtam a kérésemet. A Mester mindjárt azt kérdezte, hogy van-e pénzem és adott 100.000 órát,² azt mondta, hogy mehetek hozzá dolgozni. [...] Ez volt egy pénteki nap 1926. áprilisba és rákövetkező hétfőn elfoglaltam az új állásomat az idegen emberek között.

Örültem, hogy talán egy fokkal közelebb jutottam a célomhoz, ám nagyon nagy volt a meglepetés, mert óriási méretű kövek voltak azok, amelyből a szobrok készültek. [...]

Két hétig éppen csak annyiban számítottam, hogy a létszám szaporodott, de más téren bizony nem sokat. A két hét elteltével már én is kaptam kényesebb munkát, éspedig igazán kényes munkát: egy szép kis női aktot kezdtem el nagyon szigorú ellenőrzés mellett, de mikor látta a Mester, hogy rendesen haladok, nagyon meg volt velem elégedve. Ettől a naptól fogva már mindig jobb volt a helyzetem mesterem előtt. Bizony a napi munka elteltével nagyon fáradt voltam, és a lakásom sem volt valami elsőrangú. Hogy a telepen lakhassak, a munkahelyen volt a lakásom is [...]

Mint tanuló, kötelességem volt, hogy iskolába is járjak: jártam is a fővárosi iparrajz iskola I. mintázó esti tanfolyamára.

Meglehetősen jól haladtam ott is a munkával, tanárom meg volt elégedve velem. Elérkezett az év vége s munkáimra jeles bizonyítvány és 25 pengő dicséret díjat kaptam, de ez még mind nem boldogított. [...]

A második mesterségtanulás után már mint kőszobrász éledegéltem, és csendesen tanultam tovább a Mintarajziskolában a rajzolás nehéz mesterségét. A baj az volt, hogy csak este három órás tanulásban volt részem hetenként háromszor, mert az anyagiak nem engedték, hogy rendes növendék legyek. Kőszobrászként kerestem a kenyeremet, segítségem nem volt, így csak esti tanfolyamra járhattam, és jártam is hét évig. Tanárain: Ohmann Béla szobrász, Kovács József alakrajz, Moldován Béla igazgató szintén oktatott élő modell után fejet rajzolni, Vesztróczy Manó az aktrajzot tanította, igen értelmesen ta-

1 XIX. sz. ¾-től a XX. sz. első feléig a női festőiskola, illetve műtermek voltak benne.

2 Nem tudom eldönteni a szó jelentését. Vagy a korabeli pénznem argó megnevezése, amiről semmilyen információt nem találtam, valószínűbb azonban, hogy elírás, tkp. koronát kellett volna írni.

nítottak. Első nem voltam, de utolsó sem a rajzolásban, jutalomdíjat is kaptam és dicsérőoklevelet is szorgalmamért és haladásomért. [...]

1932-ben munkanélküli lettem. 31 éves voltam, a keserűség pohara még te-
libb lett. [...]

Sokáig sínylődtem tehetetlenül és belsőmet csak tépte tovább a titok, míg
végre meg nem fogható módon egy szép nap elkezdtem dolgozni, örökösen va-
júdtam magammal, szeretnék kiállításra menni, illetve mint kiállító a Műcsar-
nokban részt venni. Istenem! Töprengtem magamban – megérhetem-e én azt,
hogy a képes tárgymutatóba még valaha az én nevem is bele lesz írva? [...] Egy
hullámlökésszerű érzés indított arra, hogy 1932-ben, a Műcsarnok tavaszi tár-
lára egy képzeletből mintázott leányfejet el mertem küldeni Feri öcsémtől, mert
az igazat megvallom, én nem mertem elvinni. Gyávaság vagy tán nem is tudom,
hogy minek nevezzem azt a félelmet, ami akkor belém bújott [...]

Két hét telt el, mikor jött a postás és egy levelezőlapot hozott. [...] Elfogad-
ták a munkámat kiállításra? Milyen nagy öröm! De csak nekem, mert ismerő-
seim el sem tudták képzelni, hogy mit jelent egy volt lakatossegédből előbb
köszobrász lenni, később a képzőművészek névsorában szerepelni egy kiállítás
tárgymutatójában! S mindez egyedül, az én verejtékes munkámból született
és jutott napvilágra!

A kiállítás megnyílt, és én mint mikor egy jóézésű embert a kényszer valami
elkövetésére készítet s a félelem erőt vesz rajta, éppen úgy féltem megjelenni a
tárlaton, gondolva, hogy most minden szem rajtam, illetve engem néz. [...] A
műcsarnok termeit óvatosan és figyelmesen végigjártam, vizsgálgattam a
kiállított tárgyakat, képeket és szobrokat, végre a kupola- illetve a szoborcsar-
nokba léptem, és hogy senki ne vegyen észre, csak messziről kémleltem a mun-
kámat. Mikor távoztam, azt mondtam magamnak, hogy hála Istennek, utolsó
nem vagyok. [...]

Szenvedélyes szeretetem most még nagyobb fokra hágott a szobrászat iránt,
és felfokozott erővel a reménység sugarának a megcsillanásával új erőre kap-
tam. Belső tépelődéseim még nagyobb mértékben marcangolták lelkivilágo-
mat, mert a súlyos nagykapu megnyílt, és én egy kis nyílásán be tudtam pillan-
tani a művészet szentélyébe. Ugyanakkor a keserűség nyomasztó terhe zúdult
rám: Akadémia! De hogy? Hiszen nincs előképzettségem, csak hat elemi az
iskolai végzettségem, márpedig az igen kevés, a másik nagy baj, hogy anyagi
kitartásom sem volt. Megpróbálkoztam az államtól segítséget kérni, de sajnos
zárt ajtókra találtam. [...] Így történt, hogy közel húsz évig a márvány és más
kötömbök labirintusában voltam kénytelen az én akadémiámat végezni, és az
önművelés mezejére lépni az élet hatalmas iskolájában. 1932-től 1945 év tava-
száig minden évben sikerült volt a Műcsarnok kiállításain szerényen, hol egy,
hol több munkámmal jelen lenni. Munkatársaim művésznek neveztek gúny-
ból és én válaszképpen mindig azt mondtam, hogy szobrász szeretnék lenni.
Így teltek napjaim a nehéz fizikai és szellemi munka között. Sok nagy munkán
illetve szobron dolgoztam, többek között Vastagh Györgytől a Görgey [Géza?] lo-
vasszobron, Pásztortól [János] a Rákóczi gyönyörű lovasszobrán, Márton
Ferenc és Siklódgyörgy egyes honvéd emlékművén, Vastaghtól Gömbös Gyula sír-
emlékén, Szentgyörgyi István tengerész emlékének, Siklódynak a Magyar munka
szobrán. Ezen kívül sok síremléket, hősi emléket, portrén és más szép munká-
kon, Horvai [János], Kisfaludi Strobl Zsigmond, Telcs [Ede], Ligeti [Miklós] és sok
más jeles mesternek a munkái után dolgoztam névtelen kőfaragóként. [...]

Nem volt műterem, nem volt modell, csak a képzeletemre voltam utalva. Így születtek meg tizenhárom év alatt többek között a kiállításokon szereplő műveim. Néhánynak a címét megemlítem: Leányfej, Magyar gazda, Vasárnap délután, Figyelő (magyar) csikós, Székely kanász, Női akt, Édesanya, Himnusz, Ajándék (az utóbbit 1942-ben a képzőművészeti társulat Halmos Izor kisplasztikai díjjal tüntette ki. A kitüntetés részemre teljesen valótlannak látszott, hiszen hogy is lehetett volna elképzelni azt, hogy mégis érhet ilyen erkölcsi siker engem?). [...]

... nagy nehezen sikerült Egerbe költözni [...]. Egy napon eljött hozzám Gergely Pál festőművész és a munkáimat megnézte, de nem volt elragadtatva tőlük. Mégis, amikor a Hosszú úton című szobrot meglátta, felkiáltott, és azt mondta, hogy ez az egy munkám felér az egészszel. Bízott, hogy ilyen irányban haladjak tovább, mert érdemes. Így született meg a Teherhordó és a Toldi párbaja című művem, és tudomást szerzett rólam több festő: név szerint Kátai Mihály, Hamza Tibor, Kastaly István, Korény József és Lovasy Ákos. [...]

1948. Egerben kiállítást rendeztünk az említett festőkkel. Erkölcsi siker szép, anyagi kevés. Néhány képet vettek, tőlem az akkori polgármester, Takács László megvásárolt egy kis terrakotta szobrot a város részére 400 forintért. Címe: Esti hangulat. Ugyanabban az évben Képző- és Iparművészeti szabadiskolát nyitottunk Egerben, hol a szobrászat gyakorlati részét én tanítottam elég jó eredménnyel. [...]

1950. május. Megbízta az egri Főszékesegyház belső díszítésével. A munkát úgy a megrendelő, mint a közönség meglepedésével fejeztem be. A ciszteriek templomában egy 130 cm-es szobrot mintáztam: Szent József a gyermekkel. [...]

1952. Eger város tanácsa megbízott a Petőfi szobor elkészítésével. Nagy örömmel és lelkesedéssel fogtam a munkához. Elkészítettem a szobor eredeti méretének (180 cm) a feles méretű mintáját (agyag). Budapestről zsűritagok jöttek a mintát jóváhagyni, hogy a kőfaragást meg lehessen kezdeni, Csorba Géza és Pándi Kiss János szobrászművészek. [...] A Petőfi szobor elkészült abban az ábrázolásban, mint mikor Egerbe járt a költő 1844-ben, tehát 21 éves korában. Engem pedig szerény büszkeség tölt el, hogy megértem azt a nehéz, de kellemes időt, mikor a nagy múltú történelmi városnak és a nagy költőnek emléket készíthettem az 1953. évben. [...]

1955. szeptemberben, hogy az életet feleségemmel együtt valahogy folytatni tudjuk és élhessünk, éjszakai munkát kellett vállaljak, hogy nappal szobrász lehessenek [...]

Sokszor kérdelem magamtól, miért van az úgy, hogy Egerben a műveimet a zsűri kiállításra elfogadja és a látogatók nagy része elismerését és tetszését nyilvánítja, sőt szép sikerem van a nagyközönség előtt, és ugyanazok a művek Budapesten szóra sem érdemesek? Ez a nagy titok, amit sehogy sem tudok megérteni. [...]

106. Orbán József: **Szent József a gyermekkel** (ellipszisben)

107. Orbán József: **Petőfi Sándor**

A Műcsarnok 1950. évi katalógusa

Sírja a Hatvani úti temetőben található. Síremlékét maga készítette. Unokája, a Makón élő Jéger Ferenc úgy emlékszik, hogy a vézna, elesett kisfiút ábrázoló szobrot évekig a műterme előtt őrizte, azzal a meghagyással, hogy majdan helyezték el a sírjára – névtelenül.” (263)

Az Orbán József műcsarnoki kiállító voltát bizonyító egyetlen adatot az 1950-es, I. Magyar Képzőművészeti Kiállítás címet viselő katalógusban találtam: „104. Orbán József, Dombormű.” (264)

A TeszVesz online piactér aukciós oldalon pedig találtam még egy – valószínűleg – róla szóló utalást, de csak ennyi olvasható: „asztali csendélet Orbán József szobrász alkotása 55x39”, reprodukció nincs mellékelve. (265)

*

Vilhelm (Wilhelm) Károly festőművész felháborodását kifejező gondolatai jutnak eszembe az eddig tárgyalt négy művészünk közül háromnak: Márton Ferenc-, Hankó János- és Orbán József-emlék kapcsán. Nem hosszú, szakmai méltánytalanságra figyelmeztető írás – *Miért felejtjük el?* –, idézem: „A művészet-történet a nagy újítók mellett – akiket jobb szó híján zseniknek szokás nevezni – számos kisebb mestert is számon tart. Tudott dolog, hogy az utóbbiak vannak többen, és szerény, apró eredményeikre az új utakat mutató zseniknek is szükségük van. Mégis igen gyakran mostohán bánnak velük a kritikusok és művészet-történészek. Művészi hagyatékukat állandóan átértékelik. Ilyenkor megtörténik, hogy teljesen elfelejtik vagy ellenkezőleg, a valóban megérdemelt helynél sokkal magasabbra helyezik őket. Mind a két eset súlyos méltánytalanság, hiszen éppen a becsületes munkájuk értékét hamisítják meg, pontosan azt a tiszta ragyogást homályosítják el, ami csak az ő alkotásaikból áradhat.”¹ (266)

*

Még Biró Ákosról kell említést tennem, aki 1935 januárja végén egyetlen alkalommal rendezett kiállítást Csíkszeredában. Erről egy sz. n.-i felhívás jelent meg a helyi lapban: „Biró Ákos Képkiallítása. Felhívjuk olvasónk figyelmét, hogy a [Csík]Pálfalváról elszármazott s néhány hónapja városunkban tartózkodó Biró Ákos fiatal festőművész folyó hó 16-ától 25-ig képkiallítást rendez a Seiwarth-féle Foto Salon műtermében. A tehetséges festőművész minden tekintetben megérdemli erkölcsi és anyagi támogatásunkat. A belépés díjtalan”. (267) Erőss Vilmos csíkszeredai helytörténész Brassóban végzett kutatása alkalmával írta ki az említett kiállításról szóló brassói tudósítást, amelyet *Egy ismeretlen „csíki” festőművészről* c. cikkében közölt is. (268) Erőss azért teszi idézőjelbe a csíki határozót, mert Biró Ákos ugyan felmenői szerint csíkpálfalvi származású, de Nagykárolyban született, 1911-ben.² A *Brassói Lapok* tudósítója cikkében nemcsak a művész ajánlását tartotta

Ismeretlen: Biró Ákos modelljével

¹ A cikk Sós István néhai aradi szobrászról szól. „Szervátiusz Jenő jelentéktelen szobrászként ismeri, Barcsay Jenő komoly művésznek tartja.” – Minden viszonylagos?

² Valószínű, ugyanaz a Biró származás, mint a Nagy István által megfestett Alajos.

fontosnak, hanem egy szemernyi társadalomkritika megcsillantatását is, arra figyelmeztetve, hogy Csíkszeredában divat a vándorkereskedő-művészektől való műbeszerzés:

„Néhány nap óta a Seiwarth fényképészeti műtermében képek vannak kiállítva.

Fiatal székel ember: a 24 éves Biró Ákos festményei és rajzai. Biró csíkpálfalvi származású. Innen indult az élet göröngyös útjára s miután vitte valamire, úgy gondolta, kötelessége is ide visszatérni. A budapesti képzőművészeti akadémia után Róma, Firenze, Velence, Pádva stb. olasz városok iskoláit és színeit tanulmányozta. Közben dolgozott s tehetségéről tanúskodó képeket hozott haza, melyekről egészen jogosan, azt hitte, a feltétlenül szükséges továbbképzéshez segítik. Munkái közül a »Sziklaöböl«, »Kaszaverő székel«, »Csónaktolók« s mások, rajzai művészi hozzáértést és tehetséget árulnak el. Olyan tehetséget, akit egyáltalán társadalmi és erkölcsi kötelesség támogatni. Akik tehetik, tartsák kötelességüknek támogatni az igyekvő, feltétlenül értékes fiatal művészt.

Elvégre évente, bizonyos időközökben, értéktelen mázolmányokat állítanak ki és házalnak velük Csíkszeredán. Ezekről a kétségtelenül több üzleti tehetséggel, mint művészettel rendelkező urakról soha nem hallottam, hogy üres kézzel mentek volna el. Ha csak egyetlen esetben égtek volna, soha sem tolnék az orrukat Csíkba. Hogy jönnek, annak bizonyossága, hogy jó üzlet a mázolmány. Ha így áll a dolog és pedig így van, akkor megdöbbenő valami volna, ha a tősgyökeres székel Biró, ennek a népnek fia, kifizetetlen villany és teremszámlával hoppon maradna. Hisszük, hogy ez nem következhetik be.” (269, 270)

Biró Ákos nevét a Kontha-féle Magyar Művészet nem említi, de Sz. Kürti Katalin kutatásai eredményeként, a világhálóról mégis szerezhettünk tudomást művészi tevékenységéről. (271)

*

Végezetül egy kései, 2017. január 17-i információ alapján meg kell említenem Csíkszentkirályi Lestyán János nevét, akiről jelenleg csak a következő információval rendelkezem: „*Lestyán János Csíkszentkirály, Festő. Pesten, majd Szolcsán dolgozott a 19. század közepe táján. 1840-ben és 1841-ben portrékat és életképeket állított ki a Pesti Műegyletben.*”¹ (272)

A jelenlegi adatok alapján tehát őt kell az első csíki művésznek tekinteni.

Közben megtaláltam a Lestyán Kinga által működtetett szájtot (273). Rákérdeztem, mit tud Lestyán Jánosról. Válasza: „*Bár a családfánk még elég »foghíjas«, de sajnos nincs tudomásom csíkszentkirályi?]. Lestyán János nevű festőről, mint közvetlen felmenőmről, így legnagyobb fájdalommal nem tudok önnek segíteni. Az egyetlen festő a családukban csíkszentkirályi?]. Lestyán Béla (ő a nagyapám volt), aki 1889-ben született, és 1909-1913 között végezte el a képzőművészeti Főiskolát.*”² (274) Tehát, van még egy, azaz két ismeretlenünk. 185. oldalon

108. Csíkszentkirályi Lestyán Béla: *Kratochvil Károly*

*

¹ Neve nem szerepel a www.mke.hu hallgatói adatbázisában.
² http://www.mke.hu/about/hallgatoi_adatbazis.php/

Az eddig taglalt művészeinkről szóló fejezetnek lezárásaképpen hadd idézzem majdnem teljes egészében Kuncz Aladárnak *A képzőművészetek kérdése Erdélyben* című cikkét, amely magyarázatfélét ad az általános-, valamint felsorolt művészeink helyzetére is, és egyúttal reményt is csillant. Azt a korszakot taglalja, amelyben Brassai Károly kivételével eddigi művészeink kiteljesedésére, illetőleg egynek pályakezdésére került sor.

„A legfeltűnőbbek a bajok a képzőművészeteknél. És ez érthető is. Műveltségi életünk minden ága előtt ugyanis az impériumváltozással az a megoldandó feladat bontakozott ki, hogy általános nemzetiből kisebbségi nemzetivé váljon. Ezzel a meghatározással természetesen elsősorban a közönség és az alkotók viszonyára, továbbá az érvényesülés kereteire és arányaira s bizonyos mértékig a művészetekben kifejezést kereső korszellemre gondolok, mert az irodalomtól eltekintve a művészetek különböző ágai általános szempontból véve sok tekintetben mindenféle nemzeti elhatárolás felett állnak. A kisebbségivé való válás művészeinket teljesen új helyzet elé állította.

Az impériumváltozás előtt ugyanis Erdély művészeteit, különösen a festőket, építőket, szobrászokat és grafikusokat a budapesti művészeti centralizáció magához vonzotta. Minden művésznek, de legfőképpen a képzőművésznek érvényesüléséhez feltétlenül szüksége van megfelelő gazdasági és szellemi atmoszférára, mert e nélkül fejlődése el sem képzelhető.

Kell egy bizonyos jómódú fogyasztó közönség, kell a kialakult, többárnyalattú művészeti ízlés és kritika, kell a piac, ahol feltűnni, megjeleni lehet. A háború előtt mindezt majdnem kizárólag Budapest nyújtotta. Most, azután, amikor mindez megszűnt az erdélyi művészetek számára, arról kell gondoskodni, hogy ez az atmoszféra Erdély városaiban teremtsédjék meg. Az irodalommal és a zenével még ment valahogy a dolog, de a képzőművészeteknél áthághatatlanoknak látszottak az akadályok.

Erdélyben úgyszólván minden hiányzott, ami a képzőművészek termelését elősegítette volna. Hiányzott elsősorban a kialakult, igényes ízlés és ezt az ízlést irányító kritika.

E tekintetben még ma is, őszintén be kell vallanunk, nagyon siralmasok a viszonyok. A különböző, sok tekintetben fantasztikus festői irányok egészen zavarba hozták és hamis útra terelték a közönség ízlését. Egyenesen hajmeresztő az, hogy még a legjobb módú s aránylag műveltnek mondható családok lakásainak falain is milyen silány képzőművészeti termékekkel találkozunk az ember. Ezt az általános tájékozatlanságot kihasználják a képárusok, akik mindenféle gyári előállítású romlott árut akasztanak képzőművészet címén a közönség nyakába és kihasználják azok a sarlatánok, akik festői mezben ügyes sáfárkodással és mindenféle összekötésekkel lehetetlen mázolmányokra találnak vevőket és műpártolókat.

A képzőművészeti ízlés elferdülésének, vagy embrionális voltának előidézésében nagy szerepet játszik a kritika hiánya és a rossz kritika prepotenciája. A napilapok sehol a világon, így hát Erdélyben sem adhatnak minden tekintetben megbízható képzőművészeti értékeléseket. Ezeknél sok minden játszódik közbe, amely a tárgyilagos kritikát megnehezíti még akkor is, ha hozzáértő toll írja. A képzőművészeti tájékozódáshoz feltétlenül komoly folyóíratra van szükség, amely a művészettörténeti és esztétikai cikkeken kívül rendszeres szemlével tájékoztatja az olvasóit a képzőművészetek aktuális fejlődéséről és állapotáról.

Az erdélyi képzőművészetek fejlődésének nagy akadálya az is, hogy nincs egy városnak sem kiváló csarnoka. Az egyes festők kollektív kiállításai is csak rosszvilágítású iskolatermekben, kietlen hallokban bujdokolnak, de olyan helységek, ahol az erdélyi művészek reprezentatív csoportkiállítást rendezhetnek, Erdély egyik városában sincsenek. Ha a régi Magyarországnak baja volt bizonyos mértékig a centralizáció, Erdélynek viszont ártalmáraván erősen decentralizált volt.

Annak, hogy az erdélyi festők a bukaresti kiállításokon eredményesebben és nagyobb számban vegyenek részt, sok más mellett, az is számottevő akadály, hogy a bukaresti szereplés érthető okokból, a nagy anyagi megterhelések ellenére sem tudja a kellő érvényesülés garanciáját nyújtani az erdélyi képzőművészek számára.

Végül ami a grafikusokat illeti, ezeknek az ellátására sem tudnak sem kezdetleges könyvkiadási viszonyaink, sem nyomdáink hiányos felszerelései, sem pedig a nélkülözött irodalmi és képzőművészeti folyóiratok kedvező munkaalkalmat teremteni. Ezeknek az előfeltételeknek a hiánya miatt azután csodálkozni sem lehet azon, hogy az erdélyi közönség a grafika bensőségesebb és finomultabb művészetét ízlelni még alig tudja.

Ezekben soroltam fel egész vázlatosan mindazokat az okokat, amelyekre az erdélyi képzőművészeti élet sínylődése visszavezethető. Ha a bajokon segíteni akarunk, ezeket az okokat kellene megszüntetni. Az építés és a szervezés nagy munkáját igényelné ez, amelynek elkövetkezése azonban nem reménytelen, mert már kezdeményezések történtek ezen a téren s újabb előrehaladásokat joggal várhatunk Erdély műveltségi életétől, amely lassanként minden téren erőre kap és lendületet vesz.” (275)

*

A feldolgozást egy-egy sz. n.-i, Nagy István- és Márton Ferenc-cikk reprodukcióval zárom. (276)

Találkozás Nagy István mesterrel.

Jó tizenöt évvel ezelőtt az élet vásárában összetalálkoztam egy fiatal emberrel, aki éppen akkor készült el arra, hogy valamelyik szürke hivalszobában a bürokrácia összes szabályai szerint megülhessen egy kopott irodai széket. Tudtam, hogy ez a fiú szemérmes tartózkodással járta meg azt a rövid utat is, amelyik a csikmindszenti galambducos székelő portától a csiksomlyói gimnázium kapujáig vezet. Éppen azért csodálkozva kérdeztem: mi hozza őt a zajló élet tolongó országútjára? Még nagyobb csodálkozással hallottam, hogy Münchenbe Párisba és Romába készül.

Ezt a félénkségig szerény, az alázatosságig tisztelettudó ifjút a lelke üzte kifelé a porondra, ahol a világ első művészei, Istentől ihletett zsenijei mérkőznek nemes versengésben. Tudta, hogy a csendes, békés, nyugalmat kínáló polgári életet, mint szegény, névtelen, csendes ember, férfierőt kívánó hatalmas küzdelemmel, nélkülözéssel, a sorssal való örökös és soha sem győzelmes vívódásban fogja töltöni. Erre a nagy küzdelemre semmi sem látszott őt diszponálni, sem szerény külseje, sem zárkózott és tartózkodó lelkülete.

Csak az arca pirult el, csak a szeme égett lobogó lánggal, amikor kitepte magát a jóságos öreg anyókéja karjaiból, amikor bucsut intett a kis székelő portának és az ihlet hajszoló kényszere alatt belevetette magát a világ forgatagába, amikor üres zsebbel, de dagadozó szívvel, naiv és gazdag lélekkel, hóna alatt egy csomagocskával nekivágott a müncheni utnak. Támogatója, mecénása az Uristen volt, protektora tehetségébe és hivatottságába vetett törhetetlen hite...

Találkozásunk emlékére kaptam egy képecskét tőle. Ceruzával írta a hátára „Nagy István 1904.” Azzal elbucsuztunk és hosszú-hosszu évekig nem hallottam mi történt vele, hogyan bánt az élet ezzel a rettenetesen idealista lélekkel. Talán összetörte, eltiporta, mint sok százat és ezret azok közül, akik könyökükkel és öklükkel nem voltak képesek utat törni maguknak a Parnasszus felé...

És most találkoztam vele Kolozsváron. Megjárta Münchent, Párist, Rómát, megtanította a művészvilág legkiválóbb embereit arra, amit addig csak Csikmindszenten tudtak, hogy él egy ember, akit úgy hívnak: Nagy István. Tisztelettel és elismeréssel hajolt meg a művészvilág elitje az ő művésze előtt mindenütt: a müncheni festőakadémia pedig elismerte, hogy az utóbbi néhány évtized óta hasonló tehetség nem járkált küszöbein. Tehát igaza volt, amikor a benne élő isteni szikrára hivatkozva, ecsetet vett kezébe, hogy meghódítja vele a művészvilágot. Hosszu nehéz küzdelem, közel két évtizedes állandó tanulás és tökéletesedés után ma mesteri kézzel alkot lelkének kimeríthetetlen gazdagságából muzeális értékű műremekeket.

Márton Ferenc előadása a rajzról.

Budapesti levél.

Nagy és előkelő közönség hallgatta meg Budapestén Márton Ferencet, a magyar képzőművészet reprezentáns mesterét, aki *Nagy dolog ám rajzolni!* címmel tartott rendkívül érdekes, értékes és bűbösorú előadást.

Rövid művészettörténeti visszapiantással kezdte előadását Márton Ferenc, utalva a primitív ember használati tárgyain és a barlangfalakon felfedezett *disztigetések*re, amelyek a rajz ősei voltak. A egyiptomi reliefs a legfrappánsabban fejezték ki a *vonalas* rajzot, amely végtelenségig leegyszerűsített módszerrel adta vissza a *rajzolásnak* ma is fennálló *lényegét*, még pedig azt, hogy a *rajzolás az ember érzésvilágát kivetítő művészet*.

Az előadó a rajzhoz szükséges anyagok és eszközök ismertetése, a fehérnek és feketének, mint a legzárabb kontrasztoknak a jellemzése után a *szobrászatot is akként definiálta*, hogy az sem más, mint *rajzolás*, csak sokféle oldalról, a térben történő lerajzolása a dolognak. A művészethez szükséges motívumokat a következőkben jelölte meg: az *eszköz*, a *művész*, a *publikum* és a *mű célja*. Rendkívül fontos az eszközök összetétele. Az anyag nagyon merev valami, de olyan művész, aki bánni tud vele, remek dolgokat és életet tud kihozni belőlük. *Idéges állapotban, ha például az embert felbosszantják, más ceruza és papíros kell* (nagy derűtséggel) ugyancsak más lelkiállapotok és alkalmak más eszközöket kívánnak. Ha valaki a belső gondolatait és érzéseit akarja megörökíteni vagyis *ha komponálni, az az igazi és a legnagyobb művészet*. Tajtékot fűtyülve is lehet csinálni. Már a portré, amelynél élő modell szerepel, sokkal nehezebb művészi feladat, aminek első oka, hogy *két egyforma ember még nem volt a világon*.

Érdekesen analizálta az előadó művész a *fotográfia és a rajz között levő különbséget*. A *fénykép pillanatnyi helyzetet rögzít le, éppen ezért áll-telen*. A rajznak vissza kell adnia az életet. Éppen ezért nehéz feladat, mert *mi a modell az első napon jókedvűen ül a művész előtt, a másik nap talán gyomorsavas napja van* (nagy derűtséggel) és a következő napokon is mindig más testi és lelki állapot fejeződik ki rajta. Husz vagy ötven ülésnél a művésznek *össze kell szűrnie ugyanannak az embernek viadóját, szomorú, örökö, lehangolt vagy elgondolkodó állapotát*. Mindent és mindenkét nem is lehet rajzolni, megjelölni ugyan mindent lehet a rajzzal, de a művész számára *egyformán nem kedvező minden téma*. Az emberek ábrázolásánál az *örök arc mindig alkalmasabb feladat, mert az élet már kimerítette és kiharcolta rajta a jellegzetességeket*. A rajzolás hallatlan feladata akkor érthető meg igazán, ha arra gondolunk, hogy a természetadta színek, a borvirágos orr, a barna test és sok minden más színtónus, a *fény és árnyék ezerféle változataival bővül: tessék ezt megrajzolni*. Sokszor hihetetlen nehézségekkel küzd az ember és egy-egy ilyen feladat közben *csuromvízes lesz a művész hátán az ing*.

Ezután az *igazi alkotó művészetről* szólva, Márton Ferenc kifejtette, hogy az élet mai jelenségei a művésznél *mindenkor felelevenítik a gyerekkori átételeket*, ezeket kezdi összetenni, együvé rakni, ami már a *komponálás* munkája és a legmagasabb rangú művészi feladat.

A rajzot a közönség nem tartja annyira — folytatta az előadó — mint a festményt, pedig a *rajz sokkal nagyobb feladat*, annál nem lehet handabandázni. Olyanféle az, mint az *akrobaták munkájánál*, mikor a közönség félvállról nézegeti a mutatványt, de sejtelve sincs, milyen hallatlan feladat, amit az akrobaták csinálnak.

Végül a *riportázs-rajz* nehézségeiről szólva, kifejtette, hogy mennyi nehézség járul az újságírói megrajzoló művész elé. Ismertette Mussoliniról, Salpírról a külföldi újságírók budapesti látogatása alkalmával és a *dszemberin a Magyarországra* számára készített rajzainak előzményét és sok nehézségét. Az előadás végén Márton Ferenc életben bemutatott a közönségnek egy rendkívül érdekes és „nehéz” modellt, Tokaji Sándor kecskeméti telkes gazdát, nagy derűtséggel közönség előtt a közönség előtt a gazda jellemét, rongyos nadrágzár alá elbújtatott, fényes és remek rázás csizmáját és az így életben és szóval bemutatott modell után Márton Ferenc elébe tartotta a közönségnek azokat a *remek tanulmányokat*, amelyeket erről a modelltől rajzolt.

A terem közönsége rendkívül meleg tapsokkal és éljenzéssel honorálta Márton Ferenc kitűnő előadását.

A tárgyalt időszak kiállításai, művészeti eseményei

1902. Nagy István egyéni tárlata, Polgári Leányiskola munka terme;
1908. Magyar Művészet Műkereskedés vándortárlata. Helyszíne nincs megadva;
1909. Nagy István: *Kossuth Lajos és II. Rákóczi Ferenc* portréi a Vármegyeház törvényhatósági üléstermében;
1909. Nagy István kiállítás? Nem lehet tudni, került-e rá sor, valószínűleg nem;
1910. Neogrády Antal, Komlóssy Imre, Hadnagy Ferenc, Juszko Béla, Pentelei Molnár János, Zorkoczy Gyula, Littkei Antal és Heyes Arthur csoportos tárlata a Vigadó olvasótermében;
1910. Sallak Zoltán: *Erzsébet királyné mellszobra* az Erzsébet ligetben;
1911. Nagy István egyéni tárlata az Úri Kaszinóban, megnyitotta Gyalókey Sándor főispán;
1911. Nagy István eladásra szánt képeinek kiállítása az Úri Kaszinóban;
1911. Szilágyi Dezső tombolasorsolásra szánt alkotásai a Hutter Szállóban;
1912. Nagy István eladásra szánt képeinek kiállítása. Úri Kaszinó;
1912. Brassai Károly tanítványainak csoportos tárlata. Főgimnázium rajzterme.
1913. Márton Ferenc: *Becze Antal* alispán és *T. Nagy Imre* vármegyei közgazdasági előadó portréi a Vármegyeház törvényhatósági ülésterme részére;
1926. Nagy Imre egyéni tárlata Csíkszeredában, a Fortuna lisztkereskedésben.¹
1930. Nagy Imre egytermes tárlata a Csíki Székely Múzeum alapító kiállításán. Csíksomlyón;
1935. Nagy Imre egyéni tárlata a Vármegyeházán;
1935. Biró Ákos egyéni tárlata a Seiwarth-féle fotószalonban;
1942. Nagy Imre egyéni tárlata a Vármegyeházán;
1942. Fuchs József tanítványainak csoportos kiállítása;
1956. Nagy István-kiállítás a Csíki Múzeum új kiállítótermében. (277)

A bemutatott művészek CSSZM-ben őrzött alkotásainak lajstroma

- Adler Józseftől semmi sem;
Bálint Jánostól semmi sem;
Bálint Józseftől semmi sem;
Bálint Lázártól 1 db. terrakotta és 1 db. gipsz dombormű;
Biró Ákostól semmi sem;
Brassai Károlytól 19 db. olajfestmény;²
Fodor Rózától semmi sem;
Fuchs Józseftől 1 db. vízfestmény;

¹ A jelenlegi Petőfi Sándor utca 27. sz. épülete, a Fejér Sándor házának a földszintje, amelyben Béla fiával együtt kereskedtek. Ő volt az az alispán, aki a II. Rákóczi Ferenc életnagyságú képének a törvényhatósági nagyterem céljaira való megfestését Nagy István festőművészre bízta. Az időközben államosított épületben 1972. február 12-én nyitották meg a hajdani Kisgalériát, amely művészellátó rendeltetése mellett stúdió-kiállítások rendezésére is alkalmas volt. Az akkori propagandatitkár, Szekeres Alexandru elvtárs félreértésén derülve „Gallérbót”-nak nevezték.

² Nagyon rossz állapotban.

Hankó Jánostól 24 db. ceruzarajz;
 Lestyán Bélától semmi sem;
 Lestyán Jánostól semmi sem;
 Márton Ferencről 494 db. ceruza- és pasztell- és szénrajz, 1 db. olajfestmény, valamint palettája és halotti maszkja;
 Nagy Imréről 6.546 mű – a legkisebb vázlattól a legnagyobb alkotásig;¹
 Nagy Istvántól 40 db. olajfestmény, ceruza-, szén- és pasztellrajz;
 Orbán Józseftől semmi sem;
 Streitschek, Johanntól semmi sem;
 Szopos Sándortól 23 db. olajfestmény és 1 db. ceruzarajz;
 Vámszer Gézáról 300 népi építészeti és tárgy-, illetve 66 egyházművészeti rajz képezi a Csíki Székely Múzeum tulajdonát.

A művészekről megjelent filmek

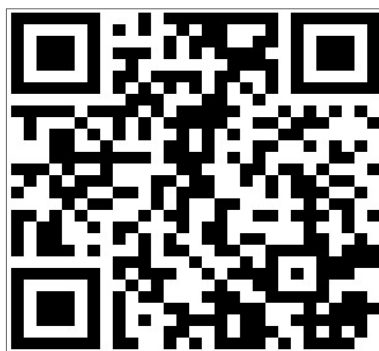
Ezekről Sümegi György jelentetett meg cikket a Székelyföld, 2010/6-i számában: Nagy István, Márton Ferenc, Zsögödi Nagy Imre – filmen. Ennek alapján sorolom a filmeket.

Sz. n.: *Nagy István portré*². 18', operatőr: Németh Attila, rendező: Zsigmondi Boris.

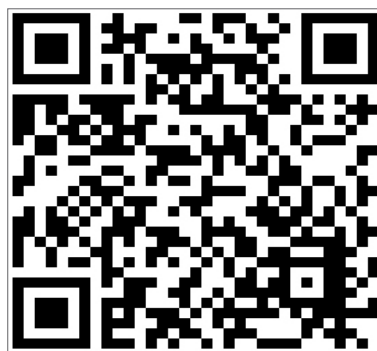
Újvidéki Televízió: *Riportfilm Nagy Istvánról*³. 29', 1990, műsorszerkesztő: Szemerédi Magda, operatőr: Kis Gábor.

Becze Zoltán: *A székely „Michelangelo”*⁴. 25', Olimpia Stúdió, 2009, rendezte: Becze Zoltán.

Mucsányi János (forgatókönyv): *Három hazában hontalan*⁵. 49', 2010, operatőr: Czétényi Csilla, hangmérnök: Nagy-Bozsoky József, rendező: Mucsányi János, gyártásvezető: Szederkényi Miklós, producer: Buglya Sándor.

Becze Zoltán riportfilmjének internet-elérhető kódja

Mucsányi János dokumentumfilmjének internet-elérhető kódja

1 A művek mellett 596 tételes személyes tárgyi-, valamint 2.348 tételes könyvtár-hagyaték.

2 A Magyar Nemzeti Galériában rendezett centenáriumi kiállítás idején készült.

3 „Fontos, autentikus részleteket tartalmaz (vajdasági, jobbára Béla Duranczi által összegyűjtött művei, a sajkásszentiváni ház stb.). Megszólal benne ifj. Nagy István és Pechán Béla, Pechán József festőművész fia. Ez utóbbi azért, mert a verbászi Pechán-műterembe sokat járt Nagy István a jugoszláviai, sajkásszentiváni tartózkodásuk idején.” On-line elérhetőségét nem találtam meg.

4 Márton Ferencről készült dokumentumfilm.

5 Nagy Istvánról készült dokumentumfilm.

A tárgyalt időszak bemutatójában általam fel nem használt írások

Solymár István: Nagy István

„Ha megállunk Nagy István valamelyik tája előtt, elmondhatjuk a képnek Balassi Bálint legszebb verseit, eldúdolhatjuk a legrégibb pentatonikus székely népdalokat, mert a kép a maga szemnek szóló nyelvén, ugyanilyen költészete ad elő, ugyanilyen ritmust zenél.

Nagy István fontos önismereti réteg lényegét, önmagával való azonosságát nyitotta fel. Az ősi, népi, döbbenetesen valóságos lépett át benne és általa az alkotás megfoghatatlan, izzó csodájaként a képzőművészet birodalmába; póztalan szociográfiai egyszerűséggel, objektíve hiteles keménységgel, szinte véglegesen, ahogyan a piramisok állnak, mégis feszítő, ítéletes indulattal, levert és elfelejtett parasztforongások emlékezetét élesztve.

Nagy István előtt a legnagyobbak is egyben-másban Itália, Bécs, München vagy Párizs tanítványai maradnak. Ő pontosan azt és annyit mondott el, amennyit csak és egyedül az ő helyén és ő mondhatott. Vele tört föl teljességre a népi-nemzeti képzőművészeti látásmód.

Jövő évben – március 28-án – lesz kerek száz esztendeje, hogy meglátta a világot Csíkmindszenten. E százból hatvannégy év jutott neki. Baján temették el. Sírjára egyszerű kőlapot helyezett a kegyelet. A temetőből odalátni arra a kis házra, melynek földes szobájába élete utolsó hét évére bérlakóként letelepedett feleségével és kisfiával.

Baja előtt, 1930-ig mondhatni nomád életet élt. Kolozsváron tanult, a Duna-Tisza közti Homokmégyen tanítóskodott, majd Budapesten Székely Bertalan, Münchenben Herterich és Lenbach, Párizsban a Julien Akadémia növendéke volt. Utazott másutt is külföldön, de örökös vándorlása igazából csak tanulmányútjai után kezdődött.

Művein s a róluk szóló írásokon kívül maroknyi személyes dokumentum maradt utána. Az elbeszélések mozaikjaiból olykor úgy tűnik, mintha ugyanegy időpontban járt volna Gyimes havasai között, a Bakonyban és az Alföldön, közben törzshelyén üldögélt söre mellett a pesti sugárúti kávéházban, a kolozsvári Ursusban borozott, s egy zord asszonyság olajjal festett portékájának árából Fiume táján kalandozott, adriai kikötőkben és csapszékekben folytatván festői jegyzeteit. Útvonalainak szövevényét talán maga sem tudta volna rekonstruálni. Művei alkalmilag vele vándoroltak. Fiumei rajzvázlat jutott hát a kolozsvári unitárius püspökségre, bajai kép Bukarestbe, bakonyi táj Brassóba, Balaton Bajára. És mindenüvé az élmények és emlékek székelyföldi tájai.

Különös módon néhány évvel ezelőtt még elég sok olyan emberrel összehozott a szerencse, akik személyesen ismerték. Valamennyien megéreztek benne a kivételest, egyúttal mégis szeretetreméltónak találták. Egyetlen család neheztelt rá »hálátlanságáért«, mert a háború után »lazított«, holott előbb befolyásos, vagyonos emberek ösztöndíjakkal támogatták közpénzből. Az említett családon kívül hajdani 19-es barátainak egyike szerelmi ügy vesztéseként gyűlölte még pátriárka-korában is.

Művészetével lenyűgözte a legkiválóbbakat. Először Lyka Károly, Kosztolányi Dezső, Dési Huber István, Lucian Blaga értette meg. Főként a két utóbbi azonosult művészetével, talán tisztábban és tudatosabban látták karakterét, nagyságát, mint önmaga, aki szükséavú, befelé élő, ösztönös alkat volt. Életművében éppen a tévedhetetlen ösztönű következetesség, a magányos mélyvízi bűvár

tántoríthatatlansága a legcsodálatosabb. Még megrendelői, képeinek gyűjtői sem jelentettek számára igazi értő, befogadó közeget. Jobbára szokványok felé terelték volna, miközben ő ellenkező irányba tört utat.

Gyergyószentmiklóson van egy vászonra festett olajképe 1904-ből, amely László Júliát – asszonynevén Gerőffy Csanádnét – ábrázolja kislány korában. Ez a kép Székely Bertalan egyik kiváló portréja is lehetne. Nagy Istvántól még nem jellegzetes, mégis hibátlan munka. Az ábrázolt kishúgát akarták a szülők megfestetni ünnepi ruhában, de a festő a leskelődő nagyobbikban látta meg a neki való témát, és semmibe vette a megrendelők kívánságát. Ha a dátumot nem ismerénénk, azt is hihetnénk, hogy párizsi útja előtt készült a kép. A festő életműve során gyakoriak mind a visszanyúlások, mind a stílusbeli előrehaladás folyamát megelőző előreugrások; sokszor zavarba hozza kései kutatóját.

Képeinek időrendbe sorolását – Pap Gábor kutatásait is felhasználva – megkísértem 1967. évi, a Magyar Nemzeti Galériában rendezett emlékkiállításnak katalógusában. Az azóta eltelt idő több-kisebb helyesbítéssel szolgált, de még sokáig lesz mit korrigálniok az utódoknak is.

Műveinek számát megközelítőleg sem tudjuk fölbecsülni. Áradnak, mintha ma is festené s valahonnan küldözné őket. Miután évek hosszú során ezrekre menő rajzával és festményével találkozott a kutató, még mindig hetenként bukkan újabbakra; nem is akármilyenekre.

Baján élő István fia jól emlékszik a szülők egykori szóváltására, mikor valamelyik falusi szállásukat elhagyván, ott felejtődött a válogatott pasztellek mappája. A feleség vissza akart fordulni. De a művész nem volt hajlandó. Majd fest újakat – mondotta, és ment előre konokan.

Csíkszereda múzeuma 1901-ben, Párizsban készült aktrajzait őrzi. Ezeken kívül az egész életműben még csak egy akt szénvázlatát és egy kis könyöklő figurás pasztellt ismerünk, de egyetlenegyszer ebben a műfajban is remekművet alkotott: a Pereces lányt, mely Szabadkán van magántulajdonban.

E műfajban egyszeri remeklésből éppúgy elemezhető a festő egész szemléletmódja, akár az eddigi írásokban gyéren említett virágcsendéletekből. Nagy István virágai önmagukban is elegendők lennének ahhoz, hogy eredetiségét, lényeglátását, korszerűségét róluk megismerjük. Öblös köcsögökben hamvas, egyszerű mezei virágok, főleg a kék és sárga fajták, lilás őszibánat-csokrok, gyönyörű kórók, bugák, elevenen, tömbösen, plasztikusan, határozottan, mégis lélegzően puhán, aztán vaskos birsalmák, naspolyavirágok; még a kispolgár otthonok fikuszlevelei is úgy sorjáznak, hogy az életfa képi ritmusát verik fel a szemlélőben.

Vagy nem a párnaszőttek sávós vízszintes osztása tölti-e be a képek mezejét? S ahogy föl az égig emelni a középteret, szinte az előtér elébe, nem a párna sík-domborulatára emlékeztet-e? A fekete pasztell-tájak meg egyenesen fekete székely hímzések. A fekete-fehér együtt végtelen erős és színes lehet, ha ilyen mesterére akad. A színek is rokonok festőnk képein a paraszti cserepek érlelt patinás zöldjével, kékjével. A magyar népművészet szerkesztményes, de az a megkülönböztető jegye, hogy mindig organikus, sohasem geometrikus. A Nagy István-adta formák duzzadó rajzos zártsága testvér a bokályok hordozta rajzolatokkal. De honnan valók ezek a képnyelvi indítások? A nép nem semmiből teremte. A titok nyitja annyi, hogy a művész szélesedő horizontján is népe szemével látott. Hiszen a szegletes házak, a csendes hegyek, erdők ezerszer átélt látványa, a legelő állatok parlandója zengett benne is. Szülőföldjén konst-

ruktív kulcsot talált a tájhoz, és ezzel másutt is hamar feltárult előtte a látvány mögötti szerkezet; dombvidék, síkság, tengerpart megszólalt neki, megvallotta lényegét. Ismerte a fenyveseket, a mogoróbokros lejtőket, az öreg fűzfákat, a temető szomorúfűzeit, az ártéri erdők nyírfáját, a dűlőutak jegenyéit, a keringő medrű patakok partját. Ha emberarcúnak, emberindulatúnak festette virágait és tájait, hogyan lett volna ilyen a Nagy István-ábrázolta ember?

Parasztfejek néztek rá a bölcsőben – édesanyját sokszor is rajzolta, festette, majd ott ismerte meg az embert, ahol leginkább megismerszik: a vészben. Seregnyi katonafejet rajzolt a háború alatt. Együttérzése, humanizmusa drámai szimbólumokká avatja a viharvert népfelkelő katonák portréit. Nagy Antalnál Csíkmindszenten van megrázó együttese ezeknek a rajzoknak, csak az 1967. évi budapesti emlékkiállítás gyűjtött egybe hasonlót. (A 24-esek mezőtúri állomásozása idején Biró Lajos [Alajos] nevű őrmestere – akinek portréja fia tulajdona Csíkpálfalván¹ – hagyta kedvére festeni. Volt úgy, hogy Márton Ferencsel egy teremben dolgozott. Márton örültnek nevezte, Nagy István viszont mesterembernek tisztelte földjét, példázván a két dudás magyar esetét.)²

Ha fölidézem a jólismert portrékat, akkor a magyarországi Bamba, Béres, Öreg székely színvonalán álló remekműveknek tarthatom a marosvásárhelyi múzeum Öregasszonyát, Nicolae Murgineanu [Mărgineanu] (Kolozsvár) Bolond Sándorát, Lakatos István (Kolozsvár) Kucsmás öreg parasztját, Mikola Andrásné (Nagybánya) Kucsmás székelyét, a kolozsvári múzeum Kalapos önarcképét. Néhány más portré is a közelükben jár, ismét mások pedig az életmű bemutatásához jelentenek kihagyhatatlan állomást.

A korai olaj-tájak a legszebbik Részegh Viktor tulajdonában van Csíkszeredában: Mindszenti templom, 1911-ből. A múzeumok szinte minden korszakából rendelkeznek kitűnő tájkompozíciókkal; a marosvásárhelyiben talán a Téli táj juhokkal³ a csúcspont, a kolozsváriban pedig a nagyméretű Téli táj, melynek két variánsát ismerjük magyarországi gyűjteményekben, de alighanem a kolozsvári a legerősebb változat.

Válogatott remekeket tartalmaz dr. Tătaru Coriolan özvegye tulajdonában ment gyűjteménye (Kolozsvár). A volt dr. Lupán-féle, jelenleg Marinescuné tulajdonában levő gyűjtemény, a Nagy István oldalági rokonánál Csíkban és Brassóban levő,⁴ főleg korai művek serege, számos 8-10 munkát tartalmazó jelentős gyűjtemény mellett néha egy-egy párjával vagy magában őrzött kép is nélkülözhetetlennek tűnik a felső színvonal értékeléséhez. Művészeknél több helyen vannak ilyenek. Példaképpen ugyancsak ilyennek említhetem a Bartos Katalin (Kolozsvár) tulajdonában levő Székely falu havas úttal című pasztellt, vagy Jordáky Lajos (Kolozsvár) hegyoldalt ábrázoló kompozícióját.

Budapesten legtöbb mű a Magyar Nemzeti Galériáé. Itt sok nagy gyűjteményben vannak főművek (Radnai, Rácz, Glücks, Mihályfi stb.). A bajai múzeumnak a művész özvegye ajándékozott remek együttest. Ott is találunk varázslatos magánygyűjteményeket (Krammer, Aszalós, Klossy). Jugoszláviában a szabadkai Magyar Képtárban a Fűzfák című 1926 körüli pasztell az első számú kincs. Szám szerint nagy anyagot szerzett a Kürtös-féle bajai eredetű gyűjteményből

1 1984-ben vásárolta meg a Hargita Megyei Múzeumi Komplexum Csíkszeredai múzeuma a Mezőtúron készült, előbb már reprodukált képeket.

2 Itt alkotott első és egyben utolsó alkalommal együtt a triász: Nagy István-Márton Ferenc-Nagy Imre.

3 J. j. l.: Nagy István, é. n., pasztell, 48,5×63,5 cm, MMM, ltsz.: 830.

4 Csíkszereda Önkormányzata megvásárolta a Hanke-örökség 16 tételét (2009).

a pécsi Modern Képtár. Munkái lappanghatnak Amerikában, Németországban és talán Hollandiában, egy Leidenben rendezett kiállítás nyomán. Ismerünk egy-egy Nagy István-képgyűjteményt Ausztriában, Izraelben is.

Már négy-öt művészettörténész elakadt eddig Nagy Istvánról tervezett nagy-monográfiájával. Ráadásul – ha vele foglalkozik az ember – olyan mértékben hatása alá kerül, hogy lassan hajlamos kizárni minden egyebet. De ha sikerül mégis áttekinteni és születésétől számított 101. évében közreadni munkásságának gerincét, akkor ez többet jelent valamelyik nagy festő publikálásánál. Úgy érzem, Nagy István a múlt képi kultúrájához szótárat, a jövőhöz tanulságot, kulcsot ad kezünkbe.” (278) Illusztráció a színes táblákon Téli táj, pasztell.

Solymár István: Öt festő

„Az öröndetes alkalom, miszerint a kolozsvári múzeummal való cserén felül, kiállításunkat még előzőleg Bukarestben is bemutathattuk, a XX. századi festészetünkől való válogatást az előzmények figyelembe vételére kötelezte. [...]

Kézenfekvő volt a konstruktív irányzatok után a magyar képzőművészet másik fontos, expresszív irányzatát is közzétéve ennek jellegzetes vonásait felidézni, hiszen a szerkezetes, tömbös fogalmazáson kívül az indulatos, tragikus hangvétel jellemzi talál leginkább festészetünket. [...]

Ezeket a festőket [Egry József, Koszta József, Mednyánszky László, Nagy István, Vaszary János] mindmáig korszerű humanizmusuk, kifejezőerejük emeli az élő művészettörténet rangjára. [...]

Nagy István nomád szociográfusa és balladamonddója volt a két világháború közötti nehéz időknek. A valóság lényegét mutatta föl, tömören, megcáfolatlan erővel. A valóság pedig önmagában hordozta a társadalmi vádat. [...]

Nagy István – az előtte puha és finomkodó technikának tartott pasztellel – szótárát állította össze a kemény, lényegbe markoló, monumentális erejű, konstruktív kifejezőmódnak. [...]

Olyan festők szerepelnek itt, akik mindenek fölött hittek ember és ember testvériségében. A szomszéd partok közötti hídverésben így közvetve – vagy közvetlenül, mint Nagy István – eleve szerepet vállaltak.”¹ (279)

Kenyeres Pál: A botos pásztor. Nagy István festő emlékére

„Vékonyka csípős szél indult a Csalhó felől. Harisnyába bűvő szellőnek csúfolták a hegyi emberek, mert minden kis nyílást megtalálta a feszes ványolt nadrágon. A festőn könnyű, de nem kellemetlen borzongás futott át. Itt az ősz, érződik már a havas lehelete, bár alig-alig látszik valami fondorlatos sárga folt a hegyek zöld ruháján. Igaz, a fenyők nem sárgulnak, a fű hóhullásig s még a hó alatt is zöld marad. Ez az alattomos szél is a hó hírnöke, bár még alig rúgta el az idő szeptembert.

Eljött a visszatérés ideje. Már több mint egy hónapja időzik itt a hegyi esztenán pásztorok, csordások, méla birkák, zömök, csendes tehenek között.

Nem hiába töltötte az időt: vagy kétszáz ív kartont telerajzolt. Rajzolt? Elmocskolt... Hogyan is mondta Herterich professzor Münchenben: maga nem rajzol, maga vés a krétával... Nem túl sokat értett az öreg sváb lelkenedezéséből, csak akkor neszelt föl, amikor ezt hallotta: »Sie sind Revolutioner«. Forradalmár? Ő? Ott Münchenben, ahol csak a jámbor sörissza pipás Onkel Pepi szél- vagy inkább sörcserzette arcát próbálta az illékony, elporló szénnel

¹ A KMM-ben A modern magyar festészet előfutárai c. kiállításra jelent meg.

és krétával rögzíteni. Mit szólna az öt olyannyira tisztelő professzor, ha Samu bá bárdossal faragott arcát látná. Biztosan lázadót kiáltana.

Vigyázva rakta selyempapírok közé a rajzokat. Ez itt Samu bá, ez meg Káruly, a csordás. Ez meg Rebi néni, ahogy az eleséget hozza. A juhok olyanok, mint súlyos kődarabok, a rideg marhák, mint a bálványok, a hegyek könyörtelen sziklái mint-ha dulakodnának. De nem ő tehet róla, a hazája, a népe ilyen. Könyörtelen, szeretni való, zsarnok és alázatos. Csak ilyennek rajzolhatja őket. Csak az igazat!

Betelt a mappa. Betelt az ő ideje is. Elmocskolódtott a ruhája, fehéreneműje, elfogyott az élelme. Igaz, neki elég egy liter tej, egy darab szalonnás bélű árpakenyér. Reggel begyalogol Gyergyóba, jó huszonöt kilométer, de ha kilép, jó vadászléptekkel – megszokta a fronton –, délebedre elérkezhet.

Mégis, miért érzi úgy, hogy valami hiányzik? Elég jók a rajzok – csíki kék az ég, erdélyi zöldek a fenyők tömbjei, verejtékcserzettek az arcok, gondbarázdáltak a homlokok. Mégis... ezt már sokszor megrajzolta így, erre már magától mozdul a keze. Ezeket már megcsinálja ő, »odaremekli«, ahogy azt a hízelgő poéta, Kosztolányi írta róla. Igaz, miért is hízelgett, hiszen nem is ösmeri személy szerint, idegen neki...

Nem ezért jött... nem csak ezért. Múlt esztendőben is itt rajzolgatott, s már készülődött hazafelé, amikor a szomszédos tisztásra juhászok érkeztek a hegyen túlról, Moldovából. Hárman voltak, szálas természetű, felhős arcú, hatalmas legények. Fenyegető sötét tekintettel bámultak a semmibe. Amikor rajzolni akarta őket, botjukat görcsösen markolva hátat fordítottak neki. Semmilyen ígérettel nem tudta rávenni őket a modellülésre. Samu bá azt mondta: attól félnek, azt hiszik, aki lerajzolja őket, ellopja az arcukat, megbabonázza.

Ez az oka hiányérzetének. Végig azt várta, talán megjönnek a moldovaiak. Talán megjön az ő erőpróbájának ideje is, meg kell küzdeni ökölbe szorított rajzruddal, verejtékezve, remegve. Hát most nem sikerült. Betelt az idő elfogyott a papír, alig néhány krétacsonk, szénrúd zörög a ládjában. Az esztendő sarkába vetett szénaágyra dobta a kopott katonaköpenyét s rögtön a hegyiemberek félleber álmába zuhant.

Alig pirkadt a havas felől, amikor Samu bá megrángatta a vásott köpenyt. – Ébredjék már, tanító úr! Megjöttek a hegyentúliak. – A kürt riadójelére sem ugrott hamarabb a bóbiskoló őrszem, mint most a festő. – Hol vannak? – kérdezte nála szokatlan élénkséggel. – A gerincen túl. – A tavalyiak? – Nem, ezek messzebből jöttek, Flămînziből. Igyekezzünk, hátha szerencséje lesz a tanító úrnak.

Hóna alá kapta a mappáját, Samu bá a festékes dobozt ragadta meg, s lépésüket nyújtva sietősen elindultak.

Flămînziből. Éhségfálva, valami ilyent jelent ez a furcsa név. Furcsa, hogy az olyan szemérmes, saját nyomorukat is szégyenlő emberek, mint a pásztorok, így hívják falujuk. – Úgy látszik, hangosan gondolkozott, mert a kaptatótól lihegő Samu bá, homlokát törölve megszólalt: – Tudja, tanító úr, csúf világ van arrafelé. Mi sem élünk valami úriasan, de azok...

Lefelé indulva most már könnyebben mesélt: – Tudja, tanító úr, jó húsz éve is van annak, olyan házasulandó legényféle voltam, amikor jött a híre: felláztak a hegyen túl az emberek. Elkergették, talán agyon is verték a jegyzőt meg az árendást. Katonákat küldtek rájuk... ágyúval. Úgy hírelték akkoriban, megásatták az emberekkel a sírjukat, aztán beléjük puskáztak... Asszonyt, gyermeket sem kíméltek...¹ Hát úgy beszéljen velük a tanító úr...

¹ Az 1907-es moldvai parasztlázadás.

Óriásfenyők őrizte dűsfüvű tisztáson tanyáztak a moldvaiak. Sátrat hevenyésztek ágasfából, valami vedlett ponyvával óvták kicsi motyójukat a sűrűn eleredő esőtől. Hárman voltak: egy hajlott hátú vénséges vénember – később tudta meg, még hatvan éves sincsen –, egy tízesztendő forma legényke, földet súroló ködmönben, közöttük – mintegy az élet csúcsát jelképezve – egy szálfá magas, rönkből fejszével faragott bálvány: a pakulár¹. Szürke condrát, kék mellényt, szíjjal fűzött bőrbocskort és bazaltszín fején sárga szalmakalapot hordott. A kalap fölhajtott karimája alól olyan tüzes szem világolt, szinte lángot kapott tőle a levegő. Samu bát ismerősként üdvözölte. A festőt gyanakvóan vizsgálta. Az úgy érezte, bár elég hűvös volt a levegő, verejték verte ki a homlokát. A pakulár nem tiltakozott, amikor az öreg elmondta, mivégből jöttek:

– Rajzoljon kedvére a domn dászkál.² Én majd csinálom a dolgomat. – Elfogadta a kulacsból kínált fenyővizet, majd ordát hozott s kurtán mondta: – Fogyasszák egészséggel.

A festő megszállottként dolgozott, egy sor rajzot készíttette a fogatlan vénemberről, aki báván ült egy fatönkön s a bográcsban mamaligát³ főzött. A ritka kérdésekre csak értelmetlenül makogott. A gyerek is megelevenedett a színes kréta nyomán a durva papíron, háta mögött a hevenyészett karámmal. Már lefelé indult a nap, amikor előkerült a pakulár. Összevont szemöldökkel vizsgálta a rajzokat, ügyet sem vetve a türelmetlenségtől remegő festőre. Leült egy fatönkre és tempósan kanalizni kezdte a kocsonyásan remegő puliszkát. A festő körül elsüllyedt a világ. Rajzlapjai elfogytak, de percek alatt a durva csomagolópapírra véste a bazaltfejet s megkoronázta az égő-sárga szalmakalappal, alóla izzó zsarátnokként világítottak a szemek. A pásztor befejezte az evést, botjára támaszkodva maga elé nézett, messzire, nagyon messzire.

Új papírt keresett, de már minden ott ragyogott a táj vagy komorlott az emberi arc. Még!... még le kell győznie ezt az arcot is, ezt a gránitembert. Hirtelen megfordította egyik önarcképét és a hátára rajzolni kezdte a pakulárt. Az csendesen szólt: – Ilyennek lát minket a domn' dászkál? Ilyenek vagyunk? Ilyen összetörtek, megtaposottak, mint a föld? Ilyen tudatlanok, bolondok, mint Vaszi bá?⁴ De miért! Azt kérdezi, miért hívjuk a falunkat Flămînzî-nek?! Miért sincs egy csepp hús sem a gyermekben, miért vézna és gyöngye Vaszi bá? – Hangja felcsapott, keze mint görcsös fagyökér markolta a botot. – A mi falunkban soha sem laknak jól az emberek. Húst csak akkor eszünk, ha elhull egy-egy birka... Csak kukorica. Csak málé, málé... amitől kihull a fog, meggörbül a láb, a gerinc!... És amikor már papusoj⁵ sem jutott a gyermekeknek, s kérni mertek az emberek, közénk lőttek! Vaszi bácsi is megásta a saját sírját... a feleségét, a gyermekét ott ölték meg mellette, azóta ilyen bárgyú. A fél falut a gödörbe hányták...

A festő hátán csurgott a víz. Homlokán csermelynyi izzadság indult. Kezében szilánkká roppant a krétarúd.

Hirtelen tört rájuk az alkony. Megrázkódott, szél indult s bebújt a ködmöne alá. Csendesen búcsúzkodott a semmibe néző, őt talán nem is látó pakulártól.

Jókor hajnalban leindult a város felé. Valami nagy-nagy elégedettséget érzett. Nehéz táskája könnyűnek tűnt, s benne is valami jóleső tisztaság. A hegyi ösvényen a málnavészhez ért, amikor Breban, a falusi csendőr került eléje.

1 Számadó juhász.

2 domnul dascâl = tanító úr.

3 Puliszka.

4 Vasile becézése.

5 Kukoricaszem, -csusza.

Tisztességtudóan, de hivatalos fontosságának tudatában köszönt rá a festőre:

– Hová, hová? A városba, tanító úr?

– Mit keres erre őrmester úr?

– Valami moldvai pakulárok kell errefelé tanyázzanak. Keresik őket, valami lázításért. Nincsenek Samu bánál?

Megrebbent. Zavartan valami olyant mondott, ő nem látott senkit, talán az öreg tud valamit. Sietve elbúcsúzott a furcsálkodó csendőrtől. A málnavész után visszafordult és ráfordult a keskeny rókaútra. Futva igyekezett vissza a tisztás felé. Arcát megvérezték a gallyak, ruháját megszagatták az ágak. Kifulladásra ért a tisztás szélére, homloka merő víz volt, lábai remegtek.

A tisztáson gondosan letaposott tűz jelezte, nemrég még emberek tanyáztak ott.” (280)

Cseke Péter: Gátkötők küzdelme, gyönyörűsége. (Látogatás Csíkszentgyörgyön, Márton Ferenc fivérének és hagyatéka egy részének őrzőjénél)

„Csíkszentgyörgy sok mindenről nevezetes: fürdője van, itt áll a nagy negyvennyolcas »vezér«, Gál Sándor ezredes szülőháza; itt született a székely írók egyike, Nyíró József¹. És innen Szentgyörgyről, a Fiság menti egyszerű emberek közül indult – hogy azután világhírűvé váljék –: Márton Ferenc festőművész. De különben is olyan ez az egész falu, úgy árasztja a »történelmi levegőt«, hogy aki egyszeris végigmegy rajta, nagy adag biztonságérzéssel telik meg. Mintha az idők kezdete óta létezett volna ez a település, úgy kötődik a múlthoz, és úgy szívja magába a ma ózondús levegőjét, mint aki nyilvánvalóan igényt tart az öröklétre.

Mert például Gál Sándor úgy él itt az emlékezetben, mintha csak tegnap-tegnapelőtt szervezte volna a székely hadakat. Szülőházát – melyet az 1840-es esztendőkre újjáépítettek először – semmi pénzért el nem bontanák.² De úgy hírlik hogy emlékmúzeumot és falumúzeumot akarnak létesíteni az egykori Gálportán a falubeliek. Ha ez még csak elgondolás is csupán, már van itt olyasmi, amit érdemes, és amit illik is megtekinteni, ha véletlenül arra jár valaki. Még pedig Márton Mihály nyugalmazott igazgató tanító házában...

Hiszen Márton Misi bácsi a nagy székely festő és szobrászművész egyetlen élő testvére, már 1919 óta gyűjti a Márton Ferenc munkásságával kapcsolatos összes újságcikkeket, kritikákat, méltatásokat.³ És itt, egy nagy szobában, látható a Márton Ferenc-hagyaték egy része, festmények és főleg rajzok, de a reprodukciók és fényképek is sok mindenről beszélnek. Bárki betérhet Márton Misi bácsi házához, mindenkinek a legnagyobb készséggel, barátsággal magyarázza el bátyja életútját, küzdelmes életét. Órákon át mesél róla. Mert az jelenti számára most már az örömet, ha tehet valamit Márton Ferenc munkásságának a közkinccsé tételéért. Boldogan újságolta, hogy mostanában többször jártak ki a megyétől, festményeket, rajzokat vittek el a csíkszeredai múzeumba és a harminc éves [halál]évforduló alkalmából, bár megkésve ugyan, emléktáblát helyeznek el itt a Márton-portán...⁴

Márton Ferenc ugyanis 1884. december 15-én született és 1940. június 8-án

1 Óriási tévedés; okát nem tudom. Nyíró József Székelyszomborban született.

2 Mégis az 1990-es évekre tiszta ingyen majdnem teljesen tönkrement. 2002-re újraépítették a Községháza udvarán, ahol tapasztatlanul és berendezetlenül áll.

3 Mára, a 169. oldalon leírt hagyatékrésszel együtt – remélem –, talán valahol, valamelyik örökös tulajdonában lehet.

4 Emléktábla ma sincsen. Azonban 2018-ban, a hajdani Márton házzal átellenben lévő régi iskola épületében felavattuk a Czíkó Gergely ny. iskolaigazgató-magyartanár kezdeményezésére kialakított Márton Ferenc-emlékszobát.

halt meg, a Kerepesi temető díszsírhelyén nyugszik. Már az első világháború előtt megszülettek legnagyobb alkotásai: A csíki székely gátkötők és az Erdőirtás Csíkországban, melyekben népe erejét, tehetségét, küszködését mutatta fel lélek-bemarkoló művészi erővel. Hisz korán felismerte – saját szavait idézem, – hogy: »A Székelyföldön minden eleven mozgás; ember; kutya, csirke másként lép, mint egyebütt. Az élet nehéz, állandó cselekvéssel lehet csak boldogulni. A széken ülő öregasszony is tesz-vesz valamit. Nincs megállás. Ez aztán a vérbe megy...«. És ő vérebe és fantáziájába szívta ezt az örökös mozgást, mély életismerete segítette abban, hogy őszinte együttérzéssel tudja ábrázolni az egyszerű, küzdő csíki embereket.

»Verjétek csak, verjétek le mélyen a veszélyes áradások gátkötéseit, szép jövődönk fundamentumát... – írta 1913 áprilisában A csíki székely gátkötők megtekintése után Zsögön Zoltán csíkszeredai tanár a Csíki Lapokban – sújtsatok rá úgy arra a cölöpre, hogy akiben vér van, minden csepp felforrjon, hogy akikben szív van, szíve lánggal égjen, a föld megrendüljön, a láncok zúzódjanak, a világ tapsoljon...« Mintha csak ma írná valaki ezeket a sorokat. Mintha csak az imént fejezte volna be Márton Ferenc ezeket a festményeket. Annyira időtálló a mondanivalója. Aki az életet olyan mélyen élte, mint ő, az csakis ilyen »földszagú gondolatokat« sugározhatott a jövőnek. Mert hiszen nem volt és nem is lehetett soha közömbös aziránt, hogy milyen lesz ez a jövő – ezért feszül meg pattanásig az izom a csíki erdőirtókön és minden idegszáluk. Ezért olyan robbanásszerű a Birkózók mindent magával sodró lendülete. [...] ¹... s mikor elkészültek vele, rá álltak a legények és a cölöpverő kossal ütemesen bevették rendre a az ölnyi vastagságú cserefákat a patak medrébe... Valóban, a képen látható négy legény egyike Bors Gergely lehet, mert ő is segítkezett, a másik József bátyám [Jóska öcsém] volt, aki vörös katonaként harcolt a szovjetunióban s aztán a Bajkál tó mellett telepedett le és soha nem jött többé haza...

Márton Misi bácsi jól ismeri bátyja műveinek keletkezéstörténetét, mert nagyon sokszor részese volt ő is azoknak az élményeknek, melyek Márton Ferencet megihlették. Meséli, hogy az Erdőirtás Csíkországban című festmény favágóival a Tolvajos tétőn találkoztak. Amint megpillantotta a bátyja a jelenetet, rögtön vette a rajztömböt és lerajzolta őket. Utána heteken át lázas sietséggel festett... »Minden nyáron itthon volt, egyszer úgy, mint máskor – magyarázza. – jártuk az erdőket, mezőket. 1914-ben, amikor jöttünk hazafelé, a Hágó nevű határrészen egyszer csak megláttuk, hirtelen felfordul egy lejtőn lefelé haladó szénásszekér. Mire odaértünk az ember már valahogy kimászott alóla és mind csak jajgatott, hogy mit lehet most csinálni. Ekkor azt mondta a bátyám: a marhákat mentsük meg gyorsan, de a szekér szénával, felfordulva maradjon így, mert le akarom festeni. – Két barátja volt még akkor velünk: Egy József és Szopos Sándor kolozsvári festőművész. Ha jól emlékszem, mind a hárman ott maradtak aztán a felfordult szénás szekér mellett és munkához láttak...« Mint egy kiapadhatatlan forrásból, úgy törnek fel belőle az emlékek. Érdekes epizódokat lehet hallani tőle a Márton Ferenc-képek utóéletéről is. Íme a legfrissebb:

A jelenlegi menasági iskolaigazgató, Orbán Endre 1967-ben végezte Marosvásárhelyen a pedagógiai Főiskolát. Vizsgák után társaival bement az egyik vendéglőbe, ahová nemsokára betért egy erősvágású, magas székely ember. Amikor ez meghallotta, hogy a diákok csíki nótákat énekelnek, odament hozzá és megkérdezte: – Ismerik-e maguk Márton Ferenc festőművészt? – Hírből igen – volt a válasz, hisz régen meghalt már. – Azért kérdelem, mert az egyik birkózó én voltam azon a híres Birkózók című képen. – És elmesélte nekik az élete történetét, s azt, hogyan került kapcsolatba annak idején a bátyámmal.

Az idő sürget, búcsúznom kell Márton Misi bácsitól, de miközben kikísér a kapun és megmutatja, hová fogják tenni az emléktáblát, még így szól: Bizonyára érdekli a Falvak D[olgozó]. Népe olvasóit, hogy melyik volt bátyám életének legnagyobb élménye... 1937-be meglátogattuk Budapesten, akkor mondta el nekem, hogy élete

¹ Egy hasábnyi hiányzik innen, mert a szoros kötés olvashatatlanná teszi azt.

legnagyobb élménye az volt, amikor gyermekkorában lovakat őrizett a havason. Hat-nyolc lóval összecsapva, felugrott az egyiknek a hátára, megkapaszkodott a hajába s úgy vitte ki őket a legelőre. Igenám, de egyszer a többi gyerek megkergette őket s úgy megiramodtak, hogy hiába szorította erősen, mégis leesett róla. De abban a pillanatban a ló hirtelen megállt. Mint a cövek. És egy tapodtat se lépett. Pedig agyontaposhatta volna...” (281) Illusztrációként Csíki székelgy gátkötők és Erdőirtás Csíksországban (olaj, vászon, egyéb adataik ismeretlenek, lappang).

Utólagos kiegészítés

2015 novemberében lezártam – azaz mégsem – a kéziratot, mert miközben lektorálni küldtem az anyagot és a kiadásáról tárgyaltam, Erőss Vilmos helytörténész új dokumentumokkal lepett meg. És én is bukkantam még ide illő írásokra.

Ezeket az anyagokat akkor nem tudtam beilleszteni a majdnem végsővé tördelt részbe... de a kiadásból akkor nem lett semmi, így hát ide szúrtam be: következzenek!

Farkas Ildikó: Szopos Sándor

„Emlékszem még az ötvenes évek elejéről, Szopos Sándornak egyik kolozsvári tárlaton kiállított Budai Nagy Antalról festett képére. Később Bukarestben láttam egy festményét a Nemzeti Galériában.¹

Többet sem a sajtóban, sem a kiállítótermekben nem találkoztam nevével.

Meghalt 1954-ben, 73 éves korában, Kolozsvárt.

Nem szeretnék a művészettörténészek dolgába kontárkodni, nem is az én feladatom megállapítani, milyen helyet foglal el Szopos Sándor a két világháború közötti erdélyi festészetben. Csupán a hagyaték sorsa érdekelt. Így kerültem el a volt tanítványokhoz, barátokhoz és a festő – ma is Kolozsváron élő – özvegyéhez.

Az egykori tanítványnál

Piskolti Gábor festőművész, egykori tanítványa, Marosvásárhelyen él.

– Dési születésű vagyok, és Szopos Sándornak fiatalságom idején városi festőiskolája volt. Désen. Télen a főiskolán tanultam, nyáron meg hozzá jártam, más tíz-tizenöt fiattal együtt. Rendkívüli adottságú művészpédagógus volt. Élményszerűen adott elő, a nála tanultakat eredményesen alkalmazom. Olyan alapot kaptunk tőle, hogy később, bármely festészeti irányzathoz tartozott is valaki, mesterségbeli tudását illetően biztosan állhatott a lábán. Festészete a XIX. század stílusához igazodott, Grigorscu [Nicolae] és Ferenczy Károly volt az eszményképe. Sem tematikában, sem megfogalmazásban nem kereste az újat, de ugyanakkor nagyszerűen komponált, és elsőrendű portréfestő volt. Színeiben az optimista hangulatokat kereste, formában tökéletesen oldotta meg a látottakat, és roppant érzékeny volt a tónusok iránt. Rengeteget dolgozott, nagyon szerette a szépen érzékelhető dolgokat. Déznek nagy művészeti hagyományai vannak; ott élt Dési Huber István, Mohi [Mohy] Sándor is sokáig, most Dési Incze [János]. A város múzeuma gazdag festészeti anyagot állíthatna össze. Ebben Szoposnak is méltó helye lenne. Természetesen én is szívesen adnék képeimből.

A festő barátjánál

Fülöp Antal Andor festőművész, a festő barátja és hagyatékának önkéntes gondozója így emlékszik rá: – Szopos Sándor Pesten, Münchenben, Olaszországban és később Nagybányán tanult. A nagybányai iskola fénykorában még fiatal, s bár ez is hatott rá, mégis inkább a naturalista realizmus útján indult, s a realizmusig jutott el. Mindig is idegen volt tőle minden szélsőség, a különböző festészeti divatok. Neki itt volt a gyökere; a csíki tájak, ahol született, majd később Gyergyó, ahol tanároskodott, Dész utcái, a parajdi nyaralások, s végül a kolozsvári élmények ihlették alkotásra.

¹ Tkp. Románia Művészeti Múzeuma.

A régi műteremben

Kolozsváron, a volt Farkas utcában, a hajdani műteremlakásban utolsónak az özvegyével beszélünk: – A hagyaték majdnem teljes egészében nálam van, részben pedig a férjem családjánál. Azzal a reménnyel őrzöm a képeket, hogy egyszer majd sor kerül egy emlékkiállításra. Erre a célra, azt hiszem, szívesen kölcsön adnák a festményeket azok is, akik még életében vásároltak tőle. Szeretném, ha valamelyik múzeumnak adhatnám át az anyagot méltó megőrzésre Kolozsváron vagy Vásárhelyen. Már én sem vagyok fiatal, jó lenne még életemben biztos helyen tudni a férjem hagyatékát.

Nézem a gyöngybetűkkel írott katalógust. 150 olajfestményt és olajvázlatot, tanulmányt, akvarellt és grafikai munkát őriz az özvegy.

Helyes lenne egy gyűjteményes kiállítást rendezni, s múzeumaink valamelyikében helyet találni Szopos Sándor művészi hagyatékának.” (282) Illusztrációként Önarckép [palettával], Akt [ülő]

Szabó Ilona: Katedra és paletta

„Szopos Sándor működése a századfordulótól kezdve öt teljes évtizedre terjed: az első világháború előtt már és a második világháború után még szerepelt tárlatokon. Amikor a főiskolát elhagyta, Kolozsvárt még oktatott az öreg Melka [Vince], s a nagybányai első generáció még fiatalnak számított. A budapesti akadémia két nagy öregje, Lotz Károly és Székely Bertalan még alkot ekkor, tanít és vitázik egymással.

Székely Bertalannak Szopos növendéke volt, és erekleként hordozta a Mester lenyűgöző tudásának emlékét. Mivel ő lelkiismereti kérdésnek tartotta a történelmi témát, s például a tájképet csak ujjgyakorlatnak tekintette, Szoposnak is vérévé vált ez a felfogás, amit egész életművében nyomon lehet követni. Induló éveinek új áramlata, a szecesszió megérinti ugyan, de ennek dekoratív vonalvezetését csak grafikáján érezni. Festményeinek hagyományos realista felfogását nemcsak mesterei egyénisége, hanem az akkori Akadémia egész légköre táplálta: Keleti Gusztáv vaskézzel tartotta a fegyelmet és őrizte a hagyományt.

Tanulmányai végeztével Szopos Sándor német és olasz városokat látogat végig, majd Bécs, München, Velence, Bologna, Assisi, Firenze és Róma után, mint aki józanul számolt vet az erdélyi valósággal, hazatér, és a mindennapi kenyerét pedagógusi munkájával keresi meg. Ditróban helyettes tanító, egy év múlva Gyergyószentmiklóson rajztanár, s csak pedagógusi gyakorlatával párhuzamosan tesz eleget a belső hang követelésének, és fest, rajzol megszakítás nélkül.

Kezdeti munkái szűkebb pátriájának színes és derűs tükrét mutatják, azonban már ekkor kezdi felvázolgatni néhány történelmi kompozíciójának vázlatát. S ha zsánerképein a népi élet jellegzetes eseményeit és színeit rögzíti, kompozícióin nyomon követhetjük azt a szándékát, hogy egyrészt a szabadságnak, másrészt az emberségnek s a szellemi nagyságnak állítson emléket. (Budai Nagy Antal, Madéfalvi veszedelem, továbbá a Dávid Ferenc életét ábrázoló ciklus, vagy: a Petre Movilă kijeji metropolita által laj-si-nak ajándékozott nyomda átadása 1642-ben.)

Munkamódszerét illetően az volt az elve, hogy természet után kell a képet felvázolni, s otthon, a műteremben befejezni, hogy a részletek csábításától mentesen, egységesen és nagyvonalúan legyen megoldva. Gyakorlatban ezt az elvet többnyire csak kompozícióiban tudta érvényesíteni, ugyanis ezekhez rengeteg tanulmányt készített, a lélektani megfigyelést igyekezett minél jellegzetesebben megragadni. A legapróbb részletekig dokumentálódott, beleértve nemcsak a helyszíni vázlatokat, hanem múzeumi, sőt levéltári kutatásokat is, s csak azután építette fel, szigorúan kiegyensúlyozva a kompozíciót.

Szopos Sándor nemcsak festő volt, hanem sokoldalú kultúrember, a képzőművészeti életben kiterjesztette tevékenységét annak mellékágaira is. Sok művészeti írást tett közvé a Pásztortűzben és napilapokban is (Keleti Újság, Ellenzék, A hírnök, Magyar Nép). 1926-ban, a Lukács György szerkesztésében megjelenő Erdélyi Almanachban átfogó képet ad az erdélyi magyar képzőművészet utolsó hat évi fejlődéséről. Ebben az idő-

ben, Felvinczi Takács Zoltán művészettörténeti kutatásaitól függetlenül, technológiai vizsgálatok alapján megállapítja a szamosújvári örmény székesegyház nevezetes oltárképéről, amelyet Rubens [Peter Paul] művének tartottak, hogy nem Rubens festette.

Leggazdagabb és legfontosabb művészeti területe a művészeti oktatás volt. A középiskolai tanítás mellett 1923-tól képzőművészeti iskolát tartott fenn Désen, s folytatta 1934-ben Kolozsvárt, 1945-től pedig a Népi Képzőművészeti Iskolában tanított önkéntesen, mint nyugdíjas.

Désre az első világháború idején került, Kolozsvárra pedig a képzőművészeti iskola megszűnte után, lévén, hogy Dés városa szintén megvonja a gazdasági válság idején a szubvenciót a Szopos vezette iskolától. A nagyobb város két új lehetőséget kínált: az arcképfestést, valamint az illusztrációt, s ő élt is mindkettővel. Biztos kezű rajzoló volt, tiszta és szilárdan megszerkesztett rajzait – néha karikatúráit is – állandóan igényelték a lapok és a könyvkiadók.

Festészetében szintén a rajzos elem uralkodott. Élénk színeit később elhagyja, és műtermének szín-hangulatát, ódon házak tompa világítását adják vissza képei, meglepő szürkék és okkerváltozatok sfumato-megoldásaiban. Annyira benne él ebben a világban, hogy ha élénk színekkel próbálkozik, az többnyire kiesik a képből. A festészet modern eszközeivel nem próbálkozott, bár olykor bevallotta, hogy ha újrakezdhetné, azt az utat választaná. A modernnek sokat hadakoztak Szopossal, érthető okokból. Ő volt számukra a »nagy ellenség«, nyilván azért, mert nemcsak »régiesen« festett, hanem jól is. Alaposan átgondolt szerkesztése, biztos rajza és lelkiismeretesen alkalmazott teljes technológiai ismeretei olyan tekintélyt biztosítottak neki, ami komoly súllyal nyomta a serpenyő másik oldalát, a friss színekkel és spontán érzelmek elragadó kifejezésével szemben. Volt növendékei ma is rajongással és tisztelettel lépnek be kolozsvári gyűjteményes kiállításának termeibe, s a semleges néző is meghajlik tudása előtt.” (283) Illusztrációként Palettás önarckép (olaj, hasonló a CSSZM-belihez) és Dávid Ferenc Halála (olaj).

Fodor Sándor: Jegyzetek Szopos Sándor gyűjteményes kiállításáról

„»Dolgozni csak pontosan, szépen...« József Attila sora jutottak eszembe, amikor a kolozsvári Bánffy palota kiállítótermében végignéztam az immár 18 éve halott Szopos Sándor (1881-1954) munkáit. Ennek a – nyilvánvalóan nem teljes, de a teljes életmű körvonalait érzékeltető – 43 olajképnek és 24 grafikai munkának, rajznak, kompozíció vázlatnak, színvázlatnak a leglényegesebb tanulságát talán éppen a címül választott sorral fejezhetjük ki a legtalálóbban. Egy dolgoz, igényes művész, egy nagy alkotó életművéről kaptak képet a marosvásárhelyi és kolozsvári Művészeti Múzeumok jóvoltából a Szamos parti város művészetkedvelői.

Szopos Sándor nem tartozott a kor nagy újító művészei közé; a festészet forradalmát jelentő francia impresszionizmusnak – mondhatnók – csak a szele érintette, amint néha villódzó színjátékú tájképbe helyezett kompozíciói jelzik (Omladozó ház, Csíksomlyói búcsú) – stílusában nem szakított (valószínűleg nem is akart szakítani) az akadémizmus irányzatával, amelyen olyan kiváló mesterek indították el, mint Székely Bertalan, Hegedűs László, vagy Révész Imre – a budapesti Képzőművészeti Főiskola egykori tanárai. Bámulatra méltó rajztudása, kifinomult ízlésre valló, helyenként szándékosan szűk skálájú, másutt pedig gazdagon árnyalt színkezelése mindig és mindenütt a gondolat szolgálatában állt, a gondolatában, amely – mai szemmel nézve – nagy kompozícióiban, kompozíció vázlataiban többnyire epikus, novellisztikus formát öltött (Dózsa, Madéfalvi veszedelem, Az utolsó pogány székelyek keresztelése). Érdekes módon ezekben a művekben távolodott el talán leginkább a hagyományos akadémizmus minden részletet hajszálpontossággal kidolgozó módszerétől – de ezt nem önmagáért. [...]

A szülőföld, a szülőföld népének az élete végigkíséri egész munkásságát. Az említett, nyilván szülőföldi vonatkozású történelmi képein kívül számos kompozíciójában, vázlatában tér vissza a Székelyföldre, (Halotti abroszt varró asszony, Kaláka,

Farsang, Lármafa, Parajdi táj). Talán ez a tény is amellet szólna, hogy a Kolozsváron látott gyűjteményes kiállítást Székelyföld, de legalábbis – Hargita megye városaiban is be kellene mutatni... [...] A világ – de elsősorban az ország értékeinek a megismeréséhez és megbecsüléséhez a szülőföld értékeinek a megismeréséből és megbecsüléséből kell kiindulnunk. Vajon hányan vannak csíkszeredaiak, akik tudják, hogy Szopos Sándor szülővárosunkban látta meg a napvilágot? [...]” (284)

Váli József: Márton Ferencre emlékezünk

„Ötven-száz év eltelik – írta egy korabeli kritikus, amíg felfedezik egy életmű értékét, nagyságát. Márton Ferenc kivétel. Ő már életében nagy volt. A legsokoldalúbb és a legnagyobb magyar képzőművészek egyike.

Ha nagyritkán alkalmunk adódik képeit látni, tárgyilagosan mondjuk: igazi művészet az övé, népe hagyományainak tiszta forrásából merítő.

A kiváló grafikust, A csíki székely gátkötők, az Erdőirtás Csikországban, a Birkózók, a Takarodó és más képek hírneves festőjét mindig a legnehezebb feladatok vonzották. Jelentős művészi értéke van freskófestői és szobrászi munkásságának.

Határozott vonalvezetésű, expresszív, klasszikus formavilágú vásznain az »élet anyját« festette meg, a munkát. A munka férfias vállalását, az ember bátor élni akarását, töretlen hitét a holnapban. Az emberi erő és munka nagyságát harisnyás alakok jelenítik meg monumentális kompozícióin.

Kilencven évvel ezelőtt, 1884. december 15-én született a megyénkbeli Csíkszentgyörgyön.” (285)

Rezumatul întregului serii de monografie

I.

În calitate de cercetător-muzeolog am simțit din ce în ce mai puternic nevoia de a aduna toate datele despre personalitățile, faptele, evenimentele din spațiul de creație artistică al Ciucului, tocmai pentru ca specialiștii în istoria artelor să nu cunoască doar detalii sau personalități marcante, ci să înțeleagă întregul proces și mai ales conexiunile interne ale acestuia.

Această cantitate imensă de date nu poate fi publicată decât într-o colecție de carte. Mi-am propus să public în total șapte volume.

Importanța colecției este în primul și în primul rând regională, de aceea se adresează nu numai specialiștilor în istoria artelor ci și tuturor oamenilor de rând din Ciuc, din Ținutul Secuiesc și din Transilvania. Să-și formeze o imagine de ansamblu despre noi artiștii din Ciuc!

Am început munca în octombrie 2010 și până în data de 10 martie 2016 am terminat adunarea datelor necesare pentru redactarea primelor două volume.

Sursa activității mele de documentare pe care am desfășurat-o în această perioadă o constituie mai ales texte apărute în presa contemporană, în almanahuri și repertorii, apelându-se doar în câteva cazuri speciale la date deja prelucrate și publicate în diferite cărți de specialitate.

Am parcurs și am conspectat aceste texte, sau uneori le-am copiat parțial sau în întregime cu scopul de a le republica după multi ani de la prima lor apariție, considerând ca majoritatea acestora sunt de actualitate și în zilele de azi. Din monografiile și studiile publicate în volume independente am selectat și am preluat numai câteva idei și concluzionări. Cu toate acestea, sunt convins că efortul meu nu este nicidecum completă.

În spiritul concepției mele de documentarist, din materialul de presă pe care am prelucrat, am omis unele secvențe și am modificat sublinierile auctoriale care s-au dovedit a fi irelevante din punctul de vedere al temei urmăriți.

La selectarea reproducărilor care însoțesc textul monografiei am ținut cont de valoarea lor plastică, dar și de nevoile ilustrative ale studiului monografic care va lua naștere în urma activității mele de documentare.

Datele bibliografice ale surselor sunt publicate la sfârșitul textului. Totodată, în aceste trimiteri am inclus în întregime secvențele citate sau prescurtate cuprinse în textul de baza. Notele de subsol contin doar informații suplimentare.

În ceea ce privește structurarea materialului în cele șapte volume planificate am avut în vedere următorul principiu:

1. – Începuturile – auspicii – sunt marcate de artiștii de dinaintea pictorului Imre Nagy din Jigodin, chiar dacă – în sensul strict al cuvântului – aceștia nu sunt artiști ai Cincului prin simplul fapt că și-au desfășurat activitatea în altă parte.

2. – Adevăratul început – *auspicium verum* – îl reprezintă activitatea creatoare a lui Imre Nagy din Jigodin, el fiind primul artist din Miercurea Ciuc.

3. – În continuarea activității lui Imre Nagy din Jigodin se poate vorbi despre succesiunea unor generații de artiști în Miercurea Ciuc: discipolii lui reprezintă prima generație – *primorum* – ; artiștii născuți după aceștia pe

cea de-a doua – secundus –, fiind urmată de asemenea de cea de-a treia – tertius –, iar ultima generație este cea a artiștilor contemporani – contemporalis.

4. – Susținătorii artei reprezintă categoria – feci –, alcătuită din toți acei oameni care s-au străduit să facă rost, să culeagă, să protejeze, să stabilească măsura, și anume colecționarii, istoricii de artă, muzeologii, restauratorii, administratorii de colecții, organizatorii de tabere de creație, editorii, etc.

Materialul adunat nu este structurat în mici capitole, în organizarea lui am avut în vedere criteriile de mai sus. Din punct de vedere al periodizării, am stabilit următoarele etape: începuturi-1976, 1977-1989, 1990-2000 și după 2001. Acest fapt stă la baza caracterului oscilativ al textului.

II.

În primul volum am prezentat istoria instruirii desenului în Miercurea Ciuc, dezvoltarea vieții artistice și culturale a orașului la începutul secolului XX., dar și pe artiștii perioadei care deși s-au născut în Ciuc, și-au desfășurat activitatea lor creatoare în altă parte. În acest volum am prezentat astfel pictorii vremii, pe István Nagy, Sándor Szopos, Kálmán Szopos și Ferenc Márton, pe graficianul dr. János Hankó, pe sculptorii József Orbán și Lázár Bálint Gyimesi, Ákos Biró, Béla Lestyán, János Lestyán. Pe lângă aceștia, în volum sunt prezentate și personalitățile care au avut o influență asupra creației artiștilor de mai sus: profesori, reprezentanți ai artei plastice europene, contemporani și critici ai vremii.

Prezentarea acestor personalități se bazează pe datele publicate în anuarele școlare și în aprecierile publicate în presa contemporană din Transilvania, din zona Ciucului și din Trei Scaune.

Textul care s-a născut în urma activității mele de documentare conține foarte multe detalii legate de obiect, de aceea prezentarea lor în acest rezumat este imposibilă. (În traducerea lui Boróka Balázs)

Auszug aus der kompletten Buchserie

I.

In der Position des forschenden Museologen meinte ich, dass ich die Daten des bildkünstlerischen Schöpfungsraumes von Csík zusammentragen soll, damit seine Persönlichkeiten, Fakten, Ereignisse von den Kunsthistorikern nicht nur durch die Künstler, in kleinen Details gekannt werden, sondern auch in seinem Prozess und möglicherweise in Zusammenhang miteinander.

Diese riesige Datenmenge kann nur als eine, in Form einer Buchreihe verfassten Datensammlung behandelt und veröffentlicht werden. Ich habe sieben Bände geplant.

Die Bedeutsamkeit meiner Buchreihe ist an erster Stelle lokalgeschichtlich, deshalb ist es nicht nur den Kunsthistorikern, sondern auch den gemeinen Menschen aus Csík, Seklerland, Siebenbürgen bestimmt. Sie sollen sich eine umfassende Kenntnis über uns, die Künstler aus Csík verschaffen.

Die Zusammenstellung meiner Büchreihe habe ich im Oktober 2010 begonnen, und habe am zehnten März 2016 die Sammlung der, zu den ersten zwei Bänden gehörenden Daten beendet.

Diese Informationen habe ich möglichst anhand der Texte, die in der zeitgenössischen Presse, den Jahrbüchern und Repertorien erschienen sind, zusammengestellt und nur im Ausnahmefall habe ich die – schon aufgearbeiteten – bewerteten Daten einiger Sachbücher benutzt.

Ich habe sie durchgesehen und davon einen Auszug gemacht, beziehungsweise habe ich sie völlig oder zum Teil herauskopiert, damit ich sie als Zitat nach vielen Jahren erneut vortrage, weil sie hauptsächlich der Aufmerksamkeit der Gegenwart würdig sind. Aus den selbständigen Studienbänden oder Monografien habe ich nach meiner Auslegung nur ausgewählte Zusammenhang-Schlussfolgerungen verwendet. Ungeachtet meiner Bemühungen bin ich im Klaren, dass meine Arbeit nicht vollständig sein kann.

Was das bearbeitete Pressematerial betrifft habe ich einige Einzelheiten, die nach meiner dokumentarischen Konzeption unnötig waren, ausgelassen; beziehungsweise habe ich Hervorhebungen der Verfasser geändert, wenn sie für mein Thema bedeutungslos waren.

Die textbegleitenden Reproduktionen habe ich anhand des illustrativen Bedürfnisses ausgewählt, auch ihre plastische Bedeutsamkeit berücksichtigend.

Die Daten der Quellen gebe ich in der Endnote an; und die wichtig erscheinenden, im Haupttext gekürzt zitierte Textteile sind auch in der Endnote als Volltexte aufzufinden. In der Fußnote teile ich nur ergänzende Informationen mit.

Die Gliederung der Buchreihe habe ich nach dem nächsten Prinzip durchgeführt:

1. – Die Künstler, die Imre Nagy Zsögödi vorangegangen sind, kennzeichnen die Anfänge – *auspicii* – auch wenn sie im wahrsten Sinne des Wortes nicht Schöpfer von Csík genannt werden können, denn sie haben anderswo ihr Lebenswerk zustande gebracht.

2. – Das schöpferische Wirken von Imre Nagy Zsögödi bedeutete den wah-

ren Anfang – auspicium verum –, er war der erste Bildkünstler von Csík.

3. – Die darauf folgenden Generationen sind folgenderweise eingeteilt: seine Nachfolger bilden die erste Generation – primorum –, die Anhänger der Nachfolger die zweite Generation – secundus –, darauf folgt ähnlicherweise die dritte Generation – tertius –, und am Schluss kommt die letzte Generation – contemporalis –, die Gruppe der Zeitgenossen.

4. – Die Unterstützer der Kunst nenne ich – feci –, diejenigen, die schaffen, sammeln, sich um die Kunst sorgen, den Maßstab bestimmen: die Kunstsammler, Kunsthistoriker, Museologen, Restauratoren, Sammlungsverwalter, Kunstlager-organisatoren, Verleger und so weiter.

Ich habe den Stoff nicht in kleine Kapitel gegliedert, sondern bin ich bei der oben genannten Gliederung geblieben. Zeitlich habe ich es folgendermaßen eingeteilt: der Anfang-1976, 1977-1989, 1990-2000, nach 2001. Deshalb ist der fluktuierende Charakter des Textes unvermeidlich.

II.

Der erste Band behandelt einerseits die Geschichte des Zeichenunterrichtes von Csíkszereda und die Entfaltung des Kultur- und Kunstlebens der Stadt am Anfang des XX.-sten Jahrhunderts. Andererseits stellt der Band diejenigen Künstler vor, die aus Csík stammen, aber in dieser Zeit nicht zu Hause schaffen: die Maler István Nagy, Sándor Szopos, Kálman Szopos, Ferenc Márton, der Grafiker dr. János Hankó, die Bildhauer József Orbán, Lázár Bálint Gyimesi, Ákos Biró, Béla Lestyán, János Lestyán. Aber ich berichte auch über andere Personen, die sich an die oben benannten Künstler anknüpfen: über ihre Lehrer, über in der europäischen Kunst vorzufindenden plastischen Analogien, und über die Kritiker, die würdigenden Zeitgenossen.

Diese Darstellung geschieht anhand von Daten, die in den schulischen Jahrbüchern und anhand von Bewertungen, die in der zeitgenössischen Presse von Siebenbürgen, Csík und Háromszék aufzufinden sind.

Meine Darstellung beinhaltet so viele, kleine Details, dass man sie alle im Auszug nicht genannt werden können. (Übersetzerin: Erika Köllő)

Reprodukciók jegyzéke

1. kép/8. old. – Nagy Imre: *Nő a tükör előtt* (részlet), papír, tus, j. j. l.: Nagy Imre 1924 Budapest, 28,0×21,5 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 1130 (Repró: Szabó András)
2. kép/23. old. – Brassay Károly: *Sétáló szerzetesek*, olaj, vászon, j. b. l.: Brassay Károly 1918, 99,0×110,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 208 (Repró: Szabó András)
3. kép/25. old. – Vámszer Géza: *Csíki falusi bútortanulmány*, kasírozott papír, tus, j. l.: 1. Falra akasztott falitéma, »kis éveges« Gyimes. 2. Fali tálas Csíkszenttamásról. 3. Saroktéma Csíkszentkirályról. 4. Almárium felső része Csomortánból. 5. Almárium Fitód Viski József. 6. Barokk stílusú almárium Csíkszenttamásról. Felső része is zárt. V. G. 1933., CSSZM népr. gy., (Repró: Szabó András)
4. kép/25. old. – Vámszer Géza: *Csík-SZENTLÉLEK*, kasírozott papír, tus, j. l.: Csíkszentlélek kőfallal kerített templomának déli oldala. Szép és magas dombra épült. Lehet, hogy első, román-stílusú temploma is volt, de csak gótikus korabeli emlékei maradtak fenn. 1930 V. G, CSSZM népr. gy., (Repró: Szabó András)
5. kép/27. old. – Fuchs József: *Tájképek*, papír, akvarell – ma is „funkcióban” (forr.: Takács István, (repr.: Szabó András)
6. kép/28. old. – Kolumbán Árpád: *Gát*, olaj, karton, j. j. l.: Kolumbán Árpád, é. n., 50,0×68,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 482 (repr.: Szabó András)
7. kép/29. old. – Nagy Imre: *Székely János*, grafit, papír j. j. l.: Nagy Imre m. v. 1973. jan., j. b. l.: Székely János (s. k.), 29,7×21,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 2102 (repr.: Szabó András)
8. kép/35. old. – Nagy Imre: *Utcasarok*, olaj, vászon, j. j. f.: Zsögöd Nagy Imre 1928. 90,0×96,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 1445 (repr.: Szabó András)
9. kép/37. old. – Nagy István: *Kalapos önarckép*, pasztell, papír, j. b-k. l.: Nagy I., é. n., 53,0×49,0 cm, A–L-gy Debrecen (repr.: Szabó András)
10. kép/48. old. – Nagy István: *Nyári házak a Gyilkos-tónál*, olaj, falemez, j. n., é. n., 18,0×26,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7936 (repr.: Szabó András)
11. kép/49. old. – Nagy István: *Boroszlói dűlő* (cv. *Agyagos dombja*), pasztell, papír j. j. l.: Nagy István, é. n., 47,8×64,0 cm, A–L-gy. Debrecen (repr.: Szabó András)
12. kép/52. old. – Márton Ferenc: *Illusztráció*, nyomdafesték, papír, j. b. l.: Mártonfer, 912 (forr.: Kájoni János Megyei Könyvtár, (repr.: Szabó András)
13. kép/53. old. – Márton Ferenc: *Magunk közt*, olaj, vászon, j. j. l.: Mártonfer, 912 (forr.: magántulajdon, (repr.: Szabó András)
14. kép/54. old. – Márton Ferenc: *Csíki székely gátkötők*, olaj, vászon, j. ?, 1912., 250,0×180,0? cm, (forr.: Dr. Tusnádi Élthes Gyula: *Márton Ferenc élete és művészete*, (repr.: Szabó András)
15. kép/54. old. – Márton Ferenc: *Erdőirtás Csíksországban*, olaj, vászon, j. ?, 1913., 250,0×400,0? cm, (forr.: Dr. Tusnádi Élthes Gyula: *Márton Ferenc élete és művészete*, (repr.: Szabó András)
16. kép/58. old. – Szopos Sándor: *Önarckép* (részlet), olaj, vászon, j. j. l.: Szopos 1925, 100,0×85,5 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7548 (repr.: Szabó András)

17. kép/60. old. – Nagy István: *Önarckép*, pasztell, papír, j. j. l.: Nagy István, é. n., 58,2×50,3 cm, (forr.: KMM)
18. kép/61. old. – Márton Ferenc: *Takarodó* (cv. *Hazafelé*), olaj, vászon, j. j. l.: Mártonfer 1914, 201,0×141,0 cm, MNG fest. gy., ltsz.: 346 (repr.: Mester Tibor)
19. kép/61. old. – Márton Ferenc: *A szegényasszony két garasa* (Szent Bertalan Főtemplom, Gyöngyös), szekkó, j. j-k. l. a nagy tűkörben: Mártonfer 1922, kb. 400,0×300,0 cm, (forr.: Gyöngyösi Felsővárosi Plébánia, (repr.: Sóti Péter)
20. kép/61. old. – Márton Ferenc: *Péter tagadása* (Szent Bertalan Főtemplom, Gyöngyös), szekkó, j. j-k. l. a nagy tűkörben: Mártonfer 1922, kb. 400,0×300,0 cm, (forr.: Gyöngyösi Felsővárosi Plébánia, (repr.: Sóti Péter)
21. kép/63. old. – Márton Ferenc: *IV. Károly király I. honvéd és népfelkelő gyalogezred emlékműve* (részlet), bronz, j. ?, ? cm
22. kép/63. old. – Erdélyi István őrmester – Hermann Ottó szakaszvezető – Sipos Jenő közlegény: *Vasszékely*, fa, j. ?, ?cm, Székelyudvarhely, Patkó, Szabó János rekonstrukciója, bronz (repr.: Szabó András)
23. és 23/1-6. képek/66. old. – Márton Ferenc: *A nő élete és hivatása békében és háborúban* (A Medgyaszay István tervezte budapesti Baár-Madas Leánynevelő Intézet, ma Gimnázium, Általános Iskola és Diákotthon homlokzatfríze hat képben, restaurálás után: 23/1. *Ősmagyar vagy hun-magyar falu*; 23/2. *A reprezentáló magyar asszony*; 23/3. *Ősi emlékeinket megőrző leány*; 23/4. *A magyar úrinő, mint nevelőanya*; 23/5. *A hősi honleány*; 23/6. „*Nem a túloldali képkerült kivitelezésre, hanem: a protestáns nevelés intézményei a jelenben. Az előtérben egyszerű, református falusi iskola; a háttérben a híres ősi debreceni kollégium, amelyből a kitóduló ifjúság – mintegy a képből kilépve az életbe átlép.*”), sgraffító, j. n., 1929, kb. 2500,0×300,0 cm, (forr.: *A nő a magyar történelemben. Márton Ferenc falképe. Millenniumi füzetek* (szerk. Szöllősyné dr. Gaizler Noémi) Budapest, 2000 (repr.: Szabó András)
24. kép/70. old. – Nagy István: *Édesanyám*, pasztell, papír, j. j. f.: Nagy István 1922, 43,0×33,5 cm, A–L-gy. Debrecen (repr.: Szabó András)
- 25-26. kép/70. old. – Nagy István: *A művész anyja* (újságrepró); Nagy István: *Édesanyám*, szén, pasztell, papír, j. j. f.: Nagy István 1927, 41,0×31,0 cm, A–L-gy. Debrecen (verzón: Kikiáltási ár: 150.000 Ft; nem tudni melyik aukción, (repr.: Szabó András)
27. kép/72. old. – Nagy István: *Sárga falú ház*, pasztell, papír, j. j. l.: Nagy István, é. n., 32,0×45,0 cm, A–L-gy. Debrecen (repr.: Szabó András)
28. kép/73. old. – Nagy István: *Alkonyi felhők*, pasztell, papír, j. j. l.: Nagy István, é. n., 28,8×35,8 cm, A–L-gy. Debrecen (repr.: Szabó András)
29. kép/74. old. – Nagy István: *Hárászkendős asszony*, pasztell, papír, j. j. l.: Nagy István, é. n., 69,8×49,8 cm, A–L-gy. Debrecen (repr.: Szabó András)
30. kép/76. old. – Nagy István: *Óbudai temető*, pasztell?, szén?, papír, egyéb adatai ismeretlenek (újságrepró, forr.: *Pásztortűz*, 1925. IX. 6., (repr.: Szabó András)
31. kép/77. old. – Nagy István: *Kolozsvári temető*, pasztell?, szén?, papír, j. j. l.: Nagy István, é. n., méretei ismeretlenek (újságrepró, forr.: *Pásztortűz*, 1925. XI. 1., (repr.: Szabó András)

32. kép/77. old. – Nagy István: *Parasztfej* (cv.: *Román paraszt*), pasztell?, szén?, papír, j. j. l.: Nagy István, é. n., méretei ismeretlenek (újságrepró, forr.: *Pásztortűz*, 1925. V. 31., (repr.: Szabó András)
33. kép/79. old. – Nagy István: *Nagy Ferenc tanító*, olaj, vászon, j. n., é. n., 85,0×64,5 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7947 (repr.: Szabó András)
34. kép/79. old. – Nagy István: *Nagy Ferencné Baka Ida*, olaj, vászon, j. j. l.: Nagy István 1905, 85,0×64,5 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7948 (repr.: Szabó András)
35. kép/79. old. – Nagy István: *Kislány portré Nagy* (Nagy Ferencék lánya), grafit, szén, papír, j. j. l.: Nagy István 1905, 33,0×21,5 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7939 (repr.: Szabó András)
36. kép/80. old. – Nagy István: *Táj jegenyével*, pasztell?, szén?, papír, j. j. l.: Nagy István, é. n., 29,0×39,0 cm, A–L-gy. Debrecen (repr.: Szabó András)
37. kép/80. old. – Nagy István: *Boroszlói csűrők*, pasztell, papír, j. j. l.: Nagy István 1914, 29,0×40,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7945 (repr.: Szabó András)
38. kép/81. old. – Nagy István: *Székelly asszony*, pasztell, papír, j. j. l.: Nagy István 1917, 46,0×31,0 cm, A–L-gy. Debrecen (repr.: Szabó András)
39. kép/81. old. – Nagy István: *Katonaportré*, szén?, pasztell?, papír, j. j. l.: Nagy István 1918, 48,0×31,5 cm, A–L-gy. Debrecen (repr.: Szabó András)
40. kép/82. old. – Nagy Imre: *Kós Károly*, fametszet, papír, j. j. l.: Nagy Imre, j. v.: Kós Károly, é. n., 18,0×11,5 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 1488 (repr.: Szabó András)
41. kép/83. old. – Hankó János, dr.: *Csutak Vilmos* (a SZNM őre az 1925-ös portrészorozatból), grafit, papír, j. j. l.: Dr. Hankó János 925, 21,0×17,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 401/11 (repr.: Szabó András)
42. kép/83. old. – Hankó János, dr.: *A karcfalvi Hankó-kúria*, tus, papír, egyéb adatai nem ismertek (forr.: *Hirnök*, 1927/10, (repr.: Szabó András)
43. kép/85. old. – Nagy István: *Bolond Sándor*, pasztell?, szén?, papír, egyéb adatai ismeretlenek (újságrepró, forr.: *Pásztortűz*, 1925. IX. 6., (repr.: Szabó András)
44. kép/86. old. – Nagy István: *Györgyfalvi magyar*, szén?, pasztell?, papír, j. j. l.: Nagy István, é. n., egyéb adatai nem ismertek (újságrepró, forr.: *Pásztortűz*, 1925. IX. 6., (repr.: Szabó András)
45. kép/90. old. – Nagy István: *Vízmerő kislány*, szén, fehér, kék, rötli kréta, papír, j. j. l.: Nagy Pista 1908, 16,5×19,7 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7747 (repr.: Szabó András)
46. kép/90. old. – Nagy István: *Kovács Viola*, szén, papír, j. n., é. n., 62,0×48,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7680 (repr.: Szabó András)
47. kép/90. old. – Nagy István: *Játszó gyermekek*, szén, papír, j. j. l.: Nagy István, é. n., 24,3×31,2 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7755 (repr.: Szabó András)
48. kép/93. old. – Hankó János, dr.: *Molter Károly* (író az 1925-ös portrészorozatból), grafit, papír, j. j. l.: Dr. Hankó János 925, 20,8×16,2 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 401/14 (repr.: Szabó András)
49. kép/98. old. – Nagy István: *Gémeskút*, pasztell, papír, j. n., é. n., 45,5×21,5 cm, A–L-gy. Debrecen (repr.: Szabó András)
50. kép/99. old. Nagy István: *Templom házakkal*, papír, szén, pasztell, j. j. l.: Nagy István, é. n., 12,0×15,0 cm, A–L-gy. Debrecen (repr.: Szabó András)

51. kép/99. old. – Nagy István: *Szülőházam*, pasztell, papír, j. j. l.: Nagy István 1914, 29,0×39,5 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7946 (a képcím Hans Loew 1958-as Korunk-beli cikke alapján tisztázva, reprot: Szabó András)
52. kép/ 100. old. – Nagy István: *Csendélet*, pasztell, papír, j. j. l.: Nagy István, é. n., 44,8×58,8 cm, A–L-gy., Debrecen (reprot: Szabó András)
53. kép/101. old. – Márton Ferenc: *Wolfner József* (a Singer & Wolfner Rt. tulajdonosa), grafit, papír j. n., é. n., j. b. l.: Wolfner József (sk.), magántulajdon (reprot: Pál Gábor)
54. kép/102. old. – Nagy István: *Önarckép*, olaj, karton, j. b. l.: Nagy István, é. n., 24,0×34,0 cm, MMM, ltsz.: 112 (reprot: Szabó András)
55. kép/102. old. – Nagy István: *Leány köcsöggel*, (borítóreprot) pasztell, papír, j. j. l.: Nagy István, é. n., egyéb adatai ismeretlenek (Forr.: *Művészet* 1964. június, borítókép, reprot: Szabó András)
56. kép/103. old. – Nagy István: *Önarckép*, papír, pasztell?, szén?, j. j. l.: Nagy István, egyéb adatai ismeretlenek (újságreprot, forr.: *Pásztortűz*, 1925. XI. 29., reprot: Szabó András)
57. kép/109. old. – Nagy István: *Kalapos öregasszony*, pasztell, papír, j. n., é. n., 70,0×50,0 cm, MNG, ltsz.: FK 5926 (reprot: Mester Tibor)
58. kép/110. old. – Nagy István: *Biró Alajos*, pasztell, papír, j. j. l.: Nagy István, 1916, 63,2×45,3, cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7713, 1984-ben vásárolta meg a CSSZM (reprot: Szabó András)
59. kép/110. old. – Nagy István: *Biró Alajosné*, pasztell, papír, j. j. l.: Nagy István, 1916, 63,2×45,3, cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7714 (reprot: Szabó András)
60. kép/112. old. – Ferencz Ernő: *Nagy István-plakett* [másodpéldány], öntöttvas, j. n., 1970; Ø = 47,0×3,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 876 (fotó: Szabó András)
61. kép/ 119. old. – Nagy István: *Kislány*, pasztell, papír, j. j. l.: Nagy István, é. n., 69,0×50,0 cm, MMM, ltsz.: 162 (reprot: Szabó András)
62. kép/111. old. – Nagy István: *Téli táj juhokkal*, pasztell, papír, j. j. l.: Nagy István, é. n., 48,5×63,5 cm, MMM, ltsz.: 830 (reprot: Szabó András)
63. kép/122. old. – Nagy István: *Csíkmandszenti udvar*, papír, szén, fehér, rötli kréta, j. j. l.: Nagy István 1908, 10,8×15,7 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7749 (reprot: Szabó András)
64. kép/123. old. – Nagy István: *Csíkmandszenti házak*, pasztell, papír, j. j. l.: Nagy István 1914, 25,5×31,2 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7942 (reprot: Szabó András)
65. kép/128. old. – Nagy István: *Csíkmandszenti utca*, olaj, karton, j. n., é. n., 31,0×36,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7938 (2009-ben a CSSZM vásárolta a brassói Hanke Katalintól, reprot: Szabó András)
66. kép/129. old. – Nagy István: *Házak plein air-ben*, pasztell, papír, j. j. l.: Nagy István, é. n., 37,5×50,5 cm, A–L-gy., Debrecen (reprot: Szabó András)
67. kép/129. old. – Nagy István: *Erdei patak*, pasztell, papír, j. j. l.: Nagy István, é. n., 41,5×56,5 cm, MMM, ltsz.: 565 (reprot: Szabó András)
68. kép/ 131. old. – Szopos Sándor: *Madéfalvi veszedelem*, olaj, vászon, j. b. l.: Szopos 939, 83,0×116,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 8004 (forr.: Veres Lehel, Mo.)
69. kép/131 old. Szopos Sándor: *Lármafát gyújtó székelvek*, olaj, karton, j. j. l.:

- Szopos 1941, 49,5×64,5 cm (forr.: Veres Lehel, Mo.)
70. kép/ 133. old. – Szopos Sándor: *Hegyi beszéd*, olaj, vászon, j. n., é. n. 115,0×12,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7551 (repró: Szabó András)
71. kép/134. old. – Szopos Sándor: *Korsós csendélet*, olaj, karton, j. j. l.: Szopos 1940, 50,0×65,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7558 (forr.: CSSZM archívuma)
72. kép/134. old. – Szopos Sándor: *Hagymás csendélet*, olaj, karton, j. j. l.: Szopos, 1940, 49,0×63,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 7554 (forr.: CSSZM archívuma)
73. kép/135. old. Szopos Kálmán: *Önarckép*, olaj, vászon, 68,0×48,0 cm, j. j. l.: Szopos K. 1974, CSSZM képz. gy., ltsz.: 483 (repró: Szabó András)
74. kép/ 135. old. – Szopos Sándor: *Szent Antal oltárkép*, olaj, vászon, j. b. l.: Szopos 931, ?×? cm, Csíksomlyói Kegyetemplom, D-i oldal (forr.: fr. Erik, templomigazgató)
75. kép/137. old. – Márton Ferenc: *Nőportré*, grafit, papír j. j. l.: Mártonfer 938, 34,0×26,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 316, vásárlás Márton Mihálytól, 1969 (repró: Szabó András)
76. kép/137. old. – Márton Ferenc: *Hosszú Zoltán* (Dani bá néven vált ismert konferansziévé), grafit, papír j. j-k. l.: Mártonfer, 931, j. k. l.: Hosszú Zoltán [s. k.], 15,0×23,5 cm (forr.: Biró József, Siófok, repró: Szabó András)
77. kép/138. old. – Márton Ferenc: *A szegedi fogadalmi dóm homlokzati mozaiksor részlete*, üvegmozaik 1930 (kivitelező Zsellér Imre). Méreteit nem ismerem. A második apostol modellje Keresztes Lajos, 1928-ban olimpiai bajnok birkózó volt (fotó: Szabó András)
78. kép/138. old. – Márton Ferenc: *A szegedi fogadalmi dóm apszis-boltívmozaikja*, üvegmozaik (kivitelező Zsellér Imre) és *a Szűrés Madonna*, szekko 1930 (kivitelező Márton Ferenc). Méreteit nem ismerem (fotó: Dömötör Mihály)
79. kép/139. old. – Márton Ferenc – Siklód Lőrinc: *Petur bán*, Katona József-síremlék, bronz, j. b. l.: Siklód és Mártonfer 1930, kb. 160,0×100,0×170,0 cm (fotó: Szabó András)
- 80, 81. kép/139. old. – Márton Ferenc: *Félre bajusz és a Róka fogta csuka a Párválasztás* sorozat sgraffitó terveiből, papír, akvarell, j. n., 1929 (különböző, A3-as és kisebb méretek, forr.: Biró József, Siófok, repró: Szabó András)
- 82, 83. kép/139. old. – Márton Ferenc: *Félre bajusz és a Róka fogta csuka*, sgraffitó a Kiss János altábornagy utcában, Budapest, XII. ker. (fotó: Szabó András)
84. kép/140. old. – Márton Ferenc: *Hősök Oltára építés közben*, olaj, vászon, j. j. l.: Mártonfer 938, 100,0×70,0 cm (Dr. Kelemen Lajos ny. sebészorvos tulajdona, repró: Szabó András)
85. kép/145. old. – Szopos Sándor: *Siklód Lőrinc*, grafit, papír j. b-k. l.: Siklód Lőrinc szobrászművész, Szopos Sándor 1910, Ditró, 21,0×24,5 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 339 (repró: Szabó András)
86. kép/145. old. – Ismeretlen: *IV. Károly I. honvéd és népfelkelő gyalogezred emlékművének avatása*, 1938 (forr.: Pótó János, Mo.)
87. kép/145. old. – Ismeretlen: *A szobor hátnézete* (forr.: Simon László gyűjteménye, Mo.)
88. kép/145. old. – Pótó János: *Saját készítésű helyszín-alapfotóra alkalmazott*

- montázs*. A Gellért-hegyen már csak Kisfaludi Stróbl Zsigmond *Szabadság* allegóriája látható, mert 1993-ban eltávolították előle a szovjet katona szobrát (forr.: Pótó János)
89. kép/146. old. – Márton Ferenc: *3. honvéd és 3. népfelkelő gyalogezred emlékműve*, bronz, egyéb adatai ismeretlenek, eredeti helyén, háttérben a Tisza István, ma Kossuth Lajos Tudományegyetem (fotó: Szűcs Imre, forr.: Nyúl Imre, Debrecen)
90. kép/146. old. – Márton Ferenc: *3. honvéd és 3. népfelkelő gyalogezred emlékműve*, megmentését követően a Kossuth Laktanya parkjában, Debrecen (fotó: Vincze László)
91. kép/151. old. – Márton Ferenc: *Táncoló legények* (újságrepró, forr.: Vörös Zászló, 1957. április 28., repró: Szabó András)
92. kép/153. old. – Márton Ferenc: *Anyám*, papír, grafit j. j. l. Mártonfer 913, egyéb adatai ismeretlenek (forr.: magántulajdon)
93. kép/153. old. – Márton Ferenc: *Atyám*, grafit, papír j. j. l.: Csíkszentgyörgy, 912. jún 5, Mártonfer, j. b-k. l.: *Atyám*, egyéb adatai ismeretlenek (forr.: <http://www.mke.hu/lyka/11/e11p065.jpg>)
94. kép/153. old. – Márton Ferenc: *Jóska öcsém*, grafit, papír j. j. f. Jóska öcsém, 915. feb. 2. Mártonfer, 21,0×29,7 cm (Dr. Kelemen Lajos ny. sebészorvos tulajdona, repró: Szabó András)
95. kép/156. old. – Márton Ferenc: *Pósalaki Nándor*, grafit, papír j. j. l. Mártonfer 918 olasz front; j. b. l. ... Pósalaki Nándor Kaba 39 gyalog ezred [s. k.], 18,0×26,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 684 (repró: Szabó András)
96. kép/157. old. – Márton Ferenc: *Zita királyné*, grafit, papír j. j. l. Mártonfer 916, 20,0×25,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 723 (repró: Szabó András)
97. kép/157. old. – Márton Ferenc: *Gr. Bethlen István*, grafit, papír j. j. l. Mártonfer, 928. 21,0×29,7 cm (forr.: magántulajdon, repró: Szabó András)
98. kép/160. old. – Márton Ferenc: *Birkózók*, olaj, karton, j. b. l.: Mártonfer 932. 100,0×69,5 cm, MNG, ltsz.: 6528 (repró: Mester Tibor)
99. kép/164. old. – Márton Ferenc: *Falusi utca*, vízfestmény, j. j. l.: Mártonfer 905. 28,0×42,0 cm. CSSZM képz. gy., ltsz.: 337 (repró: Szabó András)
100. kép/165. old. – Márton Ferenc: *Az Olt forrásvidéke*, grafit, papír j. j. l.: Mártonfer, j. b. l.: *Az Olt forrásvidéke* Csík Szent Domokosnál 921, 25,0×38,0 cm. CSSZM képz. gy., ltsz.: 727, (repró: Szabó András)
101. kép/166. old. – Márton Ferenc: *Festő a szabadban*, olaj, vászon, j. b. l. Mártonfer, é. n., 58,5×80,0 cm (forr.: Kieselbach Galéria és Aukciósház)
102. kép/167. old. – Márton Ferenc: *Malomkerék*, pasztell, papír, j. j. l.: Mártonfer 912, 24,0×34,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 119 (repró: Szabó András)
103. kép/169. old. – Siklódy Lőrinc: *Márton Ferenc halotti maszkja*, gipsz, j. n., 1940, 23,5×18,0×13,0 cm. elkoboztatva Márton Gézától, 1987. CSSZM képz. gy., ltsz.: 7729 (fotó: Szabó András)
104. kép/170. old. – Nagy Imre: *Dr. Búzás Márton*, papír j. j. l.: Nagy Imre Zsögöd 1963 máj. 14, j. b. l.: *Dr. Búzás Márton* (s. k.), 29,7×21,0 cm, CSSZM képz. gy., ltsz.: 1957 (repró: Szabó András)
105. kép/172. old. – Gyimesi Bálint Lázár: *Tudomány*, terrakotta, 28,0 x 29,0 x 4,0 cm, j. b. l.: Gyimesi Bálint L., 1938.; j. l. hosszan: Pentru Cartea Romaneasca 1938 modelat Ghimesi Balint Lazar [A Román Könyv

(Kiadónak) 1938 mintázta Gyimesi Bálint Lázár]. CSSZM képz. gy., ltsz.: 151 (fotó: Szabó András)

106. kép/183. old. – Orbán József: *Szent József a gyermekkel* (az ellipszisben), kő, 130,0x?x? cm, Eger, Főszékesegyház (<https://mw2.google.com/mw-panoramio/photos/medium/94933807.jpg>)
107. kép/183. old. – Orbán József: *Petőfi Sándor*, kő, talapzata 2,5 m, egyéb adatait nem ismerem, 1953, Eger, Petőfi park (forr.: Neményi Margó, Mo.)
108. kép/185. old. – Lestyán Béla: *Kratochvil Károly*, olaj, vászon, j. j. I. Csíkszentkirályi Lestyán (1930?), b. f. MCMXIX,¹ 100,0x80,0 cm, adomány, 1941 (fotó: Sántha Imre Géza)

A számozatlan képanyag magángyűjteményekből, illetőleg internet-forrásokból származik. Nem jelölöm sem a magántulajdonban levőket, sem az internetről letöltötteket. Az előbbieket személyiségi okok miatt, az internetről letöltötteket pedig azért mert címük szerint bárki rájuk kereshet, s többszörös forrásismétlődésben meg is találja azokat.

¹ A leltárkönyv szerint, de ez valójában nem a készítés éve.

Irodalomjegyzék

1. Szabó András: *Repertoriul de documente privind biografia maestrului emerit NAGY IMRE érdemes művész életrajzi vonatkozású dokumentumainak repertóriuma*. Muzeul județean Harghita/Muzeul Secuiesc al Ciucului – Hargita megyei Múzeum/Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 1993. (Akkori lehetőség szerint fénymásolón sokszorosítva, kézzel fűzve.)
2. * * * ACTA 1996 és ACTA 1997. Csíki Székely Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 1996 és 1997.
3. * * * Az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztálya és a Csíki Székely Múzeum közös rendezésében tartott előadás-gyűjteménye – 1997. szeptember 12. (szerk.: Szabó András). Erdélyi Múzeum-Egyesület – Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 1999.
4. * * * A LXX éves Csíki Székely Múzeum emlékkönyve (szerk.: Szabó András). Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2000.
5. Szabó András: *A bőfény forrása – Zsögödi Nagy Imre*. Pallas-Akadémia – Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2006.
6. Szabó András: *A maszk. Márton Ferenc – grafikus-, festő- és szobrászművész*. Tipographic Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009.
7. Szabó Zsuzsa–Szabó András: *Csik és a művészet a XX. század elején* IN *Csíki olvasókönyv*. Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont – Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2009, p. 145-174.
8. Szabó András: *Hargitáról Észak-Bácskába – Nagy István * Szabó Zsuzsa: A Csíki Székely Múzeum Nagy István-gyűjteménye*. Csíkszereda Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2009.
9. Daczó Katalin: *Derítés – Őrnagyot láttunk, festőt fogtunk* (kézirat, 2017)
10. <http://konyvtar.hargitamegy.ro/hu/h/130/digitalizalt-dokumentumok>
11. *A CsíkSomlyói Róm. Kath. VII osztályú Gymnasium Értesítője az 1872/3-ik tanévről*. Maros-Vásárhelytt. Nyomtatott Héjas Józsefnél a Róm. Kath. Leányiskola gyorsajtóján, 1873, p. 3.
12. http://www.mke.hu/about/hallgatoi_adatbazis.php/s
13. *A CsíkSomlyói Róm. Kath. Főgymnasium Értesítője az 1875/6-ik tanévről*. Imets Fülöp Jákó igazgató által. Székelyudvarhely. Nyomatott Becsek D[ániel]. betűivel 1876, p. 16.
14. *A CsíkSomlyói Róm. Kath. Főgymnasium Értesítője az 1896-97. tanévről*. Közli Bándi Vazul igazgató. Csík-Szeredában, Nyomatott Györgyjakab Mártonnál 1897, p. 121.
15. *A CsíkSomlyói Róm. Kath. Főgymnasium értesítője az 1896-97. tanévről*. Közli: Bándi Vazul, igazgató. Csík-Szeredában. Nyomatott Györgyjakab Mártonnál, 1897, p. 125.
16. Ua. az 1897-98. tanévről. Közli: Bándi Vazul igazgató. Csík-Szeredában, Ny. Györgyjakab Mártonnál 1898, p. 52.
17. Ua. az 1898-99. tanévről. Közli Bándi Vazul igazgató. Csík-Szeredában nyomtatott Györgyjakab Mártonnál 1899, p. 62-63.
18. Ua. az 1899-900. tanévről. Közli: Bándi Vazul, igazgató. Csík-Szeredában Nyomatott Györgyjakab Márton utódánál 1900, p. 114.
19. *A CsíkSomlyói Róm. Kath. Főgymnasium Értesítője az 1900-901. tanévről*. Közli: Pál Gábor, igazgató. Nyomatott Szvoboda József Könyvnyomdájában Csík-Szeredában, p. 72.
20. Sz. n.: *Az ezredéves orsz[ágos]. kiállítás kitüntetései Csíkvármegyében*. Ciki Lapok 1896. November. 25.
21. *A CsíkSomlyói Róm. Kath. Főgymnasium Értesítője az 1900-901. tanévről*. Közli: Pál Gábor, igazgató. Nyomatott Szvoboda József Könyvnyomdájában Csík-Szeredában, p. 58.
22. Ua. az 1901-902. tanévről. Közli: Pál Gábor, igazgató. Nyomatott Szvoboda József Könyvnyomdájában Csík-Szeredában 1902, p. 126.
23. Ua. az 1902-903. tanévről. Közli: Pál Gábor igazgató. Csíkszeredában, Nyom. Szvoboda Testvéreknel 1903, p. 158.
24. *Az Erdélyi R. Kath. Status CsíkSomlyói Főgimnáziumának Értesítője az 1904-1905-ik tanévről*. Közli: Pál Gábor, igazgató. 1905. Nyomatott Szvoboda Józsefnél Csíkszeredában, p. 100.
25. Ua. az 1904-1905-ik tanévről. Közli: Pál Gábor, igazgató. 1905. Nyomatott Szvoboda Józsefnél Csíkszeredában, p. 7.
26. Ua. az 1904-1905-ik tanévről. Közli: Pál Gábor, igazgató. 1905. Nyomatott Szvoboda Józsefnél Csíkszeredában, p. 9.
27. http://hu.wikipedia.org/wiki/Verseghy_Ferenc_Gimn%C3%A1zium
28. Tóth Lajos szolnoki rajztanártól.
29. http://vfek.vfmk.hu/00000113/adat_75.htm
30. *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Csíkszeredai Főgimnáziumának Értesítője az 1915-16-ik iskolai évről*. Szerkesztette: az Igazgatóság. Csíkszeredán Nyomatott: Szvoboda Miklós Könyvnyomdájában 1916, p. 30.
31. Ua. az 1920-21-ik iskolai évről. Szerkesztette: Az Igazgató. Nyomatott: Szvoboda Miklós Könyvnyomta-

tó és Könyvkiadó üzletében Csíkszeredán, folyó 1921. évben, p. 14.

32. Ua., p. 16.

33. Ua. az 1921-22-ik iskolai évről. Szerkesztette: Az Igazgató. Nyomatott Vákár Könyvnyomdájában Mercurea-Ciuc Csíkszeredában, p. 29.

34. Ua., p. 28, 34.

35. *Raportul despre Liceul al Statusului R[omano]. Cat[olic]. Transilvănean din Miercurea-Ciuc pe anul școlar 1923-24.* – Az Erdélyi Róm[ai]. Kath[olikus]. Státus Csíkszeredai Főgimnáziumának Értesítője az 1923-24-ik iskolai évről. Közli: Kassai Lajos igazgató. Tipografia: Szvoboda Miklós Miercurea-Ciuc, 1924, p. 8.

36. Nagy Imre: *Följegyzések.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979, p. 29.

37. *Anuarul Liceului R[omano]. Cat[olic]. din Miercurea-Ciuc al Episcopiei Rom[ano]. Cat[atolic]. de rit latin din Alba-Iulia pe anii școlari: 1929-30, 1930-31, 1931-32, 1932-33, 1933-34 și 1934-35.* Publicat de Ioan Papp, director. – A Gyulafehérvári R[ómai]. Kat[atolikus]. Püspökség Csíkszeredai Főgimnáziumának Értesítője az 1929-30, 1930-31, 1931-32, 1932-33, 1933-34, 1934-35. iskolai évekből. Közli: Papp János, Főgimn[áziumi]. Igazgató. 1937 Tiparul Tipografiei Vákár Miercurea-Ciuc 1937, p. 99.

38. Vámszer Géza: *Visszaemlékezés életpályámra.* Művelődés, 1975/11., p.38-40.

39. (k. j.): Vámszer Géza. *Páztortűz*, 1930. május 18., p. 339. „Vámszer Géza, aki csendes, elvonult csíkszeredai tanár, nem tartozik a kiabáló önreklámozók közé s ezért nincs is meg nevének az a minden füleknek ismerős csengése, mely az övénél sok méltatlanabb névnek is osztályrészül jutott. De iparművészeti munkája komoly és figyelemre méltó munka. Kiállítása, melyen a legkitűnőbb ízlésről és művészi tudásról tanúskodó faberakások, asztali figurák, szobadíszül szolgáló székek kopjafák, bőrmunkák, férfi és női táskák, írómappák, dobozok, modern bábuk, tollrajzok, tanulmányok, festmények, kézimunkák és különböző aragonit tárgyak szerepeltek, nemcsak az iparművész sokoldalúságát igazolta, hanem leleményét, finom szépérzékét és tehetségét is.”

40. Dávid Gyula: *Búcsú Vámszer Gézától.* Utunk, 1976. október 1. „Alig egy hónappal ezelőtt töltötte be nyolcvanadik életévét, s ágyban fekvő betegként is kéziratának – életműve legjava néprajzi gyűjteméseit és tanulmányait tartalmazó kötetének – sorsa iránt érdeklődött. S most, a nyomdába induló kötet kiadói gondjait már nincs kivel megosztanunk. Nem csillan fel játékos mosolya, mint a kötet szerkesztése során annyiszor, amikor egy-kettőre előkerítette számtalan doboza és iratgyűjtője valamelyikéből a huszonöt-harminc évvel ezelőtt készült rajz eredetijét, a szükséges fényképet vagy a kérdéses adatra vonatkozó feljegyzést, újságcikket, különlenyomatot. Eleinte azt hittem, sajátos mosolyában csak a gyűjteménye tengeréből előbukkanó adat miatti pillanatnyi öröm bujkál. Aztán rá kellett jönnöm, sokkal több ennél: az életformává vált gyűjtőmunka mindennapi apró eredményeinek örömeiből csillan elé. »Hej, ha ti tudnátok, mi minden van még itt, amit mind fel kellene dolgozni« – mondta néha. És mi, a nyolcvanadik év küszöbén újabb tanulmányok megírására biztattuk a nagykarolyi kékfestőiparról, a lószerszámokról, a háromszéki kúriatípusokról és annyi másról, aminek anyaga ott rejtőzött a dobozokban, iratgyűjtőkben. Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelyik az 1930-as évektől kezdve a mindennapi munka mellett falukutató szenvedéllyel – tanárként diákjai kíséretében – notesszal, rajztömbbel, ceruzával, nem egyszer polyvahordó kassal járta a falvakat, s a falujárásokból nemcsak tudományos értékű szakközlemények vagy népszerűsítő kiadványok, hanem néprajzi múzeumok is születtek. S ha a lapokban, folyóiratokban szét-szórta megjelentetett cikkeit, az Erdélyi Enciklopédia kiadásában 1940-ben napvilágot látott Szakadát című falumonográfiáját vagy a nyugalom éveit újabb gyűjtésekben hasznosan gyümölcsozttató tanulmányait a csíki juhászatról, a népi kismesterségekről, a farsangi szokásokról vagy Kalotaszeg népviseletéről (ez utóbbi, Fargó Józseffel és Nagy Jenővel közös kötete szintén nyomdában van) a szaktudomány számára hasznosnak érezzük, legalább olyan fontos számunkra – különösen most, ebben a pillanatban – felmutatni azt, ami e gyűjtések közben született: hogy ő és tanártársai annak idején sok-sok száz diák lelkébe plántálták be a szeretetet és megbecsülést a népi kultúra emlékei iránt, miközben névtelen népi mesterek alkotásainak megmentésén, megőrzésén – maguk is szinte névtelenül – munkálkodtak. Tanulmánykötetét nemsokára kézbe vehetjük. »Hogy mindebből mi a maradandó érték – szól majd hozzánk ma is élő szóval – hogy mit végzett a mi nemzedékünk, annak értékelése az utánunk jövők feladata. Mi magunk csak elfogultan szólnánk róla. Egy azonban bizonyos: amit a népéletbúcsút és a népi alkotások felkutatására, megismerésére tettünk, az nem volt számunkra öncél... Tudtuk, amit a nép múltjának sokszor viharos évszázadai alatt alkotott – legyen az népdal, néptánc, szokás, viselet, szerszám, épület vagy egész település – annak valamilyen formában ne kell épülnie a mi életünkbe. Mert értékke nem az teszi, hogy népünk múltjának része volt, hanem igazából az, ha jelenünk, jövőnk része is lehet.« Ezzel a példával: a múlt értékeinek a jövőre gondoló számbavételével érezzük befejezett egésznek az ő életét.”

41. Az Erdélyi Róm[ai]. Kat[olikus]. Egyházmegyei Tanács vezetése alatt álló Csíkszeredai Róm[ai]. Kat[olikus]. Segítő Mária Gimnázium Évkönyve az 1941-42. tanévről. Közreadja: Pataki József igazgató. Szvoboda Miklós Könyvnyomdája, Csíkszereda, 1942, p. 27.

42. Ua., p. 27.

43. A Csíksomlyói Római Katolikus Majláth Liceum és Tanítóképző-intézet Évkönyve az 1940/41., 1941/42., 1942/43. és 1943/44. iskolai évekről. LXXXIII., LXXXIV., LXXXV. és LXXXVI. évfolyam. Szerkesztette: Dr. Rajka Géza igazgató. Iskolafenntartó: A Gyulafehérvári Róm[ai]. Kat[olikus]. Püspökség. Nyomatott Vákár [Lajos].

Könyvnyomdája, Csíkszereda, 1944, p. 60.

44. Kardalus János: *A csíki tanító- és óvónőképzés rövid története IN Az erdélyi tanító- és óvónőképzés történetéből. Az erdélyi magyar tanító- és óvóképzés évszázadai Aradtól Zilahig (1777-2000)*. Az anyagot gondozta és sajtó alá rendezte Szabó K. Attila, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006, p. 186.

45. *A Csíksomlyói Római Katolikus Majláth Liceum és Tanítóképző-intézet Évkönyve az 1940/41., 1941/42., 1942/43. és 1943/44. iskolai évekről*. LXXXIII., LXXXIV., LXXXV. és LXXXVI. évfolyam. Szerkesztette: Dr. Rajka Géza igazgató. Iskolafenntartó: A Gyulafehérvári Róm[ai]. Kat[olikus]. Püspökség. Nyomatott Vákár L[ajos]. Könyvnyomdája, Csíkszereda, 1944, p. 78-79.

46. * * * *Monografia Liceului din Miercurea-Ciuc – A Csíkszeredai Liceum monográfiája – 1968-1969*. Szerk.: Antal Imre, Nicu Vrabie, Csíkszerda, 1968, p. 159.

47. Jakab László: *A gyulafehérvári Majláth főgimnázium elődjének története*. Magánkiadás, Tipographic nyomda, Csíkszereda, 1998, p. 87.

48. Ua., p. 87.119.

49. *Az Erdélyi Róm[ai]. Kat[olikus]. Egyházmegyei Tanács vezetése alatt álló Csíkszeredai Róm. Kat. Segítő Mária Gimnázium Évkönyve az 1941-42. tanévről*. Közreadja: Pataki József igazgató. Szvoboda Miklós Könyvnyomdája, Csíkszereda, 1942, p. 21.

50. *A Csíksomlyói Római Katolikus Majláth Liceum és Tanítóképző-intézet Évkönyve az 1940/41., 1941/42., 1942/43. és 1943/44. iskolai évekről*. LXXXIII., LXXXIV., LXXXV. és LXXXVI. évfolyam. Szerkesztette: Dr. Rajka Géza igazgató. Iskolafenntartó: A Gyulafehérvári Róm[ai]. Kat[olikus]. Püspökség. Nyomatott Vákár L[ajos]. Könyvnyomdája, Csíkszereda, 1944, p. 104.

51. Ua., p. 110.

52. Kardalus János: *A csíki tanító- és óvónőképzés rövid története IN Az erdélyi tanító- és óvónőképzés történetéből. Az erdélyi magyar tanító- és óvóképzés évszázadai Aradtól Zilahig (1777-2000)*. Szerk.: Szabó K. Attila, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006, p. 158-159.

53. Ua., p. 162.

54. Ua., p. 162.

55. Ua., p. 180.

56. * * * *Monografia Liceului din Miercurea-Ciuc A Csíkszeredai Liceum monográfiája – 1968-1969*. Szerk.: Antal Imre, Nicu Vrabie, Csíkszerda, 1968, p. 159.

57. <https://artportal.hu/lexikon-muvesz/kadar-tibor-1919-1962-festo-grafikus-4949/>

58. * * * *Monografia Liceului din Miercurea-Ciuc – A Csíkszeredai Liceum monográfiája – 1968-1969*. Szerk.: Antal Imre, Nicu Vrabie, Csíkszerda, 1968, p. 163.

59. Székely János: *Vajúdó korstílus*. Utunk, 1973. március 16.

60. Palotás Dezső: *Csiribá*. Utunk, 1973. április 13.

61. Murádin Jenő: *Várni, vagy kívárni*. Utunk, 1973. április 27.

62. Mihály István gondnok – Rancz János plébános: *Nyilatkozat*. Csiki Lapok, 1898. június 20.

63. Banner Zoltán: *Mi a székely festőiskola?* Hitel, 2007. január., p. 78-83.

64. (P.): *Csíki székely festőiskola*. Csiki Lapok, 1912. június 26. „A modern élet forgatagában ma-holnap elvesz a magyar nemzeti sajátosság. Rohanva rohanunk előre minden téren. Fejlődésünk azonban nem tart helyes lépést. Az irodalom a festészet meghaladja más kulturális haladásunk fokát. Gazdasági életünk pedig csak hátul kullog nemzeti életünk tényezői között. Kevesen vagyunk ahhoz, hogy minden téren egyszerre és egyforma erővel lépünk fel. Innen áll elé eztán az a nagy egyenetlenség, mely észlelhető például manapság az analfabéták nagy százaléka és a magyar festészet európai sikerei között. E ríkító ellentétet csökkentenünk kell. Közoktatás-ügyünk hathatós fejlesztésével egyrészt, másrészt képzőművészeink irányának a nemzeti karakter felé való eltolásával. Képzőművészetünk iránya ma már annyira modern, hogy már-már nélkülözi a fái sajátosságokat. Az általános művészt – pedig csak nemzeti jellegünk kidomborításával érhetjük el. Enyhítő momentum – hál' Istennek elég erős – Szinyei Merse Pálnak az utóbbi öt évben való tüneményes glorifikációja. Benne a magyar lélek, a magyar gondolat, tájék oly fenségesen testesül meg, hogy alapos reményünk lehet rá, hogy hatása művészet történetünkben maradandó lesz. Gondolkodóba kell, hogy ejtse sikere az ultra modern művészeinket. De felvetjük a kérdést, elég-e összetett kezekkel várnunk nekünk székelyeknek a nemzeti stylus kialakulását? Nem kell-e e harcba belevinnünk faji tulajdonságunkat, energiánkat, tiszta reális látásunkat? Népművészeti kincsekben oly gazdag Székelyföld, ne lehetne hatással a magyar képzőművészetekre? A művészetek fejlődése szabad. Nincsen időhöz, sem helyhez kötve, csupán a művészhez. De a művész időhöz és helyhez kötött. A cinquecento művésze, Róma, vagy Firenze földje elhatározóan befolyásolták a művészt. Más idők és más helyek más és más művészeti irányoknak kedveznek. A mai magyar művészet erősen táplálkozik Münchenből, Párizsból és Berlinből. De már hazai talajon is gyökeret vert és hatását erősen érvényesíti a Nagybányai, Gödöllői és Kecskeméti festőiskola. Hogy honi művészetünknek honi gyökereit megerősítsük, és a székely népművészet az őt méltón megillető helyét elfoglalja, fel kell állítanunk a »Csíki székely festőiskolát«. Csíkvármegye alispánjának ez idei jelentéséből olvassuk, hogy vármegyénk jövőben – a befolyó erdőeladások révén – hathatósabban kivetheti

majd részét kulturális haladásunkban. Nos hát a kulturális programban mindjárt első helyen szerepelni kell a »Csíki székely festőiskolának« is. A vármegye eddig is segítette művészi hajlandóságú fiait. Nagy István, Siklódy Lőrinc, Szopos Sándor és Márton Ferenc vették igénybe ösztöndíjait. De ez ösztöndíjak csak éppen arra voltak elegendők, hogy a legkezdetlegesebb kiképzést megadják – és aztán az akadémia elvégzése után – mikor leginkább lettek volna rá utalva – elengedje őket kenyeret keresni. E rendszer, az ösztöndíjazás, kudarcot vallott. Ha legváltáságosabb időben nincs aki támogassa a kezdő művészt, elposványosodik – és megtört ambícióval visszavonul. Pedig mint említettük, nemzeti művészetünknek szüksége van egészséges levegőből táplálkozó segítő csapatokra. És e nemzedéket itthon nekünk kell felnevelnünk. Egészen a nagybányai vagy kecskeméti mintára. Építsen a vármegye négy-öt családi házat, Telepítsen ide festőművészeket, kik ingyen lakást és minden tanítvány után bizonyos évi járadékot kapnak, Ezek felkeresik festői szépségű hegyeinket, a Hargita, a Szent Anna-, Gyilkos-tó, békási szoros szépségeit és széles körben ismertté teszik. Fel kell fedezniök az ország előtt szépségeinket. Lesz akkor ide-igen forgalmunk. És jótékony hatása lesz ennek a lakosságra. A művészet, a nép szeretetét kelti fel bennünk. Nagybányának tíz év alatt nemcsak külső képét, de erkölcsét is átalakították a mesterek. És gondoljuk el, milyen örömmel fogadnák a tárlaton a »székely iskolát«! Milyen örömmel olvasnók festőink sikereit. Mekkora lenne az érdeklődés a művészetek iránt, ha közöttünk járnának, belőlünk táplálkoznának művészeink! / Milyen megnyugvással gyűjthetnénk össze a székely művészeket – otthonunkban és gondtalan megélhetéssel biztosíthatnánk az ő szárnyalásukat. Igen, ez méltó munka volna a tradícióhoz ragaszkodó székelységhez. Az építő művészetben a legújabban már érvényesülnek a székely formák. Két fiatal építészünk lelkes buzgalommal töri az utat. A budapesti állatkert pavilonjai közül nem egynek van székely typusa. A sepsiszentgyörgyi székely nemzeti múzeum egészen ilyen modorban épül. A székelyföldi kirendeltség akciójába bevonta és lelkesen felkarolja ezt az építési irányt. Templomot, iskolát, gazdakört, ólakat építenek székely modorban. Az építészet után ilyen stylust fognak követni a dekoratív díszítések. Ezeknek feldolgozójuk, előkészítőjük, propagálójuk lehetne a »csíki székely festőiskola«. Ha Csíkvármegye megelőzi ennek felállításával, a Székelyföld más helyeit, akkor az ő nevéhez és munkásságához fog fűződni az a siker és a sikerek után a hatás melyet a »Csíki székely festőiskola« nemzeti művészetünkre gyakorolni fog. Vajon nem innen kerülne-e ki a jövő Szinyei Merse Pál-ja, ki nehezebb időkben, erősebb ellenfelekkel szemben fogja diadalra segíteni a magyar faj diadalát.”

65. Sz. n. [P?]: Csíki székely festőiskola. Csíki Lapok, 1912. július 31. „A Csíki Lapok hasábjain megjelent ily című cikkünkre az ország igen sok tekintélye sajtóorgánuma nagy lelkesedéssel és rokonszenvvel fogadta az abban megpendített eszmét. Az ország minden részéből bővebb felvilágosításokat kérő leveleket kaptunk, melyek mind arról tanúskodnak, hogy az eszme pártolásra talált minden felé és a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot. Foglalkozott vele igen sok fővárosi napilap is és hogy minő visszhangra talált a magyar képzőművészet illetékes köreiből, álljon itt a Pesti Hírlap alábbi híradása, mely cikkünk intencióit a legteljesebb mértékben magáévá tette. Ezek után lehetetlennek tartjuk, hogy vármegyénk illetékes körei az eszme megvalósítását alkotandó programjukba fel ne vegyék. Azt írja ugyanis a Pesti Hírlap: Festőiskola a Székelyföldön. Kulturális, művészeti és az egész Erdély magyarságát, de leginkább a Székelyföldet érdeklő mozgalom keletkezett Csíkvármegyében. Az a célja, hogy Csíkszeredán a Székelyföld ezen festői motívumokban gazdag pontján, festőiskolát alapítsanak és a megye anyagi hozzájárulásával lehetővé tegyék egy művésztelep létesítését. Annál is inkább aktuális a rég óhajtott festőiskola ügye, mivel Csíkvármegye alispánjának az idejének jelentéséből láthatjuk, hogy a vármegye a nagyarányú előrehaladások révén hathatósabban kiveheti részét a kulturális mozgalmakból. Tehát a kultúrprogramban, a műpártoló törvényhatósági tagok útján, első helyen fog szerepelni a »Székely festőiskola« ügye. A megye eddig is anyagilag mindig támogatta a művészi hajlandóságú fiait, de erre az ösztöndíjat igen kevesen vették idáig igénybe. És ezek a művészek dolgoztak, de nem otthon. Pedig nem kell reklám a Székelyföld szépségeinek. De ha meglesz a festőiskola, ott fognak dolgozni a művészek, a növendékek is és a mesterek s a budapesti tárlatokon csodálni fogják Erdély természeti szépségeit. És egyéb munkáikon is meglátszana az ősmagyar stílus. Hiszen az építőművészetben már érvényesülnek a székely formák. Most a Székelyföldön is, ahol eddig elhanyagolták, újra és lelkesen felkarolták ezt az építési irányt. Különösen a székelyföldi kirendeltség buzgólkodik s templomot, iskolát, gazdaköröket épített ilyen ősmagyar stílusban. Az építőművészetben újabban uralkodó ősmagyar stílust követhetné a képzőművészet meghódítása is. A székelyföldi festőiskola ügyét a fővárosi képzőművészeti egyesületek is pártfogásukba kellene vegyék és legalább erkölcsi hozzájárulásokról biztosítaniuk kell a mozgalom vezetőit.”

66. Tusnádi Élthes Gyula, dr.: Márton Ferenc élete és művei. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1940. p. 16.

67. Tivai Nagy Imre: Emlékezés régi csíkiakról. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996. p. 15.

68. Cseke Gábor: Nagy hatalom – kritikákból. Új Magyar Szó/Színkép, 2012. május 18-20.

69. Kiss Péter – Hans Loew: Forradalom és gondolatiság a képzőművészetben II. – Látó szemek. Utunk, 1971. április 30. „Századunk elején mind Erdélyben, mind az ország többi részében egyre tekintélyesebb lesz azoknak a művészeknek a száma, akik – korszerű értelemben – módszeres, egyetemi fokú művészi képzésben részesülnek. A sajtó is mind rendszeresebben tartja számon a fontosabb képzőművészeti eseményeket, s az olvasó már nemcsak a nekrológokból értesülhet egy-egy kortárs művészegyenység sorsáról, pályájáról. értékeiről. Ezekkel a jelenségekkel párhuzamosan kialakul a mind szélesebb körű művészetpártoló és vásárló közönség. Vagyis:

a modern értelemben vett Művész végre polgárjogot nyert a mai társadalmunkban is. Így hát 1900-1914 között nem kényszerültek már tanári vagy éppen művészetén kívüli pályákon keresni a megélhetés és érvényesülés egyetlen módját, mint egy évszázaddal, vagy akár csak néhány évtizeddel azelőtt Páldi Székely István, Simó Ferenc, Sárdi István [Nagy István rajztanára a kolozsvári tanítóképzőben. – Sz. A.] és mások tették. [...] Ha konzervatív álláspontból is, de egyre gyakrabban hangzanak el az erdélyi sajtóban az alkotás kérdéseiről kinyilvánított vélemények, mindenekelőtt az emberábrázolás és az emberrel való művészi törődés vonatkozásában. Az Erdélyi Múzeum Egyesület első képzőművészeti kiállításának a megnyitásakor (1913) többek között elhangzott az az óhaj, hogy az ember ábrázolásában a művész fejezze ki »az ember nemesnek elismert, örök és lényeges vonásait, és (ez az ábrázolás – szerk.) legyen igaz. De igaz alatt a fenséges igazat értsük, ne tévesszük össze csak a valóval.« Azért emeltük ki ezt a véleményt, hogy egyúttal azokra a művészeti jelenségekre is ráirányíthassuk a figyelmet, amelyek e rendkívül jellemző, intő szöveget mondták, s amelyek leginkább sértették a polgár szemét, ízlését, közérzetét. Gondolunk elsősorban Nagy István első alkotói korszakának a kiállítási anyagaira (1902, 1908 Csíkszeredán és Gyergyószentmiklóson 1914-ben Marosvásárhelyen és Tordán), amelyekben egy szenvedélyes falujáró művész szociográfiai élményei kristályosodtak megrázó emberi vallomásokkal, [...] A háború évei a művészt is nemcsak közelebb sodorták a közösség napi életéhez, hanem akarvaakaratlan: annak részesévé is tették. Az életben maradtak, akármelyik oldalon harcoltak is, abbéli hitükben egyaránt győztesként kerültek ki, hogy a polgári rend előregedett, s hogy az elavult létformák rendjét megváltoztatni – a modern kor művészeinek alapvető feladatai közé tartozik. Camil Ressu, Nicolae Tonitza, Popp Aurel, Nagy István, Szolnay Sándor és mások fejlődését ettől kezdve éppen e feladat felismerése s a belőle levont konzekvenciák követése, kiteljesítése töltötte meg tartalommal.” III. – Az első kiállítás. „Az első világháborút követő években a legelszigeteltebb műterem csendjébe is behatolnak a külvilág hangjai... Megváltozott a művészet struktúrája is; az alkotás központjába lényegesen más természetű kérdések kerülnek, mint a háború előtt. A nagymérvű tartalmi és formai differenciálódás összképének a jellegét azonban nem a stílári jegyek sokfélesége szabja meg, hanem az elidegenülés közérzete, s a művészi kifejezés különbözőségében a jelenséggel szemben tehetetlenül álló, magányos alkotók más-másfajta reflexiói tükröződnek. Nyilván nem arról van szó, hogy az erdélyi művészet frontálisan felismerte, s lényeges jegyeiben tudatosan fölmérte volna az elidegenülés objektív törvényszerűségét s a folyamat mechanizmusát. Másrészt viszont hiába keresnők a magyarázatot e korszak hihetetlenül megnövekedett csendélet- és tájképfestészetére; [...] [Itt arra is kitérnek, hogy nem egy művésznünk rettent meg a gyorsan változó idő »értelmetlen, ellentmondásos s főleg megváltoztathatatlan tönk jelenségeitől«. – Sz. A.] Előterbe kerül a tér és a tömeg kérdése és sokakban él a két dimenziós képi valóság megteremtésének a vágya. A »festő« tájképezés gyakorlata szinte teljesen az amatőrismus vagy a rajztanári szabadidőtöltés területére szorult vissza, s az építészeti és emberileg egyaránt monumentalizált erdélyi táj ekkor vonul be a művésztörténetbe, Nagy István pasztelljeiben. Egyedülálló ez a nagyistváni tájleírás, amely szinte romantikus (de nem patetikus) szenvedéllyel kavargatja fel a természet csendjét, s amelyben az emberi szenvedésnek geológiai mélységei vannak. Hatalmas egyszerűségében, zártságában szobrot emel az emberi méltóságnak. Profetikus művészet ez, akárcsak a Mattis-Teutsch Jánosé. Nem kevésbé döbbenetesek Szolnay Sándornak, Nagy Imrének és Ziffer Sándornak a húszas évekből származó, a tektonikus jellegű tájképei [...]”

70. Tereh Géza: A műalkotás és művészet lélektanához. Pásztortűz, 1928. április 8., p. 167.

71. Móra Ferenc: Beszélgetés a ferdetoronnyal – Túl a palánkon. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983, p. 325.

72. Wolfe, Tom: Festett malaszt (ford.: Bartos Tibor). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984, p. 11.

73. Dr. Nagy András: Márton Ferenc Csíkszeredában. Hargita, 1973. október 6.

74. Lem, Stanisław: Tudományos-fantasztikus irodalom és futurologia. Gondolat Könyvkiadó Budapest, 1974, p. 134.

75. http://szepi.hu/irodalom/kedvenc/kt_043.html

76. Részegh Viktor: Nagy István és a csíki plain-air festészet. Kézirat, 1973.

77. Murádin Jenő: Nagy István. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984, p. 23.

78. MNG Adattár: Nagy 9435-58.

79. Szabó András: Hargitáról Észak-Bácskába – Nagy István * Szabó Zsuzsa: A Csíki Székely Múzeum Nagy István-gyűjteménye. Csíkszereda Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2010, p. 27.

80. MNG adattár: Nagy 9435-58.

81. Rebuz: Nagy István képtárlata. Csíkmegyei Híradó, 1902. június 11. (Korábbi jegyzetelőtől vettem át.)

82. aá: A képtárlat megnyitása. Csíki Lapok, 1902. június 11. „Lélekemelő ünnepély folyt le a polgári leányiskola munka termében e hó 8-án délelőtt 10 órakor, a mikor Mikó Bálint főispán megnyitotta Nagy István képtárlatát. A szorongásig megtelt teremben ott láttuk városunk és a közel vidék színe-javát s a megjelentek mindnyája bámulatának adott kifejezést, azt a kérdést téve fel, vajon a művész szorgalma nagyobb-e, vagy a tehetsége? Az a rengeteg kép, aktrajz, a mi a falakat teljesen beborította, beszédes tanúja egy fiatalember zsenialitásának és lankadatlan szorgalmának. Mikó Bálint meleg szavakkal nyitotta meg a tárlatot, helyesen jegyezvén meg azt, hogy ez a tárlat nem egy befejezett tehetség, nem az életkor delén álló művész alkotásainak bemutatása,

hanem egy, most útjára induló, kezdő egyén első nyilvános szereplése. De az a nagy tömegű kép, amely a falakat díszíti, tanúságot tesz arról, hogy nem közönséges művésszel állunk szemben, hanem egy szép reményekre jogosító festővel, aki elismerést, hírt, dicsőséget hozand a székelységre, a vármegyére [ami be is igazolódott]. Aztán biztató szavakkal fordul a szerényen meghúzódozó, ifjú művészhez, kéri, hogy ezen az úton haladjon és éppen oly szorgalmas legyen továbbra is, mert úgy érheti el a művészet legmagasabb régióját. Dörgő éljenzéssel tört ki a lelkesedés a főispán szép beszéde után s megindult a közönség végig nézni az érdekes tárlatot. Több, mint 150 mű fedti a falakat, egytől egyig érdekes, befejezett munka. Ott látjuk az alispánt nejével, Nagy Imre igazgató és neje, Bálint Lajos csatószegei plébános derék nagyságú arczképeit, a melyeket a fiatal művész arczkép után rajzolt. A szemközti falat 4 nagy akt fedti, a melyeket modellek után rajzolt. Különösen kettő tűnik ki egy öreg alak s egy imát olvasó barát, mindkettő olyan igazi művészi munka, hogy mindenik maga képes elmondani a teremtő szén minden mozdulatát. Az egyik falat telidestele nagy képtömeg borítja. Van közöttük mindenféle alak öreg, ifjú, férfi és nő, agg és gyermek, mindenik arczon ott láthatni a karakterisztikus jellemző vonást. Leginkább az arczkép festés iránt bír kiváló tehetséggel, ezt az ágát kell művelnie s bizonyára első helyet vív ki magának a művész világban. Az öreg arcok még oly híven, oly eredetileg, mint Nagy István szene, ecsetje alatt, még nem jelentek meg. Olajfestmények is láthatók, köztük legkiválóbb néhai Lázár Domokos arczképe, Mindszent határa s több tájkép és portré, ezek bizonyítják, hogy ecsetet is épp oly művészi ihlettel kezeli, mint a szentet. Bámulatra ragadja a szemlélőt e művészet megnyilatkozása, hogy tudja valaki a pusztá holt anyagot elevenné tenni, életet adni, beszédessé varázsolni. Nem, nem győzzük eléggé méltányolni ezt a felette szép dolgot. A rendezés ellen van néni kifogásunk, u. i. az egyik falat egészen beborították, szorosan, egymás hegyén-hátán állnak a képek; szinte nem látjuk a képet a képtől, éppúgy, mint a fáktól az erdőt. A többi falakra is kellett volna jutnia. E miatt nem tekinthető úgy át. Ez azonban a műtárlat érdeméből semmit sem von le, azért épen oly nagy, ép oly jelentékeny az, úgy kulturális, mint általános szempontból ítélve. Örültünk felette nagyon, hogy városunkban ilyen nemesen szép tárlat látható, a mely ízlésünket műveli, fejleszti, képzeletünket a szép iránt fölkelti. Vajha minél több ilyet és minél gyakrabban láthatnánk! Első lépését a művésznek, teljes erkölcsi siker, meleg rokonszenv fogadja, hisszük, reméljük, hogy folytatása lesz, kívánjuk, hogy az első lépcsőfokról mielőbb a legmagasabb piederstálra jusson a mi derék művésznk."

83. Lóránth László – Sümegi György: *Nagy István*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007, p. 16.

84. Tivai Nagy Imre: *Emlékezés régi csíkiakról*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996, p. 137-139.

85. Sz. n.: C. n. Csiki Lapok, 1908. május 27.

86. Dr. Végh Elemér: *Rákóczi és – számáverseny*. Csiki Lapok, 1908. június. 3.

87. Mátrai Ignácz: *Válasz*. Csiki Lapok, 1908. június 17.

88. Dr. Végh Elemér: *Nyilatkozat*. Csiki Lapok, 1908. június 24.

89. (p): *Csik és a közművelődés*. Csiki Lapok, 1908. július 1.

90. Sz. n.: *A művészet népszerűsítése – Magyar festők Csíkszeredán*. Csiki Lapok, 1908. július 22.

91. Lóránth László – Sümegi György: *Nagy István*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007, p. 18.

92. Sz. n.: C. n. Csiki Lapok, 1909. július 14.

93. Sz. n.: C. n. Székelység, 1909. július 11.

94. Sz. n.: *Törvényhatósági közgyűlés*. Csiki Lapok, 1909. május 12. „Csíkvármegye törvényhatósági bizottsága tavaszi rendes közgyűlését folyó év május 24-én d. e. 9 órakor kezdődőleg a vármegyeház tanácskozási termében tartja meg a következő tárgysorozattal: [...] 12. Jelentés a Rákóczy és Kossuth képek megfestése tárgyában. [...]”

95. Dr. Élthes Gyula: *Törvényhatósági közgyűlés*. Csiki Lapok, 1909. május 26.

96. Dr. Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csik megye) földjének és népének története 1918-ig*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1994, p. 415.

97. Sz. n.: *Törvényhatósági közgyűlés*. Csiki Lapok, 1910. november 2. „... Gyalóky Sándor a közgyűlést megnyitván, Fejér Sándor alispán bejelentette, hogy Gecző János arc képe a törvényhatóság rendelkezéséből kifolyólag megfestetett és a törvényhatóság tanácskozási termébe kifüggesztetett. Az alispán szép szavakban emlékezett meg néhányak elévülhetetlen érdemeiről, különösen azon eredményes fáradozásairól, melyekkel sikerült neki a vármegyétől elkobzott revindikált havasokat – a vármegyének jelenleg tulajdonát képező nagy értékű magánjavakat visszaszerezni. A szép beszédet a közgyűlés jegyzőkönyvileg megörökíteni határozta. – Ezzel Gecző János daliás alakja bevonult a törvényhatóság nagy termébe. [...]”

98. Dr. Erőss Lajos: *Esztétikai értekezés*. Csiki Lapok 1910. január 5. és 12. „Amikor kedves barátom Jeney László felkért [...] olyan tárgyat szerettem volna kapni, mely egyaránt érdekli e kiválóan intelligens közönséget, mely előtt most megjelenni szerencsém van, ilyen témát találni azonban, legalább is nekem, felette nehéznek bizonyult. Végére is arra határoztam el magam, hogy egy absztrakt témát választok, mert minél elvontabba valamely kérdés, annál általánosabb és mint ilyen annál hozzáférhetőbb. Így jutottam arra az elhatározásra, hogy a szép bölcséletéből merítem előadásom tárgyát, mellyel egyúttal hódolni is kívántam ama sok szép asszonynak és leánynak, kiket hallgatóim közt tisztelni szerencsém van és kiknek érdeklődésére számítok első sorban. [...] A művészet keletkezése és lényege. A művészet beosztása a plasztika és festészet, különös tekintettel az emberi

testre, képezi előadásom tárgyát. [...] A plasztikában szükség a testet mint olyant, vagyis 3dimenzionálításában, súlyban, vagy a súly megszüntetésében érzékelhetővé tenni, ezek a plasztikai stíl törvényei. A stilizáló tevékenység egyes művészeteken belül is különböző lehet, ha különböző az anyaguk, így megkülönböztethetjük a festészet körén belül, a rajzoló és félhomály stílt, a szerint amint a művész a színt a kontúrt, vagy fényt válassza mondanivalója eszközeként. Az eddigiekből következik, hogy a művészet keletkezése a dolog természeténél fogva kettős lehet, a szerint, a mint az esztétikai funkció is kettős oldalú: a mint a lelket a valóságból ki, vagy abba bele kell alkotni. – Az egyik művész a létezőnek esztétikai rajzból indul ki és a reálisztikus, az objektív vagy naiv művész. A másik a lelki izgalomból indul ki, azon erős lelki izgalom megvalósításának szükség érzéséből saját magát törekszik megvalósítani, saját lelkét leheli bele a jelenségbe, ez az ideális szubjektív, ... szerint [a nevet nem tudtam kiolvasni, de Schillerre gondolok] a szentimentális művész. Manapság a naturalista stílus a divatos, de a törekvés ezen stílt egyedül művésztípusnak deklarálni, a művészettörténet tényén szenved hajótörést. Messze elmennék kitőzött céloktól, ha fejtegetésébe bocsátkoznám, miként differenciálódik a szép, mint a művészi tevékenység ideálja konkrét formában. A szép ideálja az öntudatra jutott léleknek és azon feltételeknek a keresése közben melyekhez a szép megvalósítása főződik, a szép metafizikai problémáját kellene fejtegetésem tárgyává tenni. [...] A festészet az egyes alakon már azért is túl mehet, mert a szín az, ami a testeket a fény egységében összeköti, amiben a test többféleképpen úszhat, vagy elszakadhat; a festészet az embert életének színpadjára állíthatja, a parasztot a mezőre, a tudóst könyvei közé, a dámát budoirjába, etc. Ha a festészet egy alakra szorítkozik, úgy lényegesebb a lélek, mint a testi forma, a szem, melynek hiánya plasztikában zavaróan lát, itt a lélek életét fejezi ki, és miként Lenbach, képet lehet festeni csupán a szem kedvéért; a karakterisztikus az arcban, a harmonikus felé emelkedik, éppen ellentétben a plasztikával, ahol a test mint ilyen a fontos és ahol az ideális vagyis a tiszta tipikus alkat mindig előnyben kell legyen. A festészet azon hangulaterőn fogva, mely a színben és fényben van, az emberi testben túl megy és a tájképet megközelíti. De csak megközelíti, mert a tájképben is a természet életének érzése, vagyis egy igen erős érdek természet igazságában az, miben a tájképfestészet létalapját találja. Az emberi test úgy a plasztika, mint a festő fő témája, mióta csak művészet létezik: az emberi test is csak egy jelensége a természetnek és pedig a legtökéletesebb. Az emberi testen alkotta meg az archaikus művészet legnagyobb csodáit és a renaissance témája is az emberi test, mely kizárólag dominál. Emberi test nélkül egyházi festészetet el sem lehet képzelni; Michel Angelónak a sixtusi kápolnában felállított oltárképe az emberi test Apoteózis [apoteózis], Mózes vagy Pictója pedig a költészet oly magaslatán áll, mely már a teremtetés isteni eszméjét közelíti meg. Beato Angelico angyalai pedig az emberi test oly átszellemült stilizálása, melyet utánozni képes senki sem volt. Mi az tehát az emberi testben, mely a legnagyobb művészeteket inspirálta és oly gigászi alkotásokat váltott ki belőlük? A szép filozófiája foglalkozik e kérdéssel is. [...] A görög művészek a női testet majdnem egyformán adják, a Vénus szobrok alig különböznek a Junók, Florák e szobraiktól. – A férfi test erős muskulatúrát mutat, mely a fény és árnyékban erősen rámutat a férfi aktív szerepére az életben, a női test gömbölyű idomai pedig a természetet, a megadást árulják el, mi a gyöngéd vonalakban és felületekben válik érzékelhetővé. A férfiakban a lélek a subjektum, ami megjelenik, a nőben megfordítva és így ama konklúzióra jutok, hogy a férfi lélek, mely természeté lett, a nő természet, mely léleké lett.”

99. Sz. n.: Szilveszter-estély. Csiki Lapok 1910. január 5.

100. Sz. n.: Bíró József keretezett reklámfelülete. Csiki Lapok 1911. január 4.

101. Sz. n.: Csíkszereda első szobra. Csiki Lapok, 1910. szeptember 7. „A csíkszeredai vasúti állomásnál elfekvő »Erzsébet« ligetben Csíkszereda város közössége megboldogult Erzsébet királyné emlékének mellszobrot emelt, melynek leleplezési ünnepélyét a megalakult szoborbizottság folyó év szeptember 11-é, vasárnap délután 3 órakor tartja meg. A szobor-bizottság Mikó Bálint v. b. t. t. és Pauszné Mikó Ilona védnöksége mellett alakult meg, elnök Gyalóky Sándor főispán. Pénztárnoka: Acél(sic!) Ödön máv. osztálymérnök. Jegyzője dr. Újfalusi Jenő polgármester. Az ünnepély tiszta jövedelme a szobor létesítési költségeire fordíttatik. Belépő jegy: Család részére 3 kor[ona]. Személy részére 1 kor[ona]. Belépő jegy előre váltható Merza Rezső kereskedésében. Kedvezőtlen idő esetén az ünnepély a következő napon tartatik meg. Az ünnepélyt a csíkszeredai újonnan szervezett dalárda nyitja meg a Hymnussal; ezt követően. Újfalusi Jenő polgármester megnyitóbeszéde. Szaval dr. Gaál Endre vm. I. aljegyző mely után ismét a dalárda énekel. A műsort dr. Szekeres József plébános ünnepi beszéde zárja be. Az ünnepély iránt igen nagy érdeklődés mutatkozik, mert ez lesz első szobra városunknak. Az ünnepélyt az Európa étteremben társas vacsora követi.”

102. Sz. n.: Erzsébet királyné szobra. Csiki Lapok, 1910. szeptember 14. „Kegyeltetés szép ünnepélyt tartott Csíkszereda nemesen érző közönsége f. hó 11-én az Erzsébet ligetben. A kegyelet Erzsébet királyné emlékének szólott, ki a magyar nemzetnek nemtője, szószólója, örömeinek és fájdalmainak osztályosa volt. Városunk közönsége őszinte szeretettel és hálaérzettel emlékezett meg Erzsébet királynéről akkor, midőn neki szobrot emelt. A szobor jelképezni fogja mindenkor Csíkszereda város hódolatát a nagy nevű királyné emléke iránt. Az ünnepélyt az Orbán Mihály vezetése alatt álló újonnan szervezett dalárda a Hymnussal nyitotta meg, majd dr. Újfalusi Jenő polgármester lendületes megnyitó beszédet mondott, melynek végeztével a szoborról lehullott a lepel és látható lett megdicsőült Erzsébet királynénak imponáló alakja. A műsornak élvezetes száma volt a dalárda egybevágó éneke, mely Dürner [Johann Ruprecht?] »Viharban« című dalának előadásában tökéletesen érvényesült. A kö-

zönség osztatlan tetszéssel fogadta. Az ünnepély kiemelkedő pontja volt dr. Szekeres József magas színvonalon álló ünnepi beszéde, mely nem egy könnyet csalt ki a közönség szeméből. Dr. Szekeres Józsefet gyönyörű beszédért a legnagyobb elismerés illeti. Az ünnepség fényét emelte Mikó Bálint v. b. t. t. és P. Mikó Ilona védnököknek, valamint Gyalóky Sándor főispán és családjának megjelenése, kik legnagyobb elismerésüket fejezték ki Sallak Zoltán budapesti szobrásznak, a szobor alkotójának. A leleplezési ünnepélyt este az Európa étteremben társas vacsora volt, melyen Mikó Bálint is megjelent. E helyen ki kell emelnünk Aczél Ödön máv. osztálymérnököt és nejét, ugyyszintén Újfalusi Jenőné, kik fáradságot nem ismerv a szobor létesítése és a leleplezési ünnepély érdekében igen sokat fáradtak.”

103. Brassai Károly: Képkiallítás. Csiki Lapok, 1910. szeptember 14. „A csíkszeredai Úri Kaszinó (Vigadó) olvasótermében egy néhány napon át képkiallítás van rendezve a közönség részére, melyet magam is már megtekintettem s a következő néhány sorral óhajtom a közönség figyelmét felhívni: a terem java része a Neogrády Antal-féle aquarellekkel van díszítve. Legelső helyen áll itt a bemutatott képek közt a »Nyári vihar« című képe lágy, kellemes színekkel tele. Olyan jó sikerült e kép, hogy az ember szinte érzi a közelgő vihart. »Hazafelé« című képe ugyancsak jól sikerült, melyen az anatómiai helyes formái ötlők, s a levegővel telt környék. »Aport« című vadászati képe a mester puha meglepő tónusait hordja magán; úgyszintén »A szikla tövében« című képe is első helyen áll. Még felemlítem Neogrády »Pipacsos-rét«, »Vadászat télen« és a »Nagy-Röcsei parasztház« című jól sikerült képét. – Neogrády Antal nyomán halad Komlóssy Imre, akinek képei szintén lágy tónusaival ragadják meg a szemlélőt. Hadnagy Ferenc is a Neogrády-féle hangulatot használja, de már keményen kezelve, ez a keménység azonban nem sértő. – Juszko Béla foglalja el a harmadik helyet az itt szereplő magyar festők közt az ő »Hortobágyi pusztai csikós« képeivel. Meglehetősen sok van ezekből, de mindegyiken a nyári hőség sugárzik le s a jól megfestett lovak ugyancsak a festő dicséretére válnak. – Pentelei Molnár János »ősz napsütéses kép« a libákkal szintén remek ecsetkezelés, ennél csak az a kár, hogy rossz helyen áll. – Zorkoczy Gyulától két kép van az »Idill« s a »Csörgedező patak« jó színeivel. – Littkei Antal képei túl vastagon kezelettek. – Egy néhány külföldi festő képe is szerepel, ilyen Heyes Arthur »A kutya a kandalló előtt« című képe, mely e kiállítás terem díszének mondható. A tűz fényének mesés visszaadása művészi kivitelű, s a »Tél az erdőben« című képen a hideg napsugár csak úgy ömlik a szemlélőre. Azonkívül egy néhány szentkép másolat is van.”

104. <http://www.kosakaroly.hu/vendegoldal.html>

105. Murádin Jenő: Nagy István. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984, p. 42.

106. Sz. n.: Nagy István 1873-1937. Tip[ografia]. 7 NOV. M-Ciuc.

107. Marosi Ildikó: Mindketten a „Nagy tizek” közül valók. Nagy István a székely Rembrandt. Új Élet, 1973. március, p. 18.

108. Sz. n.: Művészkiállítás városunkban. Székelység, 1911. november 5.

109. Sz. n.: Nagy István festőművész kiállítása. Székelység, 1911. november 12.

110. Sz. n.: Tombola. Székelység, 1911. november 19.

111. Sz. n.: Tombola. Székelység, 1911. december 17.

112. Sz. n.: Szilveszter estélyén. Székelység, 1911. december 24.

113. Sz. n.: C. n. Csiki Lapok, 1912. február 21.

114. Nagy Imre: Följegyzések. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979, p. 21.

115. Lóránth László – Sümegi György: Nagy István. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007, p. 18.

116. Tivai Nagy Imre: Emlékezés régi csíkiakról. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda 1996, p. 26.

117. Sz. n.: C. n. Csiki Lapok, 1912. szeptember 4.

118. Jánó Mihály: Színek és legendák. Székely Nemzeti Múzeum – Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy – Csíkszereda, 2008, p. 41.

119. Sz. n.: Az oltár-egyesület felolvasása. Csiki Lapok, 1912. április 24.

120. Sz. n.: Rajzkiállítás. Csiki Hirlap, 1912. május 25.

121. Kémenes Antal: A csíkszeredai gimnázium és az új művészeti oktatás. Csiki Lapok, 1912. október 30. „Ha a mai tudomány messzelátóján visszatekintünk az emberiség régmúltjába, azt látjuk, hogy a társadalmi evolúciónak a vallás nemtője. Róma, az urbs eterna, s Görögország nagyságát a pogány világnézet sértetlensége, bukását ennek letűnte magyarázza meg. A szeparatistikus természetű pogány világnézet halála után az egyetemes érvényű világnézet a társadalmakat több évszázadon át vitte előbbre a fejlődés útján s megeremtetette a középkor hatalmas theokraciáját. A nagy alkotást megirigylte a renaissance – a magára eszmélő értelem forradalma – s társadalmi evolúciónk »sine qua non« jává az ész tette meg. Azóta a teljhatalmú ész hódító útjára kelt s felfedezéseivel bámulatba ejtette a világot. A francia forradalomban orgiákat ült. S miként azelőtt, úgy azután is az emberiség fennmaradásának, a vallásnak pillérjeit döntögeti romban. A világhódító ész adott ugyan s ad napjainkban is a világnak »Über menschen«-et, de olyanokat, akik csak a »ma« tapsaiért alkotnak, a múltat s jövőt figyelemre sem méltatják, akik kiölik az emberiség szívéből a vallást, az altruisztikus rugókat, akik az irodalmat s művészeteket inficiálják, hogy ezek útján belediktálhassák gyermekeikbe az egocentrizmust, amely csak az »Én«-t látja meg s nem ismeri az embertársak szenvedéseiben való részvételt, a könnyek letörülésének felemelő hatását. Igen, mert a »ma« nagyjai üzletre dolgoznak. Az ember mikrokozmoszában csak a

húst látják meg, a szív, a szellem jogait pedig, negligálják. Az idegélet kultuszát hirdetik s nem veszik észre, hogy Ellen Key szerint állatorvosi rangra süllyednek. A »ma« ezen evangelistáit méltán nevezhetnők az emberiség méregkeverőinek, mert rövidre fogott evangéliumunk nem az »élj« hanem az »éld ki«, helyesebben öld meg magadat. A modern nagyjaink így sírt ásnak, hogy beletemessenek egy hosszú történelmi fejlődést s hogy maguk is beletemetkezzenek. Mi lenne ez más, mint a modern nihilizmus megteremtése, mely nagyjai emlékéért haláluk után törli, amely ma babérkoszorút fon ezen homlokra, hogy holnap eltemesse ezzel együtt. Sötét perspektíva! ... A renánok [utalás: Ernest Renan, francia szabadgondolkodóra] festették s a Donpánlupok [utalás: Félix Dupanloup, francia filozófusra] nem tudtak javítani rajta. Iskoláink részéről is csak halvány bágyadt fény sugarak tévednek e szomorú képbe, pedig a nagy regenerálás műve ezekre, jelesen pedig középiskoláinkra vár. Ez azonban pium desiderium marad mindaddig, míg a középiskolai beteg, nagyrészt elavult organizmusban nagyobb teret nem engedünk a művészeti tárgyaknak s míg azok tanítását a való élettel nem hozzuk kapcsolatba. A régi rendszernek akadtak ugyan a Bakuninjai (utalás: Mihail Alexandrovics Bakunin, orosz anarchista forradalmárra) akik nem egyszer kárhoztatták már a rideg verbalizmust, a szótanulmányt, amely inkább fűről-fáról, s talán még a gyufaszálfáról is szépen és laikusán beszélni tudó, de legtöbbször nem jellemes, vasakaratú, tetterős rajokat bocsát ki az életbe. S középiskoláink általában mégsem engednek merev konzervativizmusukból. Igen, mert a reformerek az iskolán kívül állnak, kiknek szavai a pusztában kiáltanak, s mert akadnak még napjainkban is olyan vaskalapos pedagógok, akiket a holt ismeretek nagy komplexuma kielégít s akik úgy gondolkoznak, hogy magasztos hivatásuknak eleget tesznek azzal, ha tanítványaik rabszolga módra betanulják a történelem főbb évszámainak az azokhoz főződő eseményeket s az egyes államok tartományait, városait stb. Ezek »non plus ultra«-ja a vizsga sikere, hogy tanítványaik szépen feleljenek, szavaljanak. A nevelés az – mellékes, –gondolják, mert ebből úgy sincs vizsga. Pedig a vizsgálatokon az ismeretekkel való brillírozás menynyire nem jelenti a lélek műveltségét... / Az észak kultusz rideg. Intellektualizmus mellett juttassuk a szívet is jogaihoz, mert a világ legszebb előadásai sem érnek fel a tanulónak néhány órai önmunkásságával, mely szívét-lelkét erősíti, akaratát edzi. Ez pedig a művészeti tárgyak intenzívebb és lelkesebb felkarolásával érhető el. E célból szaki tanunk kell a múlttal, mert a múlt s jeleni rajzoktatásunkban nincsen lélek nincs akarat és jellemfejlesztő erő. Bárminő szépen és sikerülten le is rajzolja a tanuló minta után a görög vázát, vagy Deák Ferenc szarkofágját, mégis munkája robotmunka számba megy, mert nem a valóságot, hanem annak árnyékát reprodukálja, ami jellemfejlesztés szempontjából teljesen célt tévesztett, időpocsékolás: s a munka ellenértéke egy kis kézügyesség megszerzése. Hazánkban azonban nem is annyira ügyes kezű és ragyogóan szónokolni tudó, mit vasakaratú jellemes embere van szüksége. Holt minták helyett adjunk élő virágot kezébe, mert ez az ő lelke higiéniéjéhez illik. S menten látni fogjuk, hogy a virágnak, falevélnek, fának az eleven természet után való megrögzítése a tanuló munkáját többszörös eleven energiával, erkölcsi tökével jutalmazza. Egy virágnak a természet után való lerajzolása, – mert abban munkásságának kerek egészét látja a tanuló, –egyniségét, akaratát edzi. S az elért sikernek »elérője [elérőjét?]?«! a meglevőnél tökéletesebb alkotásra lelkesíti. S ha még hozzá a tanulóval megismertetjük pl. a virág biológiáját, ha megértetjük vele, hogy az egy kis világ a nagy világból, melynek princípiuma élet-törvényei előtt összezsugorodik a tudós lángelméje is: megmutattuk neki a »sic itur da astra«-t, a természetből az Istenséghez kigyózó utat. S egyszersmind a művészetek mai anarchiájában enyhíthetjük az élet jaját. Vissza tehát a természethez! Mert csak itt találhatja meg lelkünk a társadalom katharizását; a Teremtő világító nyomait plánetánkon, a csillagos égen, melynek láttára lelkünk kitágul. Vetítsük ki hát mikrokozmoszunkból a természet szépségeit, hadd lássuk a szépség napjának hajnal hasadását is már. Az idők jele int! Ne késsünk ifúságunk az emberi szellem szentélyébe való levezetésével, mert csak így remélhető a társadalom regenerálása. »Anglia nagyipari fejlődését a rajzoktatás rendkívüli felkarolásának köszöni.« A probléma megoldása ennél fogva nemcsak egyházpolitikai, szociális, hanem közgazdasági szempontból is megkívánja. Ide pontot is tehetnénk, azonban témánk aktualitása nem engedi meg ezt. Közismert tény, hogy középiskoláink az elhangzott sok filippika dacára, a művészeti tárgyak tanítását illetően a régi keretek között maradnak. Csupán egy intézet van széles e hazában, mely kor jobb énjének hívó szózata előtt kaput nyitott s az a csíkszeredai román. kath. főgimnázium. Egy intézet van, mely tanítványait az élet ábrázolására tanítja s fokozza az élet örömeit s fennen hirdeti Arisztotelésszel, hogy nemcsak a tragédia, hanem a művészet is katharizist, tisztulást jelent. Nem véletlen talán, hogy itt az ország keleti határán a havasok és bércek alján, a rengeteg fenyőnek susogása, a csermely csörgedezése, a kéknefejejs s vadvirág társainak beszéde megihlette intézetünk genialis lelkű professzorát s hogy a nemes inspirációt beleopta növendékeinek lelkébe ... Örvendünk, hogy a jobb kor hajnalhasadásából az első fény sugar intézetünké, hogy a kezdet dicsősége nevéhez főződik. Egy itt töltött rajzórának projekciója szerény írásom. Nem feledhetem, mint örültem én is a fiukkal, mint lettem gyermek újra, mint teltem meg vágyakkal azon örömek láttára, mely kivert az ifjú arcokon, szemeken... Mindenik ifjúnak virág volt kezében, tavasz keblében..., amelyet a tiszta művészet lágy fuvalma fakasztott. Élet ölelkezett az élettel... Tavasz a tavasszal... E szép perspektíva Dante világát támasztotta fel lelkemben, s úgy érzem, hogy ennek néhány sugára lelkembe tévedt. Az isteni élvezetért: vivat floreat, ad multos annos! Brassai Károly."

122. (p): Csikiak a téli tárlaton. Csiki Lapok, 1912. december 25. „A napilapok elégedetlenek a Műcsarnok téli tárlatával. A közönség köréből pedig egyszerre hallatszik – nem is olyan rossza tárlat. Igaz ugyan, hogy nincs

meg a komoly jellegű képeknek az az emelkedő skálája, amelyiknek a tavalyi utál következnie kellett volna, de a nagy tömeg az ma is kielégíti a közönség igényeit. No de másért fogtunk tollat. Két csíki művésznünk is szerepel. Nem első ízben – de most magukra vonják a figyelmet. Márton Ferenc, (szül. Csíkszentgyörgyön 1885.) két nagy képpel szerepel. Láttuk már régebbi irányát is a mánornak, a kéjnek – a cigaretta füstös éjszakáknak apotheózisát. Mostani képein is megtaláljuk sajátos kék színét – a precíz rajzolást. Olajfestményén is meglátszik, hogy kiváló grafikus. »Magunk közt« tárgya két bohémnek theaestélye. Egyikük hanyagon dől végig a sezlagon, másik rumot tölt a csészéjébe. Harmadiknak a modell ül az asztalnál. (Ára 2000 K.) A »Páholy« pasztell. Ugyancsak kék tónusban. Az öreg férj elaludt. A sötét színházban mindenki a világos színpadra figyel – a páholy háttérben az udvarló csókolja a fiatal feleséget. – A szomszéd páholyból sasszemmel figyeli őket egy nő. Ne idézzünk tovább e képeknél, elég a téma. Siklódy Lőrinc szobrász művész egy székel munkást faragott ki. Nem nagy méretű, de jellegzetes munka. [Azért került a csíki művészek sorába, mert dítrói, s Gyergyó Csik megyének volt része.] Örömmel regisztráljuk a csíki művészetnek sikerét. Határozott tehetség mindkettő. [Jó barátok is voltak, sőt közös alkotásuk is van: Petur bán alakja Katona József kecskeméti síremlékén.] Hisszük, hogy ezután gyakran fogunk velük találkozni. És hisszük, hogy Csíknak azt a levegőjét fogják belevinni a művészetbe, amelyet itthon, a »fatornyos hazában« szívtak magukba. Szülővármegyéjük a szülő gondosságával kíséri lépésüket. Szerepel még két székel származású művész: Vida Árpád négy képpel, Rápolthy Lajos egy szoborral. Előbbi marostordai, utóbbi székeludvarhelyi. Ezenkívül Kollar Gusztáv brassói rajztanár, két akvarellje feltűnt. Fay Sándor »Tusnádi őszi táj«-at állított ki. A műcsarnok téli tárlatának csíki vonatkozásait ezzel ki is merítettük. Ezzel kapcsolatban nem hallgathatjuk el, hogy két szintén igen tehetséges fiatal művésznünk visszavonul a nyilvános munkától. Egyik gyergyószentmiklósi katedrójának, másik falusi magányának csendjébe. Pedig Csíkvármegye méltán elvárhatná Nagy Istvántól, hogy kiálljon a küzdőterre és babért hozzon haza. Általában jól eső hatást gyakorolnak a vidéki festő iskolák az egyes nemzeti művészet kialakulására. Hisszük, hogy őt is örömmel fogadják. A »Csíki székel festőiskola« még legkisebb embriója is felébred ennek láttán, mert Csíkvármegyének is részt kell vennie nemzeti művelődésünk hatalmas momentumának fölépítésén. Olyan erővel, a melyekkel rendelkezik – olyan formában, a milyent legtöbbet adhat abból az üde, fenyves levegőből. Tehetségeink vannak, az éppen a fentiekből láttuk. Nekik módot nyújtani kötelessége a vármegyének – társadalmának – közönségének egyaránt. Sietnünk kell összegyűjteni őket – addig amíg szét nem szóródnak a nagyvilágba, vagy fiatalos tettvágyukat – meg nem öli az önbizalom hiánya. Az ő dicsőségük a mi dicsőségünk – az ő munkájuk a miénk is, az ő kultúrájuk tükrében látszik meg a miénk is."

123. Sz. n.: Csíki festőművész a műcsarnok tavaszi tárlatán. Csíki Hírlap, 1913. március 29.

124. Zolnai Béla: Áprily Peer Gynt-je IN Szellem és Élet (szerk.: Bartók György), Kolozsvár, 1941. október, p. 1-5.

125. Sz. n.: Művészi sorsjáték a csíki hadiárva javára. Márton Ferenc ajándéka. Csíki Lapok, 1916. január 12. „Az a hazafias akció, mely a Márton Ferenc festőművész általa a csíki hadiárva javára felajánlott »Erdőirtás Csíksországon« nagy olajfestmény kisorsolása céljából rendezett sorsjáték érdekében vármegyénkben megindult, már a sorshúzás napja előtt tíz nappal, a legfényesebb erkölcsi és anyagi sikerrel lezárult. A legnagyobb hazafúi örömmel és büszkeséggel állapítjuk meg, hogy Csíkvármegye nemesen érző, áldozatkész közönsége a legteljesebb mértékben megértette és átértette a sorsjáték lelkes rendezőinek és a vármegyei sajtónak hívó szövegét. A kitűzött cél, hála közönségünk megértésének és áldozatkésztségének, sokkal gyorsabban éretett el, amint azt előre látni lehetett. A kibocsájtott 1250 darab sorsjegyet vármegyénk közönsége egykettőre elkapkodta, holott félni lehetett, hogy a pénzügyminiszter által megszabott rövid három heti idő az akció teljes sikerét károsan fogja befolyásolni. Ma már örömmel írhatjuk, hogy ennek éppen ellenkezője történt meg, mert a sorsjegyeket alig két hét alatt megvásárolta a közönség. Kicsiny vármegyénkben oly fényes siker ez, aminőt előre számítani még a legoptimistábbaknak is alig lehetett. 2500 korona az a már befolyt tekintélyes összeg, mely egyedül ez akcióból kifolyólag sok könnyet letörölni van hivatva. Kiváló elismerés illeti a nemesen érző, áldozatkész adományozót, Márton Ferenc festőművészt, ki nagy értékű ajándékával lehetővé tette az akció megindítását. Hogy az akció ily fényes sikerre vezetett, ebben kétségtelenül Gyalóky Sándor főispán úrnak és Fejér Sándor alispán úrnak van legnagyobb érdeme, kik egyéni súlyukkal már eleve a legteljesebb erkölcsi és anyagi sikert biztosították. Lelekes szövegünk erős visszhangra talált a közigazgatási hatóságok agilis és fáradtságot nem ismerő vezetőinél, kik ezen tisztán helyi akció jelentőségét nemcsak átértették de annak sikere érdekében a legmesszebb menő buzgalmat fejtették ki. A fronton küzdő páratlanul vitéz hőseink jóleső érzéssel veszik majd tudomásul, hogy az itthonmaradottak örökre hálásan gondolnak rájuk és a hadiárva sorsát legmelegebb érzéssel és áldozatkész-séggel szívükön viselik. Vármegyénkben minden hazafias akció nagy sikert ért el. Ezúttal mégis kötelességünknek tartjuk külön is megemlíteni hogy a csíki székel hadiárva érdekében rendezett sorsjáték teljes és legfényesebb sikerét dr. Márton László, Zakariás Lukács, dr. Sándor Gyula, Veress Lajos és Bartalis Ágoston főszolgabírák, Orel Dezső polgármester, dr. Dombi János főjegyző és dr. Újfalu Jenő polgármester sok fáradtsággal és lelkesedéssel biztosították. Ebben nagy segítségükre volt hazafias jegyzői karunk, kik közösségeikben jelentékeny mennyiségű sorsjegyet értékesítettek hadiárva javára. Városunkban különösen kiemeljük Merza Rezsőné úrnőt és Ferenczy Győző adótárnok urat, kik lelkes ügybuzgalommal és sok fáradtsággal 100-100 darab sorsjegyet helyeztek el a közönség körében. Most már csak maga a sorshúzás van hátra, melyet tekintettel a rendkívül értékes

nyereményre, általános érdeklődés előz meg. Amint már többször megírtuk, a sorsjáték február 15-én délelőtt 11 órakor, a vármegyeház tanácskozási termében, a legnagyobb nyilvánosság mellett, feltétlenül megtartatik. A húzáson a politikai biztos tisztét dr. Fodor Antal kir. közjegyző úr fogja betölteni. Felesleges talán hangsúlyoznunk, hogy a húzás egyenlő esélyeinek a biztosítására minden megtörtént. A húzáson minden sorsjegybirtokos és érdeklődő megjelenhetik. A nyerő a nyereménytárgyat azonnal birtokába veheti, de a feltételek szerint legkésőbb három hónapon belül köteles átvenni, mert ellenkező esetben visszamarad a hadiárvák javára."

126. Sz. n.: A csíki hadiárvák sorsjátéka – 2500 korona a csíki hadiárváknak. Csiki Lapok, 1916. február 9.

127. Sz. n.: A csíki hadiárvák sorsjátéka. Csiki Lapok, 1916. február 16.

128. Jegyzőkönyv „Copie. [Másolat] A Minisztérium Leltára Országos Magyar Sajtókamara Épületében Leltároztuk a MÁRTON FERENC festő-szobrászművész képeit, melyek az ő tulajdonát képezik az Andrási úton. A sajtókamaránál csináltuk a leltárt. 1. Éjjeli mulató 1,50 mtr. Fő irodában 2. Templom vázlat 1 mtr. " 3. Vifág [Virág?] 1 mtr. " 4. Birkózók 1,20 mtr. " 5. Templom váza 1,20 mtr. " 6. Lövészárók 2 m. nagykép " 7. Tájékp 0,80 m. " 8. Erdőirtás Csíksorszámban 3 mtr. hosszú, 2 mtr. széles " 9. Sebesült szállítás 1 m. Fő irodába 10. Lövészárók 1 m. " 11. Birkózó szegélyezett 0,60 m. " 12. Horgolónő 0,60 m. " 13. Régi vezérek 1 m. Elnöki szobába 14. Tájékp 0,90 m. " 15. Erdőirtás 1,50 m. Titkár szobájába 16. Árpád bevonulása 1,20 m. " 17. Gátkötő székelők 2,50 m. Elnök szobájába A fenti képeket MÁRTON FERENC festőművész tulajdonát képezik, halála után 1940. június 15 és 16-án leltároztuk fel a Miniszteri elnök, titkár és Miniszteri tisztviselők jelenlétében. Nálunk is maradt 2 példány. Budapest, 1940. június 16. MÁRTON FERENC elhalt festőművész édes testvére, MÁRTON MIHÁLY igazgató tanító lakik Ciucsingeorgiu-Csíkszentgyörgy, Románia Csik megye GÁSPÁR JENŐ Sajtó Kamarai Elnök - Pentru conformitate: [Megfelelésért] - Miercurea Ciuc, 12 aprilie 1977."

129. Sz. n.: Képkiallítás. Székelység, 1911. december 24.

130. Kovács Klára: Szopos Sándor. Pásztortűz, 1921. május 29. „1919 nyarának elején a sétatéri korcsolyacsarnokban rendezett kiállításon [...] néhány tipikus paraszt férfifej és egy-két erőteljes rajzú, komor színű tájkép. Már akkor is meg kellett állni előttük. Ki ez? A tárlat egyik legértékesebb szereplője, mondtam magamnak, egyik legkomolyabb készültségű, legtartalmasabb, legmélyebb kedélyű festő. Dési gimnáziumi tanár, mondták az adatszerű felvilágosítások, székely ember. Részvétellel gondoltam akkor arra, hogy tanári munkájával elfoglalva, többet és nagyobb szabású műveket nem tud alkotni ez a jobb sorsra érdemes tehetség. [...] Sokat kellene írnom, hogy minden érdemét felsoroljam. De ahhoz talán ennyi is elég, hogy Szopos művészi egyéniségéről összefoglaló képet alkothassunk: Alapos készültségű mester, aki fáradhatatlan szorgalommal és komoly önbírálattal dolgozza át magát minden nehézségen, csak azért, hogy megint újat keressen magának. Elsősorban figuralista és rajztehetség, de egyoldalúvá soha nem válik éppen kutató természeténél fogva. A technikai problémákon túl a lélek is érdekli emberben és tájban egyaránt, néha ihletetten ragadja meg a pillanatnyi hangulatot is. A vonalkompozíciónak mestere. Kevésbé erős a színezésben és a fény és levegő visszaadásában. Azt hiszem, ebben nagy része van annak, hogy hihetetlen nehézségekkel kell megküzdenie nagy elszigeteltségében. Minden adomány egyenlő nagy mértékben csak a legnagyobb, korszakalkotó zseninek adatott meg s még ezeknek fejlődésében is lényeges szerepe van a környezetnek. Kölcsonhatások útján könnyebb, gyorsabb és tökéletesebb a haladás, Désről pedig mindnyájan tudjuk, hogy nem művészi központ. [...]”

131. Walter Gyula: Egy év kultúrmérlege. Pásztortűz, 1922. február 5., p. 143-149.

132. Szopos Sándor: Az élet érdekel csupán. Pásztortűz, 1931. május 17. p. 250-253.

133. Kós Károly: Erdélyi képzőművészek együttes kiállítása. Erdélyi Helikon, 1930, p. 853. „Nem is igen tudott róla senki, csak néhány nagyon bennfentes művészember és íme november 30-án Kolozsvárom megnyílt a kiállítás: közel kétszáz kép, szobor, grafikai mű; harmincöt piktör, szobrász és grafikus művész munkái. És erdélyi művek és erdélyi művészek mind: románok, szászok, magyarok. Öregek és fiatalok, akadémikusok, nagybányai naturalisták, impresszionisták, kubisták és szélső expresszionisták. [...] ... Erdély közönsége általában csak a »képet« ismeri. A »képet«, a »kézzel festett« olajképet, mely hozzátartozik a művelt család lakása falához ma úgy, mint egy-egy »antik«-nak nevezett bútordarab, mint egy-egy »perzsa«-nak nevezett szőnyeg, vagy mint az ominózus könyvszekrény. A »kép«-et ismeri, mondom, de általában – fogalma sincsen a művészetről. Nem is lehet. Művészi folyóiratunk csak egy van, az is inkább egyházi művészettel és klasszikusokkal foglalkozik, kölcsönkapott klisékkel illusztrálja magát, de mindenképpen gyenge folyóirat. Külföldi művészeti folyóirat alig jár be Erdélybe. Nyilvános képtárunk, – a szó komoly értelmében – csak a nagyszebeni Brukenthal Múzeumban van – Erdély szélén. Hol ismerje meg közvetlen szemlélet útján ifjúság és közönség a stílusokat és iskolákat? Középiskoláinkban művészettörténetet egyáltalán nem tanítanak... Rendszeres évenkénti tárlatok nincsenek és nem voltak: az élő, mai képzőművészeti életfolyamat teljesen kívül esik a közönség tudatán. Bukarestbe aki elmegy, nem tárlatot nézni megy és Budapestre, vagy egyéb külföldi centrumba sem igen megy senki művészetet látni. Maga az erdélyi képzőművész magárahagyottan, egyik a másíkról nem tudva, vagy alig tudva, egymás munkájából összehasonlítás, versenykedvet, tanulságokat nem kaphat. Nem tud kinőni önmagából, nem tud kinőni a szomorú erdélyi horizontból; [...] Az erdélyi művész külföldre ritkán jut el, a magyar semmiféle ösztöndíjat nem kap, nincsen honnan. [...] Magyarok románok erősen jó számmal rukkoltak ki, a szászok csak bemutatkozásképpen. De ez egy ilyen első lépésnél természetes. A kiállítás Kolozsváron van, a szász művészek zöme Szebenben

és Brassóban él [...] A román piktorok zöme Kolozsváron él. [...] A magyar művészek szerteszéjjel élnek, dolgoznak Erdélyben. [...] A magyarok legnagyobb számú csoportja Nagybányát lakja ma is, mint évtizedek óta már, de élnek művészek Temesvárt és Aradon, Kolozsvárt és Désen, Marosvásárhelyt és Zalatnán, Csíkszögödön és Máramarosszigeten. Természetes a fentiek után, hogy a rendezés nehéz probléma elé állította a rendezőművészeket, akiknek ebből a legkülönbözőbb kvalitású és művészeti irányú anyagból lehetőleg harmonikus egységet kellett összeállítaniok. [...] ... akadémikusnak kell számítanunk Szopos Sándort, aki fényes tudással, de még tipikusabban és legteljesebb ortodoxiával képviseli azt az »akadémiát«, amely már negyedszázaddal ezelőtt öreg volt. És ha Papp Sándornál az akadémikusság természetes dolog, Szoposnál, aki korban a fiatalabbhoz tartozna, ez anachronizmus. [...] És most, a tegnapiak és maiak után szeretnék a maiak és holnapiakról (»maiak« és »maiak« között óriási különbségek vannak ám), a fiatalokról mondani néhány szót. Szeretnék azzal az örömmel írni róluk, amellyel elnézegetem alkotásaikat, amellyel beszívom magamba új látásukat, sőt amellyel a már számomra is kevésbé érthető, kevésbé természetes, de érzéseimet idegenszerűségükkel is megragadó legifjabbak hatását próbáltam elemezni és megfejteni. [...] Azután Szolnay Sándor [...] és Nagy Imre örvendeztetek meg állandó és gyors fejlődésükkel. Nagy Imrének eredeti, nem szokványos miliőbe épített fekvő aktja nemcsak legújabb, de legerősebb alkotása is. [...]”

134. Murádin Jenő: Képirás a halhatatlanságnak – Erdély legnagyobb művészi eseménye volt – Kolozsvár: 1926. Utunk, 1973. április 13. „Mi közünk Nagy Istvánhoz? Mi köze Kolozsvárnak Nagy Istvánhoz? Határon túlról érkezett barátunk kérdezte – különben minden rosszindulat nélkül – a kolozsvári Művészeti Múzeum Nagy István kollekciója előtt. Még hozzátette: Urbánus tájakat nem festett, a városi táj nem érdekelte... Az ő világa nem a város, hanem a havasok, Csík, a Hargita, Gyilkostó vidéke... Hirtelenjében jobb ellenérvek nem jutottak eszembe: de hiszen lakott is Kolozsváron. Fiatal házasként feleségével, gyermekével húzódott meg itt. És kiállításai is voltak nálunk... Utánagondolva persze jóval több az, ami a csodálatos művészi pályát Kolozsvárral rokonítja. Pályáivének éppen metszéspontjába rajzolható be ez a város. Nem véletlen hát és nem is elfogultság, ha Kolozsvár-közelből is a miénknek – a miénknek is – tudjuk. Találkozásaink Nagy Istvánnal ott kezdődnek, hogy »mezőgazdasági« pályáját feladva, édesanyja biztatására, a kolozsvári tanítóképzőbe iratkozik be. Diplomáját szerzi meg itt; képesítést egy kenyeret adó szakmára. Tudjuk azt is, hogy két éven át éppen e diploma segíti hozzá a megkapaszkodáshoz. Tanítóskodása a véletlen útjait egyengeti. A véletlent, hogy rajzaira, növendékei iskolai kiállítására felfigyeljenek, hogy a művészképzés akkori hagyományos útjának – Budapest, München akadémia-inak – végigjárására kényszerítsék. Igen, kényszeríteni kellett rá! Hiszen Nagy István nem készült festőnek. Talán nem is gondolt a lehetőséggel. Nem kevésbé igaz azonban, hogy nem itthon, nem szűkebb hazájában, nem Kolozsváron fedezik fel. Éppen ötven éve, 1923-as budapesti kiállítása hozza meg azt a revelációt, mely hízelgő, de általa sohasem kívánt reflektorfénybe állítja. Hazajött hát ismét, hogy rajzmappával, néhány skatulya pasztellkrétával, szénnel szülőföldjét, a gyimesi hegyeket, Gyergyót, a Hargitát járja. Kolozsvár – éppen fél évtized az életéből. De ez az öt év, amit itt lakott – hónapokra ide visszajárt –, a legszebb, legtermékenyebb korszak. S ha igaz is, hogy »a kolozsvári anizix« nem érdekelte, felfedezője lesz a Házsongárd táji szépségének – drámai hangulatú temetői képek sorozatát festi meg –, és típusait itt a városban is megtalálta. Irodalmi életünk jóformán teljes arcképcsarnoka került ki a keze alól. Egyszerű embereket: favágókat, külvárosi csavargókat vitt fel rögtönzött műtermébe. És ki ne felejtjük, Kolozsvár a legszebb Nagy István-i modellt ajándékozta neki – és mindnyájunknak: Bolond Sándort. Nagy István kolozsvári tartózkodásának legmozgalmasabb évét, a fejlődésben, élete alakításában is annyira jelentős 1926-os esztendő választottuk ki. Kolozsvári kiállításának eseményeit. Hozzánk tartozása példázatán túl a huszonhatos esztendő történései az életpálya metszetéből, a részből egészen következtethető sajátosságokat is hordoznak. Öt évi ittartózkodása alatt (1929-ben családjával a jugoszláviai Sajkásszentiványra költözik, majd Baján telepedik meg) Kolozsváron több kiállítása volt. 1926 a bemutatkozás éve. Rajzai már nem ismeretlenek Kolozsváron, 1925-ben a Pásztortőz reprodukálja, s az emlékezetes 1923-as kiállítás visszhangja is eljutott hozzánk. Kőműves Nagy Lajos akkoriban írta róla – festői teljesítménye, valódi tehetsége rangjához mért – méltató cikkeit. Konstruktív szerkezetű, párhuzamos vonalakkal sötétre hangolt képei annyira újak, drámaiságukban olyan döbbenetes hatásúak, hogy bemutatásuk a még konzervatív festészeti hagyományokat ápoló városban valóban szenzáció. Festőjük nem kér részt a kolozsvári művészeti életben, nem vesz részt a meg-megújuló művészi szervezkedési kísérletekben, társaságát is másoknál ritkábban keresi a kávéházak művész asztalainál. Bizonyosan ez az oka, hogy visszhangos sikere ellenére a pályatársak elismeréséből nem hallatszanak ki az irigység hamis felhangjai. Kenyérharcon, nemzetiségi elfogultságon felülemelkedő siker volt ez a kolozsvári bemutatkozás. Megerősített adatunk, hogy Catul Bogdan, a kolozsvári Belle-arte tanára, a növendékeit maga vitte el a tárlatra és méltatta előttük a Nagy István-képek újdonságát, művészi értékeit. Megszólalnak művésztársai is. Atanasie Demian (ugyancsak a főiskola tanára) így nyilatkozik: »Csak Párizsban, Rodin művei előtt éreztem azt a szent borzongást, amelyet Nagy István képei keltenek fel bennem.« És íme mit mond a hagyományokhoz annyira ragaszkodónak ismert Tóth István: »Azt érzem Nagy István képei előtt, amit a tanítvány érezhet a mester előtt...« A kolozsvári vármegyeház üvegterme 1926. május elsejétől fogadta be azt a kiállítást, amely mindjárt ilyen őszinte megnyilatkozásokat váltott ki, s amelyet a sajtó Erdély legnagyobb művészeti eseményeként méltat. A siker minden biztosítéka ellenére Nagy István mégsem maga kezdeményezte ezt

a bemutatót. A zárkózottságról ismert, minden nyilvánosságtól, közszerepléstől ösztönösen irtózó festő megnyilatkozásaira annyira jellemző eset ez a mostani is. Barátainak kész tények elé kellett állítaniuk a festőt. Tudta nélkül, utólagos beleegyezésével, a távollétében és az éppen otthon hagyott képeiből rendezték meg a kiállítást. Hogy kik? Erre nézve nagyon sokat mondó körülmény: 1926-os tárlatát Kuncz Aladár, az 1927-est Kádár Imre nyitotta meg. (A következő évit azután már senki – ezt barátainak is határozottan megtiltotta...) Kövessük e maga nemében rendhagyó kiállítás eseményeit... Publicisztikánk két világháború közötti történetében alig van rá példa, hogy egy művészeti esemény annyira a lapok első oldalára kíváncsított volna, mint ez a mostani. Nagy István vezércikket kap a Keleti Újságtól. De ezen túl is, valamennyi lap már-már presztízskérdést csinál belőle, hogy a megnyitó napján köszöntse az eseményt. Kiállításának sajtójában tallózunk. »Sorsok néznek le és mondanak vádbeszédet a megelevenedett falakról, hangosabban és zordonabb pátosszal beszélve, mint megannyi moralista könyv és prédikáció... Mert Nagy István a görög sorstragédiák szerzőinek örököse az ecsetben« – írja vezércikkében az akkori idők legtekintélyesebb polgári napilapja. Az Új Keletben a költő Salamon László köszönti a kiállítást. Portréit dicséri, hiszen tájképekből ezúttal valóban keveset láthattak. »A kiállított pasztellek közül a legmegkapóbban, legerősebben a „Bolond Sándor” című döbben elénk. Majdnem rembrandti homály keretéből egy darab élesen sikoltó élet, kacajosan könnyes szomorúság néz velünk farkasszemet: – a bolond, kinek savós szemében az élet gúnyja, semmibevevése, emellett valami állati boldogság tüze csillan meg, szatíri könnyedség és lombrozói terheltség kuszasága.« A megnyitó napján kelt az Újság méltatása is. Szemleírója ilyenformán összegzi a román paraszt ábrázolását képein: »Avram Incu, a hegyek királya, büszkén, tágra nyílt szemmel álmodik csodás jövőndőt.« A művész édesanyja című klasszikus fogantatású képét és – Salamon Lászlóhoz hasonlóan – a Bolond Sándor-portrét emeli ki az Ellenzék (május 4.) kritikusa. – »Bolond Sándor – egy bokrétás, bolond szalmakalap, egy merész pipa az agyaron, egy groteszk vigyor az arcon, és már hallod a megrázó röhejt, mely bele-süvít az utca zajába.« Kőműves Lajos zárja a sort (Keleti Újság, május 5.) arcképeinek nagyon szép lélektani elemzésével. »... Nézzünk bele modelljeinek szemébe, amelyek alatt lélek rezeg, durva szenvedélyek izzanak, mély bánatok titkos vádja lappang, anyai önfeláldozás bibliai fensége sugárzik, vagy alattomoság bujkál, hetyke paraszti gög hetvenkedik, Kaintekintet riaszt meg vagy ábeli jámborság tárul ki. Tulajdonképpen az emberiség meztelenre vetkőztetett önvallomását látjuk meg benne... Szénegetők, országút csavargói, hajcsárok, utcaseprők, kanászok, esett proletárok, fegyencek, vándorcigányok, erdei favágók furcsa karavánja vonul el előttünk abban az élő panoptikumban, amelyet Nagy István ábrázol elénk megrázó igazsággal.« Már a kiállítás bezárta után kelt a Páztortűz (május 9.) és A Hírnök (május 15.) kritikája. Érdemlegesen nem mondanak, az utóbbinál mégsem érdektelen elidőzni. A konzervatív beállítottságú lap cikkírója a tárlat valamennyi méltatójával replikázik. Nagy István – írja – »semmi esetre sem az a felhőkarcoló művészi titán, akinél különben nem szült erdélyi anya.« Ám ez a diszsonáns hang az egyetlen, mely sokallja a sikert, amely kisebbiteni kívánja a kiállító érdemeit. Szerencsés véletlen folytán került elő nemrég a 26-os Nagy István-kiállítás kétnyelvű katalógusa. A 45 kép cím szerinti leírását portrék, magyar-román paraszttípusok, székelyföldi tájak, házsongárdi rajzok, néhány csendélet – hiánytalan felsorolását találjuk benne. A Minerva RT füzetes nyomtatványának egyetlen szépséghibája (május 1-5.) »elírása« lenne. Azazhogy, mégsem... Szerkesztői nem tudhatták: »az év kiállításának« példátlan közönség sikere kiköveteli a bemutató prolongálását. ... Kolozsvár három egymást követő esztendőben nyitja meg kiállítótermeit Nagy István képei előtt. A huszonhatos esztendő felejthetetlen élménye hozza el tisztelőit, már az új világégés küszöbén, kolozsvári emlékkiállítására is. A három Duna menti nép, melynek fiait, egyszerű embereit festette – Solymár István szavaival –, humánuma határok felettségét érezte meg képeiben."

135. Szokolay Béla: Budapesti művészeti események. Páztortűz, 1925. február 8., p. 59.

136. Szokolay Béla: Márton Ferenc. Páztortűz, 1925. február 8., p. 42-44. »Csíki székely. Modorában magával hozta a pátriárkális közvetlenséget s az egyéniségébe beleszakadt a nagy lángoló fajszeretet. Ezek determinálják az erkölcsiségét, ezek szabják meg az emberekhez való határozott és profilos viszonyát. Mert különös, hogy a nagyváros »emberordas rengetegében«, ahol apró egyéni politikák folyondárjainak s kusza adminisztrációs légi gyökereknek zűrzavarában élünk, idegen, távoli tisztás az ő egyénisége: szeretni, gyűlölni, tisztán, tagadás, tettetés és még a leghalványabb elpalástolás nélkül is. Harcos, kemény ember, tele az őserő szívósságával, ösztönös tájékozódó képességével és emberismeretével. Szorgalma, buzgó tevékenysége, politikai, művészi meggyőződése, minden ténye – persze csak nagy általánosságban – inkább ösztönös ösdiszpozíció, mint tudatos akarat, vagy valami logikai eredmény. Következetessége, az életnek egysége az érzéseiben van. Érzései lángolóak, anélkül, hogy szélsőséges volna. Egyenletesen, magasan lobog, izzik, mindenkin segíteni szeretne, tevékeny, akaratos, akarata mellett szívós, munkabírása kimeríthetetlen és emellett valami abszolút józanság, méltóságos öntudat szerint – szerény. Sokszor mond ilyesmit: »Nem dolgozom. Nem csinállok semmit sem. Vagy Nem azt, amit szeretnék.« Ezt súlyos önvádként mondja és eszébe sem jut, hogy az általános viszonyokban mentséget keressen. Mikor beszél, a szeme izzik, a kezei meg-megmozdulnak, arcának kemény vonalai, csontos formái szenvedelmesen megvonaglanak, szemöldöke sasosan előre feszül s legkeményebb a szája csukódása, amint a hangokat szavakká, mondatokká rágja. Néha felkapja és megvillantja széles izmos koponyáját; a vállai is meg-rándulnak, az egész ember lángol és füllik a mondanivalók s az elmondás zsúfolódásától. Úgy hat, mintha a szavak jelentésének megszokott, keskeny hézagán át nem jutna elég levegő az érzései tüzéhez. Zuborgó, zúgó

kazánhoz hasonlít, melyben rettentő erők dübörögve várnak a kirobbanásra. Mert erőinek lejáró alkalmá nem a szó. Képeket lát, képekkel beszél. Temperamentumának, látásának, érzésmódjának, egész egyéniségének a legsimább, legharmonikusabb kifejezőeszköze a rajz. Ceruza, szén, toll, akármilyen – mindegy – végeredményben a vonal. Ebben izzik és forr. Ha egyáltalában van rá lehetőség, itt fejezi ki magát teljesen. Egy táncosnő perdül: a ruhája, mint elsöprő forgószél egy óriási vonallal szeli át a képet; egy gyermek szalad s futás közben teljes súlyával ráfekszik a levegőre, haja, ingujja, gatyája csupa szembelendülő vonal, ami a futást szédítő rohanássá növeli. Székely atyafiak erdőt irtanak, gátcölöpöt vernek: minden gesztusuk a legvégső fokig növelt erőfeszítés. Mindenütt, minden képen valami emberfeletti odafeszülés, emberfeletti harc, amibe emberek, dolgok hősi megadással, hangtalan, talán kissé keserű nekiszánakozással belekényszerülnek. A cselekvésnek, munkának, az életharcnak olyan látása ez, ami csak csíki emberé lehet. Itt nincs semmi sem az Alföld nagybőségű feleslegeiből, a lassú, méltóságig nyugodt aratások és vég nélkül húzódó, tétova munkájú tavaszvárások békéjéből. Itt csak munka, erőfeszítés van, amire a szűkmarkú természet kényszeríti. Folytonos küzdelem, talpon állás a hatalmas, zordon természettel szemben. Irtózatosságok a megnyilvánulásai. Én emlékszem – gyermekkorom minden emlékét mondhatatlan édes és mitikus nagyszerűséggel tölti be sok csodája. Forgószél emelt széles poroszlopot az országúton és úgy nyargalt, mint egy óriás kölyök. Téli éjszakákon bömbölt a Nemere a kéményeken: a fészert ajtaját manókkal rikatta. A somlyói internátus főkapuját utcára döntötte, a Kissomlyó bokrait megtépázta, nagy tréfásan a faluba szórta. Egyszer Taplocza égett; fenséges haragú, fekete füstoszlop emelkedett az égig. A szeredai megyeházától úgy látszott, hogy szétterül és bekormozza a kék boltozatot. Velünk szemben, a kőbányában, ki tudja micsoda furcsa lények laknak. Este az Olton túl, a Hargitáról fényes hunyorgással pásztortüzek csillantak a vékony köd felett – szelíd, hunyorgó szemek. És minden olyan nagy, minden fenségebb és zordonnabb – de minden, együtt kitarja a szíveket és titokzatos szépségű lények: tündérek, manók népesítik be a világot. Ők hozzák közel érzéseinkhez a természetet, az embereket, akikkel közös a sors, a harc s az ellenség. Innen nő fel a nagy erő, érzékenység, patriárkaliszmus, erkölcsi keménység, innen a hatalmas képzelőerő. Mert mindez fontos ahhoz, hogy valaki egész emberre lehessen és százszorosán fontos ahhoz, hogy művésszé tegyen valakit. Márton Ferenc magával hozta Csíkot. Már maga az, hogy grafikkussá lett, hogy ezt a kemény eszközt választotta – már az is a csíki ember látása. Párás, ködös levegőn át fáradtan szűrődnek át a színek. Tompa skálájukon nem nagy a kifejezés öröme. Az élet sem ad passzív lírikus érzésekre alkalmat. Cselekvő, harcos emberek életét jobban fejezi ki, erősebben érezteti a vonal. Vannak festményei is. Óriási kompozíciók, melyeken a fajta életrajza foglalkoztatja, de a színei tompák, inkább komorak. Erdőirtás Csíkszékében és Hazafelé még derűsebb, fátyolos kék szürke és barna színek között még valami őszi tűző sárga is csillog, de a Gátkötő csíki székelyeken és a Társulat jubiláris tárlatán bemutatott Sasok című képén már csupa nehéz, tompa szín ül. A Vérmezői eskütétel barna tónusú. Bacchanália régebbi képének kékeszürke alaplajáról egy-egy női ruha tarkasága elevenedik meg. A gyöngyösi templom mennyezetének képei ismét elevenebb színeket hordoznak, de – természetesen – a freskó pasztózus tónusában. Egész szokatlanul eleven színei vannak egy Kerepesi-temetőben álló síremléknek a tél elején készült szgraffitóján. Igaz viszont, hogy ez a rendkívül nehézkes technika, melyet az itteni éghajlati viszonyok miatt kellett választania, csak egészen dekoratív felfogást enged. Általában minden festménye a vonal kifejező erejére épül. Nem véletlen az, hogy ebben a svájci festőnek, már kompozícióiban is inkább, Hodler Ferdinándnak rokona. Hogy csak néhány analógiára hivatkozzam: A Gátkötő csíki székelyek a vonal érzésének ugyanaz a módja, mint amilyent Hodler »Holzfäller«-jén látunk a (a svájci 25 frankos bankjegyen). Itt a vágás lefelé villámló vonala átlósan hasít le a fejsze fokától a fa tövéig. Ott az emelésnek, a közös, nagy erőfeszítésnek megéreztetésére az emberi sziluettek a magasba feszülő vonalak szolgálnak. A »Vérmezői eskütétel« ugyanígy felel meg az »Einstimmigkeit«-nak. Csodálatos találkozás, pedig Márton Ferenc egészen bizonyos, hogy nem ismerte – de nem is ismerhette – svájci rokonát. Oka csak (a Taine-féle miliőelmélet igazolására) az azonos életkörülményekben lehet. Hogy mind a ketten hegyi származásuk mellett inkább rajzos, vonalas vonatkozásukban élik át a környező világot. Mindkettőjükre jellemző az, hogy az ábrázolt akció legjellemzőbb vonalára építik fel a kompozíciót. Ezt a vonalat motiválják és – a legteljesebb zenei értelemben véve – ellenpontosítják. De míg Hodler tudatos és akart építésmódja valami hideg német exaktság kemény dekoratívizmusában teljesedik, addig Márton Ferenc ösztönös vonalérzése egészen szervesen illeszkedik más képi sajátosságok közé. Minden monumentalitása ellenére is könnyedebb, nem olyan plauzibilissé gondolt – inkább érzett komponálásmód. Különben Márton Ferenc már a temperamentumával is óriási távolságban áll Hodlertől. Talán a francia Delacroix lobogott annyira, mint ő. Nem olyan harcosan, de szenvedélyesen s talán még kisebb fegyelemben kötve. Érdekes, hogy egy-egy képén, különösen festői pályája elején, olyan pointilista-féle technikával is kísérletezik. Ebben talán Segantini [Giovanni] és távolabbról van Gogh lehetnének külföldi hasonlói. Csakhogy Segantini légköri és fényeffektusok kifejezésére használta a pointillizmust s van Gogh, bár ugyanúgy használja a temperamentuma lobogtatására, mégis nála az ecsetvonások a szubjektum korlátlan hordozóivá válván, a kép egységétől független, önálló életre törekednek. Márton Ferenc képein ezek is, mint a vonal és általában minden, az egyetlen következetesen keresztülvitt művészi szándék szolgálatában állanak. Grafikus voltától kapnak értékelést a pasztelljei is. Míg a legtöbb festő a pasztellt puhán szédőrszöli. Márton Ferenc úgy rajzol vele, ahogy a színes vonalakat adják. Talán minden színes anyag közül ezen fejezi ki magát a legnagyobb készüléttel. Cikázó, villogó vonalai és kápráztató for-

maérzéke, itt varázslatos színjátékokkal növekszik. Láttam egy háborús pasztelljét, melyen a lomb zöldje közé esett pár piros vonallal az úton patakzó kadmium a legteljesebb lihegő kánikulát illuzionálják. Másikon a felcsapó gránát füstjét, mintegy jegyzetül vetette fel néhány vonallal. Legcsodálatosabbak azok a krokii, amiket részben lapok számára, részben saját passzióból rajzol a legkülönbözőbb eseményekről. Háborúból, forradalmakról, nagy politikai pörök tárgyalásairól, ünnepekről, felvonulásokról, kiváló férfiakról stb. Ezekből a rajzokból álló gyűjteménye – mert a lapoknak csak reprodukálásra engedi át és nem hallottam, hogy egyet is eladna közülök – 8-10 ezer darabból áll. Szédületes! Egy teljes, hosszú életre való termés, ami önkéntelenül »a rajz öregbolondjára«, a japán Hokunaira emlékeztet. És tényleg rokon vele Márton Ferencnek nemcsak a termékenysége, hanem készültsége, egyszerűsége és főként az áhítata és szeretete is.”

137. MNG adattár: Nagy 9435-58.

138. Szokolay Béla: Nagy István festőművész. Pásztortűz, 1925. május 31., p. 230-232.

139. Vita Zsigmond – Nagy András: Feljegyzések Áprily Lajosról, Nagy István festőművészről és Tamási Áronról (Levelek a szerkesztőséghez). Korunk, 1968. november, p. 1748-1751. „Csíkszeredai családi házunknak manzárd szobái voltak. A két háború közti időben Nagy Istvánnak – kinek a családban »Pista bácsi« volt a neve – egyik ilyen szobában állandó és háborítatlan szállása volt, kulcsa ugyanazon helyen lógott, munkájához szükséges anyagokat, félig kész műveket tartott ott. Egészen kiszámíthatatlan időközökben – ami néha éveket is jelentett – előzetes bejelentés nélkül megjelent, leakasztotta a kulcsot és folytatta, ahol elhagyta. Ott lakott, ameddig, ahogy jött, úgy el is tűnt. Megjelenése nagyon egyszerűen történt. Például éppen ebédnél ültünk, nyílt az ajtó, több évi távollét után belépett Pista bácsi, mondván: »Itt vagyok Micike« (anyámat hívták így), mire a felelet: »Isten hozta, Pista, ebédelt-e, fuszulyka van ebédre«. – »Fehér babot? Azt mindig!« – és már le is ült a friss terítékhez, mintha csak reggel lépett volna ki az ajtón. Aztán ha eltelt egy-két hét és a kulcsa helyén lógott, tudomásul vettük, hogy már nincs nálunk. Nagy Istvánról, a csíkmindszenti származású festőművészről, aki Magyarországon él és halt meg, de mindig Csíkban volt itthon, akinek művészi értékeit az évtizedek folyamán egyre magasabbra helyezik, személyes emlékeim vannak. Nagy István kortársa, falusfele, iskolatársa és haláláig jó barátja volt boldogult apámnak. Családnevük is egyezett, szülőházuk is majdnem szomszédos volt Csíkmindszent »Nagy-tizesében«, ahol a »Nagy« jelző nem a tizes kiterjedését, hanem az ottan őslakos család nevét jelentette, ahogy ugyanabban a községben van Ambrus-tizes, Sillók tizeze, Józsaák tizeze és így tovább. Ennek ellenére a két zárkózott székel mindig hangsúlyozta, hogy ők nem rokonok, csak jó barátok. Lehet, azon a véleményen voltak: rokonaimat nem magam választom, de barátaimat igen. Annál jobb mindkét, immár megboldogult emlékének. Nagy István művészi tevékenysége a posztimpresszionizmus szecesszióba áthajló idejére esik. Tanítói diplomája volt és csak azután kezdett festeni tanulni, nem kis mértékben apám baráti befolyása alatt. Tanulmányai folytatására a Csíki Magánjavak tanulmányi ösztöndíja adta meg neki a lehetőséget, hiszen várhatta volna, hogy a mindszenti kisbirtokot az ő tanulása kedvéért megcsonkítsák! Ösztöndíjjal került külföldre is. Külsőföldi viselt dolgairól annyit tudok, hogy Lenbach-ot mint mesterét emlegette. Birtokomban volt egy kb. 50×70 cm nagyságú, szakállas férfejet ábrázoló olajfestmény, melyről büszkén emlegette, hogy bár ő festette, de Lenbach alaposan átjavította. A kép 1944-ben tűnt el, egy szobám faláról készült fényképen azonban még látható. Tréfásan emlegették fel neki, hogy árva szót sem tudván semmi idegen nyelven, valamelyik külföldi nagyvárosban a rendőrség segítségére volt szükség, hogy megállapítsák, ki és merre van hazája ennek a jelentéktelen külsejű, szerény vadembernek, akivel senki sem tud beszélni. Külsején nem volt semmi »művészi«. Mint javakorabeli férfit ismertem: zömök alak, lassú és csendes mozgás, kissé hajlott tartás, rövidre nyírt, őszülő haj, kerek fej, tatáros arc. Semmitmondó színű, főképpen barnás polgári ruházat szigorúan mellénnyel, vastagtalpú, magasszárú cipő. Ha összegzem külseje után alkotott benyomásomat, inkább vidéki telekkönyvvezetőnek nézném, mint festőművésznek, ki a világszínvonalat döngeti. Viselkedése is ilyen volt. Étkezni csendes kiskocsmákban szeretett, a divatos helyeket csak végszükségben, mások kedvéért, ha felkereste. A bort szerette, de ittasságáról nem hallottam, ilyen állapotban nem láttam. Kissé szaporán, de mindig csendesen beszélt, szókincse szerény lévén, gyakran ismételtetett rövid mondatokat. Mikor én ismertem, már rendezett anyagi körülmények között élt (akkor még nőtlen volt, elég későn kötött házasságot Magyarországon, vidéki iparos özvegyét vette feleségül), pénze mindig volt, de pénztárcát soha sem láttam nála. A pénzt felsőkabátja külső zsebébe gyúrte, onnan húzta ki – bőkezűen és könnyedén – fülénél fogva a bankókat. Azt hiszem, maga sem tudta soha, hogy mennyi pénze van. [...] Ilyen útjain festett. A Gyilkos-tó akkor még szűzies környéke, Békás, Gyimes voltak kóborlásainak gyakori irányai. Sokat festett és gyorsan – festői módszereit beavatottak jobban ismerik, mint én. »Nagy erővel alkotok, nagy erővel alkotok« – volt szavajárása, ami hozzá nem értő számára a festék bőkezű pacsmagolását jelentette a vásznon (vagy kartonon). Bevallom, ifjúkorom ízlésének az ő képei túlságosan semmitmondók voltak, fanyar színek, kemény vonalú, fekete-fehér emberarcok. Az első világháborúban mint közlegény szolgált (tisztvizsgát előttem ismeretlen okból nem tett), a frontról rengeteg szénnel rajzolt, egészen fekete színezetű kartonarcképpel tért haza. Szerencsére akkor már ismert festő volt, így ilyen minőségének a katonaságnál is helyet adtak. Nem emlékszem, hogy tájképnél és arcképnél egyebet alkotott volna. A müncheni történelmi festők iskolájától e tekintetben jó messze kanyarodott. »Kompozíció« elbeszélő tartalom értelmében nála nem létezett. Aktot nem láttam nála soha. A nőket még hajadonfővel is ritkán ábrázolta, legtöbbször a jellegzetes szé-

kely fejkendő (»keszkenő«) burkolja a fejét, de a ruházat is olyan, mintha alatta nem is volna test. Túlzott szemérmesség vagy aszkétikus érdektelenség, erre nem tudnék válaszolni. Békás környékén festegetvén, óráig bámulta szóltanul tevékenységét egy pásztoremlő. Végre megszólalt mondván: »Osztan ebből meg lehet-e élni? Mert mázolni én is tudok.« Sokat és jól mulatott ezen. Ahogy őt nem lehet semmiféle iskolába sorolni, úgy nem gyűlték köréje sem tanítványok. Magányos ember, magányos festő, magányos belső világban élt. Pedig ahogy festette, alkalmas volt hatást gyakorolni tanítványokra. Birtokomban van egy szinte négyzetméter nagyságú olajfestmény, melyre gyermekkoromból is emlékszem és amelyet a két háború után foszlányokból állítottam helyre, amennyire lehetett. Mindszenti falurészt ábrázol, jellegzetes Nagy István modorban, színekkel és ecsetkezeléssel – de egészen kezdetleges megoldásokkal. Tekintve, hogy jó anyám (akkoriban 20-25 éves lehetett) a mester-jóbarát ösztönzésére szintén festegetett, ezt a képet az ő szárnypróbálgatásának tartottuk és nem tulajdonítottunk neki művészi értéket. Mostanában gyakran elnézem szobám falán és nem tartom elképzelhetőnek, hogy egy kezdő festő, ilyen minden mértékét meghaladólag átvegye a mester jellegzetességeit. Vagyis nem tartom valószínűnek, hogy a kezdetleges kép az anyám munkája. Abban az időben a széplelkű ifjú festőnők rózsákat másoltak levelezőlapról. De ha a kép mégis az ő műve, ez a mester részéről igen nagy hatását bizonyítja. Mai szemmel inkább hajlandó vagyok azt hinni, hogy a kép magának Nagy Istvánnak igen korai munkája, és azért maradt nálunk, mert apám szülőházát ábrázolja, vagyis családi vonatkozása van. Pista bácsi egyébként elég könnyen osztogatta el a képeit. A női szépségről alkotott fogalmai semmi esetre sem feleltek meg korunk ízlésének. Attól eltekintve, hogy a pirosposztógás egészséget tartotta szépnek, arcképei közül többnek személyesen ismertem ábrázolt eredetiét – és enyhén szólva – erősen kevésbé sikerült külsejének tartottam az illetőket. Pedig Pista bácsi nagy elismeréssel hangsúlyozta: »Világszép leány! Világszép leány.« De gustibus... Birtokomban van két darab életnagyságú ceruzarajz, nagyszüleimet ábrázolják, mégpedig fénykép után másolva! Aláírás: Nagy István 1899. A mester akkor 25 év körül volt. Valószínűleg megélhetési célból vállalt ilyen kulimunkákat is. Kutatóinak figyelmébe ajánlom, hogy esetleg még létezhetnek Nagy Istvánnak ilyen »kenyérkereső« munkái. Fanyarul mosolyogva, megértőleg, mégis érezhetően megsebezve mesélte a következő esetet: 1925 körül gyűjteményes kiállítása volt Budapesten. A kiállítás egészen kiváló sajtót kapott. A megjelent ismertetéseket – köztük az idegennyelvűeket is – szépen iratgyűjtőbe főzte és büszkén mutogatta. Mi persze hálás közönsége voltunk. Szerencsétlenségére elvitte a gyűjteményt mindszenti rokonaihoz is, és megpróbálta nekik megmagyarázni, micso-da dicséreteket halmoztak rá a hozzáértők. Meglehet, elégtételt szeretett volna kapni a rokonság méltánylása formájában azért, hogy őt mindig tékozló fiúként kezelték. A rokonság hümmögött, végre megszólalt Anna néni: »Ez mind szép Pista, de nem tudom, mit csinálna, ha erdőlni kellene, hogy menjen...« Ez úgy hangzott – főzte hozzá Nagy István –, mint amikor azt mondják: na, te is a könnyebbet választottad. »Mint diák, magam is kedvvel és türelemmel rajzolgattam. Úgy látszik, Pista bácsi jövőt látott bennem, mindenesetre festőt akart nevelni belőlem. Mikor az érettségít letettem, beszerzett a kecskeméti festőiskolába. Mikor mégis az orvosira iratkoztam be (sajnos nem volt meg bennem a bátorság, kockáztatni, hogy végül ne legyen belőlem igazi művész), bánatosan mondta: »Na nem baj, azért még nem késő, festőnek is kell tanulni anatómiát.« (Hogy milyen fontosnak tartotta az anatómiát, jellemzi, hogy részéről a legnagyobb elismerés képzőművész számára úgy hangzott: »Tud rajzolni, tud rajzolni!« És mégis azzal vádolta meg nemrégiben egy kritikus, hogy ő – nem tud rajzolni...) Egyszer aztán egészen elmaradt. Új családja, betegsége akadályozta-e, vagy egyszerűen megszűnt számára az aranykövetlenség? Életrajzírói jobban tudják. Itt maradt anyaga sorsáról nem tudok. Csak arról beszélek, amit tudok, hogy mentsem a ködbevesztéstől, ami menthető."

140. Lucian Blaga: Nagy István (ford.: Dr. Gergely Lajos). Páztortűz, 1925. november 29., p. 517.

141. Sz. n.: C. n. A Hét, 1975. augusztus 8.

142. Kós Károly: Nagy István. Erdélyi Helikon, 1928, p. 163-164.

143. Dési Huber István: Nagy István, a festő (1873-1937). Korunk, 1937. május, p. 396-399.

144. Farkas Zoltán: Képzőművészeti szemle. Nyugat, 1941. 4. sz. (<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00663/21264.htm>)

145. Kós Károly: Erdélyi grafika, erdélyi grafikusok. Erdélyi Helikon, 1929, p. 331-337. (Ugyanebben a számban olvasható Szántó György: A modern grafika szerepe c. tanulmánya, amely jelenség-feladat, illetőleg műfaj-technika alapján csoportosítva taglalja a grafika műfaját: A grafika szelleme, Önálló és alkalmazott grafika, Lakás-dekoráló grafika, Nyomtatvány-dekoráló grafika, Cinkografia és tipografia, A fotomontázs, Propagandagrafika, Karikatúra.)

146. http://mek.niif.hu/03600/03628/html/h.htm#Hank%C3%B3J%C3%A11_nos.

147. H.: Erdélyi rajzművész sikere egy olasz lapban. Művészeti Szalon, 1929. március, p. 14.

148. Murádin Jenő: Képzőművészet a halhatatlanságnak – Erdély legnagyobb művészi eseménye volt – Kolozsvár: 1926. Utunk, 1973. április 13.

149. Ua.

150. Banner Zoltán: Fogadás a festőművésznél – Aurel Ciupe – Nagy Istvánról. Utunk, 1973. április 13.

151. Sz. n. [Kosztolányi Dezső?]: Nagy István. Páztortűz, 1926. április 25., p. 192.

152. Tóth István: Nagy István képzőművészeti kiállítása a vármegyeház üvegtermében május 1-5. Páztortűz, 1926. május 9., p. 216.

153. Siklóssy László: *Nagy István*. Művészeti Szalon, 1927. március, p. 10-12.
154. (kj.) [Kováts József?]: *Nagy István képiállítása*. Művészeti Szalon, 1927. június, p. 10-11.
155. Gazda József: *Nagy István*. Hargita Kalendárium, 1972., p. 139-141.
156. Murádin Jenő: *Nagy István*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984, p. 114.
157. MNG adattár: *Nagy 9442-58*.
158. Vásárhelyi Z. Emil: *Nagy István*. Erdélyi Helikon, 1937, p. 227.
159. MNG adattár: *Nagy 9458-58*.
160. Ua.
161. Ua.
162. Nyíró József: *Nagy István*. Erdélyi Fiatalok, VIII. évf., 1937, 2. szám, p. 14-15.
163. Forró Albert: *Csikmindszenti Nagy István (1873 – 1937) IN Örökségünk*, Hargita megyei Hagyományörzési Forrásközpont, 2007, p. 4-5.
164. MNG adattár: *Nagy 9429-58*.
165. Ua.
166. Ua.
167. Ua.
168. Ua.
169. Ua.
170. Pogány Ö. Gábor: *A magyar festészet forradalmárai – Helyzetkép*. Ars Mundi sorozat X. kötet, Officina Könyvkiadó, é. n. (1947), p. 61-62.
171. Pap Gábor: *Nagy István (1873-1937)*. Művészet, 1962. január, p. 4-7. „Huszonöt éve halott, de ma elevenebbül él, mint valaha. Mondanivalója semmit sem fakult az évek során, stílusa napjainkban is korszerű, hatékony. Legtehetségesebb festőink rajongva emlegetik nevét, hatása a legújabb művésznemzedékre Derkovitséval és Egyrével vetekszik. Jelentőségét csodálatosképpen soha egyetlen kritikusa sem vitatta, de igazán csak ma tudjuk felmérni. Kétségtelenül egészen új, mindenki másétól elütő hangot jelent a magyar festészet történetében. Művészete élő bizonyosság arra, hogy internacionális jelentőségre csak az az életmű tarthat számot, amelyben a speciálisan hazai mondanivalók a mondanivalótól determinált speciálisan hazai formanyelven fejeződnek ki. »Meggyőződésem – nyilatkozik egy ízben erről a kérdéssel –, hogy egy magyar művész sem láthat úgy, mint a nyugatiak. Millet, Delacroix s a többiek, milyen távol vannak tőlünk! Magyar, ízig-vérig magyar csak az festhet, aki itthon dolgozik, és szenvedve, fájdalmasan őszinte.« Erdély adta a magyar művészetnek, akárcsak nagy tájképfestőelődjét, Paál Lászlót és jelentőségben hozzá legközelebb álló kortársát, Koszta Józsefet. Csikmindszenten született 1873-ban, egyszerű parasztgazda fiaként. A családi légkör, amelyben felnövekedett, elhatározó jelentőségű egész életpályájára. Itt fejlődik ki benne az a szemérmes, visszahúzó magatartás, amellyel majd következetesen távoltartja magát minden nyilvános szerepléstől. Másrészt innen, gyermekkori környezetéből hozza magával örökké új után kutató tudásszomját és azt a konok, minden akadályon győzedelmeskedő akaratot, amely hozzásegíti majd, hogy aránylag későn induló művészpályáján élete végéig töretlen erővel haladjon mind magasabb csúcsok felé. A csikszeredai gazdásziskolából, ahová szülei tanulni küldték, megszökik, és hónapokig csavarog a nyáj után a hegyekben. Évtizedekkel később, mint meglett ember és művész, ugyanezt az életmódot folytatja Erdély hegyei között, az Alföld pusztáin és Dunántúl erdős-dombos vidékein. Az állandó közvetlen, meghitt viszony a szabad természettel – ez biztosítja tájképeinek hihetetlen jellemző erejét és tömörségét. Az ábrázolt tájak – egy-egy elhagyott tanya, falusi házsor, szántóföld, égbenyúló havasok vagy végtelenbe vesző pusztaság – mind ősi időtlenségükben legállandóbb, legjellemzőbb vonásaikkal állnak elénk képein. Kolozsváron tanul tovább, a tanítóképzőben. Tanulótársai feljegyzése szerint már itt kitűnik nagyszerű rajzkészségével (Beszterczey György levelére utal). Szénnel dolgozik, fekete alapon feketével. Egyetlen szín árnyalataiban a színskála egész gazdagságát vissza tudja adni. Már innen küldözget rajzokat Pestre, a Vasárnapi Újságnak. Keleti Károly felfigyel rá, biztatja, hogy a Mintarajziskolában folytassa tanulmányait. Családi konvenciók kötik, vagy a művészi hivatástudat nem elég erős még benne? – egyelőre nem fogadja el a meghívást. Két évig tanítókodik és csak azután, Keleti újabb felszólítására határozza el végleg, hogy festő lesz. Két és fél évi mintarajziskolai tanulmány után jut ki Münchenbe. Mindjárt első grafikai munkáival kivívja professzora csodálatát, majd az évzáró nemzetközi kiállításon egyszerre öt aranyérmet nyer. A tudásvágy tovább hajtja. Párizsba megy, a modern művészeti törekvések fellegvárába, ahol nyolc hónapig növendéke a Julian-akadémiának. Az 1900-as nagy nemzetközi képzőművészeti kiállításon együtt láthatja a legjobb francia és német impresszionista mesterek munkáit. De a fejlődés ekkor már túllépett az impresszionizmuson. Gauguin, van Gogh művei jelentik számára is az igazi szenzációt. Párizsban, majd következő külföldi állomásán, Rómában (1902) visszavonult életet él, nem barátkozik kortárs festőkkel, nem is dolgozik. Tapasztalatokat gyűjt. Látszólag tétlen, szemlélődő életmódja megóvjá attól, hogy megemésztetlen hatásokat azonnal képi formába öntsön. Jól tudja, hogy neki, a magyar festőnek, a magyar viszonyokban gyökerező tematikával kell fellépnie, ha nemzetközi érdeklődésre akar szert tenni, de ehhez sajátosan magyar, minden más nemzetétől elütő formanyelvet kell megteremtenie. Ez a törekvése választja el a legtöbb kortárs magyar festőtől, akiknek művei sokszor szervezesebben beleillenek a francia vagy

német, mint a hazai festészeti fejlődésbe. Nagy István művészete csak itt, Magyarországon születhetett meg. A kortárs nyugateurópai törekvések eredményeit úgy építi bele műveibe, hogy csak azok a formai megoldások juthatnak szóhoz, amelyek a sajátosan hazai mondanivaló tolmácsolására alkalmasak: Egyszerre korszerű és »helyszerű« művészet ez, így válhat nemzetközi jelentőségűvé és időfelettivé. A római út után Erdélyben, szűkebb hazájában telepedik le. Itt lát hozzá sajátos, egyéniségének és a hazai hagyományoknak legjobban megfelelő formanyelv kimunkálásához. Évekig teljesen visszavonul a világtól, csak a munkának él. [Közben azért még az évben megrendezi első egyéni kiállítását Csíkszeredában.] Közvetlen kapcsolatban a természettel és annak legegyszerűbb gyermekeivel, favágókkal, útkaparókkal, pásztorokkal, másfél-kétezer rajzot készít itt. A látvány, a dolgok és jelenségek felszínének puszta lemásolásától jut el ezekben a művekben a lényeg, a karakter megragadásáig. »Egy életen át kerestem ezt a lényegét. A témában a lelket. Fák, házak, virágok, emberarcok bonyolult összevisszaságában azt, ami a felületek alatt vibrál. A belső hőséget.« Minden felesleges, a lényeg nem érintő elem letisztul képeiről. Aggályosan ügyel rá, hogy művei ne tetszetősségükkel, hanem igazságukkal hassanak. A művészi érés sokáig elhúzódik. Első pesti kiállításán, 1914-ben még mindig inkább sajátos hangja és a művészetében rejlő ígért szerzi meg számára az elismerést, mint a kész eredmények. Fejlődése a háború alatt teljesebbé válik. A tűzvonalban és a front mögött a rajzok százait készíti bajtársairól és a harcok színhelyéről, az erdélyi, galíciai tájakról. Egy-egy katonafejben megdöbbenő erővel sűríti össze mindazt a borzalmat, amit az értelmetlen háború zúdít az egyszerű emberekre. Jellemzőereje óriásit fejlődik ezalatt a néhány év alatt. A háború végére, az 1917-18-as évekre teljes gazdagságában kibontakozik művészete. Fő műfajai már ekkor a tájkép és az arckép. Korábban, indulásakor a legjobb hazai hagyomány, Mednyánszky életműve inspirálja, témaválasztásban és formai megoldásaiban egyaránt. De a formai hatásokat erre az időre már levetkőzi. Sajátos látásmódjának és technikájának (szinte kizárólag szénben és pasztellben dolgozott) nem felel meg Mednyánszky olajban fogant festői módszere. Ekkor készült nagyszerű karakterportréi – emberekről és tájakról – már életműve java terméséhez tartoznak. (Jellemző darabja a Nemzeti Galériában kiállított Fejkendő öregasszony 1919-ből.) A húszas évek elején változás áll be művészetében. Távozik Erdélyből, működési területét átteszi Magyarországra. Az új környezet tematikai gazdagodást eredményez, és ez magától értetődően formai átalakulást von maga után. Eddigi szigorú, kemény vonalvezetése meglágyul, oldottabb, festőibb stílust alakít ki. Napfényben fürdő tanyák, a falusi élet ezernyi apró mozzanata, a magyar Alföld jellegzetes típusai jelennek meg új képein. A tűző napfény fellazítja a formákat, elmosza az éles határvonalakat. Nagyszerű szénrajz-sorozat ennek a rövid időszaknak a termése. Ebben az időben már szerződéses viszonyban áll a Singer és Wolfner-céggel. Évenkénti meghatározott összegért a cég látatlanban átveszi minden munkáját. Bár a kapcsolat minden vonatkozásában még nem áll tisztán előttünk, a fennmaradt dokumentumok és más festők, köztük Mednyánszky, hasonló helyzetének ismerete hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy el tudjuk képzelni, mit jelentett ez az üzlet – pozitív és negatív értelemben egyaránt – Nagy Istvánnak. Mindenesetre nyilvánosságot biztosított számára. A kiadóvállalat művészeti tanácsadója és munkatársa Lyka Károly, Nagy István régi barátja, művészetének egyik első felfedezője és lelkes propagálója. Tanácsára 1923-ban a cég könyvet irat a kor népszerű írójával, Surányi Miklóssal az addig ismeretlen festőről. Ezzel akarják felhívni a közvélemény figyelmét munkásságára, melyből még ugyanebben az évben kiállítást is rendeznek a Nemzeti Szalonban. A kiállítás osztatlan sikert arat. Az eddig teljes ismeretlenségben dolgozó művészt egyszerre a magyar festészet legnagyobbjai között kezdik emlegetni. De már ekkor tapasztalható az a kettősség értékelésében, amely később még csak fokozódik, és a mai napig sem szűnt meg egészen. Igazi elismerést mindig csak a »szakmabeliek«, festők és műértők szűk körű csoportja részéről kapott, a nagyközönség idegenkedve fordult el képeitől. Jellemző dokumentumként idézhetjük azt az újságcikket, amely 1935-ös kiállításáról számol be. Már a címe is meggondolkoztató: »Üres termekben egy festőzseni képei.« De különösen érdekesek az utolsó sorok: »És ebben a gyönyörű kiállításban, vasárnap délben tizenkét órakor, három ember lézengett. Urak és hölgyek, miért nem nézik meg Nagy István képeit? Ezt muszáj látni!« Az »uraknak és hölgyeknek« minden okuk megvolt rá, hogy ne nézzék meg Nagy István képeit. Az a világ, amely ezeken a képeken megjelent, nem illett a jólfűtött polgári szobák falára. »Ha szabad ezt a szót használni, magasabb igazságtalanság érvényesült vele szemben.« – írja róla a kortárs-festő Dési Huber István, aki először próbálta marxista alapon értékelni Nagy István művészetét. – »A társadalom nem elfogultságból, vagy épp rosszhiszemű gyűlölségből, hanem a dolgok természetéből következően volt igazságtalan hozzá. Nagy István nem úgy látta a népet, ahogy az élet napos oldalán levők fénytől elkápráztatott szemei látták. Ő a társadalom földalatti tájait kereste fel, s a mélyből, sötétből a földet túró nép portól, mocsktól, kintől, szenvedéstől eltorzult arcát hozta fel... Érthető, hogy ez a látvány nem volt kellemes a napos oldalon élők szemének; ezért a döbbenet, a visszatetszés, majd az elzárkózó közöny!« Ez a visszautasítás készteti arra, hogy tovább folytassa nomád életmódját. Szinte teljesen függetleníteni tudja magát a társadalomtól. Állandó lakása, műterme sincsen, télen-nyáron kóborol az országban, ott alszik, ahol ráestelik. Ha máshol nem, ároksparton. Közben ontja képeit. Az 1923-tól 1930-ig terjedő időszak munkásságának csúcspontját jelenti. 1925-26-os erdélyi tartózkodása alatt festett munkái bámulatos sokoldalúságát bizonyítják. Egyszerre születnek meg ragyogó, tüzes színekben pompázó, szabadban készült pasztelljei kolozsvári házigazdájának családtagjairól; két-három színnel felrakott monumentális havasképei; sötét, kemény vonalú szénrajzai és tompa, de változatos színvilágú, hihetetlen érzékenységgel megmunkált arc-

képei. Ezt a kollekciót együtt látva érthetetlennek tűnik, hogyan vádolhatták egyoldalúsággal, tematikai beszűküléssel művészetének egyes méltatói. 1929-30-ban Jugoszláviában tartózkodik, felesége szülőfalujában, Sajkásszentivánon. Itt festett csendéletei új színnel gazdagítják piktúráját. Az arckép és tájkép mellett a csendélet válik harmadik fő műfajává. Élete végén Baján telepedik meg. Ekkor már sokat betegeskedik. Nem is igen fest, inkább régi munkáit dolgozza át. Késői képein erősebb hangsúlyt kap a dekorativitás. Már korábban is megfigyelhető nála olyan törekvés, hogy a kép siktermézetét minél nagyobb mértékben kiaknázza, de most válik döntővé ez a szempont munkásságában. Ekkori képei – legelő lovak, tehenek, birkák magas hegyek tövében, szakadékok, kopasz hegycsúcsok között – valami ősi primitívséget sugároznak) amihez fogható csak a népballadákban csodálhatunk meg. Szó sincs itt alkotóerejének kimerüléséről, mint egyes méltatói vélik. Csak egyre kevesebb eszközre van szüksége ahhoz, hogy mondanivalóját maradéktalanul kifejezze. 1937 februárjában halt meg, csaknem negyed százada már. Jelentősége azóta nagyrészt tisztázódott. Reméljük, hogy az általános képzőművészeti műveltség nemsokára odáig fog emelkedni nálunk, hogy a legszélesebb közönség is jelentőségéhez mérten fogja tudni értékelni Nagy István művészetét.”

172. Mészáros Fülöp: Emlékezés Nagy Istvánra. Művészet, 1963. november, p. 36-38.

173. Solymár István: Nagy István emlékkiállítás Baján. Művészet, 1964. június, p. 35-36. „Ha valaki egyszer arra keres bizonyítékokat, hogy a sajtó mikor és hol nem volt »nagy hatalom«, olvassa végig a két világháború között Nagy Istvánról megjelent cikkeket. Utána próbálja megérteni társadalmi hatásukat. A végső tanulság már a régi stilsztika tankönyvekben is megtekinthető; a legeredetibb tehetség sorsa is be van zárva hely és időpont – maira fordítva: a társadalom – áttörhetetlen korlátai közé. Sorsa igen, de föléje nő a műve szerencsére sokkal kevésbé. Különbözően nem Derkovits Gyula, Egry József és Nagy István szólna ma hozzánk, hanem a főváros rég elfelejtett műcsarnoki nagyságai vagy hajdani megyei és városi urak fogható megbecsüléssel honorált »mesterei«. Nagy István ügyében valóban nem lehet az értéket vagy az írástudókat elmarasztalni. Művészetének első mutatkozásától – különösen Lyka Károly elismerésétől – mindenkor úgy hatott a róla írókra, ahogyan ma is: magához rántó mágnesességgel. Művész társak álltak mellette. Tisztelő barátja volt az idős Tornyai [János], harcolt érte a művészet fórumain a fiatal Barcsay. Kritikusai kivétel nélkül, szinte egyedülálló módon megértették. De 1927-ben portréfestészetéről olvashatjuk azt is, hogy »minden illúzióktól, minden átható önábrándtól megfosztott kemény és fájdalmas igazság« kifejezője. Csendéleteiről, hogy »a csendéletek sem a polgári művészi ízlés és szűk dimenziókba szorított felfogás ebédlőtapétáira kíváncsiak«. Hatása a mai művészetre, a mai művész nemzedékekre is szinte meghatározó. Vajon mikor jutunk el odáig, hogy közvetlen közönség hatása is megéri? Nagy István súlyos hagyaték-ügyének rendezése során fontos állomás a múlt évi bajai kiállítás, amelyet a Magyar Nemzeti Galéria, személy szerint Szij Béla rendezett, a Türr István Múzeum, Miskolc Ferenc közreműködésével. A katalógus előszavát Pap Gábor írta, akinek rövidesen könyve jelenik meg Nagy István művészetéről. A kiállítást, amelynek azóta nagyobb részét Kecskeméten is láthatták, Baján közel háromezren látogatta. Ez a szám sok is, kevés is; attól függ, mit láttak meg a kiállítás nézői. A téli hidegben, az adott gyenge világítási és prezentálási lehetőségek között három termet töltöttek meg a művek. Tényleg megtöltötték a termet, de van úgy, hogy a szellősebb rendezés kedvéért hiba volna eltenni a bemutathatók közül. A festmények – túlnyomó részük pasztell – két földszinti termet kaphattak, s a nagyobbikban vendégfalakkal, s a grafikai művek – főképpen szénrajzok – egyet az emeleten. A gondos elrendezés alkalmas keretet adott arra, hogy az alkotóút állomásai, jellegzetességei híven megszólalhassanak a művek sorában. A bemutatott alkotások jól érzékeltették a szétszóródott vagy éppen ma is lappangó hatalmas életmű magas színvonalát. Ragyogóan épek, frissek ezek az érzékeny, hamvas anyagú pasztellek, szénrajzok, mintha valami különös igazságos végzet örködött volna hányatott sorsuk felett. Mert nem egy, amelyik valaha jóformán ingyen, a létfenntartás parancsára kerül el a művészettől, s esetleg éveken át egy priccs alatt hanyódot, most megelevenedett fönix. Káprázatos, hogy milyen tartós és messzi mutató dolog lehet, amit korszerűségnek, modernségnek nevezünk. A kritika, amely egységes és igazságos volt Nagy István méltánylásában, két tévedést azért kézzől kézre adott. Az egyik ilyen a »társtalanság«, a »rokotalanság« ismételt hangoztatása. Ahogyan időben távolodunk, ahogyan folyton nő majd Nagy István művének a mennyiség rovatbeli árfolyama is, úgy látjuk meg mind tisztábban helyét, leszármazását a magyar művészet történetében. A kiállítás elején »Édesanyám« című olajfestménye szinte Munkácsy-ízzel indít, hogy azután a következő portrék – amelyek közül meg kell említenünk előbb az »Öreg székely«-t, majd a »Szerb asszony«-t, a »Kalapos öregasszony«-t – már a Mednyánszky-hagyományt folytató, maga útján másként, de mégis mélyében rokonul fogalmazó, továbbvivő művészt állítják elénk. Mednyánszky már modernül fokoz és sűrít Munkácsy széles drámaiságához képest, a dráma romantikus realizmusa benne szubjektív indulattá válik, rásugárzik tárgyára. Expresszíven együttérez: így is mondhatnám. Nagy István pedig egy a tárgyával. A drámát sűrítő líra, a lelki tartalom fokozása követte, s ezt a ballada megmásíthatatlan egyszerűsége, amely a legsűrűbb. Portréiból »a karaktert sajtolta ki«, a »végső lényegét« – írta Lyka Károly. Egy román kritikus valaha munkái láttán a »kikerülhetetlen« érzéséről beszélt [Blaga, Lucianra utal]. Készülő monográfiájának szerzője úgy írja: »a népballadák hangján szól hozzánk«. Az »Öreg székely« az összefogottság remeke. Fő alkotóelemei: a fej tömör nyugalma kifejezése, a hajkeret elevenessége, a kezek ereje, a rövid sötét ködmön és kék szegélyének színharmóniája. A »Szerb asszony«-on is minden részlet erősíti egymást: arc, kifejezés, ruha az »egyedül csak az és semmi

más» érzését kelti bennünk. Minden négyzetcentiméter aktív a »Kalapos öregasszony« merészen formált színfelületein. Ugyanígy emlékezhetnénk a kendő – blúz – karok – arc együtthangzó motívumára a »Leányka – őzike« portrén. Még Rippl-Rónait is megidézhethetők a színfoltok egységének és konstruktivitásának elemzésekor, például a »Nő köcsöggel« című festményhez. A kritikusok másik vissza-visszatérő tévedése, hogy Nagy Istvánról, mint a »rafinált izmusok« ellenlábasáról, a párizsi művészettől érintetlen östehetségről szóltak, mondván, hogy »nem hasonlít a művészete senki máséhoz«. Mintha bön vagy szégyellnivaló volna a kor áramlatában élni. Nemcsak az »Iskolás fiú« a portrék között, de a tájak között is több mutat motívumaival Gauguin felé. van Goghot csodálta Nagy István. Virágcsendéletei nem »kapcsolhatók« van Gogh virágaihoz, de úgy sem tekinthetők, mint valami világtól, kortól, semmibe-magába szakadt lélek termékei. Sőt, tovább megyek, mint akik Cézanne-al hasonlították: ha Nagy István születésekor Georges Braque nevet kapta volna, akár Braque-ként tisztelhetné a világ. De magyar volt. Tíz évvel fiatalabb Braque-nál. És több mint negyedszázaddal előbb halt meg. Eszközük mélyén ott van a közös mag, a lényeg megkomponálásában, ez megrendítésünk forrása. De Braque ezzel a rend szépségében kiteljesedő harmóniaélményt, Nagy István inkább a természetből kevésbé redukált, de megmásíthatatlan, látvatartalmú, zárt sorsélményt tárta fel. A különbség így ugyanolyan nagy, mint a hasonlóság, amely nem ráhatásból, hanem az előrehaladás kortörvényéből született. Mostanában gyakran nevezik »alföldi« festőnek, mondván, hogy Tornyaiék hódmezővásárhelyi körén és Fényes Adolfék szolnoki körén kívül Nagy István piktúrája tartozik ebbe a csoportba. Témáit, de ihletését tekintve is ugyanilyen joggal lehetne erdélyi, dunántúli vagy délvidéki festőnek mondani. Hiányzik belőle mond a zsánerfelfogás, mind a romantikus pátosz. Ha ő alföldi, akkor ugyanilyen alapon Mednyánszky Lászlót is annak tekinthetjük. Nem távolsága olyan nagy, hanem közelsége nem olyan közvetlen, hogy alföldiségét indokolná. Inkább neki akadt sok követője, később az Alföldön is. Sokkal közelebb járnak az igazsághoz a régebbi lelkes magasztalások, melyek szerint ő a »legmagyarabb« festő. Szintézise valóban magába olvasztotta az általános, mondhatjuk nemzetközi fejlődés korszerűségét és a népiség ősi, felhalmozott lényegelemeit. A sőtartókra, tükrösökre karcolt kilencágú életfák, fukar dombvonulatok szegényen gazdag pentatonja zendül fel Nagy István csodálatos zengésű képein, rajzain. Képzőművészetünkben nemhogy rokontalan, de nagyon is szerves életmű az övé. Mészöly csendjétől kezdve Uitz Béláig, Czöbelig igen sokan, alföldiek is beletartoznak rokonságába. Egy töről hajtott, csak alkatban különbözött Nagy Balogh Jánostól. Ha ő maga mondta is, hogy nem tanult senkitől, ezt úgy értsük, hogy nem másolt, nem követett senkit. Mindezt a bajai kiállítás bizonyította. A szénaboglyás tájak, a »Fűkaszálok« ritmusa, a »Tél a Bakonyban« kemény puhasága, a »Havas táj házakkal« egyszerűsége. A »Dombos út« vagy a »Hartai tóparton«, és sok más tája úgy áll elénk, mint néha félálomban egy-egy kép, amitől arra eszmélünk, hogy pillanatokra talán a Valóságot láttuk. A teljesség és egyúttal a megfoghatatlanság, a véglegesség és az eleve bennünk is dolgozó változandóság – hiszen ilyen a természetvilág – együtt a szintézisek egyik legnagyobbja Nagy István művészetében. Nem hiába égette fel idegeit az alkotás, csak úgy hozhatta létre művei a sűrítés ilyen fokán, hogy a látóemberek, táltos utódok transzállapotában alkotott. Ne tekintsük misztikumnak a mondottakat, az önperzselő koncentráció nem ismeretlen dolog a művészet más ágaiban sem. Tragikuma, amit megérzünk benne annyi, hogy a megvilágító önma-ga közben elég. Lényeges kérdés: ki miért lép máglyára? Bartókot emlegetni már lassacskán közhely, de Nagy István miértjét valahol ott kell keresni, ahol a Bartókét. Végül a jobb kort ígérő reménység vagy az efelé hajtó ösztön optimizmusa a megoldó motívum az elégettek sorsában. A grafikák termében arra kell gondolni, micso-da akarati feszültség hozhatta létre a látvány és a lélek ilyen fokú szintézisét, ezt a színességet egyedül fehéren feketével. Néhol a feszültség már majdnem felülkerül. A »Fák« robbanó sötétjei szinte súrolják az egyensúly megbomlási pontját, s már majdnem absztrakciók. A lovak, tehenek, juhok pentatonja más-más szín, más-más fekvésében is elhangzik. A sík és a tér új szintézise, ez a máig időszerű, a művészet megújulásához nélkülözhetetlen probléma egyszer már nyert egyféle megoldást Nagy István művészetében is. A bajai Nagy István emlékkiállítás számomra azt igazolta, hogy megérett az idő a tervekben már szereplő budapesti nagy emlékkiállítása megrendezésére. Ilyen alkalom sok ismeretlen, lappangó művét is nyilvánosságra hozhatja, s ha egybeesik a róla szóló könyv megjelenésével, talán meghozza, amit annyira várunk: hogy a mai közönség fogékony lesz e sajátosan népi és magyar nagy modern művészet iránt.”

174. MNG adattár: Nagy 17624-67.

175. Murádin Jenő: Csucsai emlék. Utunk, 1968. június 7. „A meredeken kiugró domboldalon, a zúgó tölgyek között nem hallatszik az autók suhanása. Vonatfütt, zakatoló szerelvények idéznek csak borzongató Ady-sorokat... A tavasz meglegyintette a tájat, de az erdő még csupa grafika. Fehér alapból fekete szálfék törnek az ég felé, s még fennebb, a domb hajlatán, mint valami fantasztikusan túlméretezett bizánci ikon, a barát és költőtárs emlékéit őrző a Goga mauzóleum csillogó mozaikhomlokzata. A csucsai kastélyt a két költő, Ady és Goga emléke tette nevezetessé. Kultúrhistoriai tény, de úgy hiszem, érdemes lenne azt is számon tartani, hányan fordultak meg itt csak az utóbbi ötven-hatvan évben. Kerek negyven esztendeje, hogy a szűkebb pátriájába hazalátogató Nagy István, a festő kereste fel a csucsai kastélyt, ahol a család kérésére megfestette Octavian Goga és felesége portréját. Erről a látogatásról mindmáig nagyon keveset tudunk. Egy nemrégiben napvilágot látott Nagy István monográfia (Valószínűnek tartom, hogy erre utal: Pap Gábor: Nagy István, 1873 – 1937, (A Művészet Kis-könyvtára, 70), Budapest, Corvina, 1965.) például mindössze a látogatás tényéről ír. Nem szól a képek sorsáról,

csupán azt jegyzi meg, hogy a festő egy kolozsvári ügyvéd barátja közvetítésével ismerkedett meg Gogaékkal. Újabb adatokra két háború közti, porosodó folyóiratok lapjain bukkantam, majd a kolozsvári Keleti Újságban találtam rá az első biztos nyomokra. Az 1926-os esztendő nyarán történt. Egy július végi napon Octavian Goga belügyminiszter vonata éppen befutott a kolozsvári pályaudvarra. Hivatalos fogadás nem volt, de ezúttal is számos újságíró várakozott a peronon. A miniszter nem egyedül érkezett. Meglepetésre a szalonkocsiból egy inkább paraszthoz hasonlító, robusztus külsejű férfi szállt ki; a miniszter nagyon melegen, a viszontlátás reményében búcsúzott tőle. Az ismeretlen férfi, aki egyszerre az újságírók, laptudósítók gyűrűjébe került, a festő Nagy István volt. A szerény, visszahúzódo természetű festő, aki minden nyilvános szerepléstől eleve irtózott, ezúttal nem szabadulhatott a kérdések kereszttüzéből. »Legjobban szeretném – mondta –, ha az egész csucsai kirándulásomról nem írnának semmit... No de ha már muszáj, és nem térhetek ki előle, annyit elmondhatok: a miniszter úr meghívására, aki még vasárnap meginvitált ebédre, a délelőtti expressszel utaztam ki Csucsára. A vonat egyórai késéssel, fél kettő tájban érkezett meg. A miniszter úr figyelmességére vall, hogy valakit elem küldött, aki a kastélyba felvezetett... Éppen kertészkedett. Amikor megláttam, megéreztem benne a művészt, a benne domináló költő egyéniségét... Bejártuk a kastély minden zegét-zugát, ami tele van finom ízlésre valló műtárgyakkal, amelyek közül egypár darabot megillet a műkincs jelzés is... « (Keleti Újság, 1926. július 27.) Nagy István az újságíró kérésére megmutatta a mappájában rejtőző, már teljesen kész Goga-portrét. Azért hozta magával, hogy a miniszter kérésére megfelelő keretet válasszon hozzá. (A Keleti Újság, 1927. január 29-i keltezésű hírben Nagy István második csucsai látogatásáról is beszámolt, amelynek során Gogáné arcképét is megfestette.) A csucsai kastélyban még a múzeummá történt átalakítás előtt rábukkantam a Nagy Istvánra annyira jellemző, sötét színekben festett pasztellképekre: a két portréra és egy alig ismert nagyméretű tájképre. Goga arcképén a sötét, semleges héttér erős kontrasztban áll a kemény kék szemmel, a világos ingmell berobbanó foltjával. S mindez csak arra szolgál, hogy a festő valami barokkos lendülettel és formanyelvvel egyenesen az arc karakterére terelje a néző figyelmét. A második portré egészen más modorban, a színek, a zöld és barna kontrasztjára alapozva, nem kevésbé mély tónusokban, a lebilincselő szemekben vetíti elénk a megmintázott és cseppet sem idealizált női fej karakterét és festői tartalmát. [A két kép jelenleg a múzeum-kastély hálósobájában, az ágyfej fölött látható.] Most az egykori vendéglátás részleteiről érdeklődöm a költő feleségétől. – Nagy István valóban kétszer is járt nálunk, mindannyiszor a férjem személyes meghívására érkezett. Egészen jól emlékszem még rá. Szögletes székegy arcát mintha most is magam előtt látnám. Átható tekintete ragadott meg... azt hiszem, másokat is. Azonnal az ember lelkébe tudott látni... Jókedvű volt, Tavi [Octavian becézett alakja] ragyogó magyarsággal beszélgetett vele. – És a képek? – Egyetlen ülésből készült el mindkét kép. Nála különben is könnyű dolga volt a modellnek. Erős, szinte vad mozdulatokkal dolgozott. Gyorsan, tévovázás nélkül. Ilyenkor nem is beszélt, csak a kréta recsegett az újai között... Mintegy nyolc csendéltre emlékszem, ami családuknak birtokában volt, de a háború alatt bukaresti lakásunkból eltűntek... Egy levelét őrzöm még festő barátjának, Demian Tassynak írta. Férjem közbenjárását kérte benne valamilyen ügyben. Végigjártuk a kertet és a parkot, ahol négy évtizeddel ezelőtt sétáltak. A festő a lenyűgöző tájat, a házigazda kertész tudományát dicsérte. És Adyék lakosztálya felől érdeklődött. A völgyben elzúgó vonatok talán bennük is az egykori hadbavonuló Krónikás énekét, a Szegény Jánosok balladáját idézték..."

176. Mărgineanu, Nicolae: A festő Nagy István magányossága. Korunk, 1968. július, p. 1018-1021.

177. Gazda József: Nagy István. Hargita Kalendárium, 1972, p. 139-141.

178. Kozán Imre: Ünnepség előtti gondolatok. Hargita, 1973. január 13.

179. Kovács Dénes: Nagy István centenárius. Hargita, 1973. március 24.

180. Sz. n.: Nagy István emlékünnepe Csíkmindszent és Csíkszeredában. Hargita, 1973. március 29.

181. Sz. n.: C. n. Informația Harghitei, 1973. március 29.

182. Sz. n.: Románia – 1973 képekben. Hargita Kalendárium 1974, p. 44. (számozatlan oldal, 37. kép).

183. O sută de ani de la nașterea lui Nagy István [100 esztendő Nagy István születése óta] – Márton Árpád: Nagy István – Kovács Dénes: Pentru umanismul artei sale [Művészete humanizmusáért] – I. Condrat: Ecou peste ani [Viszhang évek múltával]. Informația Harghitei, 1973. március 28. „Trăind o bună parte a vieții mele pe meleagurile harghitene, geniul lui Nagy István, artist plastic de talie mondială, a lăsat în sufletul și mințile oamenilor amintiri care nu s-au șters nici pînă azi, cînd se împlinesc aproape patru decenii de la moartea sa, ceea ce însemnează că a făcut o impresie deosebită contemporanilor săi. Printre cei care l-au cunoscut personal pe marile pictor se numără și Nagy Sándor, azi în vîrstă de 89 de ani, din Misentea, satul natal al pictorului. »Îmi amintesc pînă astăzi, foarte bine de el. Era un om retras și tăcut. Îmi aduc aminte cum în timpul stagiului militar nu reușea să se integreze în atmosfera cazonă. Adesea îl vedeam în puținul timp liber pe care îl aveam, desenînd cîte ceva. Ne apropiam de el și priveam în liniște ca să nu-l tulburăm. Desena portrete sau cîte un pîlc de copaci. Mai tîrziu, cînd a ajuns un pictor mare și l-am văzut tablourile, mi-am dat seama că unele din ele sînt inspirate chiar din viața noastră de atunci. Cîteodată venea în mijlocul nostru și stătea de vorbă multă vreme, despre viața de acasă. Îl simțeam cald și prietenos, deși noi eram oameni simpli, iar el era un om învățat și cu mare talent. Ceea ce m-a impresionat întotdeauna la acest om, a fost dragostea pentru locurile natale – adesea prezente în tablourile sale – precum și faptul că oricît de renumit a ajuns, nu și-a uitat niciodată prietenii, țărani ale căror

suflete le-a cunoscut atât de bine și ale căror portrete le-a conturat cu penelul». Cîteva din lucrările pictorului se află în posesia profesoarei Borcsa Juliánna din Miercurea-Ciuc, amintire lăsată de mama ei care, privind tablourile își amintea cîteodată de Nagy István. Aceste amintiri din perioada cînd pictorul se afla la Miercurea-Ciuc s-au transmis, odată cu lucrările și ficei. – »În anul 1908, mama mea avînd talent la desen, lua lecții de la Nagy István. Aceasta avea mai mulți elevi, fiind foarte strîmătorat materialicește și trăind numai din acele lecții ce le dădea diferitelor amatori. De cîte ori venea în casa bunicilor mei, pînă să înceapă lecția improviza rapid, desenînd pe orice avea la îndemînă. Tablourile ce ne-a rămas de la el au ca tematică aspecte din universul oamenilor simpli, a căror viață l-a întereas întotdeauna, în cel mai înalt grad, constituind una din sursele sale principale de inspirație.«

184. Hevesi József: C. n. Előre, 1973. május 24.

185. Becze Antal: Nagy István (1973-1937). Művelődés, 1973. május, p. 13.

186 × Sz. n.: C. n. Utunk, 1973. június 1.

187. Ágopcsa Marianna: Emlékezés Nagy Istvánra születésének 100. évfordulóján. A Hét, 1973. március 30.

188 × Részegh Viktor: Nagy István és a csiki plain-air festészet. Kézirat, 1973.

189. Entz Géza: Dr. Nagy Jenő műgyűjteménye. Csiki Lapok, 1942. december 6.

190. Miklós László: Értékeink becsülése. Hargita, 1973. június 6.

191. Nagy Pál festőművész: Nagy István emlékkiállítás. Új Élet, 1973. július, p. 19.

192. Nagy Zsuzsa: Emlékkiállítás Marosvásárhelyen. Utunk, 1973. július 6.

193. Sz. n.: Interjú dr. Solymár Istvánnal (lejegyezte: Bartis Ferenc). Utunk, 1973. július 6.

194. M. Kiss Pál: Nagy István és Nagy Imre jubiláris kiállítása Marosvásárhelyen IN Dr. M. Kiss Pál: Erdélyi magyar művészek a XVIII. – XX. században. Pápai Miklós kiadása, Kóny, 1990. Illetőleg: Rajztanítás, 1973. 6. sz. és Múzeumi Kurír, 1974. 4. sz.

195. M. I. [Marosi Ildikó?]: Egy kiállítás kulisszatitkai. (Kutató úton Nagy István képek nyomában). Új Élet, 1973. május, p. 8-9.

196. Miklós László: Elkötelező vállalkozás. Hargita, 1973. december 15.

197. Murádin Jenő: Képtár és közszolgálat Marosvásárhelyen. A Hét, 1974. december 13.

198. Sz. n.: Kortársak és előfutárok – Beszélgetés dr. Solymár Istvánnal (lejegyezte: Halász Anna). A Hét, 1973. szeptember 21.

199. Murádin Jenő: Múzeum a palotában. A Hét, 1974. október 25.

200 × Mezei József: Illúzió és valóság. Művelődés, 1975/5, p. 61, 3. borítóbelső.

201. * * * Külön világban és külön időben – A 20. sz. századi magyar képzőművészet Magyarország határain kívül (szerk.: Szabó Lilla). Magyar Képzőművészek és Iparművészek Társasága, Budapest 2001, p. 82-83.

202. Borghida István: Nagy István. Dolgozó Nő, 1973. július, p. 27.

203. Mezei József: Nagy István. Előre, 1973. március 28.

204. Kozán Imre: Három emlék. Száz évvel ezelőtt született Nagy István. Falvak Dolgozó Népe, 1973. március 28., p. 11.

205. Katona Ádám: Nagy István. Igaz Szó, 1973. március, p. 444-450.

206. Domokos Eszter: Nagy István. Jóbarát, 7, 1973. március 22., p. 13.

207. Marosi Ildikó: Kőműves Nagy Lajos a kortársról és barátról. Új Élet, 1973. március, p. 18-19.

208. Tóth István: Szopos Sándor kiállítása. (Marianum díszterme, Kolozsvár, márc. 14-25.). Pásztortűz, 1926. március 28., p. 143-144.

209. Sz. n.: Irodalmi – művészi hírek. Pásztortűz, 1927. január 16., p. 24.

210. szj: A dési festőiskola első képkiallítása Szopos Sándor új képeivel. Pásztortűz, 1927. november 20., p. 551-552.

211. H.: Szopos Sándor festőművész képkiallítása. Művészeti Szalon, 1929. március, p. 14.

212. Kőműves [Nagy] Lajos: Szopos Sándor képkiallítása. Pásztortűz, 1929. április 7., p. 168.

213. Kós Károly: Erdélyi képzőművészek kiállítása. Pásztortűz, 1930. december 21., p. 608.

214. Murádin Jenő: Szopos Sándor. TIBERA, Budapest, 2006, p. 52.

215. Nagy Imre: Följegyzések. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979, p. 106.

216. Sz. n.: Márton Ferenc Münchenben. Csiki Lapok, 1913. augusztus 20.

217. Lyka Károly: Háború és művészet IN Művészet, 1914, 7 sz., (<http://www.mke.hu/lyka/13/337-340-haboru.htm>)

218. Szokolay Béla: Hodler Ferdinand. Pásztortűz, 1927. július 31., p. 347-349.

219. Szokolay Béla: A Műcsarnok tavaszi tárlata. Pásztortűz, 1925. június 28. p. 299-230.

220. Szokolay Béla: Magyar tájkép és zsánerkép kiállítás a Műcsarnokban. Pásztortűz, 1927. február 27., p. 96.

221. Hosszú Márton: A budapesti Műcsarnok őszi tárlatáról. Pásztortűz, 1927. november 20., p. 548.

222. Siklóssy László: A budapesti Műcsarnok Őszi Tárlata. Művészeti Szalon, 1927. november, p. 1-2.

223. Szokolay Béla: Budapesti kiállítások. Erdélyi Helikon, 1929, p. 74-77.

224. R. Berde Mária: Mit avatott az Árvizes Város. Pásztortűz, 1930. november 16., p. 532-533.

225. Kőhegyi Mihály: *Tornyai János levele id. Éber Sándorhoz [1930. május 30.]*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982-83/1, p. 308.

226. Ua., p. 402.

227. Murádin Jenő – Sümegi György – Zombori István: *Márton Ferenc*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó – Csíkszereda Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2009., p. 71.

228 × Tusnádi Élthes Gyula dr.: *Márton Ferenc újabb nagysikerei*. Csiki Lapok, 1934. február 11. „Ezelőtt 22-24 évvel, mint a Csiki Lapok szerkesztője, sokszor beszámoltam azokról a nagy művészeti eseményekről, amelyek egy egyszerű, de keménykötésű, östehetségű és acélos akaratú székely fiú országos diadalát jelentették. Márton Ferenc festőművész, néhai csíkszentgyörgyi Márton Zakariás birtokos fia, mint egészen fiatal művész, akkoriban aratta első nagy diadalait, amelyek egyszerre Magyarország legelső művészei közé emelték. Márton Ferencet a székely östehetség és az akadályt nem ismerő hihetetlen akarat erő emelte a magasba. A csíksomlyói főgimnázium padjaiban már kitűnő rajzos volt, pedig a jó öreg Sipos Sándor rajztanár úr nem tartozott a modernnek és a nagyvonalúak közé. De Márton Ferenc sokat dolgozott és még többet tanult. Mikor Budapesten kitették a »Csíki székely gátkötőket«, majd valamivel később az »Erdőirtás Csíksországban« című hatalmas vásznát, a kritika az őszinte csodálat és a bámulat hangján emlékezett meg róla. Keszler József és Malonyai Dezső, a régi Magyarország legnagyobb kritikusai úgy írtak Márton Ferencről, mint egy égő meteorról, mely bevilágította és tündérfénnyel övezte a nagy magyar égboltot. Akkor a Csiki Lapokban szorgalmasan leközöltem ezeket a sokat jelentő műkritikákat, amelyek nemcsak az ifjú művész dicsőségét, hanem és főként a székely nép istenadta tehetségét és nagyraihivatottságát jelentették. Huszonöt év óta sokszor írtam a Csiki Lapokba Márton Ferencről, aki iskolatársam és kenyerespajtásom volt és ma is legjobb barátom. Utóbb már nem is írtam egy-egy nagy diadala alkalmával, nehogy elfogultsággal vádoljon valaki. Pedig állítom, hogy vele szemben nem voltam és nem vagyok most sem elfogult. Hiszen mindig az arra illetékes legelőkelőbb szakkörök véleményét és kritikáját, kitüntetéseit és első díjait, aranyérmeit közöltem. Márton Ferencről azonban nem lehet eleget írni. Különösen nem nekem, aki talán őt a legközelebről és a legjobban ismerem. Szinte reszket a toll a kezemben, mikor közlöm, hogy ez a Márton Ferenc, ki a székely népnek egyik legnagyobb értéke még ma is szegény ember. Lotz Károly, Benczur Gyula, Dudits Andor, László Fülöp, Zala György, Kisfaludy Stróbl [Zsigmond] nemcsak a magasba törtek, de a magyar állam és a legelőkelőbb közintézmények nevezeteket elhalmozták a legjobban díjazott megrendelésekkel és tömegmunkákkal. Márton Ferenc ilyen megrendeléseket, amelyek további monumentális alkotások létrehozásához segítettek volna, soha nem kapott. Ma is ott vannak műtermében a csíki gátkötők és az erdőirtók. Magyarországon ezeknek az örökértékeknek nem akadt gazdájuk és az állam sem vette meg. Az erdőirtókat egyszer a svédek vették meg, de nagysága miatt nem tudták bevagonírozni. Ilyen körülmények között soha helyre nem hozható vesztesége a magyar képzőművészetnek az, hogy Márton Ferencnek nem adtak kezébe elég anyagi erőt, hogy ez a csupa erő és akaratművész további sorozatos művészi alkotásokkal gazdagítsa a magyar nemzetet. Sajnos, ennek egyik oka abban keresendő, hogy bár a művészt félre nem ismerték, Márton Ferenc ízig-vérig művész, akinek önérzetes, szókimondó, szilaj természete nélkülöz minden üzleti érzéket. Elég szomorú, hogy a mai világban elsősorban ez utóbbi ér célhoz és nem az igazi művészet. No, de térjünk vissza Márton Ferenc újabb sikereire. Nem lehet nem írni róla, mert Márton Ferenc – talán az éppen most érintett okokból – új utakat jár, amelyeken éppen olyan otthonos, mint a rajzban és a festőművészetben. Csak nem régen emlékeztünk meg arról, hogy a szegedi híres fogadalmi templomban milyen örökbeű freskókat és mozaikokat csinált. Azóta megnyerte a kecskeméti a Katona József emlékmű-pályázat első díját és meg is alkották Siklódval az emlékművet. Közben számos nagysikerű országos pályázaton vett részt, amelyeken mint szobrászati és építészeti östehetség mutatkozott be és amelyeken maga mögött hagyta Magyarország legelső művészeit a szakmában. Művészkörökben hihetetlen nagy volt a meglepetés, mikor Márton Ferenc – a festő – egymásután nyerte el a legelső szobrász- és építészeti pályadíjakat. Legutóbb a rákoskeresztúri hősi emlék első díját nyerte el egyedül. A gyönyörű emlékmű – 66 méter magas – már ott áll tizennyolcezer hősi halott teteme fölött. Az emlékmű felavatása e nemből Magyarország legnagyobb ünnepe volt és csak az imént zajlott le. Én be sem számoltam a »Csiki Lapok«-nak erről a művészeseményről nagy székely sikerről. Az emlékmű építészeti mű, Márton Ferenc egyedül alkotta s mikor készen volt, Márton Ferencnek egy építész strohmannt kellett formailag magához vegyen, hogy az ipartörvény rendelkezéseinek eleget tegyen. Kell-e ennél ékeesebb bizonyíték egy ilyen sokoldalú tehetség bizonyítására?! A mű csodás, de Márton Ferenc ezen is alig keresett valamit, pedig a főváros állíttatta a művet. Most pedig Márton Ferencnek egy újabb nagy diadaláról emlékezhethetünk meg, amelyről a budapesti Magyarság így ír: Az országos katonai emlékpályázaton Márton Ferenc a hírneves festőművész és Siklód Lőrinc szobrászművész pályaműve nyerte el az első díjat. Annál is nagyobb esemény ez, mert a pályázaton az ország legjobb szobrász nevei vonultak fel igen figyelemre méltó és igen erős alkotásokkal, melyeket a külföld és a belföld egyaránt ismer és nagyra becsül s hogy ebből a versenyből Márton Ferenc került ki győztesen, az túlhaladja a pályázat kereteit s élesen mutat rá egy olyan erős művészi egyéniségre, amely mindinkább a monumentalitásba találja meg önmaga kifejeződését, a megnyilatkozásban – benső kényszerszótól hajtva – túl tör a saját anyagán s kőben, betonban és bronzban álmódja és valósítja meg a maga nagyszerű elképzeléseit. Nem véletlen műve az, hogy Márton Ferenc immár a harmadik szobrász, és közben egy tisztán építészeti pályázatot nyert meg, hanem egyéniségének, látá-

sának és művészi ereje különös sajátosságainak természetes követelménye. Márton Ferencből festői sikerei után ki kell törnie a szobrásznak, mert benső ereje, művészi feszültségei, elképzeléseinek súlya mind a nagy dinamikára és a súlyos anyag áttelekítésére predesztinálja. Az emlékmű A háború műszaki katonáinak hősi emlékművét a Gellért-hegyre tervezték. A Citadella és a Gellért kápolna nagy keresztje közé az első hajlásba, fronttal a Dunának és Pestnek s Budapest egyik legszebb művészi alkotása lesz. És Márton Ferencnek is egyik legszebb alkotása. Hatalmas impozáns és tiszta. Energikus, kemény és férfias, nincs rajta semmi ellágyulás, semmi líra, egyetlen zengő akkord az egész, melyet nem bont meg a legkisebb disszonancia sem s nem mond mást, mint erőt, hitet és az eszme győzhetetlenségét. Halott katonák tisztességére álmodta meg Márton Ferenc ezt az emlékművet s amit csinált, az a katona lelkének köbe fogott mása. Egy örök eszme harsogó profilja kőből a Gellért-hegy hajlatán. A magyar lélek vigyázzállása a magyar hegyen, a nehéz kötelességek fölött. Égbe szökő, apotheotizált tisztelgés, kemény fegyverfogás és vezényszó. Azoknak az emléke, akik a borzalomban ásóval, csákánnyal és logarléccel küzdöttek a kommandóra. Huszonöt méter magas, felzúgó négyszögű oszlop, tetején a magyar kettős kereszttel, két kőcokkából nőve ki a szimbolikus hármashalom karcsú és feltörő vetülete. Elöl az oszlop frontján rohamsisakos, mezítelen mellű, előre dobbanó magyar katona hatalmas bronzalakja áll a támadás és a védelem kemény feszülésében (hatalmas mozgás!); kezében a néma és görnyesztő harci eszköz: az ásó. Az elmúlt vérvilág műszaki katonájának fegyvere. Az egész alak sugározza az erőt és a férfias bátorságot. Szobor a javából. Az obeliszk talapzatán a műszaki szolgálatot jelképező nagyszerű reliefek szintén bronzból. Ez az egész, de egyszerűségével, remek arányaival, hatalmas dinamikájával és kifejező erejével megdöbbentően nagy alkotás. Maradéktalan hatású s egyetlen markolással tiszta. Az ember érzi: művész és alkotása száz százalékgig megtalálták egymást. Külön érdekessége lesz az emlékműnek a megvilágítás. Az obeliszk csúcsán álló hat méter magas kereszt (melyet hat vaskar tart az obeliszk testéhez), keresztszáraiban reflektorok lesznek elrejtve, melyek felülről dobják az emlékműre, különösen a figurára a fényt, hogy éjszaka is látható lesz. A kettős keresztbe neoncsöveket vezetnek majd, melyek egész éjszaka égni fognak, jelezvén, hogy a kettős kereszt vigyázz a magyar élet felett. Mit mond Márton Ferenc? Ez hirtelen első hatásában, csak rövid szavakkal a mester alkotása. Beszéltünk a mesterrel Damjanich utcai műtermében. Most is munkában találtuk, mert örökösen dolgozik. Ezeket mondta a pályázatról: – Nagyon szép a pályázat eredménye, az anyag, ami összejött (számszerűleg is több mint hetven) s úgy mondják, hogy az Erzsébet-szobor pályázat óta nem igen volt ilyen művészi verseny. A magam részéről igen szeretem, ha művészemberek összemérik erejüket, pláne azonos körülmények között, mint most is. Ilyenkor ismerjük meg egymást, istenigazában. Az emlékművet Siklódval együtt csináltuk s bizony birkóztunk egymással, de hát az ilyen nagyarányú munkának a létrehozásánál már így van. A szobrot lehelettel kiformálni mégsem lehet. Ami aztán a komponálást illeti, ez már nagyobb ügy; legfontosabb volt, persze, az arányok összeépítése és a teljes dimenzionálás. Egy hónapot dolgoztunk ezen. Azt kérdezzük, hallotta-e, hogy féltik az emlékműtől a Gellért-hegy monumentális egységét? – Hogyne hallottam volna! – mondja – Féltik! Hát én nem féltém? A hegy monumentális tömegét csak egy nagyobb tömeggel lehet megbontani, nem egy elegáns, magasba törő dologgal, ami csak dísz lehet. Igazán hatni csak kontrasztokkal lehet, akár színek akár formák azok. – Hallottam én olyasmit is – folytatja – hogy túl előkelő ez a Gellért-hegy egy hősi emlékműnek. Nos, én Galiciától Szerbiáig és a Doberdóig és a Piavéig ismertem a harcteret, ismertem magyar katonát s azt mondom: a magyar vitézség megörökítésére és megdicsőítésére nincsen a világon elég előkelő hely. A Gellért-hegy hatásának megbontására vonatkozólag még csak azt jegyzem meg, hogy kivitelezés előtt kipróbáljuk mi Siklódval a teljes hatást a fotográfián lépték szerint s ott nem lesz semmi hiba. Ezt művészi reputációnk követeli így első sorban. És az építészek? Hallom – mosolyog – hogy ők nem szívesen vették, hogy ismét mi nyertünk. Erre az a tiszteletteljes megjegyzésem, hogy lehet az építészet a műegyetemen tanítani, de a diploma még nem kvalifikál művésszé senkit sem. A múltkor is kaptam egyik építész barátomtól olyanforma nyilvános támadást, hogy most festő, legközelebb azonban már zongorista is pályázhatik. Hát miért ne és miért ne nyerhetne is, ha művészi elgondolással jön? Hiszen minden pályázaton ott van, hogy azon minden magyar honos művész részt vehet. Ezeket mondja Márton Ferenc, aztán búcsúzik. Kikísér, s ahogy az ablakból visszanezék, látom, már megint önfeledten asztalja fölé hajlik: dolgozik. Rajzol!"

229. MOT kézirat. Budapest, 1933. november 2. és 21.

230. Póto János: Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, p. 78.

231. Póto János: Hősök emlékezete – a köztéri szobrok tükrében. <http://www.tte.hu/toertenelemtanitas/toertenelemtanarok-orszagos-konferenciaja/6744-hosok-emlekezete-8211-a-kozteri-szobrok-tukreben>

232. Póto János: Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, p. 78.

233. Póto János: Az első világháború köztéri emlékjelei. <https://www.youtube.com/watch?v=J2XUj9V1y9g>

234. Tusnádi Élthes Gyula dr.: Márton Ferenc újabb nagysikerei. Csiki Lapok, 1934. február 11.

235 x Tusnádi Élthes Gyula dr.: Siklód Lőrinc megmintázta Márton Ferenc síremlékét. Csiki Lapok, 1942. február 1.

236. Sz. n.: Márton Ferenc a nagy székely festő- és szobrászművész élete és művei. Csiki Lapok, 1940. november 24.

237. Csánky Dénes: Egy székely művész halálára – Zum Tode eines Székler Künstlers – In morte di un artista

- siculo. Szépművészet I., 1940. XII. 3. sz. 55-59., 91. p. 4 képpel.
238. Deáki Lóránd: *A rajzolás virtuóza (részlet egy Al-csiki körképből)*. Vörös Zászló, 1957. április 28. „Csíkszentgyörgyön Márton Mihály, a kedveskedő, mindenkit szíves szóval fogadó tanító, a Misi bácsi portáján pihenünk meg. Megfakult írást mutogat, amelyet úgy őriz, mint a szeme fényt. A nyomtatott betű bátyja, Márton Ferenc hírneves festő- és szobrászművész jelszavát eleveníti fel a letűnt évtizedek sodrából: »A fáklya másnak világít, s magát emészt meg«. Ez a vidék ihlette munkára Márton Ferencet, s a nép forró szeretete szolgált alapul legszebb művei megalkotásában. Sorsa mégis annyi hozzá hasonló, a tökéletes rendszerben kettétört művészsors tragédiája. Legnagyobb jelentőségű kompozíciói megalkotása után elhallgat, s az egykorú haladó sajtó keserűen jegyzi meg: »Később igazán nagyot alkotni nem tudott. De nagy volt akkor is, ha miniatűr rajzaiban sűrítette azt a feszítő erőt, amivel rendelkezett, nagy volt akkor is, ha méreteiben kis dimenziókkal dolgozott, ha már a nagyobb alkotáshoz hiányoztak a falsíkok, amelyekben szárnyalhatott volna gazdag fantáziája. Ki volt itt a hibás? Parlagon hagyták őt... Ezért ingott meg Márton Ferenc s ezután már csak a mindennapi kenyérért futkosott, rajzolt, illusztrált, festett kisebb műveket, freskókat, templomokat, csakhogy sovány kenyere kerüljön«. Megilletődve csodáljuk az öreg ház falára aggatott néhány rajzát, festményét, a keveset, amit láthatunk. Kevés az ízelítőnek, mert műve 8-10.000 rajz. Szédületes, hosszú életre való termelés, önkénytelenül »a rajz öreg boldondjára«, a japán Hokunáira emlékeztet.”
239. János Pál: *Márton Ferenc (1884-1940)*. Hargita, 1969. december 14.
240. Sz. n.: *Megyénk ismert és kevésbé ismert nagy szülöttei*. Hargita Kalendárium, 1970., p. 55-56.
241. Ferencz Imre: *Találkozások a festő szülőházában*. Hargita, 1971. december 16.
242. Á. M. [Ágopcsa Marianna]: *Márton Ferenc és a portréművészet*. A Hét, 1972. április 14.
243. Vita Zsigmond: *Elavult műfaj-e a portré?* A Hét, 1972. május 26.
244. Sz. n. [Ferencz Imre?]: *A példa örök*. Hargita, 1972. június 2.
245. Sz. n. [Ferencz Imre?]: *Márton Ferenc rajza Saljapinról*. Hargita, 1973. február 18.
246. Debreczeni László: *Találkozásaim Márton Ferencel*. Utunk, 1973. augusztus 10. és 17.
247. Miklós László: *Márton Ferenc ébresztése*. Hargita, 1973. szeptember 20.
248. Váli József: *Márton Ferencre emlékezünk*. Hargita, 1974. december 14.
249. Szokolay Béla: *A magyar festőművészet – Vázlatos áttekintése a XX. sz. néhány problémájának*. Pásztortűz, 1925. január 25., p. 33-36.
250. Radics Jenő: *A londoni magyar kiállítás*. Magyar Iparművészet, 1908/5, p. 208 <http://epa.oszk.hu/01000/01059/00062/pdf>
251. Dr. Nagy András: *Márton Ferenc Csíkszeredában*. Hargita, 1973. október 6.
252. Bíró-Balogh Tamás: *Egyszerű, rövid, populáris – Csonka Magyarország nem ország: a revíziós propaganda-gépezet működése*. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0707/Biro.pdf>
253. Sz. n.: *Székelly művészek sikerei Budapesten*. Csiki Néplap, 1931. március 11.
254. Becze Antal: *Márton Ferenc*. Művelődés, 1974/11, p. 40-43.
255. A Hargita Megyei Múkinchivatal 1986/ 276. sz. jegyzőkönyve.
256. A Hargita Megyei Múkinchivatal 1986/277. sz. jegyzőkönyve.
257. K. N.: *Bálint Lázár*. Csiki Néplap, 1931. április 15.
258. Farkas Aladár: *Magyar zseni a bukaresti nyomortanyán. Bálint Lázár csudálatos élete*. Brassói Lapok, 1931. november 1.
259. * * * *Székelly föld írásban és képben* (Dávid József szerk.). „Kaláka” Könyvkiadó Budapest, 1941, p. 142.
260. Daczó Katalin: *Bálint Lázár szobrászművész – emlékfoglalványokból*. Hargita Népe, 2014. február 19.
261. Daczó Katalin: *Művészeink a harctéren*. Hargita Népe, 2014. november 28.
262. Erőss Vilmos: *Bálint Lázár, az elfelejtett gyimesi szobrász*. Csiki Hírlap, 2014. december 23.
263. Daczó Katalin: *Beszélgetés az életéről*. Hargita Népe, 2011. április 28., május 26., június 9., 23., július 7., 21.
264. * * * *I. Magyar Képzőművészeti Kiállítás, Műcsarnok Hősök tere 1950*.
265. http://www.teszvesz.hu/listings/index.php?lo=1&q=asztali+csendelet+orban+jozsef+szobrasz+alkotasa+55x39&td=1&bk_source=listing_page&bk_term=search_all_category
266. Vilhelm Károly: *Miért felejtjük el?* A Hét, 1974. február 1.
267. Sz. n.: *C. n.* Csiki Lapok, 1935. január 20.
268. Erőss Vilmos: *Egy ismeretlen csiki festőművészről*. Csiki Hírlap, 2014. augusztus 22.
269. Brassói Lapok, 1935. január 28. [A szöveget Erőss Vilmos másolta ki számomra a lapból, de a szerzőt és címet elfelejtette megjegyezni.]
270. Sz. n.: *C. n.* Csiki Lapok, 1935. január 20.
271. <http://artportal.hu/lexikon/muveszek/biro-akos-4039>
272. http://www.biralat.hu/muveszek/lestyan_janos.3107.html?pageid=56v
273. <http://lestyan.uw.hu/index>.
268. Erőss Vilmos: *Egy ismeretlen csiki festőművészről*. Csiki Hírlap, 2014. augusztus 22.

269. Brassói Lapok, 1935. január 28. [A szöveget Erőss Vilmos másolta ki számomra a lapból, de a szerzőt és címet elfelejtette megjegyezni.]
270. Sz. n.: C. n. Csiki Lapok, 1935. január 20.
271. <http://artportal.hu/lexikon/muveszek/biro-akos-4039>
272. http://www.biralat.hu/muveszek/lestyan_janos.3107.html?pageid=56v
273. <http://users.atw.hu/lestyan/persons/person30.html>
274. Lestyán Kinga magánlevele.
275. Kuncz Aladár: *A képzőművészetek kérdése Erdélyben*. Művészeti Szalon, 1927. június., p. 9-10.
276. Csiki Lapok, 1909. augusztus 24. és 1934. február 18.
277. CSSZM archívum, 1956, 126. lap.
278. Solymár István: *Nagy István*. Igaz Szó, 1972. november, p. 663-666.
279. Solymár István: *Öt festő*. Utunk, 1973. október 19.
280. Kenyeres Pál: *A botos pásztor. Nagy István festő emlékére*. Utunk, 1981. december 25.
281. Cseke Péter: *Gátkötők küzdelme, gyönyörűsége. (Látogatás Csíkszentgyörgyön, Márton Ferenc fivérének és hagyatéka egy részének őrzőjénél)*. Falvak Dolgozó Népe, 1970. augusztus 5., p. 4-5.
282. Farkas Ildikó: *Szopos Sándor*. Új Élet, 1967/ 8, p. 15.
283. Szabó Ilona: *Katedra és paletta*. Utunk, 1972. február 11.
284. Fodor Sándor: *Jegyzetek Szopos Sándor gyűjteményes kiállításáról*. Hargita, 1972. február 20.
285. Váli József: *Márton Ferencre emlékezünk*. Hargita, 1974. december 14.

Névmutató Személyek

A

aá, személyazonossága? 38
 Aba-Novák Vilmos 82
 Acél Ödön 48
 Adler József 31
 Adorján Mihály 27
 Ady Endre 53, 106, 152, 153, 166, 168
 Albert Andor 180
 Albrecht Gyula 141
 Almásy László 142, 143
 Aman, Theodor 126
 Ambrus István 27
 András Imre 27
 Anna néni, Nagy István rokona 73
 Antal Elemér 28
 Antal Péter, dr. 12
 Artz Artúr, br. 142
 Aszalós, személyazonossága? 193
 Attila bácsi 7

Á

Á. M., Ágopcsa Marianna 154
 Ágopcsa Marianna 115, 152
 Áprily Lajos 54
 Árvátfalvy Nagy István 143

B

Babits Mihály 53
 Baciú, Teofil, dr. 92, 124
 Bakó Béla 28
 Bakó László 12
 Balanyi György 11
 Balázs Boróka 14
 Balló István, dr. 45
 Balogh Elemér 27
 Banner Zoltán 11, 14, 15, 31, 85
 Barabás Gergely 175, 179
 Barabás Miklós 45, 126
 Barcsay Jenő 95, 184
 Bardócz György 27
 Bartalis Ágosoton 56
 Bartis Ferenc 120
 Bartók Béla 94, 102, 113, 121
 Bartos Katalin 193
 Bálint György 174
 Bálint Imre 174
 Bálint István 175
 Bálint János, Gyimesbükki 31, 174-177, 189
 Bálint Jolán 12
 Bálint József 31, 189
 Bálint Lajos 27, 38

Bálint Lázár, Gyimesi 31, 170-172, 174-189
 Bálint Mária, Mária néni 174-176
 Bálint Péter 175, 177, 179
 Bálint Tódor 174
 Bánffy Ferenc, br. 60
 Becze Antal 115, 160, 161, 163, 164, 165, 189
 Becze Antal alispán 19, 164
 Becze Zoltán 190
 Bedő György 12
 Benczur Gyula 141
 Bene József 124
 Benedek Elek 152, 153, 157, 168
 Benedicty Imre, v. 142
 Beöthy László 142
 Beszterczey György 37, 67
 Biró Ákos 31, 184, 185, 189
 Biró Alajosné 110
 Biró József 46, 140
 Biró Lajos [Alajos] 193
 Blaga, Lucian 74-76, 86, 104, 106-108, 113, 191
 Bocskor Antalné 79, 124
 Bocskor Lilla 14
 Bodó Levente 47
 Bodor Etuska 56
 Bogdan, Catul 84, 86
 Boian, Victor 132
 Boila, személyazonossága? 130
 Bolond Sándor 74, 75, 83, 84, 89, 104, 105, 193
 Borbáth, személyazonossága? 129
 Borbíró Ferenc, dr. 92
 Borcsa Juliánna 115
 Borghida István 127
 Bors Gergely 198
 Bosznay István 61
 Botár László 27
 Braque, Georges 101
 Brassai (Wolf) Károly 22, 23, 27, 48, 52, 53, 185, 189
 Brassai Ottilia 23
 Breban, Vasile 196
 Buglya Sándor 190
 Buszek Gyula 24
 Buszek Károly 27
 Búzás Kálmán, dr. 115

C

Capidan, Pericle 86
 Caragiale, Ion Luca 24
 Carrière, Eugène 132
 Cézanne, Paul 69, 105, 107, 116, 119, 127
 Ciupe, Aurel 28, 85, 88, 124
 Condrat, Iuliu 112
 Coşbuc, George, költő 124
 Czétényi Csilla 190
 Czóbel Béla 102

Cs
Csánky Dénes 150
Császár Sándor 27
Cseke Péter 197
Csorba Géza 183
Csutak Vilmos 83

D
Daczó Katalin 12, 174, 176, 180
Daday Gerő 36, 160
Dajbukát Ferenc, dr. 124
Daradics Félix 50
Darvas József 94
Darvas Lajos 27
Deák Ferenc 39, 200, 201
Deáki Lóránd 151
Debreczeni László 155, 158, 160, 161
Delacroix, Eugène 65, 69, 95
Damian/Demian, Atanasie/Tassi/Tassy 84, 86, 87, 104, 106, 129
Derkovits Gyula 80, 95
Derzsy Gergely 180, 181
Déry Béla 90
Dési Huber István 77, 86, 95, 120, 130, 191, 199
Dési Incze János 199
Dobribán László 175, 178
Domanovszky Sándor 11
Domanyáncz Péter 24
Dombi János, dr. 56
Domn dászkal [tanító úr]; Nagy István 196
Domokos Eszter 127
Domokos János 39
Dömötör Mihály 13
Dudits Andor 141, 167
Duranczi, Béla 190
Dürrner, Johann Ruprecht 47

E
Edvi-III. Aladár 58
Edward, VII. angol király 163
Egry József 126
Egry József 95, 194, 198
Endes Miklós, dr. 45
Erdélyi László 125
Erdőssy Béla 135, 163
Erőss Lajos, dr. 45, 46
Erőss Vilmos 12, 179, 184, 199

É
Éber Sándor, id. 138
Élthes Gyula, dr. 55

F
Farkas Aladár 171

Farkas István 91
Farkas Zoltán 81, 108
Fazakas Gergely 12
Fehér Antal, dr. 67
Fejér Béla 189
Fejér Sándor alispán 45, 55, 189
Felvinczi Takács Zoltán 200
Ferencz Ernő 112
Ferencz Imre 152, 155
Ferenczy Béni 95
Ferenczy Győző 56
Ferenczy Károly 199
Feri, Orbán József öccse 182
Fery Oszkár altábornagy 139
Fényes Adolf 88
Finály Henrik 9
Fodor, dr., személyazonossága? 23
Fodor Antal, dr. 56
Fodor L., személyazonossága? 21
Fodor Róza 22, 189
Fodor Sándor 76, 201
Foerk Ernő 141
Forró Albert 92
Fuchs Gábor, dr. 27
Fuchs József 26, 27, 189, 190
Fuchs, Hermann 27
Fülöp Antal Andor 199

G
G. Fehrenheil Henrik, lovag 57
Gaál András 28
Gajary Aladár 27
Gallén-Kallela, Akseli [Axel Waldemar Gallén] 157
Gazda József 91, 107, 108
Gál Ferenc (kereskedő-sörgyáros). 117
Gál Sándor 197
Gecző János 39, 45
Gergely Lajos, dr. 74
Gergely Pál 183
Glücks, személyazonossága? 193
Goga házaspár 125
Goga, Octavian 103, 106, 113, 120, 124, 129
Goga, Veturia 120, 125
Gogh, Vincent van 65, 67, 74, 75, 95, 101, 105, 107, 119
Gömbös Gyula 182
Göpfert Regina 19
Görgey Géza? 182
Grátz, személyazonossága? 129
Grigorescu, Nicolae 126, 199
Gruzda János 128
Gusmano, Vignali 145

Gy

Gy. Szabó Béla 27
Gyalókay Sándor, főispán 47, 49, 55, 189
Gyárfás Tihamér, dr. 52
György Lajos 175, 177
Gyula Páter 131

H

H., személyazonossága? 83, 132
Hahnagy Ferenc 48, 189
Halász Anna 126
Hamsun, Knut/Pedersen, Knut 172
Hamvas Béla 9
Hamza Tibor 183
Hanke, Artúr 115
Hanke Artúrné 124
Hankó János, dr. 31, 82, 83, 184, 190
Harangozó Imre 176
Hász István, v. 142, 144
Hegedűs László 58, 135, 201
Hellebronth Antal 143
Hellebronth Vilmos, v. 142
Herczeg Ferenc 93
Herdean, Viorica 115, 120, 123, 125
Herterich, Ludwig von 67, 191, 194
Heyes Arthur 48, 189
Hodler, Ferdinand 62, 65, 137
Holló András 39
Horthy Miklós, kormányzó 130, 142
Horvai János 182
Hosszú Márton 137, 138
Hódsághy Béla 92, 116
Huszár Aladár 142, 143
Huszka József 23

I

Imets Dénes 27
Imets Fülöp Jákó 21
Imre bácsi, Nagy Imre 73
Incze István 28
Indig Ottó 127
Isac, Emil 31
Istók János 180
Iványi Grünwald Béla 61
Izsó Miklós 82

J

Jakab László 27
Jakobovits Miklós 127
Jánky Kocsárd 142
János Mihály 23
János Pál 8, 111, 151, 160
Jávör Pál 158
Jenei Miklós 124

Jeney László 45

Jéger Ferenc, Orbán József unokája 183
Jianu, Ionel 104
Jolán néni, Balássy Jolán 8
Jordáky Lajos 193
Jóska öcsém, Márton József, Ferenc fitestvére 61
József Attila 201
József bátyám [Jóska öcsém] 198
Juszkó Béla 48, 189

K

K. D., Kovács Dénes 115
k. n., személyazonossága? 170
Kádár Imre 84
Kádár Tibor 28
Kalfás József 179
Kallós Ede 146
Karácsonyi Aladár, dr. 67
Karácsonyi Árpád 123
Karda Tibor 27
Karinthy Frigyes 112
Karlovszky Bertalan 138
Kassay Zoltán 27
Kastaly István 183
Katona Ádám 127
Katz Márton 130
Kántor József 8
Kápolnási Zsolt 175, 177, 178
Káruly, személyazonossága? 195
Kátai Mihály 183
Kelemen Katalin 12
Kelemen Sándor 12
Keleti Gusztáv 37, 67, 95, 200
Kemény János, br. 92
Kenyeres Pál 194
Keresztes Fischer Ferenc, dr., v. 142, 143
Keresztes Lajos 138
Kémenes Antal 52
Kis Gábor 190
Kisfaludi Stróbl Zsigmond 141, 145, 182
Kiss Péter 34
kj, személyazonossága? 89
Klebensberg Kunó, gr. 138
Klossy, személyazonossága? 183
Kodály Zoltán 94, 121
Kolumbán Árpád 28
Kolumbán Mária 28
Komlóss Imre 48, 189
Kontha Sándor 185
Kopacz Katalin 12
Korény József 183
Kosza István 27
Kosztá József 94, 126, 194
Kosztolányi Dezső 86, 88, 108, 113, 116, 120, 191

Kovács Dénes 28, 109, 112, 113
 Kovács József 181
 Kovács Klára 57
 Kovács Lázár 27
 Kovács József 180
 Kovrig János 168
 Kozán Imre 109, 111, 127
 Kós Károly 60, 76, 82, 134, 135, 158
 Kósa Béla 12, 24
 Köllő Erika 14
 Körmendi Frim Jenő 141, 142
 Körösfői Kriesch Aladár 137
 Kövér Oszkár 48
 Kövesdy Géza 61
 Kőmíves Nagy Lajos 84, 93, 127, 128, 133
 Kőváry Endre 37
 Krammer, személyazonossága? 193
 Kratochvíl Károly 185
 Kristó Róbert 12
 Kristóf György 127
 Kun Béla 153
 Kuncz Aladár 84, 185
 Kunovits András 130
 Kurucz Istvánné, Nagy Imre unokahúga 8

L

Lakatos István 193
 Latif, Abdul 142
 László Fülöp 141
 László Gyula, dr. 77, 102
 László Ilona 23
 László Júlia, Gerőffy Csanádné 192
 Lázár Domokos 38
 Lázár Éva 132
 Lem, Stanislaw 36
 Lenbach, Franz von 35, 71, 74, 105, 191
 Lenk Lajos 51
 Lestyán János 185, 190
 Lestyán Kinga 185
 Léda, Brüll Adél 53
 Lestyán Béla 31, 185, 190
 Liber Endre 142
 Ligeti Miklós(?) 182
 Litkey György 82
 Littkei Antal 48, 189
 Loew, Hans 34, 48, 104
 Lotz Károly 82, 141, 200
 Lovas Andrea 141
 Lovasy Ákos 183
 Lóránth László – Sümegi György 44, 50
 Luchian, Ștefan 104, 105
 Lukachich Géza, br. 142
 Lukács György 200
 Lukács György, dr. v. b. t. 168

Lukács József 56
 Lukich Károly 142
 Lupán, személyazonossága? 193
 Lux István 27
 Lyka Károly 56, 80, 86, 91, 96, 106, 120, 136, 177, 191

M

M. Kiss Pál 12, 122
 Madarász Viktor 82
 Magyar Éva 11
 Majláth Gusztáv Károly, gr., r. k. püspök, 48, 61, 178
 Majthényi Miklós 178
 Marchini, Tasso 126
 Marinescuné, személyazonossága? 193
 Marosi Ildikó 12, 49, 93, 122, 127
 Marx György 34
 Marx József 125
 Matteoli, Enrico 142
 Mattis-Teutsch János 34
 Maugham, Somerset 105
 Mályusz Elemér 11
 Mányoki Ádám 45, 163
 Mária néni, személyazonossága? 175
 Márk István 150
 Márkus István 39
 Márton Árpád 11, 13, 28, 35, 73, 111, 112
 Márton Ferenc 9, 13, 21, 22, 24, 31, 36, 51-57, 61, 62, 65, 67, 69, 130, 135-142, 144, 146-169, 176, 182, 184, 189, 190, 193, 197, 198, 202
 Márton Ferenc és Nagy István 160
 Márton Feri, Ferenc 136, 38
 Márton Géza, a művész unokaöccse 169
 Márton László, dr. 56
 Márton Mihály, a művész öccse 56, 140, 150-152, 155, 161, 168, 169, 197
 Márton Misi bácsi, a művész öccse 197, 198
 Márton Zakariás, a művész fia 140, 168
 Máté Imre 27
 Máté Jakab 27
 Mátrai F. Béla 117
 Mátrai Ignác/Ignácz 41, 42
 Mărgineanu, Nicolae 103, 104
 Medgyessy Ferenc 146
 Mednyánszky László 82, 96, 101, 116, 126, 194
 Melka Vince 200
 Merza Rezső 47, 55
 Merza Rezsőné 56
 Mezei József 127
 Mezey Zoltán 27
 Mészáros Fülöp 98
 Mészöly Géza 60, 82, 102
 Micike, Dr. Nagy Andrásné 68
 Mihali, Augustin 130, 132
 Mihály Lajos 27

Mihályfi, személyazonossága? 193
 Miklós József 132
 Miklós László 118, 125, 160
 Mikó Bálint, főispán 12, 38, 45, 47, 48
 Mikola Andrásné 193
 Millet, Jean-François 69, 95
 Mincsor Bálint 8
 Misi bácsi, Márton Mihály 152
 Miskolczy Ferenc 97, 101
 Modok Mária 130
 Mohy Sándor 199
 Moldován Béla 180, 181
 Molnár Ákos, dr. 163
 Molter Károly 92
 Movilă, Petre 200
 Mór bácsi, Náthán Mór, dr. 87
 Móra Ferenc 35, 138
 Muckenhaupt Erzsébet 11
 Mucsányi János 190
 Muhi Sándor 7, 14
 Murádin Jenő 11, 14, 30, 37, 44, 48, 50, 58, 60, 83, 84, 85, 88, 91, 103, 104, 125, 126
 Mureșan, Ioan, dr. 132
 Murgineanu, Nicolae 193

N

Nagy Albert 29
 Nagy András, dr. 35, 36, 68, 70, 124, 160, 164
 Nagy Antal, Nagy István édesapja 124
 Nagy Antal, Nagy István unokaöccse 67
 Nagy Antalné/Nagynéni, Nagy István édesanyja 68, 128
 Nagy Balánka János 176
 Nagy Balogh János 102
 Nagy Benedek 50
 Nagy Béni 50
 Nagy Dénes 22
 Nagy Ferenc, Nagy István öccse 124, 128, 169, 170
 Nagy Gyöngyvér 11
 Nagy Imre 7, 8, 9, 10, 11, 12, 22, 25, 29
 Nagy István 7, 9, 12, 24, 31, 34, 36, 37, 38, 39, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 60, 61, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 135, 136, 137, 138, 161, 169, 176, 189, 190, 191, 192, 193, 194
 Nagy István, ifj., a művész fia 98, 190, 192
 Nagy István-Márton Ferenc-Nagy Imre 32, 193
 Nagy Jenő, dr. 117
 Nagy Jóska 128
 Nagy Pál 119
 Nagy Pista, István 36, 73

Nagy Sándor 114, 137
 Nagy Zsuzsa 119
 Nagy-Bozsoky József 190
 Nagy-Galaczi János 176
 Nagy-ok, István és Imre 109
 Nádler Róbert 61
 Nánássy Megay Ernő, v. 142, 143
 Náthán Mór, dr. 86, 87, 106, 128, 129, 130
 Nemcsák Erzsébet, Márton Ferenc házvezető-nő-élettársa, fiának édesanyja 138, 140, 168
 Neményi Margó 12
 Neogrády Antal 48, 189
 Németh Attila 190
 Németh Lajos 48

Ny

Nyarádi Valéria 132
 Nyilassy Sándor 88
 Nyíró József 92, 197
 Nyúl Imre 12

O

Offner, Hans [a városban János] 150
 Ohmann Béla 180, 181
 Olariu, Gheorghe 120, 123
 Onkel Pepi 194
 Oprea, Viorel 111
 Orbán Balázs 16, 110
 Orbán Endre 198
 Orbán István 28
 Orbán József 31, 170, 180, 183, 184, 190
 Orbán Mihály 47
 Orel Dezső 55, 56

Ó

Ónody Mihály 100

P

(p), személyazonossága? 31, 32, 33, 42, 60
 P. Márk József, OFM 12, 135
 P. Mikó Ilka 47
 Paál László 82
 pakulár, személyazonossága? 196
 Palotás Dezső 30
 Pap Gábor 77, 95, 101, 103, 126, 192
 Papp Sándor 60, 85
 Parádi Erzsébet 132
 Parádi Kálmán 132
 Pál Gábor 14, 42
 Pál Gáborné 26
 Pándi Kiss János 183
 Pászka Jenő 86
 Pásztor János 182
 Pechán Béla 190

Pechán József 190
 Pechstein, Max 69
 Peile Ernő(?) 127
 Pentelei Molnár János 48, 189
 Petres Károly 27
 Péter András 27
 Péter Márton 27
 Picasso, Pablo 19, 38
 Piskolti Gábor 130, 199
 Piskolti Gábor, a cikkben Györgynek írva 132
 Pista bácsi, Nagy István 68, 72, 73
 Pista, Nagy István 67, 68, 86, 87, 128
 Pistaaa, Nagy István 87
 Poci néni 7
 Pogány Gábor, dr. 94, 126
 Pogány Ö Gábor 93, 145
 Polák József(?) 98
 Popp Aurel 31, 157
 Pótó János 12, 141, 144, 145

R

R. Berde Mária 138
 Radics Jenő 163
 Radnai Béla 175, 179, 193
 Rafain Gábor 27
 Raffay Sándor, dr. 142
 Rakovszky Endre 142, 143
 Ravasz László, dr. 142
 Rácz József 27
 Ráduly B. Árpád 40
 Ráduly Róbert Kálmán, polgármester 14
 Rákóczy Imre, dr. 142
 Ráth Mór 16
 Rebi néni, személyazonossága? 195
 Reithoffer Jenő 27
 Reményik Sándor 127
 Reşad Mehmed V. szultán 178
 Részegh Domokos 36
 Részegh Viktor 35, 117, 119, 193
 Réti István 58, 91
 Révész Imre 58, 135, 201
 Rippl-Rónai József 82, 101
 Roman, Victor 132
 Rothenáry Albert 178
 Róth András Lajos 12
 Rubletzky Géza 175
 Rudnay Gyula 61, 107, 171

S

Salamon Géza 142
 Salamon József 175, 176, 177
 Salamon László 84, 124, 125
 Salgó Magda 132
 Saljapin, Fjodor 152, 153, 155, 166

Sallak Zoltán 47, 189
 Salló Szilárd 11
 Salló Zoltán 27
 Samu bá, személyazonossága? 195-197
 Sandovici, személyazonossága? 173
 Sándor Gyula, dr. 56
 Sántha Imre Géza 213
 Sárdi István 37
 Sárpátki Zoltán 12
 Schäffer Béla 44
 Schöpflin Aladár 7
 Segantini, Giovanni 65
 Siklody Lőrinc 32, 139, 144, 148, 149, 167, 168, 182
 Siklóssy László 89, 90, 137
 Simó György 120, 124, 125
 Simon Béla 158, 159
 Simon Endre 115, 120, 125
 Simon László 12
 Sipos Sándor 21, 22, 161, 162
 Sipőcz Jenő 142, 143
 Sík Sándor 156
 Solymár István, dr. 7, 48, 86, 98, 100, 101, 103, 120, 126, 191, 194
 Somfay Örs 141
 Sós István 184
 Sövé Elek 28
 Sőtér István 94
 Sprencz Tamás 179
 Stefán György 27
 Streitschek János [Johann] 19, 20, 24, 190
 Stróbl Alajos 176
 Surányi Miklós 96
 Sükösd Ferenc 120, 123
 Sümegi György 39, 44, 51, 139, 190

Ş

Şorban, Raoul 106

Sz

Sz. Kürti Katalin 185
 Szabó András 14, 126, 176
 Szabó Árpád 170
 Szabó Ilona 200
 Szabó János 63
 Szabó Vera 86
 Szabó Zsuzsa 9, 12, 44, 74
 Szakács V. Sándor 111
 Szamosy Elek 45
 Szathmáry László 12
 Szász Endre 7, 164
 Szász Róbert 50
 Szász Tibor, dr. 124
 Száva József 22
 Szederkényi Miklós 190

Szekeres Alexandru 189
 Szekeres József, dr. 47
 Szekeres Levente 27
 Szemerédi Magda 190
 Szentgyörgyi István 182
 Szentimrei Jenő 154
 Szentpétery Imre 11
 Szervátiusz Jenő 184
 Székely Bertalan 37, 135, 162, 191, 192, 200, 201
 Székely János 29, 30
 Szabó János 63, 208
 Szilágyi Dezső 51, 189
 Szilágyi Domokos 76
 Szilárd Leó 35, 36
 Szines Elemér 44
 Szinyei Merse Pál 32
 Szíj Béla 97, 101
 szj., személyazonossága? 132
 Szkicsák Ilus 132
 Szokolay Béla 61, 65, 67, 68, 70, 137, 138
 Szolláth György 180
 Szolnay Sándor 34, 127
 Szombati Róbert 12
 Szopos Ida 130
 Szopos Kálmán 12, 31, 135
 Szopos Sándor 13, 21, 31, 32, 53, 57, 58, 60, 82, 88, 130-135, 190, 198, 199, 200, 201, 202
 Szőcs János 11, 150
 Sztoyka József, dr. 91, 98
 Szücs György 11

T

T./Tivai Nagy Imre 33, 36, 39, 50, 51, 164
 Tagore, Rabindranath 153, 166
 Taine, Hippolyte Adolphe 65
 Takách-Tolvay József, gr. 142
 Takács István 27
 Takács László 183
 Tamási Áron 152, 153, 166
 tanító úr, Márton Mihály 169
 tanító úr, Nagy István 195-197
 Tardos-Krenner Viktor 135
 Tavi, Ocravian becézve (Goga) 104
 Tătaru, Coriolan, dr. 193
 Telcs Ede 182
 Telepy Károly 37
 Teodorescu, személyazonossága? 173
 Tereh Géza 35
 Tessitori Nóra 129
 Thorma János 31
 Timár Elek 27
 Tolnai Lajos 94
 Tonitza, Nicolae 126
 Torma Miklós, dr. 131

Tornyai János 138
 Tóth István 58, 89, 130, 131, 132
 Tóth Lajos 12
 Turcza László 12
 Tusnádi Élthes Gyula, dr. 147, 149, 150, 163

Ţ

Ţuculecu, Ion 127

U

Ugron Béla 27
 Uitz Béla 102
 Umstadt Mária 129
 Urmánczy Nándor 166

Ú

Újfalusi Jenő, dr., polgármester 47, 55, 56
 Újfalusi Jenőné 48

V

Varga Imre 76, 107
 Varjú Elemér 11
 Vastagh György 182
 Vaszary János 61, 126, 194
 Vaszi/Vaszi bá/Vaszi bácsi, személyazonossága? 196
 Vágó Gábor 158
 Vákár Lajos] 52
 Váli József 160, 202
 Vámszer Géza 25, 26, 190
 Vámszer Imre 12, 26
 Vásárhelyi Z. Emil 91
 Veres Lehel 13
 Veress Lajos 56
 Veress László 27
 Veress Péter 27
 Vesztróczy Manó 180, 181
 Vécsi Nagy Zoltán 11
 Végh Elemér, dr. 40, 41
 Viktor bácsi, Részegh Viktor 35
 Vilhelm (Wilhelm) Károly 184
 Vincze László 13
 Vita Zsigmond 153
 Vitéz Nagy Zoltán 81
 Vizi György 176
 Voigt Waldemár, br. 142, 143

W

Wagner A., dr., személyazonossága? 21, 23
 Walter Gyula 58
 Wolf fiú, Farkas István 91
 Wolff /Brassai Károly 22, 162

X
Xantus Antal 27

Z
Zakariás Lukács 56
Zakariás, Márton Ferenc fia 138
Zala György 141
Zemplényi Tivadar 58, 135, 162
Zengrfáf Pál 27
Zichy Mihály 82
Ziegler Emil, Vásárhelyi 91
Ziffer Sándor 34
Zolnai Béla 54
Zombori István, dr. 13
Zorkoczy Gyula 48

Zs
Zsigmondi Boris 190
Zsögödi Nagy Imre 8, 9, 25, 29, 31, 34, 38, 49, 51,
58, 73, 82, 117, 122, 123, 135, 158, 164, 189, 190
Zsögön Zoltán 24, 51, 198

**Intézmények, egyesületek, kiadók, sajtó, dí-
jak, portálok, stb.**

A
A hírnök 200
Antal–Lusztig-gyűjtemény 12
Ars Mundi sorozat 94
Állami Polgári Fiúiskola 50
Állami Tanító- és Tanítónő-képezde 37

B
Baár-Madas Református Leánynevelő Intézet 139
Babeş-Bolyai Egyetem 130
Bajai Nagy István Képtár 107
Bajai Városi Múzeum 93
Bánffy-palota, Kolozsvári Művészeti Múzeum 126,
201
Belle-arte művészeti főiskola 84, 85
Brassói Római Katolikus Főgimnázium 52
British Museum 120
Budapesti Fővárosi Képtár 93
Budapesti Képzőművészeti Akadémia 200
Budapesti Képzőművészeti Főiskola 185, 201
Bukaresti Szépművészeti Főiskola 31, 135

C
Collegium Artificum Transilvanicorum 31
Corvin-koszorú 130, 166, 169

Cs
Csíki képíró és képfaragó műhely 11

Csíki lapok 32, 176-179, 198
Csíki Magánjavak Egyesület, CSME 33, 37, 38,
71, 117, 164
Csíki Múzeum 150, 189
Csíki székelly festőiskola 31, 32, 53
Csíki Székely Múzeum, CSSZM 8, 9, 45, 130, 168,
170, 179, 189, 190, 201
Csíki Takarékpénztár Rt. 50
Csíkmegyei Gazdasági Egyesület 164
Csíksomlyói Gimnázium 21
Csíksomlyói Kegyetemplom 135
Csíksomlyói Római Katolikus Tanítóképző-inté-
zet 24
Csíksomlyói Római Katolikus Fiú Tanítóképző 28
Csíkszentmártoni Kórház 140
Csíkszereda Megyei Jogú Város Hivatala 14
Csíkszereda Polgármesteri Hivatala 16
Csíkszeredai Fafeldolgozó Vállalat 8
Csíkszeredai Gimnázium 52
Csíkszeredai Iparos Ifjúsági Önképzőkör 40
Csíkszeredai Líceum 23, 27, 28
Csíkszeredai Megyei Múzeum 165
Csíkszeredai Polgári Leányiskola 38
Csíkszeredai róm[ai]. kath[olikus]. főgimnázium 53
Csíkszeredai Városi Kórház 7

D
Dési Állami Főgimnázium 130
Dési Festőiskola 132, 199
Dunatáj Alapítvány 190

E
Egri Főszékesegyház 183
1-es számú Líceum 7
Egri Képző- és Iparművészeti szabadiskola 183
Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos
és Kulturális Szervezete, UNESCO 111
Egyházért és a Pápáért-díj 138
Egyházmegyei Hatóság 27
Ellenzék 200
I. Magyar Képzőművészeti Kiállítás 183
Erdélyi Almanach 200
Erdélyi Fényképnagyító Műintézet 46
Erdélyi Kárpát-Egyesület, EKE 26
Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, EMKE
42
Erdélyi Múzeum-Egyesület, EME 9, 58
Erdélyi Művészeti Központ, EMÚK 11
Erdélyi Művészeti Társulat 31
Erdélyi Római Katolikus Státus csíkszeredai
főgimnáziuma 23
Érdemes és Kiváló művész 107
Eszterházy Miklós-emlékdíj 166
Eszterházy Pál-díj 130

Eszterházy-képtár 59
Európa szálloda 46
Ezredéves Országos Kiállítás 22

F

Filológiai és szépművészetek múzeuma, rajzszer-
tár 24
Fortuna lisztkereskedés 189
Főgimnázium, Csíkszereda 189
Francia Köztársaság Művészeti és Irodalmi
Rendje és az Olasz Köztársaság Érdemrendje
lovagi fokozata 107
Franklin Társulat 93, 163
Frontharcos Szövetség 142

G

Gimnaziului de la Șumuleu-Ciuc, [Csíksomlyói
Gimnázium] 112
Glaspalast, Üvegpalota 136, 165
Gödöllői festőiskola 32
Grand Café 79

Gy

Gyárfás Jenő Képtár 8
Gyergyószárhegyi Alkotótábor 8
Győri Magyar Vagon- és Gépgyár 180

H

Halmos Izor kisplasztikai-díj 182
Hargita Megyei Szocialista Művelődési és Neve-
lési Bizottság/Hargita Megye Szocialista Neve-
lési és Művelődési Bizottsága 115, 118
Hargita Megyei Múzeumi Komplexum 8
Hargita Megyei Műkincshivatal 169
Hargita Megyei Statisztikai Hivatal 16
Hargitaváralja jelképes székely község 149, 150
Hatvani úti temető 183
Hazám- díj 107
Herder-díj 107
Hősi Emlékművek Bíráló Bizottsága, HEBB 147
Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság,
HEMOB 146, 147
Hutter kávéház/Szálloda/-szálló 51, 189

I

Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola 8, 28, 57
Iparrajziskola, Budapest 180
István Király Múzeum 102

J

Julian/Julien iskola/-akadémia/Akadémia 67, 95, 191

K

Kaszinó Egylet 50

Kájoni János Hargita Megyei Könyvtár 12, 21, 48
Kárpátok öre/ Vashonvéd/Vaslevente/Vasszé-
kely 62

Kecskeméti festőiskola 32
Kecskeméti Képtár 140
Kecskeméti Köztemető 139
Keleti Újság 200
Kerepesi temető 198
Képzőművészeti(?) Társulat 62
Kézdivásárhely-kantai Gimnázium 162
Kieselbach Galéria 12
Kioszk, hajdani korcsolyacsarnok 57
Kolozsvári Állami Tanító- és Tanítónő-képezde 31
Kolozsvári Katolikus Leánynevelő Intézet 130
Kolozsvári Művészeti Múzeum 8, 12, 126, 194, 201
Kolozsvári Római Katolikus Főgimnázium 83
Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank 82
Kolozsvári Unitárius Kollégium 130
Kossuth-díj 107
Kossuth Lajos 39, 44, 45, 180, 189
Kossuth Laktanya 146
Központi Áruház 48
Központi Hatalmak 156

L

Łódźi Modern Múzeum 122
Lotz Károly-aranyérem 130, 166

M

Magyar Iskola egyesület 42
Magyar Képzőművészek Országos Szövetsége 95
Magyar Képzőművészeti Társulat 167
Magyar Királyi Földmívelőiskola 31
Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola/Ma-
gyar Képzőművészeti Főiskola 58, 130
Magyar Királyi Mintarajztanoda/Mintarajziskola
és Rajztanárképző 21, 31, 37, 95, 181
Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje
107
Magyar Művészet Műkereskedés 43, 44, 189
Magyar Nemzeti Galéria, MNG 11, 12, 14, 93, 97,
101, 103, 120-122, 126, 127, 190, 192, 193
Magyar Nemzetiségű Dolgozók Hargita Megyei
Tanácsa 111, 118
Magyar Nép 200
Magyar Országos Tudósító, MOT 141
Magyar Tanácsköztársaság 166
Magyar Társadalom Tudomány Egyesület 42
Magyar Távirati Iroda, MTI 141
Magyarország Kormányzója 143
Majláth főgimnázium 27
Majláth Líceum és Tanítóképző Intézet 26, 27
Marianum leánynevelő intézet, polgári iskola 130
Marianum polgári iskola tanárképzője 58

Maros megyei Néptanács 123
 Marosvásárhelyi Képtár, Marosvásárhelyi Művészeti Múzeum 130
 Marosvásárhelyi múzeum, Marosvásárhelyi Művészeti Múzeum 123
 Marosvásárhelyi Művészeti Múzeum 8, 12, 119, 123, 125
 Marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskola 198
 Marosvásárhelyi Városi Festőiskola 28
 Márton Áron Főgimnázium 7, 47
 Medio Könyvkiadó 11
 Megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság 111
 Memento Park/Szoborpark Múzeum 146
 Munkácsy Mihály-díj 107
 Muzeul filologic și al artelor frumoase [Nyelvészeti és szépművészeti múzeum] 24
 Múcsarnok 136, 137, 180, 181, 182
 Műemlékek Országos Bizottsága 23
 Művészet 12, 43, 44, 56, 65, 91, 100, 163, 177, 185

N

Nagy Balánka birtok 176
 Nagybányai festőiskola 32, 199
 Nagymama cukrászda 14
 IV. Károly I. honvéd és népfelkelő gyalogezred 62, 144, 149
 Nemzeti Szalon 23, 89, 90, 96, 158
 Nemzeti Szövetség 42
 Népi Képzőművészeti Iskola 201

Ny

82. gyalogezred 175, 178, 179

O

Olimpia Stúdió 190
 Oltár-egyesület 52
 Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 37
 Országos Magyar Rajztanárképző Intézet/Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde, OMKMR 28, 31
 Országos Magyar Sajtókamara 56
 Országos Magyar Szövetség 42
 Országos Széchenyi Könyvtár, OSZK 140

P

Pásztortűz 200
 Pátria Irodalmi Vállalat 93
 Pesti Hírlap 33
 Pesti Műegylet 185
 Petőfi Sándor Általános Iskola 7, 38
 Pécsi Modern Képtár 194
 Polgári Leányiskola 189
 Prima Primisszima-díj 107

Pro Ecclesia et Pontifice aranykereszt-díj 138

R

Rajtanárképző Főiskola 162
 Rákoskeresztúri Új Köztemető 139, 140
 Református Leánygimnázium, Kolozsvár 58
 RKP Hargita megyei bizottsága büroja 111
 Román Kommunista Párt 115
 Románia Művészeti Múzeuma 126
 Rókus temető 100
 Római Katolikus Főgimnázium 82

S

Segítő Mária Gimnázium 26
 Seiwarth-féle Foto Salon 184, 189
 Sidoli cirkusz 172
 Singer és Wolfner Rt./Irodalmi Intézet Rt. 24, 52, 91-93, 96, 100
 Stróbl-féle szobrászati mesteriskola 177

Ş

Şcola normală din Cluj [Kolozsvári Tanító és Tanítónő-képezde] 112

Sz

Szabadkai Magyar Képtár 193
 Százados úti Művésztelep 180, 181
 Székely Nemzeti Múzeum Gyárfás Jenő Képtára 8
 Székelyföld 190
 Széna Téri Általános Iskola, Székesfehérvár 141
 Szent János templom 25
 Szépművészet 150
 Szépművészeti Múzeum 150
 Szocialista Nevelési és Művelődési Bizottság, SZNMB 6, 109
 Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács 111
 Szociális Misszió Társulat 142
 Szolnoki Állami Reálgyimnázium 23
 SZOT-díj 107

T

Takarékpénztár Rt., Csíkszereda 50
 Tamási Áron Emlékház 8
 Tibera Könyvkiadó 58
 Tulipán Áruház 48
 Türr István Múzeum 97, 100, 101

Ú

Új Idők Irodalmi Intézet Rt. 93
 Újvidéki Televízió 190
 Uri Kaszinó/Vigadó 48, 49, 189

V
 Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 93
 Vaszary János-díj 164, 166
 Vákár könyvkereskedés 150
 Várbazár 180
 Vármegyeház 189
 Verseghegy Ferenc Gimnázium 12, 23
 Védő Ligák Szövetsége 166, 167
 Vitézi Rend 143
 Vojnich-kúria 107

W
 Weisz Manfréd-gyár 23, 24
 Wittelsbach, Elisabeth Amalie Eugenie von, Sisi 46
 www.artportal.hu 28, 180, 185

Zs
 Zsögödi Nagy Imre Emlékház és Képtár 8

Mitológiai, vallási, művészeti, irodalmi, történelmi, politikai alakok

A
 Alexandri, Vasile 24
 Andreescu, Ion 105
 Arany János 121
 Arisztotelész 53

Á
 Ábel 85

B
 Balassa, (Balassi) Bálint 110, 191
 Bocskai István 16
 Budai Nagy Antal 199, 200
 Buonarroti, Michelangelo 190

C
 Corvin Mátyás 83

Cs
 Császár és apostoli király 175

D
 Dante, degli Alighieri 53
 Demokritosz 74, 75
 Dózsa György 7, 164, 166, 201
 Dummer August 40

E
 Erzsébet királyné – Sisi, Sissy –, Elisabeth Amalie Eugenie von, Wittelsbach 39, 41, 46-48, 49, 147, 148, 179, 189

Eminescu, Mihai 24

F
 Ferdinánd I., bolgár király 63, 178
 Ferenc I., császár 19
 Ferenc József I., császár és király 39, 178, 175, 178, 179
 Fülöp apostol 138

G
 Gauguin, Paul 69, 95, 101, 105, 107, 119
 Gárdonyi Géza 11, 144
 Gynt, Peer 54

H
 Habsburg Augustus királyi hercegasszony 142, 143
 Habsburg József királyi herceg 142, 143
 Hokunai Hokusai, Katsushika 65, 151
 Holbeini, Heins 137

I
 Isten 75
 Izabella királyné 16

J
 János Zsigmond, fejedelem 16
 Jézus 11, 39

K
 Kain 85
 Katona József 139, 167
 Kiss János, altábornagy 139

L
 Lajos XV., király 90
 Lajos XVI., király 90
 Luxemburgi Zsigmond, király/császár 16

M
 Magdolna, bűnbánó 35
 Mária Terézia, császárnő 19
 Mária, Boldogasszony 11, 39, 52, 138, 171
 Mikszáth Kálmán 136, 152
 Munkácsy Mihály 80, 82, 99

N
 Nagy Lajos, király 16
 Noé 9

P
 Paál László 82
 Petőfi Sándor 12, 161, 180, 183, 189
 Petur bán 168
 Philipposz, király 52

R

Rákóczi Ferenc II. 39, 40, 41, 42, 44, 45, 182, 189
Rembrandt, Harmenszoon van Rijn 49, 80, 98,
99, 106, 107, 119, 120, 127, 128
Rodin, Auguste 74, 84
Rubens, Peter Paul 201

Sz

Szent Antal 48, 135, 170
Szent Pál 11

U

Uz Bence 158

V

Vilmos II., császár 178
Vörösmarty Mihály 161

Z

Zéta 11
Zrínyi Miklós 155, 156
Zurbarán, Francisco de 128

Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2022